

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Esta tesis doctoral contiene un índice que enlaza a cada uno de los capítulos de la misma.

Existen asimismo botones de retorno al índice al principio y final de cada uno de los capítulos.

[Ir directamente al índice](#)

Para una correcta visualización del texto es necesaria la versión de [Adobe Acrobat Reader 7.0](#) o posteriores

Aquesta tesi doctoral conté un índex que enllaça a cadascun dels capítols. Existeixen així mateix botons de retorn a l'índex al principi i final de cadascun dels capítols .

[Anar directament a l'índex](#)

Per a una correcta visualització del text és necessària la versió d' [Adobe Acrobat Reader 7.0](#) o posteriors.

**LES TRADUCCIONS DE LES POESIES
D'AUSIÀS MARCH A L'ANGLÉS.
EINES PER A L'ESTUDI DEL LLENGUATGE
POÈTIC D'AUSIÀS MARCH I DE LES SEUES
RELACIONS ROMÀNIQUES A PARTIR DE LES
SEUES TRADUCCIONS ANGLESES DEL SEGLE XX**

**TESI DOCTORAL
DE
VICENT MARTINES PERES**

**SOTA LA DIRECCIÓ
DEL
PROF. DR. VÍCTOR PINA MEDINA**

**PROGRAMA DE DOCTORAT
EN
TRADUCCIÓ I INTERPRETACIÓ
DE LLENGUATGES GENERALS, LITERARIS I ESPECÍFICS**

[DOCTORAT EUROPEU]

UNIVERSITAT D'ALACANT

2003

ÍNDEX

1. Introducció	7
2. Objectius concrets i antecedents	12
2.1. <i>Objectius</i>	12
2.2. <i>Antecedents</i>	13
2.2.1. Quant a les concordances de clàssics valencians	13
2.2.2. Quant a l'anàlisi traductològica dels clàssics valencians	14
2.3. <i>Metodologia i etapes de realització</i>	15
3. Status Quaestionis de la recerca sobre Ausiàs March al recer d'un centenari celebrat de bestreta	18
3.1. <i>Dels "guanyys" del fals centenari d'Ausiàs March</i>	21
3.2. <i>Edicions i traduccions</i>	25
3.2.1. De les edicions	25
3.2.2. De les traduccions	26
3.3. <i>Estudis</i>	27
4. La traducció, la impremta i la cultura: aspectes de la història cultural	37
4.1. <i>La impremta</i>	38
4.2. <i>La impremta i les idees</i>	39
4.2.1. Aldo Manuzio	39
4.2.2. Els Torregiani d'Asola	43
4.2.3. Venècia, <i>capital</i> europea de l'edició (ss. XV-XVII)	44
4.2.4. L'incunable	46
4.3. <i>La impremta i la Bíblia</i>	50
4.3.1. La impremta i la <i>Biblia Poliglota</i> . El repte doble: el repte de crítica textual i traductològic, i el repte tipogràfic	52
4.3.2. <i>La Biblia Poliglotta Complutensia o Biblia d'Alcalà</i>	53

4.3.3. Altres bíblies poliglotes	54
4.4. <i>Estudis sobre la lectura: escriptors, lectors i intel·lectuals</i>	55
5. Traducció i Filologia: les traduccions, escandalls i mitjanceres de cultures	59
6. La traducció i la traductologia al servei de l'estudi i l'ensenyament de la literatura (catalana medieval i romànica)	64
6.1. <i>Les traduccions, eines per a la Història de la Cultura</i>	87
6.1.1. Abans del regnat de Pere el Cerimoniós	89
6.1.2. El regnat de Pere el Cerimoniós i fins al del Magnànim	90
6.1.2.1. Joan Fernández de Heredia	93
6.1.2.2. Bernat Metge	95
6.1.3. El regnat del Magnànim	96
6.1.4. Acaballes del XV i el segle XVI	99
6.2. <i>Anàlisi de la recepció i de la reemissió traductològiques</i>	100
6.3. <i>Anàlisi dels elements de transformació traductològica</i>	101
6.4. <i>Panorama traductològic català medieval</i>	106
6.5. <i>Els intercanvis culturals, eines per a la Història de la Cultura</i>	110
6.5.1. Els intercanvis culturals pel que fa a la conformació del Renaixement a la Corona d'Aragó: les relacions <i>d'anada i tornada</i> . Recerques d'arxiu	112
6.5.1.1. Sobre la Lettera consolatoria de Boccaccio	114
6.5.1.2. Dos nous exemplars de sengles edicions del XVI de les Poesies Ausiàs March	115
6.5.1.3. Corts potíficies dels Borja i altres corts italianes relacionades (Ferrara i Màntua)	117
6.5.1.4. Corts i rotles cultes a casa nostra	119
7. Traduccions al servei d'algunes de les primeres atencions crítiques sobre Ausiàs March i altres clàssics valencians i el sentit de les seues relacions romàniques	121
7.1. <i>Pel que fa a Ausiàs March</i>	124

7.2. <i>Pel que fa a Jordi de Sant Jordi</i>	128
7.3. <i>Pel que fa a Jaume Roig</i>	129
8. Graella digital de les traduccions angleses de les poesies d'Ausiàs March. Original i traduccions a l'anglès (text original i versions, llistat de mots, concordances i lematitzacions)	131
9. Edició interlineal de les <i>Poesies</i> d'Ausiàs March i les seues traduccions angleses	137
10. La praxi traductològica dels traductors anglesos d'Ausiàs March. Traducció i filologia	138
10.1. <i>Tècniques i criteris de traducció</i>	138
10.2. <i>Unitats crítiques d'acarament traductològic</i>	146
10.2.1. Locucions verbals	146
10.2.2. Col·locacions	198
10.2.3. Aforismes	201
11. Conclusions generals	203
12. Bibliografia general	208
13. ANNEX: Bibliografia sobre els "guanys" del V Centenari del Naixement d'Ausiàs March. Compendi amb comentaris i classificació temàtica	279
13.1. <i>Edicions i Traduccions</i>	279
13.1.1. Edicions crítiques	279
13.1.2. Edicions completes o amb voluntat de completa	279
13.1.3. Antologies o edicions parcials en català	279
13.1.4. Traduccions a altres llengües i edicions completes o antologies poliglotes	280
13.1.4.1. Anglès	280
13.1.4.2. Espanyol	280
13.1.4.3. Francés	280
13.1.4.4. Italià	280

13.1.4.5. Llatí	281
13.1.4.6. Neerlandés	281
13.1.4.7. Edicions o antologies poliglotes	281
<i>13.2. ESTUDIS</i>	<i>281</i>
<i>13.3. RESSENYES</i>	<i>297</i>
<i>13.4. BIBLIOGRAFIES I ESTUDIS BIBLIOGRÀFICS, I CRONOLOGIES</i>	<i>298</i>
13.4.1. Varia	299
13.4.1.1. Taules redones i entrevistes	299
13.4.1.2. Ausiàs March i l'art	299
13.4.1.3. Ausiàs March i els contemporanis	300
13.4.1.4. Ausiàs March informàtic	300
13.4.1.5. Crònica	300
13.4.1.6. Ausiàs March i la música	300
13.4.1.7. Ausiàs March i l'audiovisual	300
13.4.1.8. Ausiàs March i l'escena (i d'altres versions)	301
<i>13.5. ABREVIATURES</i>	<i>301</i>
<i>13.6. CLASSIFICACIÓ TEMÀTICA</i>	<i>302</i>

TOMS ADJUNTS:

a) Pel que fa § 8:

TOM 1:

8.1. LLISTAT DE MOTS DE LES VERSIONS ANGLESES

DELS POEMES D'AUSIÀS MARCH	3
8.1.1. Llistat de mots de la versió anglesa dels poemes d'Ausiàs March (Woolsey, trad., 1951).....	3
8.1.2. Llistat de mots de la versió anglesa dels poemes d'Ausiàs March (Terry, trad., 1976).....	5
8.1.3. Llistat de mots de la versió anglesa dels poemes d'Ausiàs March (Conejero & Ribes & Keown, trads., 1986)...	58
8.1.4. Llistat de mots de la versió anglesa dels poemes d'Ausiàs March (Archer, trad., 1992).....	107
8.1.5. Llistat de mots de la versió anglesa dels poemes d'Ausiàs March (Wittlin, trad., 1999).....	163

8.2. LEMATITZACIONS DE LES VERSIONS ANGLESES

DELS POEMES D'AUSIÀS MARCH	167
8.2.1. Lematització de la versió anglesa dels poemes d'Ausiàs March (Woolsey, trad., 1951).....	167
8.2.2. Lematització de la versió anglesa dels poemes d'Ausiàs March (Terry, trad., 1976).....	169
8.2.3. Lematització de la versió anglesa dels poemes d'Ausiàs March (Conejero & Ribes & Keown, trads., 1986)...	208
8.2.4. Lematització de la versió anglesa dels poemes d'Ausiàs March (Archer, trad., 1992).....	245
8.2.5. Lematització de la versió anglesa dels poemes d'Ausiàs March (Wittlin, trad., 1999).....	287

TOM 2:

8.3. CONCORDANCES DE LES VERSIONS ANGLESES

DELS POEMES D'AUSIÀS MARCH	3
8.3.1. Concordança de la versió anglesa dels poemes d'Ausiàs March (Woolsey, trad., 1951).....	3
8.3.2. Concordança de la versió anglesa dels poemes d'Ausiàs March (Terry, trad., 1976).....	6
8.3.3. Concordança de la versió anglesa dels poemes d'Ausiàs March (Conejero & Ribes & Keown, trads., 1986)	215
8.3.4. Concordança de la versió anglesa dels poemes d'Ausiàs March (Archer, trad., 1992).....	361
8.3.5. Concordança de la versió anglesa dels poemes d'Ausiàs March (Wittlin, trad., 1999).....	546

b) Pel que fa a § 9:

EDICIÓ INTERLINIAL DELS POEMES D'AUSIÀ MARCH I LES SEUES TRADUCCIONS ANGLESES

CD-ROM ADJUNT (AMB ELS MATERIALS DELS §§ 8-9)

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

1. INTRODUCCIÓ

L'anàlisi de les traduccions de què ha estat objecte una obra ens pot furnir de dades molt interessants des del punt de vista literari (evolució i extensió de les idees literàries, per exemple), així com també quant als estudis lingüístics. Això ja ho he posat en pràctica quant al *Tirant lo Blanch* i les seues traduccions anteriors al segle XIX (MARTINES, 1997).

He desenvolupat aquesta línia de recerca i l'he aplicada a un altre dels nostres clàssics que, com ara Ausiàs March, han estat objecte de força trasllat al llarg de la història.¹ De fet, Ausiàs March, així com també *Tirant lo Blanch*, ofereix molt bones condicions en aquest sentit: nombroses versions (completes i fragmentàries de divers abast, des d'una sola poesia a versions de l'obra completa); nombroses llengües (en: alemany, anglès, espanyol, esperant, francès, hongarés, italià, neerlandés); hi ha hagut versions de manera "durativa", és a dir, al llarg de diversos segles (XVI-XX); hi ha diverses versions en una mateixa llengua nombroses llengües; i, finalment, hi ha diverses tota una diversificada tipologia de traduccions, des de poètiques fins a les glosses en prosa).

Es tracta d'una metodologia interdisciplinària i que té uns objectius que, tot i concretats quant a Ausiàs March, poden ser fàcilment extrapolables i adaptables a altres autors que, en general, presenten unes condicions semblants a les que hem exposat anteriorment.² Aquesta mena d'estudis poliglotes ens poden aportar a un coneixement més sòlid i fonamentat (contrastiu poliglota, diacrònic i sincrònic) de la història de la llengua de què es tracte. D'altra banda, poden fer possible l'estudi exhaustiu del lèxic de l'autor de què es tracte, de la seua fixació gràfica i de la seua càrrega semàntica, tot establint una perspectiva contrastada amb el lèxic d'altres autors coetanis. Finalment, ens poden oferir un referents històrics o clàssics (antics o també moderns) útils per a l'enriquiment de la coneixença de la teoria i praxi de la traducció.

El contrast amb les traduccions de referència ens permetrà bastir una mena de banc de dades lèxiques poliglota, acarat, contrastiu i diacrònic que pot resultar de gran importància i magnitud per a la delimitació de la recepció literària —en aquest cas—

¹ Vicent MARTINES, *Ausiàs March "poliglota". El lèxic d'ausiàs March a través de les seues traduccions des del segle XVI al XX a l'alemany, a l'anglès, a l'espanyol, al francès i a l'alemany. Concordances completes acarades*, recerca patrocinada per la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana (Pla Estudis sobre el Valencià Actual), 2000; i *El lèxic d'Ausiàs March a través de les seues traduccions dels segles XVI-XX (a l'espanyol, a l'anglès, a l'alemany, a l'italià i al francès). Lematizacions completes acarades*, recerca patrocinada per la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana (Pla Estudis sobre el Valencià Actual), 2002.

² De fet, ja ho aplique a altres autors nostrats medievals i del Renaixement.

d'Ausiàs i, molt especialment, la seua contextualització europea, tant romànica com també respecte a l'anglès i a l'alemany.

D'altra banda, aqueixos resultats seran especialment útils i importants per a la preparació tant d'edicions crítiques o filològiques, com també d'actualitzades o divulgatives de textos literaris dels textos originals objectes de consideració, a partir de l'exhaustiu coneixement que aportaran les concordances completes del lèxic de les traduccions de què han estat objecte. Això facilitarà una eina filològica i interpretativa totalment fonamentada i, sobretot —el més interessant atés que es tracta d'una línia de recerca pràcticament verge quant al nostre país i en aquests termes—, per a l'anàlisi lingüística d'autors que, com ara Ausiàs March, poden resultar veritables emblemes del desenvolupament de la llengua de què es tracte i, per extensió, del renovellament literari o científic de l'àmbit en què s'insereixen —en el cas de March, l'hispanic i el romànic—.

En aquest treball fem atenció a l'autor que ens ocupa i a la misció entre Filologia i Traducció per poder bastir-nos d'eines que ens permeten ampliar la nostra coneixença del llenguatge poètic d'un clàssic romànic i europeu com Ausiàs March.

En un primer temps, i després d'aquesta introducció [§ 1] i de concretrar els objectius i referir els antecedents de la tasca que es conté en les coordenades que hem donat en esborrany en els paràgrafs anteriors [§ 2], establim el *status quaestionis* de la recerca sobre Ausiàs March, sobretot arran d'ençà del pretés Centenari de la seua naixença, 1997 [§ 3]. El fixarem —amb comentaris, classificació temàtica i compendi bibliogràfic— perquè resulta essencial conèixer la bibliografia sobre l'autor a traduir o les obres del qual han estat traduïdes i constitueixen el centre de la nostra atenció. Aquest estudi bibliogràfic és cronològicament complementari dels altres en què, amb anterioritat, qui subscriu ha aplegat la bibliografia que “eventually” s'havia anat generant sobre el nostre autor (ALEMANY & MARTINES, 1997; MARTINES, 1997; MARTINES, 2000; SANTANACH & MARTINES, 2001). Això no obstant, no s'ha considerat l'impacte que ha tingut per a la recerca sobre Ausiàs March i per a la seua recepció per part dels lectors (amb un considerable nombre de traduccions, d'altra banda) aqueix magne —i fals, pel que explicarem tot seguit— “VI Centenari del Naixement d'Ausiàs March”, una veritable “pedra de toch” en la filologia i en la traducció aplicades a aquest autor.

Parem atenció, tot seguit [§ 4], a les relacions que, des d'una perspectiva històrica, podem establir entre la impremta i el desenvolupament que implica. Completeu aqueixa visió a això a través del prisma que ens ofereix la bipolaritat de Traducció i Filologia [§ 5]. Considerem d'interés atendre a aquests aspectes de d'una perspectiva d'Història de la Cultura atés que, sembla demostrat que, així com “la llengua sempre va ser companya de l'imperi” —al dir de Nebrija—, també sembla que la traducció sempre va ser companya de la Filologia —fins i tot *avant la lettre*— i, aquesta, d'aquella.

No es tracta d'establir una mena de *Grande e General Estoria*, a l'estil de la historiografia medieval, que es remuntaven al Gènesi a fi d'arribar a recontar els fets memorables del regne o senyoriu el titular del qual encomanava la crònica. Si ho féiem, potser podríem, literalment, arribar a l'inici dels temps escrits i podríem comprovar les diverses versions, en diverses llengües, del gènesi mateix de la cultura i de la civilització; i

ho veuríem en diverses llengües i en cultures, les mesopotàmiques, on hi ha via fins i tot obres lexicogràfiques d'especialitat i bilingües...

No caldrà ara anar tan lluny i només ens centrarem en el context en què Ausiàs March va escriure. D'altra banda, analitzem la funció de la traducció i la traductologia al servei de l'estudi i l'ensenyament de la literatura (catalana medieval i romànica) i, en concret com a eines per a l'estudi de la Literatura Catalana Medieval [§ 6]. En aquest sentit, analitzem elements de transformació traductològica referits al panorama traductològic medieval català. En definitiva, les traduccions i els intercanvis culturals, eines per a la Història de la Cultura. Per això atenem a alguns casos, d'aqueix panorama ja establert, als intercanvis culturals quant a la conformació del Renaixement a la Corona Catalanoaragonesa.

L'Edat Mitjana i sobretot a les seues acaballes, a l'alba del Renaixement, és essencial per la relació que s'estableix entre els escriptors, lectors i intel·lectuals. En definitiva, les traduccions esdevenen eines també vàlides per a l'estudi de la literatura catalana medieval [§ 7]. Tot al llarg de l'Edat Mitjana hi ha una evolució que determina que es produísca el canvi de paradigma que imposa la impremta. Altrament, l'Edat Mitjana romànica i europea general és l'espai, veritablement, del multiculturalisme i del multilingüisme, de la interinfluència... Autors com ara Ausiàs March —com ara també Joan Roís de Corella o Joanot Martorell— a la Corona d'Aragó representen un “omega” de la cultura medieval, dels seus fonaments grecolatins clàssics i dels solcs trobadorescs. A més, es tracta de segles fonamentals —en especial el XV, el d'Ausiàs March— en l'arranjament de les relacions i equilibris geopolítics, interiors i exteriors, que conformen l'afermament de les monarquies feudals camí de les autoritàries —ja en el XVI—. En tot l'àmbit medieval Les traduccions es confirmaran com a veritables escandalls i mitjanceres de cultures.

Després atendrem a les primeres traduccions i “exegesis” o estudis amb pretensions crítiques d'Ausiàs March i d'altres clàssics valencians del seu mateix àmbit cronològic. Ens sembla essencial atés el que hem provat d'exposar en els epígrafs precedents: la importància de la traducció per a la transmissió, extensió o disseminació dels autors; la importància de la traducció per estendre i crear estats d'opinió o actituds crítiques sobre els textos traduïts; i, en definitiva, la relació entre Filologia (en aquest cas, els estudis literaris) i Traducció.

Tot seguit exposarem la graella de les traduccions angleses d'Ausiàs March, amb l'enllaç digital als textos dels poemes i versions corresponents [§ 8]. En aqueixa graella també hi ha les concordances de les versions, els llistats de mots i les lematitzacions. Aquestes poden ser eines de gran vàlua per conèixer amb detall els materials de construcció de les traduccions angleses ausiasmarquianes i, el més important quant al que ens interessa i fa al cas, la possibilitat d'acabar-ho amb l'original (poemes —versió original i la dels torsimany—, concordances, llistat de mots i lematització).³

³ Per la gran extensió d'aquests “productes” filològics, els presentem en toms annexos. Així, el lector trobarà, d'acord amb la correlació de l'índex, l'epígraf 8 conté “només” la graella, que pot

Després disposem l'edició interlineal o intervalar de les traduccions angleses de March [§ 9] de manera que presentem, per primera vegada, cada poema seu que compta amb versió o versions angleses i, tot seguit, interlinealment, la traducció corresponent. Aquesta edició intervalar constitueix un complement idoni per a les eines anteriors (concordances, llistat de mots, lematització i versió digital de l'original i de les seues traduccions). En aquest cas “trenem” aqueixos textos i podem “visualitzar” la textura diversa de cada traducció i les metamorfosis, més o menys literals, fidels o equivalents dels llenguatge poètic d'Ausiàs March.⁴

Segueix la nostra anàlisi de les tècniques de traducció dels torsimanys anglesos d'Ausiàs March [§ 10] a fi d'acabar de calibrar l'abast de l'anàlisi del llenguatge poètic i tenir un prim escandall que pugua ser-nos apte per acabar d'escatir la càrrega semàntica dels mots de l'original, les locucions, les col·locacions i els aforismes o elements de fraseologia que s'hi activen.

Conformen unes conclusions generals [§ 11] i, finalment, la bibliografia general [§ 12]. Incloem en aquesta bibliografia els ítems citats així com també aquells que hem consultat en relació als temes estudiats ací. Ho fem com a passa prèvia a una eina bibliogràfica que trene les línies fonamentals que conformen aquesta mena de recerca, de vocació interdisciplinària. Per això hi ha referències pròpiament proviments dels estudis de traducció, de la mateixa manera que també n'hi ha que "pertanyen" als estudis d'història de la literatura i als lingüístics.

Per fi, adjuntem un annex amb la bibliografia específica del *Status quaestionis* ausiasmarquà [§ 13].

Afegim, com ja hem referit en les notes corresponents, dues sèries de toms adjunts. Uns d'aquests contenen els materials de § 8: tom (1), els **llistats de mots** i les **lematitzacions** de les versions angleses de les poesies d'Ausiàs March; tom (2), les **concordances**. N'hi ha un altre, de tom, que conté l'**edició interlinial de les traduccions angleses de March** —que correspon a § 9—.

resultar gràficament visual. Aquesta presentació "aïllada" pot tenir la vàlua afegida de poder manejar millor aqueixes eines i traure'n rasquit, per a altres menesters filològics. Precisament per aqueixa mateixa raó, presentem aquests materials —la graella ara sí amb plena virtualitat digital— en el CD-Rom annex, en el qual hom també trobarà l'edició interlinial a què fem referència en l'epígraf 9.

⁴ Per la gran extensió d'aquesta edició interlinial considere millor presentar-la en dos toms annexos. Així, el lector trobarà, d'acord amb la correlació de l'índex, l'epígraf 9 és literalment "buit" i remet a aqueixos toms adjunts. D'altra banda, aquesta presentació "aïllada" pot tenir la vàlua afegida de poder manejar millor aqueixa edició, que pot ser molt útil per a altres menesters filològics —potser o ben segurament no tinguts en compte per qui subscriu—. Precisament per aqueixa mateixa raó, presentem l'edició interlinial en suport digital, en el CD-Rom annex, en el qual hom també trobarà la graella digital de traduccions d'Ausiàs March a l'anglès (textos de les traduccions, llistats de mots, concordances i lematitzacions).

Finalment, els materials d'aquests toms adjunts —egressats dels §§ 8-9— són al CD-Rom adjunt. Així, bé amb el format imprès, bé amb el digital, l'estudiós tindrà accés a aqueixos materials i hi podrà treballar fàcilment

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

2. OBJECTIUS CONCRETS I ANTECEDENTS

2.1. OBJECTIUS

1. Obtenir una descripció exhaustiva —fonamentalment lèxica i ortogràfica— del cabal lèxic d'un dels clàssics de “Segle d'Or” de les lletres valencianes, Ausiàs March i les seues poesies, en un moment essencial en el procés de desenvolupament i fixació de la nostra llengua.

2. Obtenir una descripció exhaustiva —fonamentalment lèxica i ortogràfica— del cabal lèxic de les traduccions a l'anglès de què ha estat objecte Ausiàs March al segle XX, això ens permetrà disposar d'una eina força potent per estudiar el lèxic del nostre poeta a través i a partir dels trasllats.

Acararem el lèxic d'aqueixes diverses traduccions. D'aquesta manera l'anàlisi contrastiva general que ens permetrà disposar del “banc” multilingüe de lematitzacions acarades (la de l'original i les respectives de cada traducció) tindrà el valor afegit de poder constatar puntualment quina ha estat la interpretació de l'original per part dels diversos traductors i la consegüent la tria lèxica que han realitzat en les respectives versions. Així, quant a les versions castelleses, tindrem una visió diacrònica al llarg de diversos segles, mentre que, quant a, per exemple, les versions angleses serà, més aïna, una perspectiva sincrònica (tot i que les traduccions a aquesta llengua són fetes al llarg de les quatre darreres dècades del XX).

A més a més, hi ha el valor afegit de la perspectiva sincrònica (actual) atés que la majoria de les traduccions a altres llengües de què ha estat objecte l'obra d'Ausiàs March són fetes en el segle XX.

3. Contribuir a un coneixement més sòlid i fonamentat (contrastiu poliglota, diacrònic i sincrònic) d'una parcel·la importantíssima de la història de la nostra llengua, de la seua gramàtica històrica.

4. Fer possible l'estudi exhaustiu del lèxic d'Ausiàs March, de la seua fixació gràfica i de la seua càrrega semàntica, tot establint una perspectiva contrastada amb el lèxic d'altres autors valencians coetanis (sor Isabel de Villena, Ausiàs March, Joan Roís de Corella, Joanot Martorell, etc).

5. Oferir un referent històric útil per a la fixació actual de la normativa idiomàtica.

6. Analitzar la praxi traductològica dels traductors que s'han ocupat de traslladar Ausiàs March a l'anglès i les relacions que s'estableix entre Traducció i Filologia en aquests casos, atés que aqueixos traductors són, a més a més, especialistes en el poeta.

7. Contrastar aqueixes relacions en funció de les exegesis i les recepcions que deuen haver determinat. En aquest sentit, considerem de gran interès analitzar les primeres traduccions de què va ser objecte Ausiàs March en el segle XVIII a l'italià en funció de les claus interpretatives que han determinat.

2.2. ANTECEDENTS

Com a punt de referència de la nostra tesi comptem amb diverses aportacions precedents, que podem classificar en dos camps que considerem fonamentals en la nostra tasca (concordances de clàssics valencians i anàlisi traductològica o poliglota d'aqueixos clàssics), que ressenyarem succintament:

2.2.1. QUANT A LES CONCORDANCES DE CLÀSSICS VALENCIANS

- El lèxic d'Ausiàs March compta amb les aportacions que, amb diversos propòsits i plantejaments metodològics, han realitzat D. A. BUTTLER (*A Study of the Vocabulary in the Poetry of Ausias March*, Washington, 1981), B. P. Flam (*A Concordance of the Works of Ausiàs March*, 3 vols., Michigan, 1962-1963) i A.G. HAUF ("El lèxic d'Ausiàs March: primer assaig de valoració i llista provisional de mots i freqüències", en *Miscel·lània Pere Bohigas*, 3, Barcelona, 1983, pp. 121-124).

Quant a Ausiàs March mateix, Rafael ALEMANY, Vicent MARTINES i Hèctor GONSÀLVEZ I ESCOLANO, han realitzat la concordança i lematització del lèxic d'Ausiàs March a partir del text establert per Albert Hauf a partir la edició de Pere BOHIGAS (Barcelona, Editorial Barcino (col. "Els Nostres Clàssics")). R. ALEMANY, V. MARTINES i H. GONSÀLVEZ han gaudit, a tal efecte, d'una beca de la convocatòria del Pla EVA de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, obtinguda a partir dels concurs públic corresponent (1998).

- Altres autors i obres valencianes del segle XV compten amb iniciatives orientades a l'estudi del seu lèxic, tot i que en cap cas s'ha anat més enllà de l'enllistat, índex de freqüències o establiments de les concordances; no han establert el diccionari de les obres o autors que han estudiat, amb la caracterització semàntica que comporta. Així, quant al *Tirant lo Blanch* sols tenim la *Lematització semiautomatitzada i regularització gràfica del "Tirant lo Blanch"*, que va ser la tesi doctoral que Maria BROSSA va presentar a la Universitat de Barcelona el 1988 sota la direcció del Dr. Antoni Maria BADIA I MARGARIT. A l'hora d'ara, està pendent de finalització i publicació la concordança que del lèxic del *Tirant* prepara Joan PERERA (Universitat de Barcelona) a partir de l'edició que n'ha curat per a l'editorial Barcino (Barcelona, col·lecció "Els Nostres Clàssics"), encara en premsa.
- Curt WITTLIN (University of Saskatchewan, el Canadà) ha realitzat una concordança completa de l'obra de Joan Roís de Corella, encara inèdita, per a les publicacions en microforma de l'*Arxiu Informatitzat de Textos Catalans Medievals* de la Universitat de Barcelona. Per la seua part, Josep Lluís MARTOS ha fet la concordança específica de les proses mitològiques d'aquest mateix autor, que ha obtingut a partir de l'edició crítica del text crític que ell mateix ha establert per a la seua tesi doctoral sota la direcció del Dr. Rafael Alemany.
- Les obres col·laboratives de Bernat Fenollar contenen amb les concordances corresponents, encara inèdites, obtingudes per Marinela García a partir dels textos crítics corresponents establerts per ella com a tesi doctoral en la

Universitat d'Alacant (setembre de 1997), sota la direcció del Dr. Rafael Alemany.

- Quant al *Curial e Güelfa*, Rafael ALEMANY i Llúcia MARTÍN, han realitzat recentment la concordança i la lematització del lèxic de l'obra, a partir del text establert per Antoni Ferrando —tot plegat encara inèdit—, i per a la qual cosa han gaudit de sengles ajudes de la Institució Valenciana d'estudis i Investigacions i, d'altra banda, de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, obtingudes a partir dels concursos públics corresponents.
- Una *Concordança de la "Vita Christi" de sor Isabel de Villena* en CD-ROM, realitzada per R. ALEMANY, V. MARTINES, LL. MARTÍN, M. GARCÍA i J.M. PERUJO, ha estat coeditada per l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, amb la col·laboració del Secretariat de Publicacions de la Universitat d'Alacant (Alacant, 1996). Alhora, Rafael ALEMANY ha publicat la "Lematització provisional del lèxic de la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena (A-F)" en *l'Anuari de l'Agrupació Borriana de Cultura*, VIII (1997), 7-36 i la segona part ["(G-Z)"], en *ibid*, IX (1998).
- Quant a l'*Espill* de Jaume Roig tenim una concordança recent, feta a partir del text establert per Antònia CARRÉ, juntament amb el qual s'ha publicat en microforma dins la sèrie *Els Cançoners Catalans Medievals* (Barcelona, 1996), que, al seu torn, forma part de l'*Arxiu Informatitzat de Textos Catalans Medievals* que desenvolupa el Seminari de Filologia i Informàtica de la Universitat Autònoma de Barcelona. Aquesta concordança no inclou cap lematització (ni tampoc ha estat posteriorment feta per aqueixa investigadora).
- Quant a l'*Espill* mateix, qui subscriu, va establir la lematització completa del lèxic, en el transcurs del desplegament d'una beca del Pla EVA de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, obtinguda a partir dels concurs públic corresponent (1999).

2.2.2. QUANT A L'ANÀLISI TRADUCTOLÒGICA DELS CLÀSSICS VALENCIANS

- Quant al *Tirant lo Blanch* (València, 1490), hi ha l'epígraf —força esquemàtic— que Martí de RIQUER (ed.), *Tirante el Blanco*, vol 1 [5 vols.], Espasa-Calpe, Madrid, 1974 va dedicar a l'anàlisi traductològica de la versió castellana de l'obra de Martorell (Valladolid, 1511). També hi ha l'estudi lèxic contrastiu de Cesàreo CALVO sobre l'obra de Martorell i la seua traducció italiana del segle XVI (2 vols., Tesi doctoral, Universitat de València, març de 1993, microforma). Ara bé, el treball més complet quant a aquesta obra, en la mesura que és el ressaltat de l'acarament exhaustiu del *Tirant* respecte a les traduccions de que va ser objecte entre els segles XVI i XX, és el de Vicent MARTINES, *El 'Tirant' poliglota. Estudi sobre el "Tirant lo Blanch" a partir de les seues traduccions espanyola, italiana i francesa del segle XVI-XX*, "Pròleg" del Prof. Dr. Amadeu-J. SOBERANAS (Universitat Autònoma de Barcelona), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Curial Edicions Catalanes, 1997. Aquest llibre va ser un dels resultats del projecte de recerca que va concedir a qui subscriu el Ministerio de Educación y Cultura en la convocatòria pública corresponent de l'any 1994-1995.

- Les traduccions de les poesies d'Ausiàs March al castellà han estat estudiades per: M. de RIQUER, *Traducciones castellanas de Ausiàs March en la Edad de Oro*, Barcelona, 1946; F. CARRERES DE CALATAYUD, *Las obras de Ausias March, traducidas por Jorge de Montemayor*, Madrid, CSIC ("Biblioteca de antiguos libros hispánicos, serie A", 8), 1947; J. BARALLAT BARES, *Ausias March interpretado por sus traductores*, Lleida, 1968.
- També quant a Ausiàs March, Vicent MARTINES, va establir, en dues grans fases, primer, les concordances acarades i, després, les lematitzacions de les traduccions de què han estat objecte les poesies d'Ausiàs March del segle XVI al XX a l'alemany, a l'anglès, a l'espanyol, al francès i a l'italià. Va comptar, a tal efecte, de sengles concessions del Pla EVA de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, obtinguts a partir dels concursos públics corresponents (2000 i 2002).
- La traducció al llatí de les poesies d'Ausiàs March feta per l'humanista Mariner ha estat estudiada i editada per Marco Antonio RAMOS CORONEL (València, Alfons el Magnànim, 1997). Tot i que hom no hi fa un estudi lèxic exhaustiu, aquest llibre ofereix una caracterització general de la traducció de referència feta amb la rigorositat dels estudis de Filologia Clàssica.

De tot l'anterior podem deduir que, sobretot, en els darrers anys, s'han desplegat iniciatives relacionades amb l'inventari, concordança i lematització del lèxic d'alguns dels clàssics valencians del segle XV —de fet, en bona part d'elles ha participat qui subscriu—. Això estableix amb fermesa les bases prèvies i facilita el camí per a la gestació de la les concordances acarades de la versió valenciana original de les poesies d'Ausiàs March i de les traduccions de què ha estat objecte d'ençà del segle XVI i de la seua aportació fonamental a la conformació del cabal lèxic valencià, no sols el de llavors, sinó també a l'hora de poder fixar de manera poliglota i contrastiva un referent ferm per a l'actualitat.

Remarquem el fet que hi ha hagut més iniciatives per a l'establiment de concordances i lematitzacions, concordances i llistat de mots de dels clàssics valencians que no per a fer-ne estudis traductològics. Remarquem que es tracta d'una línia escassament treballada —qui subscriu ha estat l'autor d'algunes de les poques que n'hi ha—: tenir en compte el cabal d'informacions lèxiques (semàntiques i morfosintàctiques) que ens pot aportar l'anàlisi contrastiva de la versió original amb les seues diverses traduccions. I, això, malgrat l'interés d'aqueix cabal d'informacions, precisament pel seu caràcter poliglota, contrastiu i la perspectiva diacrònica que implica en autors que, com ara Ausiàs March, ha estat traduït sovint al llarg de quatre segles.

Tot plegat i tal i com ens ho plantegem en aquesta tasca, en definitiva, tractem de contribuir a omplir un buit en la investigació filològica valenciana, catalana i romànica en general.

2.3. METODOLOGIA I ETAPES DE REALITZACIÓ

La hipòtesi metodològica de la tesi i el pla de treball, amb desglossament de tasques i indicació dels participants en cadascuna d'elles, són els següents:

1. Determinació del corpus subjecte d'estudi: les poesies d'Ausiàs March, a partir del text que en Pere BOHIGAS en la seua edició (Barcelona, Barcino,

1952-1959) i de la concordança que en va realitzar un equip del qual formava part qui subscriu (ja citada).

2. Obtenció de la lematització, concordançes i llistat de mots complet de cadascuna de les traduccions a l'anglès de què va objecte l'obra d'Ausiàs March. Hem de tenir present que moltes d'aquestes versions són fragmentàries en divers grau, de tal manera que n'hi ha que només tradueixen poesies concretes (o fins i tot cobles de poesies). D'altra banda, també hi ha traduccions que, tot i fragmentàries, inclouen força poesies d'Ausiàs March.

Les lematitzacions, concordançes i llistat de mots de les traduccions angleses, a partir de:

1951 [1963²]: WOOLSEY, Gamel: traducció a l'anglès —acarada amb l'original— de la primera cobla del poema XXVIII ("Lo jorn ha por..."), dins Gerald Brenan, *The Literature of the Spanish People*, Noya York, 1951, pp. 112-117 [reimprés: Harmondsworth, 1963].

[Tot i que breu, aquesta traducció fragmentària inclosa en una obra panoràmica tan important i influent, va animar més d'un lector a saber més sobre Ausiàs March, a escampar-ne la concixença. De fet, el comentari que van afegir era molt il·lustratiu i temptador: "No poet except Baudelaire has expressed so well the sense of solitude and deprivation which is the reverse side of love".]

1976: TERRY, Arthur, *Ausiàs March. Selected poems*, Edinburgh, Edinburgh University Press ("Edinburgh Bilingual Library", 12).

1986 [1987²]: CONEJERO, M. A., P. RIBES I D. KEOWN, Ausiàs March, *Selecció de poemes. Selected poems*, València, Fundación Shakespeare.

[Edició numerada i no distribuïda comercialment. Versió anglesa de 24 poemes de A. March a partir de l'edició de Pere Bohigas]

1993: ARCHER, Robert, *Ausiàs March: A key anthology*, Sheffield, The Anglo-Catalan Society ("Occasional Publications", 8).

[Antologia de poemes marquians representatius amb traducció anglesa en prosa.]

1994: ARCHER, Robert: "Ausiàs March, an Unfading Voice", *Catalan Writing*, 12 (1994), 9-19.

[Traducció a l'anglès, acarada a l'original, de quatre de les poesies d'Ausiàs March publicades en Archer 1993. En aquest cas, la traducció és una mica més que una glossa o aclariment del text (Archer 1993) i presenta una disposició que imita l'estructura versal de l'original. Hi ha canvis respecte Archer 1993, *vid.* Wittlin 1994.]

1999: WITTLIN, Curt: «Ausiàs March en anglès, amb una versió rítmica del poema XXVIII: 'Lo jorn ha por...'», dins Vicent Martines (ed.), *Canelobre: Estudis sobre Ausiàs March [Revista de l'Institut de Cultura Juan Gil-Albert]* (Alacant, Diputació). 39-40 (1999), 223-232.

[Reflexió cabdal sobre raons de Traductologia, especialment, quant al vessament dels clàssics medievals a l'actualitat. Proposta dels criteris editorials que haurien de regir la fixació dels criteris de la traducció d'Ausiàs March a l'anglès, a partir de les experiències ja

realitzades en aquesta línia. Acarament de diversos exemples d'aqueixes experiències prèvies i exemplificació dels criteris proposats per Witllin amb una molt encertada traducció del poema XXVIII a l'anglés.]

3. Acarament contrastiu de les lematitzacions.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

3. STATUS QVAESTIONIS DE LA RECERCA SOBRE AUSIÀS MARCH AL RECER D'UN CENTENARI CELEBRAT DE BESTRETA

L'“Any Ausiàs March” es va presentar formalment el 26 d'octubre de 1996 a la Universitat de València, en el context dels “Vint-i-cinc anys de Premis Octubre”, organitzats per la Fundació Ausiàs March, Edicions 3i4 i la Universitat de València.⁵ Aquest va ser l'herald, amb el conjunt d'actes i aplecs, lúdics uns, científics els altres, que va anunciar la *bona nova*. L'any 1997, l'“Any March”, hom va celebrar diversos centenaris i aniversaris culturals. “*Tres clàssics per al 1997. Commemoració d'Ausiàs Marc [sic], Joan Roís de Corella i Josep Pla*”, aquest era el títol de l'especial de “Cultura i espectacles” de l'*Avui* del 12 de gener de 1997, pràcticament, encara en Reis i com un dels primers actes del –pretés (BADIA, 1998; CHINER, 1997)— VI Centenari de la Naixença d'Ausiàs March.

De fet, aqueix era un any amb diverses efemèrides més. Aqueix suplement periodístic feia referència al I centenari de la naixença de Josep Pla, així com també al V de la mort de Joan Roís de Corella. Això no obstant, el 1997 era l'any d'un grapat de centenaris més, que, com sovint passa quan s'il·luminen força (o massa?) els llums, la contaminació lumínica no deixa veure bé tots els estels... Encara hom n'hauria d'haver afegit, almenys, dos més, de centenaris medievals especialment remarcables:⁶ el Centenari de la primera edició de la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena i el també V de la segona edició del *Tirant lo Blanch*, de Joanot Martorell, apareguda a Barcelona el 1497 publicada pel gran impressor castellà Diego de Gumiel.⁷

La veritat és que no cal cercar justificacions per a incentivar la recerca i la coneixença dels clàssics, i Ausiàs March ho és indiscutiblement. Això no obstant, la celebració d'efemèrides culturals de tota mena (naixences, morts, primeres o segones edicions, etc.) són avinenteses tan bones com qualsevulla altra per provar de concelebrar un aplec d'estudiosos que ens aporten el bo i millor del que saben sobre el tema (Badia 1998). De fet, vam poder comprovar que això és bo encara que aprofite per a negar-se. Ço és: la dèria recercadora desfermada per l'avinentesa del VI Centenari de la Naixença d'Ausiàs March va contribuir a trobar documentació d'arxiu que demostrava que, en realitat, es tractava d'un “centenari” fals, almenys si el celebràvem el 1997, i que s'hauria d'haver tornat a celebrar el 2000, atés que el gran poeta, mamprenedor mercader i terratinent, cunyat i no gens amic de Joanot Martorell i ben acostat al rei Magnànim, degué nàixer el 1400 –i, a més, a València, i no a Gandia—. Li ho devem al rigorós investigador valencià Jaume J. Chiner Gimeno –ara

⁵ Vid. el quadern monogràfic “25 anys [dels] Premis Octubre”, *El Temps* (28-10-1996), 53-60; i la crònica del “Simposi Internacional Ausiàs March», *El Temps* (4-11-1996), XXV-XXVI. Vid. també ESPADALER 1997.

⁶ Malgrat la nombrosa bibliografia sobre Ausiàs March, hom parla, amb raó, del deute valencià amb aquest poeta; sobretot es tracta d'un deute quant a la publicació d'edicions de les seues obres, ben poques donades al Cap i Casal d'ençà que la Galàxia Gutenberg hi va parar tenda. Vid. per exemple què en diu ESCARTÍ 1997.

⁷ No tardarà gaire a veure la llum l'edició crítica del *Tirant lo Blanch* que, a cura de Joan PERERA, publicarà l'Editorial Barcino, en la seua col·lecció “Els Nostres Clàssics”.

com ara a la Biblioteca Valenciana i Biblioteca Valenciana Digital—. Ho va dir en el transcurs de la seua ponència en el Simposi Internacional “Ausiàs March i el món cultural valencià del segle XV”, en la seu de la Universitat Jaume I de Castelló,⁸ i ho detalla més en el seu llibre *Ausiàs March i la València del segle XV (1400-1459)*.⁹ A aquest mateix investigador també li devem moltes altres recerques que ens han aportat un món de dades noves a més de molt vàlides constatacions i millores en el nostre coneixement del segle XV valencià —com ja ressenyarem *infra*—.

L'avinentesa, excusa o pretext dels aniversaris no és, en cap cas, dolenta. De fet, quant a Joan Roís de Corella ha estat profitós atés que ha permès promoure i aplegar estudis que, altrament, potser s'haguessen portat a terme de manera més dispersa, en el temps i en l'espai; en definitiva, que hi hagués una atenció cavallera o facilitada o incitada.¹⁰ Certament, l'aniversari que més esforços va junyir va estar el d'Ausiàs March. El 1997 va ser l'“Any March” i va arribar a ser-ho per la Generalitat Valenciana, la Fundació Ausiàs March i una vintena d'institucions més, públiques i privades. Malgrat

⁸ Va organitzar aquest simposi l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (Universitats d'Alacant, de València i Jaume I de Castelló), que, del 3-19 de novembre, va aplegar a trenta especialistes en l'obra d'Ausiàs March i el món cultural de la València del segle XV. Va ser una iniciativa brillant i ben organitzat, de fet l'aplec científic més gran dels celebrats aqueix any, amb un seguiment especial en els mitjans de comunicació i amb un èxit de públic inscrit.

⁹ València, Consell Valencian de Cultura (Generalitat Valenciana), 1997. Aquesta obra és el resultat del concurs restringit de projectes que va convocar el Consell Valencià de Cultura per a una biografia d'Ausiàs March.

¹⁰ Pel que fa a a Roís de Corella, l'avinentesa del centenari de la seua mort ens va aprofitar perquè, qui subscriu, provara d'incentivar una mica la recerca internacional a l'entorn del d'aquest autor i el seu entorn cultural amb la coordinació i cura, des del 1995, d'un volum col·lectiu que, amb el títol genèric d'*Estudis sobre Joan Roís de Corella*, Alcoi, Marfil (col. "Universitas"), 1998, va incloure articles de: Rafael ALEMANY (Universitat d'Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana [IIFV], [i ara també] Acadèmia Valenciana de la Llengua [i AVL]); Annamaria ANNICHIARICO (Universit  di Roma Tre, Itàlia); Joan ARMANGUÉ (Universit  di Cagliari, Itàlia); Isolda BIGVAVA (Universitat Lomonosov, Moscou, Federació Russa); Emili CASANOVA (Universitat de València, IIFV); Germà COLÓN (Basel Universit t, Basilea, Suïssa; Institut d'Estudis Catalans [IEC]); Stefano M. CINGOLANI; Antoni FERRANDO (Universitat de València, IIFV, IEC i AVL); Rafael FRESQUET & Encarna VILLAFRANCA (Universitat de València); Marinela GARCÍA (Universitat d'Alacant); Sergi GASCÓN (Barcelona); L lucia MARTÍN (Universitat d'Alacant); Josep MARTINES (Universitat d'Alacant, IIFV); Tom s MARTÍNEZ (Universitat Jaume I, IIFV); Josep-Lluís MARTOS S NCHES (Universitat d'Alacant); Rafael M RIDA JIMÉNEZ (Rice University, Houston, Texas, EUA); Curt WITTLIN (University of Sacketchwan, el Canadà, IEC).

A tots ells, i especialment a l'Editorial Marfil, els reitere el meu agraïment més sincer.

Quant a la bibliografia d'aquest clàssic valencià, *vid.* Vicent MARTINES, "Comentaris a la bibliografia sobre Joan Roís de Corella", *ibid.*, pàgs. 5-40.

la no gaire coordinada coordinació entre aquest pleret institucional, una cosa és certa: les celebracions de l'Any March van aglutinar —*velis nolis*— administracions, institucions i iniciatives de colors polítics no sempre coincidents; i això no sempre és una cosa senzilla, i no només pel *cas valencià*....¹¹

Lola Badia (BADIA, 1998: 72ab) ens resumeix en onze mots el “to mitjà dels productes que han circulat en ocasió del que creiem del sisè centenari del naixement d'Ausiàs (1997)” i diu que hi hagué: “propostes innovadores, anàlisis esclaridores, comentaris més o menys obviabls, recopilacions d'ús”. Ara com ara, sis anys després, tenim més perspectiva i un nombre ben respectable de publicacions que, en el fons, confirmen aqueix “endecàleg” de la mestra, formulat l'any 1998. Ens agosem a afegir que les plurals activitats d'aqueix centenari i d'aquestos anys es caracteritzen per la diversitat en objectius, mètodes, públics models, gèneres o formes i formats de manifestació. Hi va haver centres superiors ben prestigiosos que van organitzar aplecs científics (algun d'ells també amb rapsodes marquians) presencials i també virtuals (*on line* o en línia): la Université de la Sorbonne, a París;¹² la University of Cambridge, al Regne Unit, i la Universitat Oberta de Catalunya, a Barcelona;¹³ l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana;¹⁴ la Universitat de València;¹⁵ o la Institució Alfons el Vell de Gandia i

¹¹ D'això mateix es van fer ressò diversos mitjans de comunicació, entre d'altres: R. VENTURA MELIÀ, "L'any March' consigue aglutinar los programas de 20 instituciones valencianas", *Levante-El Mercantil Valenciano* (5-3-97), 68ad; Adolf BELTRAN, "La Generalitat reune programas dispersos para el 'Any Ausiàs March'", *El País (Comunidad Valenciana)* (5-3-97), 10ad; o Iolanda MÀRMOL & Paula REIG, "La Diputació dona un poemari d'Ausiàs March del segle XVI a Beniarjó", *El Periòdic* (març-97), 31ad.

¹² "Colloque International sur Ausiàs March", coordinat per Marie Claire ZIMMERMANN (Centre d'Études Catalanes de la Université de la Sorbonne) & Pierre MARTIN (Université Paris-XIII), en març de 1997. Aquest col·loqui va donar lloc a: MARTIN & ZIMMERMANN (eds.) 2000.

¹³ Amb el Congrés on line sobre Ausiàs March, inaugurat l'octubre de 1996 i desplegat fins a ben entrat el 1997. Organitzat per Dominic KEOWN (Fitzwilliam College, University of Cambridge) i Magí ALMIRALL (Universitat Oberta de Catalunya).

¹⁴ Es tracta del Simposi Internacional “Ausiàs March i el món cultural de la València del segle XV”, coordinat per Rafael ALEMANY, Antoni FERRANDO i Vicent SALVADOR (IIFV, universitats de València, Alacant i Jaume I), del 3-19 de novembre de 1997. Aquest simposi va donar lloc a: ALEMANY (ed.) 1999.

¹⁵ Amb la seua col·laboració amb la Fundació Joan Fuster i Edicions 3i4, en el context dels “XXV Premis Octubre”. En aquest context hi hagué el Simposi Internacional “Ausiàs March”, que, dirigit per Albert HAUF, va comptar amb les ponències de d'Arthur TERRY, Robert ARCHER, Josep PUJOL, Lluís CABRÉ, Garreth WALTERS, Marie-Claire ZIMMERMAN, Lola BADIA.

En aquell context també hi hagué la “VI Trobada Internacional de Departaments de Català i Associacions Internacionals de Catalanística” en la qual hi hagué una secció sobre la “Recepció d'Ausiàs March”, amb la ponència de Vicent MARTINES (1997).

Bancaixa (València).¹⁶ Hi va haver molt nombroses conferències, xerrades, taules redones i altres actes de divulgació sobre Ausiàs March en tants ajuntaments valencians i no valencians, en centres de Primària i de Secundària, que, altrament, sense Centenari, no hagessen contribuït a escampar una mica més de coneixença sobre el nostre poeta, el seu temps i, sobretot, la nostra llengua i la nostra cultura. Tot un món d'actes i iniciatives plurals en "L'Any Ausiàs March".

3.1. DELS "GUANYYS" DEL FALS CENTENARI D'AUSIÀS MARCH

El desenvolupament general que han experimentat els estudis referits a Filologia Catalana, pertot arreu i al llarg de les últimes dècades s'ha concretat quant a Ausiàs March en un nombre d'estudis significativament gran (criteri quantitatiu), i ben divers quant a la mena, temàtica i perspectiva (criteri qualitatiu). Els estudis sobre el nostre autor ens permeten tenir una visió de l'obra ausiasmarquiana en general profunda i relacionada amb el seu context, del qual és impossible de deslligar. Crec que hem de pensar que deu ser un símptoma positiu de la recepció d'Ausiàs March, alhora que també ho és de l'activació, camí d'una esperada i plena normalització lingüística, cultural i nacional, de la recerca a l'entorn dels nostres clàssics, en general. De fet, amb la dedicada a la vida i a l'obra de Joanot Martorell i a les de Ramon Llull, la d'Ausiàs és una de les bibliografies millor proveïdes.¹⁷

En aquest estudi prové de fer un recompte final –i alhora parcial, atés que tot treball bibliogràfic no és mai, per dir-ho amb termes ausiasmarquians, ni clos ni segellat— de les aportacions que hi ha hagut en la recerca sobre el nostre poeta fins al 2002 –publicats— i d'ençà d'aqueix Vé Centenari, tant dels que en van ser heralds, com també dels que en van ser fills directes o putatius. Finalment, també volem aplegar ací aquells estudis que, passada aqueixa febre celebrativa, senzillament, s'han proposat fer aportacions al millor coneixement.

Aquest estudi és deutor dels esforços que, no pocs, he esmerçat a provar d'aplegar i ponderar els "*studia ausiasmarquiana*", unes vegades sol, d'altres en col·laboració. Així, ja l'octubre de 1996 vaig participar en la "VI Trobada Internacional de Departaments de Català i Associacions Internacionals de Catalanística" que es va celebrar a la Universitat de València, per fer una classificació bibliogràfica dels estudis sobre Ausiàs March d'ençà 1985 (MARTINES 1997). Aquest treball és complementari del que el va seguir, en març de 1997, quan vaig participar, per invitació de l'organitzadora, en el "Colloque International sur Ausiàs March", celebrat a la Sorbona i dirigit per la Profa. Zimmermann i el Prof. Martin. Llavors feia uns comentaris a aqueixa prèvia actualització i classificació bibliogràfiques.

¹⁶ Un cicle lectures de poemes d'Ausiàs March i de ponències sobre la seua obra desplegat al llarg del 1997 sota la direcció d'Albert Hauf (Universitat de València) (HAUF 1997).

¹⁷ Quant a Ausiàs March ho podem comprovar si atenem als estudis bibliogràfics (corpus i comentaris) que hi ha indicats *infra*, a més a més del que exposem en aquesta exègesi sobre el fals centenari i les aportacions posteriors sobre la matèria.

Quant al *Tirant lo Blanch*, és prou visitar el siti d'Internet del servidor LEMIR de la Universitat de València i consultar la bibliografia que han preparat Rafael BELTRAN LLAVADOR & Josep IZQUIERDO.

Calia d'actualitzar la d'Esteve & Ripoll, apareguda el 1987.¹⁸ L'«Assaig de bibliografia ausiasmarquià» ha estat —és— un treball molt útil i de referència obligada per a estudiants i estudiosos. Onze anys després de la fi de la redacció d'aqueix treball i vora deu anys després que el publicuessen en *Llengua & Literatura* (2, 1987), semblava necessari comptar amb un treball que l'actualitzés.¹⁹ D'altra banda, també calia tenir la bibliografia ausiasmarquià aplegada en un sol solc. Aquest va ser l'origen del llistat bibliogràfic conjunt que qui subscriu va fer amb Rafael Alemany (ALEMANY & MARTINES 1997).

Tota tasca bibliogràfica —i aquesta mateixa participació meua també ho és— manifesta una mena de paradoxa: per una banda, ha de ser un testimoni d'un status *quaestionis* com més apropat a l'exhaustivitat millor, però, alhora, aquesta visió estàtica o acabada respon en el fons a un tall convencional, a una parada en el camí.²⁰

A la fi de la introducció de la meua ponència en el “Colloque International Ausiàs March” de la Université de la Sorbonne (MARTINES, 2000) em feia preguntes semblants a aquelles amb què Esteve & Ripoll (1987) cloïen la introducció el seu treball. Aqueixes preguntes podrien servir de claus perquè els lectors o usuaris s'hi orientessen i, si de cas, poguessen extraure les seues conclusions o fessen els seues comentaris sobre quins han estat els rumbos i les senyaladures de la recerca a l'entorn d'Ausiàs March, és a dir —si em permeteu que demane en préstec aqueixa imatge d'Ausiàs—, quines veles i quins vents hi ha hagut i a on han fet cap.

Aqueixes preguntes poden aprofitar també per a desenvolupar aquesta ponència:

- QUINS SÓN ELS TEMES DE L'OBRA I DE LA VIDA D'AUSIÀS MARCH QUE MÉS HAN INTERESSAT A LA CRÍTICA EN ELS ÚLTIMS ONZE O DOTZE ANYS?
- QUINS ELS MÉS DESATESOS?
- PODEM OBSERVAR SI EN ELS ÚLTIMS ONZE O DOTZE ANYS HAN VARIAT ELS INTERESSOS DE LA CRÍTICA?
- A QUINS ASPECTES CALDRIA ATENDRE MÉS EN EL FUTUR?

¹⁸ Lluïsa Esteve & Laura Ripoll, “Assaig de bibliografia ausiasmarquià”, *Llengua & Literatura*, 2 (1987), 453-484 [citaré: ESTEVE & RIPOLL].

¹⁹ 203 entrades en onze anys, per 206 en el llistat d'ESTEVE & RIPOLL.

²⁰ Cfr., sobre la disciplina de la bibliografia, entre d'altres, Robert B. DOWNS (dir.), *Bibliography. Current State and Future Trends*, Urbana, University of Illinois, 1967; Arundell ESDALE, *Manual of Bibliography*, Londres, 1967²; Domenico FAVA, *Lezioni di Biblioteconomia e Bibliografia, raccolte e compilate dal Dott. Giuseppe Plessi*, Bolonya, 1946; Giuseppe FUMAGALLI, *Bibliografia*, Milà, Hoepli, 1935⁴; Justo GARCÍA MORALES, *Etapas y situación actual de la Bibliografía*, Madrid, Dirección General de Archivos y Bibliotecas, 1958; Philip GASKELL, *A New Introduction to Bibliography*, Oxford, The Clarendon Press, 1972; Luigi BALSAMO, *La bibliografía: historia de una tradición*, Gijón, Trea, 1998; i Isabel de TORRES RAMÍREZ, *¿Qué es la bibliografía?: introducción para estudiantes de Biblioteconomía y Documentación*, Granada, Universidad de Granada, 1996.

Sobre la bibliometria, disciplina en bona mesura complementaria, vid. Pedro LÓPEZ LÓPEZ, *Introducción a la bibliometría*, València, Promolibro, 1996.

Si féiem un acarament entre les classificacions temàtiques i bibliografies prèvies, que ja han intentat de donar resposta a aqueixes preguntes, podríem tenir una graella com la que trobarem a continuació.

Hem de tenir en compte, quant a aquestes classificacions temàtiques, les prevencions que els pregue que em permeten que faça constar explícitament. En principi, procure situar cada estudi segons la temàtica o la matèria a què atén preferentment. Tota classificació temàtica resulta sempre agosarada, més encara quan es tracta d'un nombre elevat d'estudis, en el qual, a més, n'hi ha força que podríem situar amb tota justícia en diversos llocs. Per això, la classificació, l'adscripció d'entrades a uns determinats ítems i, en general, les dades que use, els comentaris i les reflexions que faig tot seguit no són closes ni inamovibles. En conjunt, es tracta de bastir una proposta oberta, de base que ens pugua permetre disposar d'una perspectiva general del corpus de la bibliografia ausiasmarquiana, malgrat la flexibilitat i les matisacions que hi pot haver —i els assegure que jo sóc el primer a fer-ne—. Així, podrem introduir uns comentaris a l'entorn de la bibliografia sobre Ausiàs March d'ençà del “fals” centenari, veure quines són les caselles més plenes i quines les més buides i per què, així com també suggerir, a la vista de les mars de papers ja publicats i dels temes ja visitats, per quines altres mars podria anar la recerca en un futur no gaire llunyà o, de fet, ja hi va.

ÍTEMS DE CLASSIFICACIÓ TEMÀTICA	ESTEVE & RIPOLL 1987	MARTINES 1996 [1997]	MARTINES 2002 ²¹ —DEL VI CENTENARI ENÇÀ—
	ENTRADES (206)	ENTRADES (245)	ENTRADES (285)
I. EDICIONS [I TRADUCCIONS]	—	—	14 [+ 16]
II. ESTUDIS	21	31	58
1. ESTUDIS GENERALS			
2. DOCUMENTS D'ARXIU	29	2	7
3. FONTS D'INSPIRACIÓ	13	2	0
4. COMENTARIS DE POEMES	17 (11 POEMES COMENTATS)	77 (49 POEMES COMENTATS)	35 (48 POEMES COMENTATS)
5. TRADICIÓ TROBADERESCA	6	5	4
6. RELACIÓ AMB LA LÍRICA ESPANYOLA I AMB D'ALTRES LÍRIQUES ²²	16	19	24
7. PSICOLOGIA, FILOSOFIA I PENSAMENT	9	17	27
8. ESTRUCTURA I LLENGUATGE POÈTIC	24	48	40
9. SOCIETAT VALENCIANA DEL XV	3	4	6
8. TRADICIÓ MANUSCRITA, CRONOLOGIA I CICLES	8	9	9
11. LA DONA O L'ESTIMADA	6	4	4
12. ESTUDIS LINGÜÍSTICS	[NO CONSIDEREN AQUEST APARTAT]	2	1
13. RESSENYES	[NO CONSIDEREN AQUEST APARTAT]	17	12
14. BIBLIOGRAFIES O ESTUDIS BIBLIOGRÀFICS ²³ I CRONOLOGIES	[NO CONSIDEREN AQUEST APARTAT]	4	11
15. VÀRIA ²⁴	54	—	34

²¹ Ací no tinc en compte ALEMANY & MARTINES 1997 atés que no conté classificació temàtica i aplega ESTEVE & RIPOLL 1987 i MARTINES 1997; tampoc no conté classificació temàtica SANTANACH & MARTINES 2000.

²² En aquest cas, amplie l'enunciat de l'ítem tal i com apareix en ESTEVE & RIPOLL, *op. cit.*, p. 483 («Relació amb la lírica castellana»). D'aquesta manera, puc donar cabuda també a entrades que, en els darrers anys, atenen a les relacions de l'obra ausiasmarquiana amb la d'altres líriques, incloses les traduccions.

²³ A més dels que poden aparèixer en els estudis o articles concrets, amb voluntat globalitzadora o sols de donar fe de la bibliografia que citen específicament. Hi ha estudis que tenen bibliografies força ben proveïdes, però no els considere en aquest ítem, atés que les entrades de què formen part ja han estat ubicades en altres ítems. Aquest és el cas, per exemple de Sabinne SATTEL, *Katalanische Lyrik im 15. Jahrhundert*, Frankfurt amb Main, Domus Editoria Europaea, 1993.

²⁴ ESTEVE & RIPOLL no classifiquen temàticament totes les 206 entrades que enregistren. Hi ha 54 entrades que no adscriuen i que insereixen en un calaix de sastre ("D'altres"); tal

La bibliografia sobre Ausiàs March compta, de moment, amb vora 700 entrades. D'ençà del VI^é Centenari hi ha hagut 285 entrades (incloses les ressenyes, les reedicions o reimpressions, els comentaris i les *varia*). En qualsevol cas, tant en termes absoluts com en termes relatius, el nombre i la diversitat de la bibliografia sobre Ausiàs March denota i connota una activitat de recerca certament intensa.

3.2. EDICIONS I TRADUCCIONS

3.2.1. DE LES EDICIONS

Ausiàs March és un dels nostres autors més editats, si tenim en compte el nombre de vegades que les seues obres han passat per la premsa, completes, antologades o traduïdes. Aquest és un dels indicatius més clars sobre la recepció, influència i pertinència d'un autor. Poeta de mitjan segle XV, l'obra d'Ausiàs March s'estén, d'ençà de llavors, al llarg de diversos segles i diverses edats de la història cultural. Hi ha dos moments clau: per una banda, els segles XV, XVI i XVII; i, per una altra, des de la segona meitat del XIX i tot el segle XX, després del silenci d'edicions marquianes —que no d'estudis o atencions crítiques— que implica la greu situació del segle XVIII a l'àmbit hispànic, derivada del resultat de la Guerra de Successió:

El *PRIMER MOMENT (SEGLES XV-XVII)* inclou diversos temps històrics especialment significatius quant a l'obra d'Ausiàs March:

- *el segle XV*, perquè va ser quan Ausiàs March va viure i va escriure (temps de creació i primera recepció, més restringida o, almenys, no impresa): és el temps del gòtic i, a mesura que avança la segona part del segle, hi ha elements (pre)renaixentistes que comencen a escolar-se arreu;
- *els segles XVI i XVII* són el temps de la recepció a partir de la profusa impressió de la seua obra en diverses edicions i traduccions. La qualitat i la quantitat dels mecenes, dels “prologadors” o “curadors”, i dels traductors, així com també dels posseïdors dels exemplars conservats o descoberts recentment, indiquen la importància i la influència, el prestigi, en definitiva, d'Ausiàs March.

Aquests són els segles del Renaixement i del Barroc i crec que també pot resultar útil, a més d'interessant, tenir imatges de les expressions artístiques dels contextos en què Ausiàs March llavors era editat, llegit i traduït. Això ens pot aportar informació sobre de quina manera entenien i interpretaven l'obra del nostre poeta en unes èpoques en què, tot i que progressivament allunyades del moment de l'autoria, encara tenia vigència i són els medis que n'han facilitat la pertinència.

vegada a causa de la «pluralitat de molts articles i a la inefabilitat d'altres» (p. 454). Tot i que no això no fa al cas quant a la seua classificació temàtica, cal tenir en compte aquest nombre de referències a l'hora de fer els càlculs percentuals.

EL SEGON MOMENT de l'activitat editorial sobre les obres d'Ausiàs March s'inicia a començaments del segle XIX i s'estén fins a la fi del XX. Fruit de l'esperit propi del Romanticisme, amatent de les arrels del passat gloriós medieval de la Corona Catalanoaragonesa, hom torna a Ausiàs, després del parèntesi editorial del XVIII; i ho fa amb força, amb tres edicions. Són edicions més orientades a la lectura que a l'estudi ferm del poeta. Això ho tindrem a començament del XX, amb la primera edició crítica de les poesies d'Ausiàs March, que ha marcat una pauta: Pagès (ed), (1912-1914). L'activitat ecdòtica sobre el nostre autor pot il·lustrar ben bé l'evolució que ha experimentat l'edició filològica de textos, que arriba a la cimera amb la que en va fer Bohigas (1952-1959), i amb la d'Archer (1997).

Un clàssic ho és, a més, de la seua qualitat i bellesa perdurables, també per l'abundor, la varietat i la versatilitat de les edicions dels seus textos. Això implica la seua continuïtat diacrònica, la seua l'extensió diatràtica i, fins i tot, diafàsica de les seues obres. Certament, en Ausiàs March —com també amb el *Tirant lo Blanch*, de Joanot Martorell— tenim un dels pocs casos en la nostra història cultural d'un autor l'obra del qual (i una mica de la seua vida) ha estat mesa en edicions de quasi tota mena, que omplín bona part (per no dir-ne tot) el catàleg de la tipologia dels productes de la impremta: edicions completes i fragmentàries, facsimils, escolars o eclèctiques, crítiques, actualitzades, versions musicades, muntatges audiovisuals, versions dramatitzades... I tot plegat és molt positiu. Això no obstant, la diversitat i, sobretot, la qualitat, no són bones sols pel fet d'ésser-hi... hi cal —hem d'exigir-ho— una qualitat mínima que sempre hauria de ser la màxima en cada modalitat i que, malauradament, no trobem en tots els casos. A més, la quantitat d'edicions que ha arramblat sense recer el mercat al rebuf de l'“Any Ausiàs” de 1997 ha provocat una veritable pol·lució editorial (no exempta en molts casos de pol·lució o incorrecció gràfica o textual). Hi ha moltes edicions que no han seguit criteris filològicament coherents i, tot plegat, vist amb una mica de perspectiva, crea indefinició o dubtes a l'hora d'establir una imatge no excessivament tèrbola d'Ausiàs March.

3.2.2. DE LES TRADUCCIONS

D'altra banda, és molt positiu el nombre i el nivell general de la qualitat de les traduccions que hi ha hagut al llarg dels dos moments de la recepció —i que encara se'n preparen per a un futur no gaire llunyà—. Independentment de la qualitat intrínseca d'una obra o d'un autor, les traduccions de què ha estat objecte a altres llengües pot ser un bon indicador de la seua recepció i influència —si fa no fa, com els indicis de qualitat o d'impacte dels sexennis de recerca del professorat universitari—. Ausiàs March ha estat traduït força i, a més, les traduccions de què ha estat objecte han merescut significativament l'atenció de la crítica.

De moment hi ha traduccions de les obres d'Ausiàs a l'alemany, a l'anglès, a l'espanyol, a l'esperant, al francès, a l'italià, al llatí i al neerlandés. Totes aquestes versions han estat obra d'autors o estudiosos de reconeguda mestresa i prestigi, com ara Jorge de Montemayor, Francisco de Quevedo, Martí de Riquer, Pere Gimferrer, Costanzo Di Girolamo, Dominic Keown, Curt Wittlin o Bob de Nijs. Si examinàvem

amb una mica de perspectiva aquestes traduccions, veurem que hi ha una doble perspectiva:

- per una banda, facilitar l'accés a Ausiàs March de lectors que, altrament, difícilment hi haguessen arribat (perspectiva centrífuga);
- d'altra banda, hi ha una perspectiva centrípeta, si tenim en compte que gran part d'aquestes traduccions (sobretot les del segle XX) han estat publicades en publicacions, editorials o col·leccions especialitzades en el tractament rigorós i que són fetes per especialistes de reconegut prestigi, volien fer-les servir també per millorar la coneixença de l'original i del seu context.

Ausiàs March —així com també Joan Roís de Corella (WITTLIN, 1996; MARTINES, 1999 i 2001)— ofereix bones condicions per desplegar estudis amb aquesta segona perspectiva, en especial interessant perquè implica la realització d'iniciatives interdisciplinars: Història de la Literatura, Estilística i Traductologia (i Història de les Traduccions), a més a més d'Edició Filològica de Textos (NEWMARK, 1992: 248-259; COLÓN, 1974). Les traduccions d'Ausiàs March fetes amb aquesta perspectiva ens indiquen que es tracta, en definitiva, una bona eina per completar la història de la nostra cultura medieval, referida a Ausiàs March en concret i, en general, amb elements extrapolades a l'àmbit hispànic, de l'occident romànic mediterrani i, en última instància, de la resta d'Europa (MARTINES, 1976; MARTINES (ed.), en premsa *Questa*).

L'estudi de les traduccions de l'obra d'Ausiàs March —encara que les hagen fetes *ad hoc*— pot ser molt instructiu sobre les seues estratègies compositives generals, així com també per fer una mica més de llum sobre els mecanismes estilístics i poètics concrets que hi feia servir, sobre la manera en què reutilitzava, traduïa o simplement traslladava de context i de cotext els fragments que pren de les seues fonts, trobadoresques, d'Història Natural, petrarquesques o d'una altra procedència. En definitiva, la Traductologia ens pot aportar cabals d'informació que ens permetran saber millor de quina manera componia Ausiàs March (SANTOYO, 1984).

3.3. ESTUDIS

2.2.1. Amb aquesta graella comprovem que l'ítem «1. Estudis generals» ha estat força conreat. Si paràvem atenció a la mena de les entrades classificades en aquest ítem, comprovaríem que l'etiqueta «general» no vol dir sempre que hi haja estudis no gaire aprofundits o més aviat divulgadors. També hi ha —de fet vol dir això— estudis que tenen un abast general, *passim*, al llarg de l'obra d'Ausiàs March, que podríem encabir en diversos ítems més específics. En aquests casos, la ubicació en els estudis generals respon a la perspectiva amb què l'autor aborda l'estudi.

Hi ha hagut molts estudis generals. En aquest sentit n'hi ha de dos tipus. Per una banda, estudis que fan una passetjada general per l'obra d'Ausiàs March a fi de facilitar-ne una divulgació ben ampla. Aquest objectiu és fonamental ja que estendre el coneixement dels nostres clàssics entre un públic no necessàriament especialista en la matèria és bàsic. Cal fer parlar els clàssics.

En aquest sentit, hem de remarcar l'article de Lola Badia titulat “Cinc-cents anys enrere” (BADIA, 1997). Aquest escrit és una presentació general de l'obra de Joan Roís de Corella a fi de festejar l'any del V Centenari de la seua mort i de la primera edició del *Vita Christi* de Sor Isabel de Villena i del VI del naixement d'Ausiàs March.

En aquesta mateixa línia, són d'interés les introduccions de les moltes edicions completes modernitzades i de les antologies que amb major o menor fortuna, però amb semblants pretensions globalitzadores, han volgut acostar Ausiàs March a un públic més estès.

També hi ha hagut estudis generals que no tenen una vocació tan divulgadora. Es tracta d'escrits d'un abast general —*passim*— al llarg de l'obra d'Ausiàs March, que ens donen una perspectiva ben aprofundida de diversos trets fonamentals de la producció del nostre autor. Ací, remarcuem alguns dels volums col·lectius que s'han promogut al recer de l'homenatge redatat i compten amb la participació dels millors especialistes en l'obra del nostre poeta: ALEMANY (ed.) 1997 i 1999, GÓMEZ (ed.) 1997, HAUF (ed.) 1998, MARTINES (ed.) 1999, i ZIMMERMANN (ed.) 1997. Aquests volums són plurals i interdisciplinars. A més, si els considerem tots ells com a conjunt, resulta que tenim, sobre l'obra i l'hora Ausiàs March, les seues fonts i les seues influències posteriors, una visió general i polièdrica feta a partir d'estudis sectorials rigorosos, aprofundits i fiables.

D'altra banda, hi ha el catàleg de l'exposició Ausiàs March i el seu temps (*AUSIÀS MARCH I EL SEU TEMPS*, 1997). Aquesta publicació, il·lustrada a tot color, fidelitat i rigor, és el catàleg de la magna exposició del mateix títol que hi hagué al Museu Sant Pius V-Belles Arts de València octubre de 1997 i, prèviament (juliol de 1997), al Castell Nou de Nàpols —en ocasió del XVI Congresso Internazionale di Storia della Corona Aragona—. Així mateix, també hi ha hagut diverses biografies sobre Ausiàs March i el seu context, unes ben il·lustrades i visualment efectives, d'altres, en general, ben raonades.

2.2.2: L'ítem «2. Documents d'arxiu» ens ofereix un primer motiu de contrast. Fins al 1985 hi havia hagut 29 referències. Però, tanmateix, n'hi ha hagut força especialment d'ençà 1997. Tal vegada, podríem pensar que la raó n'és ben senzilla: hom ja havia trobat la majoria dels documents d'arxiu que feien al cas... No oblidem el que ha passat, d'ençà 1990, quant a Joanot Martorell i la seua família (VILLALMANZO & CHINER, 1992; CHINER, 1993). Aquesta temàtica manifesta molts punts de connexió amb la recerca de l'ítem "4.8. Estudis sobre la societat valenciana del segle XV".

Quant a aquests dos ítems, Jaume Chiner mateix és autor del monumental estudi sobre *Ausiàs March i la València del segle XV (1400-1459)* (CHINER, 1992), fruit d'una gavella de la gran quantitat d'hores (anys i panys) que ha dedicat a submergir-se en la maror de documents, lligalls i protocols, pràcticament verges de la crítica, que hi ha als arxius, valencians i no valencians. Chiner fa que les escasses dades documentalment certes que sabíem sobre Ausiàs March —i que, tanmateix, havien estat fonaments de recerques literàries de qualitat— ara siguen un núvol. A més, les dades que aporta Chiner ens fan sospitar que ben prompte ell mateix, i també qui s'hi afija, podran aportar-ne més. Hi ha la necessitat d'intensificar l'estudi sobre la societat valenciana del segle XV, que va ser el context principal on Ausiàs March va desenvolupar la seua experiència vital. Amb ell hi ha un planter de clàssics difícilment igualable —per no dir inigualable—: Joanot Martorell, Joan Roís de Corella, sor Isabel de Villena, Bernat Fenollar i els seus amics...

En aquesta línia, resulta fonamental l'estudi pioner de Joan Fuster sobre "Lectors i escriptors a la València del segle XV" (FUSTER, 1962 [1986²]), clau per al coneixement dels cercles literaris en què es movia Ausiàs March. Aqueix estudi de Fuster va marcar el

solc que, ara, Chiner ha aprofundit molt més. Crec que hauríem de desplegar estudis que tendissen a completar-nos l'àmbit i l'ambient literari, cultural i social de la València del segle XV, el context general de les lletres catalanes medievals i els seus contactes amb les literatures i les societats que li eren a l'entorn. Es tracta d'una necessitat de confluència interdisciplinària: *Estudis Literaris* (Història de la Literatura, Teoria-crítica Literària, etc.), Història Social, Història de l'Economia, Història Local, Història de la Impremta, etc. També hauríem d'atendre a qüestions de Traductologia, si tenim en compte que llavors — i al llarg de tota la literatura catalana medieval, en general— el contacte amb les altres literatures i cultures era ben intents.

El Renaixement, o el temps del prerenaiement és ben complex arreu i, en especial, a la nostra Corona, la Catalanoaragonesa; i més en concret al Regne de València. També, els historiadors tenen molt a dir en aquest sentit. De fet, Antoni Furió, en la ponència inaugural del "Simposi Internacional Ausiàs March..." a la Universitat Alacant, ja ens ho va mostrar. Va establir les coordenades fonamentals de l'ordenació del territori i de l'administració economicosocial del Regne de València del segle XV. Potser no hauríem d'oblidar la migradesa, en general, dels feus i de les rendes de la petita noblesa valenciana, que s'entestava a viure senyorívolament i segons l'estil de l'antic usatge en un món tan interconnectat amb els grans mercats de l'època, que ja començaven a imposar unes altres maneres d'entendre la vida i de viure-la.

Per això és tan important el aquest altre llibre de Chiner. Aquest —*ut solet*— aclaparadora recerca chineriana en parlar de la conveniència de realitzar recerques d'arxiu que ens aclarisquen dades factuais sobre els nostres autors, senzillament perquè com més en sabrem més elements tindrem per fer-nos-en el que hom anomena la composició de lloc.

L'encert de Chiner —i també de la institució que va promoure la publicació, el Consell Valencià de Cultura de la Generalitat Valenciana— és que, a més la miriade de dades sobre Ausiàs March, ha pogut fonamentar, contrastar i completar documentalment també les que feien referència als personatges amb els quals es relacionava. Això vol dir, que aqueixa recerca de Chiner conté, en el fons, moltes petites biografies associades a la d'Ausiàs, que n'és la gran i protagonista. D'aquesta manera, amb Ausiàs March com a referència principal i fil conductor hom basteix el complex mapa de relacions personals, familiars, professionals, de negoci i polítiques de la València de llavors. I això vol dir, per a aqueixa "cassola en forn" que llavors ja era el nostre Cap i Casal, tenir moltes més claus d'interpretació per entendre el caramull d'autors valencians en què se situa Roís de Corella i que conformen el Segle d'Or de les nostres lletres.²⁵

²⁵ Tot i que, potser per la frissa de temps imposada per la institució que havia de publicar l'obra, hom no va introduir totes les correccions que l'autor havia fet a les galeres —la qual cosa Chiner va esmenar en CHINER 1999d, en un acte de contricció que l'honra, així com també a la revista, *Llengua & Literatura*, que li va permetre de publicar aqueixa extensa i densa fe d'errades—, aquesta obra no mereix cap crítica ni esmena a la totalitat en estil de semblants paraules a la que ha proposat algun escriptor saforenc contrariat perquè no hi trobava la mimesi literària que, de fet, no ha de ser mai en cap obra científica. Tot i això, tampoc no hagués estat gens malament que l'autor hagués tingut una mica més de cura amb

Quant a mer indicatiu de la qualitat d'aquest llibre de Chiner, val a reportar el que n'ha dit Lola Badia (1998: 73c):

“El llibre de Jaume Chiner [...] ens aclareix finalment el misteri de la falsetat del centenari [el celebrat el 1997]. Les conjectures que situaven el naixement del poeta el 1397 fan aigües a la vista de la nova documentació exhumada. L'aportació de Chiner permet, doncs, d'afinar la biografia marquiana (sembla que va néixer a València l'any 1400), de perfilar la història de la nissaga dels March, inclosos els poetes, Pere i Jaume), de conèixer millor el patrimoni rural i urbà del poeta, de descobrir els secrets dels seus enfrontaments amb la justícia, d'arreglar més detalls sobre els matrimonis amb Isabel Martorell i Joana Escorna, o d'ampliar les dades sobre les relacions amb la cort del Magnànim, sobre els viatges, sobre les circumstàncies de la mort i sobre els hereus.”

En definitiva, es tracta de la conveniència de realitzar recerques com les que també ha portat endavant el magnífic equip conformat per Maria Barceló Crespi i Gabriel Ensenyat Pujol per a l'àmbit del Regne de Mallorca (BARCELÓ CRESPI & ENSENYAT, 1996).

2.3. Quant a l'ítem «3. Fonts d'inspiració», observem que hi ha hagut ben pocs estudis en els darrers anys. La recerca desenvolupada en aquest camp en els últims anys a aprofundit força en bona part d'aqueixos elements d'interès, i s'han tret interessos i estudis amb els ítems 2.5, 2.7 i 2.8.

2.4. Quant a l'ítem «4. Comentaris de poemes» observem el contrast més remarcable. D'ençà de 1985 aqueix interès s'intensifica força. L'obra d'Ausiàs March és extensa i densa; a més a més, és un veritable continent de la cultura de llavors. És complexa. Cal aclarir i escatir el que diuen els textos, comentar-los. Hi ha poemes que han estat visitats i comentats diverses vegades. És engrescador i optimista, coneixem en concret més poemes. Però també és cert que encara hi ha força poemes sense un tractament concret i estès i, d'altra banda, n'hi ha d'estudiats en els quals hauríem d'aprofundir més.

D'altra banda, caldria que els comentaris o els estudis de poemes concrets es realitzassen des de diverses perspectives. Caldria obrir-nos una mica més a les tècniques i a les praxis que ens poden aportar d'altres disciplines dels estudis literaris, tot aplicant els avenços que hi ha hagut: retòrica, pragmàtica (lingüística i literària), teoria literària, estilística, etc. Es tractaria, en definitiva, de tendir cap a una diversitat o interdisciplinarietat més gran, a fi d'armar-nos millor per entendre i explicar un autor i una obra no gaire senzills.

2.5. L'ítem «5. Tradició trobadoresca» ha rebut un tractament discret quant al nombre d'estudis: 6 fins al 1985, i un nombre semblant en els darrers anys. La recerca que hi ha hagut fins ara a l'entorn de la tradició trobadoresca en Ausiàs March crida

l'estil, això faria més llegidora la mar de documentació que ha trobat.

Gràcies a tasques com la de Chiner hom pot escriure una biografia en la qual tinga ja de partença a l'abast quasi totes les dades possibles sobre el personatge en qüestió, literàriament bella.

l'atenció sobre el fet que, a desgrat que vol «leixar apart l'estil dels trobadors», sembla que hi té més deutes del que no sembla: textuals, de concepció, d'inspiració, de llengua.

2.6. L'ítem «6. Relació amb la lírica espanyola i amb d'altres líriques» ha interessat a la crítica, la qual cosa no vol dir que ja n'hi haja prou. Aquest és un tema força interessant atés que ens pot donar les claus del to i del grau de la influència d'Ausiàs March —sentit exogen—. Ens ofereix la possibilitat de tenir accés a la recepció que en feien altres líriques i, això, ens dona una guia més per a saber com interpretar o entendre els complexos versos del nostre autor. S'ha estudiat i encara s'hi hauria d'aprofundir més, precisament, en la doble faceta que ha conreat aquesta línia de recerca des de l'inici i quasi per definició: la recepció literària i les traduccions d'Ausiàs March.

2.7. Quant a l'ítem «7. Psicologia, filosofia i pensament», observem que la crítica li ha dedicat una certa atenció. Es tracta de conèixer el que podríem anomenar l'estructura profunda, la substància del contingut de l'obra d'Ausiàs March: el cosmos intel·lectual, filosòfic i d'idees medieval. Aquest ítem té molts punts de connexió amb altres ítems i, especialment, amb el «4. Comentaris de poemes», el «8. Estructura i llenguatge poètic» i l'«1. Estudis generals».

En els darrers catorze anys ha rebut un tractament més sovintejat i intens. Ben segurament podríem posar-lo en relació amb la creixença d'atencions que la crítica ha dedicat a aqueixos altres ítems, sobretot al 4 i al 8.

Convindria que aprofundíssem en aquest ítem 7, precisament segons les tresques de les noves aportacions. Em permet de remarcar, entre d'altres, els treballs de Badia 1997 i Badia 1997 sobre la identificació i anàlisi, en relació a la seua funcionalitat en l'obra d'Ausiàs, dels elements de l'enciclopèdia natural. Es tracta d'aportar dades científiques per al seu discurs moral, dotat d'un veritable programa metodològic. També són remarcables les aportacions de Hauf (1997), orientades a l'estudi del rerefons moral i filosòfic del discurs amorós d'Ausiàs. Tot a fi d'entendre, d'acord amb Terry (1977) i Terry (1997), les arrels i els engranatges del procés ausiasmarquià de creació una imatgeria pròpia. Hi subjau, en Ausiàs, un teixit dens de relacions abstractes, de conceptes, al qual dona forma en una dinàmica d'autoanàlisi.

2.8. Quant a l'ítem «8. Estructura i llenguatge poètic», comprovem que ha estat, després dels comentaris de poemes, un dels que més nombre d'atencions ha tingut per part de la crítica. De fet, aquests dos ítems —el 4 i el 8— són ben bé complementaris i són conseqüència de la necessitat d'entendre Ausiàs March, d'aclarir l'estructura de la seua obra i els trets del seu llenguatge poètic, tant des d'una perspectiva específica amb poemes concrets com a objecte d'estudi central —ítem «4. Comentaris de poemes»—, com també des d'una perspectiva més general que permeta establir o aclarir qüestions referides a l'estructura de tota l'obra del nostre poeta, de l'estil i dels recursos semàntics —ítem «8. Estructura i llenguatge poètic»—.

Els estudis referits a l'estructura o al llenguatge poètic han mantingut, aproximadament, la seua mateixa proporció. Tot plegat confirma la tendència anterior a provar d'aclarir i entendre March. Això no obstant, el cert paralelisme que podíem

observar fins a 1985 entre els comentaris de poemes i els estudis d'estructura i de llenguatge poètic, no segueix tan compensat al llarg dels anys següents.

Tanmateix, pagaria la pena que continuéssim les tasques d'examen i de comentari de poemes concrets. Podríem disposar de més dades concretes per a escatir les tresques de l'autor en el procés de creació, l'esmunyedissa *invenio*, a fi de destriar, entre d'altres, el cabal de fonts d'on beu Ausiàs, les filiacions textuais i l'elaboració o reelaboració que en fa. Això és el que deu haver animat la crítica en des del 1997 s'han covat força estudis més.

Podríem pensar que sembla que, darrerament, la crítica ha tornat a tractar qüestions d'estructura i de llenguatge poètic de l'obra d'Ausiàs March a partir del que hi deu haver aportat el corpus de comentaris que hi hagut d'ençà de 1985. Tot això combinat, a més, amb els estudis d'estructura i de llenguatge poètic —de fet, no deu ser casual que un bon nombre d'estudiosos que han fet aquests estudis també són autors de comentaris—.

Per a aquesta finalitat, i, en general per a conèixer el lèxic d'Ausiàs March amb aprofundiment, caldrà desenvolupar la línia iniciada per Albert Hauf (1983). Va obrir un camp nou en la recerca filològica sobre el nostre poeta i, en general, sobre els nostres clàssics: poder estudiar sistemàticament el lèxic de March, amb les possibilitats de processament de la informació i de les dades que permeten els mitjans informàtics (índex de freqüències, concordances, anàlisi dels contextos, etc.). Aqueix estudi era un primer lliurament dels fruits d'un treball més gran de Hauf: fer la concordança de l'obra d'Ausiàs March. Aquesta tasca, tot i que acabada, per voluminosa, no va poder veure la llum en uns anys en què les dotacions econòmiques a l'altre costat del Canal de la Mànega no donaven per a més —com tampoc no les de les administracions espanyoles—. Actualment, la concordança completa d'Ausiàs March, tractada i processada amb mitjans informàtics més moderns, més potents i més complets, forma part d'un projecte de recerca interuniversitari que aplega els Departaments de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant, de València-Estudi General i Jaume I (de Castelló).²⁶

El primer resultat final d'aqueix projecte ha estat l'edició, el 1996, en format CD-Rom —a causa de l'envergadura que haurien tingut els volums impresos que n'haguessen resultat— de la Concordança de la «Vita Christi» de sor Isabel de Villena, a cura de Rafael Alemany, Vicent Martines, Lúcia Martín, Marinela Garcia & Joan M. Perujo (tots els cinc de la Universitat d'Alacant).²⁷ Aquest CD-Rom inaugura la col·lecció «Concordances dels Clàssics Valencians». A l'hora d'ara, aquest equip de recerca de la Universitat d'Alacant, amb Josep Martines, desplega el projecte de recerca²⁸ a fi d'analitzar el «Lèxic dels clàssics valencians del segle XV».

²⁶ En concret es tracta dels projectes de recerca GV-3110/95 i BFF-2002, en els quals s'inscriu aquesta mateixa recerca.

²⁷ Publicat per l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana / Secretariat de Publicacions de la Universitat d'Alacant, 1996.

²⁸ Subvencionat pel Ministerio de Cultura, Educación y Ciencia en la convocatòria 1998-

A més a més de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i de les universitats valencianes, hi ha també altres institucions de recerca que desenvolupen iniciatives semblants. Per exemple, l'Institut d'Estudis Catalans, amb un equip coordinat per Joaquim Rafel.²⁹ També és força remarcable l'Arxiu Informatitzat de Textos Catalans Medievals, coordinat per Joan Torroella, al Seminari de Filologia i Informàtica (Universitat Autònoma de Barcelona). Aquest arxiu treballa en la confecció d'un corpus de textos catalans medievals que, informatitzat de manera avinent, pugui ser apte per a totes les possibilitats d'estudis lingüístics, literaris i formals.³⁰

2.9. Quant a l'ítem «9. Societat valenciana del segle XV», comprovem que no hi ha hagut un nombre gaire gran d'estudis. En ocupar-me de l'ítem «2. Documents d'arxiu» (epígraf 2.2.2.2 d'aquesta ponència), ja he fet referència a la necessitat d'intensificar l'estudi sobre la societat valenciana del segle XV, que va ser el context principal on Ausiàs March va desenvolupar la seua experiència vital. Amb ell hi ha un planter de clàssics difícilment igualable —per no dir inigualable—: Joanot Martorell, Joan Roís de Corella, sor Isabel de Villena, Bernat Fenollar i els seus amics...

Crec que hauríem de desplegar estudis que tendissen a completar-nos l'àmbit i l'ambient literari, cultural i social de la València del segle XV, el context general de les lletres catalanes medievals i els seus contactes amb les literatures i les societats que li eren a l'entorn. Es tracta d'una necessitat de confluència interdisciplinària: Estudis Literaris (Història de la Literatura, Teoria-crítica Literària, etc.), Història Social, Història de l'Economia, Història Local, Història de la Impremta, etc. També hauríem d'atendre a qüestions de Traductologia, si tenim en compte que llavors —i al llarg de

2001 (PB98-0110).

²⁹ Un dels resultats de la seua activitat ha estat, per exemple, la concordança del *Tirant lo Blanch*.

³⁰ Vid. Joan TORRUELLA, *La rima en la lírica medieval (Estudi mètric del cançoner «L»)*, Barcelona, Seminari de Filologia i Informàtica, Departament de Filologia espanyola, Universitat Autònoma de Barcelona, 1992; i *Els Cançoners Catalans Medievals. Concordances*, 10 vols. projecte a cura de Lola BADIA, José M. BLECUA, Glòria CLAVERIA, Josep PUJOL, Amadeu SOBERANAS & Joan TORRUELLA, Bellaterra, Fundació "la Caixa" / Seminari de Filologia i Informàtica de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1995 [VOL. 1: *Cançoner Vega-Aguiló*, a cura d'ANNA ALBERNI, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, mss. 7 i 8, aquest a cura de Jordi PERRAMÓN; VOL. 2: *Cançoner de París*, París, Biblioteca Nacional, ms. esp. 225; VOL. 3: *Cançoner L*, a cura de Joan TORRUELLA, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 9; VOL. 4, *Cançoner de l'Ateneu*, a cura de Francesc J. GÓMEZ amb la col·laboració de M. VILASECA, Barcelona, Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, ms. 1; VOL. 5: *L'Espill de Jaume Roig*, a cura d'Antònia CARRÉ, Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostòlica, ms. llatí 4806; VOL. 6, *Jardinet d'Orats*, a cura de Sergi GASCÓN, Barcelona, Biblioteca de la Universitat, ms. 151; VOL. 7, *Cançoner dels Masdovelles*, a cura de Joan TORRUELLA, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 11; VOL. 8, *Cançoner de Saragossa*, Saragossa, Biblioteca Universitària, ms. 184; VOL. 9, *Cançoner del Marquès de Barberà*, a cura de Sadurní MARTÍ, Biblioteca de l'Abadia de Montserrat, ms. 992; VOL. 10, *El Cançoneret de Ripoll*, a cura de Lola BADIA, Ms. 129 del fons de Ripoll de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.]

tota la literatura catalana medieval, en general— el contacte amb les altres literatures i cultures era ben intents.

El Renaixement, o el temps del prerenaixement és ben complex arreu i, en especial, a la nostra Corona, la Catalanoaragonesa; i més en concret al Regne de València. També, els historiadors tenen molt a dir en aquest sentit. De fet, Antoni Furió, en la ponència inaugural del “Simposi Internacional Ausiàs March...” —ja citat—, a la Universitat Alacant, ja ens ho va mostrar. Va establir les coordenades fonamentals de l'ordenació del territori i de l'administració economicosocial del Regne de València del segle XV. Potser no hauríem d'oblidar la migradesa, en general, dels feus i de les rendes de la petita noblesa valenciana, que s'entestava a viure senyorívolament i segons l'estil de l'antic usatge en un món tan interconnectat amb els grans mercats de l'època, que ja començaven a imposar unes altres maneres d'entendre la vida i de viure-la.

Quant a aquest ítem, hem de parar atenció una altra vegada a Chiner 1997, aportació a la qual ja ens hem referit *supra*. Val a dir, a més, que esperem amb cobejança els resultats del que constitueix la seua tesi doctoral, sota la direcció d'Albert Hauf (Universitat de València), que, de segur i encara que puga semblar impossible després de les seues recerques ja publicades..., ens oferirà encara moltes dades noves més sobre l'ambient cultural valencià del XV. Molt haurem d'agrair a aquest recercador, al seu director i a la llur *questa*.

2.8. Quant a l'ítem «8. Tradició manuscrita, cronologia i cicles». Aquest ítem 10 se centra més específicament en qüestions més concretes que, al seu torn, forneixen informacions que podem combinar amb els estudis de l'ítem 8, i, a més a més, amb els del «4. Comentari de poemes» i amb els del «7. Psicologia, filosofia i pensament» (a més de diversos estudis generals —ítem 1—). En aquest cas, tampoc no deu ser casual que hi haja diversos investigadors autors d'estudis ubicats aquest ítem 8 que també són autors de treballs ubicats en aqueixos altres ítems.

És precisament aquesta mena d'interdisciplinarietat o de transversalitat la que crec que hauríem d'aprofundir, fruit de l'activitat d'investigadors com ara Lola Badia, Robert Archer i Marie-Claire Zimmermann.

2.11. Quant a l'ítem «11. La dona o l'estimada?», a priori, no podem dir que haja estat un tractament gaire generós, si tenim en compte que un dels temes fonamentals de l'obra d'Ausiàs March és l'amor. En aqueix sentit, la dona o l'estimada hauria de ser un objecte d'atenció preferent. Aquesta primera percepció varia si tenim en compte que, en diversos estudis classificats en altres ítems —sobretot, els ítems: 1, 4, 5, 7 i 8—, hom tracta aspectes referits a la dona o a l'estimada en Ausiàs.

2.12. Quant a l'ítem «12. Estudis lingüístics» hem de remarcar com n'és de migrat el nombre. Aquesta és la gran assignatura pendent. En diversos estudis hi ha hagut atenció a elements lingüístics de la producció d'Ausiàs March, però han estat fets des del punt de vista d'atendre a aspectes propis del llenguatge poètic —ítem 8—, que ha rebut, al seu torn, un tractament ben respectable per part de la crítica, quant al nombre, l'aprofundiment i la diversitat. Hi ha hagut estudis del lèxic —sobretot per a calibrar el grau de catalanització— o d'aspectes morfosintàctics —figures—, però no tant per a aprofundir en la caracterització des del punt de vista dels estudis lingüístics.

Potser podríem estudiar una mica més el lèxic d'Ausiàs March a fi, per exemple, de traure'n profit a l'hora d'analitzar la constitució de la llengua estàndard. O, d'altra banda, també podríem centrar l'atenció en qüestions de prosòdia i d'ortoprosòdia, de règim preposicional (*com / com a, per / per a...*), etc.

Per a aprofundir més en aquests afanys, caldrà insistir en l'anàlisi contrastiva del lèxic (i de la resta dels nivells de llengua) de la resta d'autors del XV. Ací també seran ben útils els materials derivats de les concordances i del processament informàtic de les obres dels clàssics valencians del XV i d'altres autors o obres medievals a què hem fet referència en els comentaris quant a l'ítem «8. Estructura i llenguatge poètic».

2.13. Incloc l'ítem «13. Ressenyes». Considere que paga la pena de tenir en compte també ressenyes crítiques i recensions —aparegudes en publicacions científiques—. Aquestes activitats crítiques poden tenir (un gran) interès i conformen una modalitat més de la recerca sobre Ausiàs March i de la seua recepció. Ben possiblement en deu haver més referències, però, en qualsevol cas, aquestes són un bon indicatiu de l'interès que han suscitat els estudis sobre Ausiàs March en els darrers anys.

2.14. Quant a l'ítem «14. Bibliografies», comptem amb tres reculls bibliogràfics: Esteve & Ripoll 1987, que aplega la recerca i les edicions que hi hagut fins al 1985, amb breu resum de les entrades, amb una classificació temàtica i una altra de cronològica; Martines 1997, que aplega la recerca i les edicions que hi ha hagut d'ençà de 1985 i fins a 1996, amb breu resum de les entrades i una classificació temàtica; i Alemany & Martines 1997, que aplega, principalment, el cabal bibliogràfic d'Esteve & Ripoll i Martines 1997, però sense classificacions.

Com ja he dit en la introducció, deu ser simptomàtic que en els darrers catorze anys hi haja hagut un nombre ben gran i ben divers d'estudis. És a dir, en l'última dècada i mitja hi ha hagut una activitat de recerca i d'edició —tan prolífica!— com la que n'hi havia hagut abans durant segles, d'ençà del XVI —la primera edició d'Ausiàs March és de 1543 (Barcelona, Carles Amorós)—. Tot això deu ser un símptoma de normalitat o que caminem cap a una pretesa normalitat cultural i científica.

2.15. Quant a l'ítem «14. Varia», tenim la constatació de la diversificació de la recepció d'Ausiàs March. La seua obra ha estat objecte:

- de nombroses taules redones, algunes d'elles de gran interès filològic, i alguns estudiosos ausiasmarquians han estat objecte d'entrevistes en la premsa (!) (15.1);
- d'obres d'artistes contemporanis que l'han interpretada, o bé ha estat el centre d'atenció de l'activitat d'historiadors de l'art que l'han situada en el context artístic, en el moment de la creació dels poemes o també en el de la recepció dels ss. XV-XVII (15.2).
- d'estudis col·lectius sobre el seu impacte en els autors contemporanis (15.3).
- d'iniciatives informàtiques i internautes, amb congressos en línia, sitis i fòrums de discussió a la internet (15.4).
- de molts actes i aplecs de gran abast, alguns dels quals han estat reportats en cròniques periodístiques que en glossen *in extensu* les discussions (15.5).

- de versions musicades, algunes de les quals, com ara les de Raimon, han assolit veritables èxits de vendes en el difícil, competitiu i cruel mercat discogràfic (15.6).
- d'audiovisuals produïts per empreses solvents i amb la participació d'estudiosos de prestigi (15.7)

[Vid. les referències completes en l'ANNEX BIBLIOGRÀFIC, *infra*]

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

4. LA TRADUCCIÓ, LA IMPREMTA I LA CULTURA: ASPECTES DE LA HISTÒRIA CULTURAL

La impremta de tipus mòbils, engegada per Gutenberg, és un fet cabdal, tota una veritable revolució (EISENSTEIN, 1994). La impremta experimenta una imparable expansió, ja en la segona meitat del segle XV. Apareix i es desenvolupa a mesura que les societats assoleixen nivells de desenvolupament econòmic i cultural que fan factible el *negoci editorial* i, alhora, el necessiten per a satisfer una demanda creixent dels seus productes. Un invent motor del desenvolupament cultural en un temps, la segona part del segle XV i la primera del XVI, que —per això mateix— va esdevenir fonamental en la història de les idees (NADAL & PRATS, 1996: 357-380).

Els autors de llavors ja eren conscients de tot això. Ho podem comprovar quan el metge valencià Francesc Argilagues, al pròleg en llatí a l'*Articella* (Venècia, 1483), canta les bondats de la impremta DURAN & SOLERVICENS, 1996; ARRIZABALAGA, GARCÍA BALLESTER & GIL, 1991):

“Els mortals han de lloar amplament l'inventor d'aquest art, i també aquells que, després d'ell, amb gran cura i diligència, l'augmentaren, conrearen i perfeccionaren, dia a dia. Car aquests homes feren unes obres tan útils al gènere humà com no s'havien vist cap els temps dels avantpassats. Per la qual cosa, han aconseguit entre els d'èpoques precedents una glòria immortal i eterna i tota mena de lloances.”

Al cap i a la fi, Argilagues era metge i responia a un “perfil cultural” una mica diferent del que podien representar els rotles eclesiàstics, especialment quant a les facilitats d'expressió i de difusió del pensament que representava la impremta. Això no obstant, l'Església ho reconeixerà uns quants anys després i ja en el segle XVI (1515) el Concili Lateranense V, convocat per Lleó X —no deu ser casual que aquest papa pertanyia a la culta i poderosa família dels Mediqui, mecenes i impulsors de del Renaixement i de l'Humanisme—. Així, en la sessió X del concili, hom descrivia els beneficis de la impremta en termes ben elogiosos, encara que la doctrina de la fe hi és present com un element determinar i a tenir-ne molta cura...³¹

³¹ *Conciliarum Oecumenicorum decreta*, Bolonya, 1973, p. 632, *apud* NADAL & PRATS, 1996: 368 (i nota 140)-369 (i nota 141). Aquests estudiosos tradueixen la citació:

“Certament, encara que per la lectura dels llibres es pot aconseguir fàcilment el coneixement de les lletres, i l'art d'imprimir llibres ha proporcionat molts i molts beneficis als mortals, ja que amb una petita despesa s'obté una gran quantitat de llibres, amb els quals els homes de talent poden exercitar-se en els estudis literaris i els erudits en tota classe de llengües fàcilment poden esdevenir universals i fer que fins coneguin els infidels i els puguen instruir amb els ensenyaments sagrats i ajuntar-los a la comunitat dels fidels per la doctrina cristiana de la fe.”

“[...] no obstant a les nostres oïdes i a les de la Seu apostòlica han arribat moltes queixes pel fet que alguns mestres impressors intenten imprimir i vendre públicament llibres de llengua grega, hebrea, àrab i caldea traduïts al llatí, i altres, escrits en llatí i en vulgar, que contenen errors contra la fe, d'un sovint se'n segueixen múltiples escàndols.”

“Sane licet litterarum peritia per librorum lectionem possit faciliter obtineri, ac ars imprimendi libros [...] plurima mortalibus attulerit commoda, cum parva impensa copia librorum maxima habeatur, quibus ingenia ad litterarum studia percommode exerceri, et viri eruditi in moni linguarum genere, praesertim autem catholici [...] facile evadere possunt, qui etiam infideles sciant et valeant sacris institutis instruere, fideliumque collegio per doctrinam christianam fidei salubriter agregare. [...], tamen multorum querela nostrum et Sedis Apostolicae pulsavit auditum, quod nonnulli huius artis imprimendi magistri [...] libros tam Graecae, Hebraicae, Arabicae et Chaldaee linguarum in latinum translatos, quam alios, latino ac vulgari sermone editos, errores etiam in fide [...] continentes, imprimere ac publice vendere praesumunt [...] unde varia saepe scandala [...]”

Per això, en aquest epígraf, tractarem el món dels incunables, l'incunable més influent, la Bíblia *de Güttemberg*, i l'edició de la Bíblia que més va incidir en el desenvolupament tipogràfic i en el de l'edició filològica i de la praxi traductològica.

4.1. LA IMPREMTA

Es tracta de l'*ars* de reproduir, per pressió, sobre paper o sobre qualsevol altre suport els caràcters o signes gravats en una planxa i impregnats en tinta.

Pel que fa als primers segles de la impressió, parlarem del que anomenarem *impremta clàssica* (o *paleoimpremta*). Aquesta denominació es refereix als primers temps de la impremta, des dels seus orígens a Europa, amb l'anomenada impremta de Gutenberg, a mitjan segle XV (i, a partir d'ací, amb diferents dates d'inici en els diversos llocs de l'Europa de llavors), i al llarg del segle XVI. En un principi, els tipus mòbils eren tallats en fusta. Més avant, ja en el XVI eren fets amb plom sobre motles. Però encara eren independents, disposats un a un sobre la caixa de la pàgina. De fet, els principis generals d'aquest sistema s'han fet servir fins a ben entrat el segle XX. Així i tot, podríem estendre aquest període «clàssic» fins a mitjan segle XVIII, aproximadament fins al *trionf* de la Il·lustració.

Treballar amb tipus mòbils feia que sovint els exemplars d'una mateixa edició presentessen diferències i divergències entre si, és a dir, variants. En aquests casos, a l'hora de fer una edició filològica d'obres la *traditio* directa de les quals conté en part o totalment edicions d'aquesta mena, haurem d'operar com si es tractés de manuscrits, amb els procediments «habituals» en aquests casos: *recensio*, *collatio*, *selectio*, *emmendatio*, i, si de cas, també, un *stemma* (*vid. infra*).

La impremta va generar l'ascens d'una nova mena “hòmens de lletres”, va ampliar la república de les lletres (MCLUHAN, 1986; EISENSTEIN, 1969: 1355-1382), quantitativament i qualitativa (MARTIN, 1971: 285-306). La cultura impresa s'escampa i afecta el pensament i la societat. Les característiques essencials de la cultura impresa seran (EISENSTEIN, 1969):

- ❖ la difusió massiva determina una producció creixent que modifica el consum —ha de fer-ho per a *autonodrir-se*—;
- ❖ això porta associada l'estandardització, no sols dels criteris estilístics, tipogràfics, i de mercat, sinó també de pensament;

- ❖ hi ha una reorganització dels textos que tendeix, en general, cap a una racionalització, codificació i catalogació de dades;
- ❖ agilitat (i rapidesa) en el procés d'escriptura (o de producció) de text —de fet, parlem de *text*— i de còpia o de reproducció, i això porta associada una major probabilitat de variació i d'error —malgrat la tendència cap a l'estandardització—;
- ❖ possibilitat de variar l'obra original amb edicions conseqüents corregides i augmentades;
- ❖ per tant, *tensió* entre inalterabilitat, possibilitat d'error i el canvi acumulat;
- ❖ funcions d'ampliació i de reforçament: la persistència dels estereotips i de les divisions sociolingüístiques;
- ❖ reactivació dels elements de *control* de les idees (PIZARROSO QUITERO, 1993).

4.2. LA IMPREMTA I LES IDEES

La impremta va contribuir de manera fonamental a difondre el Renaixement arreu d'Europa (MONTECCHI, 1994). Donar a conèixer arreu les Escriptures, les obres dels Pares de l'Església, les dels clàssics grecolatins, fer-los més assequibles que no els manuscrits, i permetre'n una producció i una distribució millor, més estesa i dinàmica (HAMMAN, 1985). A més, per tot això plegat, la impremta va contribuir al desenvolupament de les tasques ecdòtiques, de l'edició filològica o crítica i, en definitiva, de la Filologia mateixa. La impremta, els impressors-editors i, en definitiva, els llibres han estat —són— fonamentals en la transmissió de les idees i podríem dir que fins i tot han contribuït força a formar-les. Aldo Manuzio i els Torregiani d'Asula són dos bons exemples de tot això, en el trenc dels segles XV i XVI venecians.

4.2.1. ALDO MANUZIO

La importància de l'impressor venecià Aldo Manuzio (1449-1515) no es troba sols en el fet de ser un professional complet —impressor, llibreter, editor, corrector, distribuïdor—. L'especial significació de Manuzio es deriva del grau d'excel·lència que va assolir en totes aqueixes facetes que llavors convergien en la figura de l'impressor. A més a més, hi va fer innovacions força remarcables que, en definitiva, s'han mantingut inalterades en l'essencial fins a l'hora d'ara (ORLANDI, 1976).

Enric Satué (1996: 48) resumeix en un decàleg les principals aportacions Aldo Manuzio i les classifica en les seues tres grans facetes d'editor, de tipògraf i de llibreter. Tot seguit seguisc aqueix decàleg sintetitzador de Satué i hi aporte alguna informació més. Aldo Manuzio és fonamental perquè:

- ❖ Com a editor:
 - ❖ Va fer una llista de llibres publicats per primera vegada, especialment de clàssics grecs i llatins, d'un nivell de selecció sense parió, excepcionals i del tot oportú (WAEGBNER, 1975).
 - ❖ També van ser extremes la perfecció i la pruija de la seua dedicació editorial. Tant és així que, fins i tot, va arribar a promocionar els seus llibres assegurant als compradors que els tornaria els diners si trobaven una sola errada d'impremta.

Això era arriscar-se molt ja que llavors la impremta treballava amb tipus mòbils i no era infreqüent que hi hagués moltes errades i que, fins i tot, els exemplars d'una mateixa edició presentessin variants divergents entre si.

- ❖ Va establir un consell assessor, l'«Academia Aldina», format per trenta-dos savis, que seran fonamentals per al decurs de l'Humanisme (*vid. infra* en aquest mateix epígraf).
- ❖ Com a tipògraf:
 - ❖ Va descobrir (o desenvolupar) el tipus conegut com a cursiu, inclinat, cancelleresc, bastard, itàlic o aldi.
 - ❖ Una mostra més de l'encert i de l'influx de Manuzio en el món editorial, així com també de la seua visió del negoci, és el fet que ell va ser el primer a usar el format de llibre que ara anomenem de butxaca (al catàleg de llibres publicats de 1503, Manuzio en deia *Libelli portatiles in formam enchiridii*).
 - ❖ Aquests llibres no són, per tant, invenció del segle XX. La trobem ja en el mateix moment en què Aldo Manuzio introdueix el format *in octavo* —per exemple un Marcial seu fa 16 cm—. Així va aconseguir els mateixos objectius que avui: abaratir els costos i poder oferir productes a preus assequibles (WAEGNER, 1975)
 - ❖ Això mateix era el que pretenia Sir Allen Lane, editor de la col·lecció britànica «Penguin Books», quan el 1935 va llançar llibres en aquest format i a sis penics, ben barats. Va poder arribar a un públic nombrós i no sols al fidel de les llibreries d'estil, sinó també als clients dels grans magatzems, a les tendes rurals, als quioscs...
 - ❖ La iniciativa de Manuzio va tenir èxit i es va escampar arreu. Els llibres petits i barats es van fer normals; fins i tot encara més petits, en format dotzé, setzé o vintiquatré. Sembla que els llibres de butxaca i, en general, els de formats petits són els més adients per a èpoques de crisi.
 - ❖ Va introduir el llom pla.
 - ❖ Va substituir la fusta per cartó a les cobertes dels llibres. Va introduir l'ús de pell fina de cabra i l'estampació en or calent.
- ❖ Com a llibreter:
 - ❖ Va fer catàlegs de les obres que editava amb els preus corresponents.
 - ❖ Va crear les col·leccions o sèries editorials.
 - ❖ Va creure fermament en el «valor de canvi del grec i del llatí en un mercat potencial i internacional com el de l'Europa humanista del seu temps.»

Aldo Manuzio encarna la confluència entre el llibre (l'autor), la impremta, l'editor, la transmissió d'idees —les *noves idees* dels clàssics grecs i llatins— i la revolució cultural que va significar l'Humanisme de finals del XV i de començament del XVI (DIONISOTTI, 1963; LOWRY, 1979). No deu ser casual que Manuzio fos entés en grec i en llatí (BADCOCK & SOSWER, 1994; PROCTOR, 1900); que fos professor d'aquestes matèries d'un nebot de Giovanni Pico della Mirandola —figura intel·lectual de primera magnitud i filòsof neoplatònic cabdal, primer, a la cort napolitana del

Magnànim, després, per a tot l'Humanisme en general—; que establís la seua impremta gràcies a l'aportació econòmica que aqueix mateix alumne seu hi va arriscar de bestreta —ben possiblement atiat pel seu oncle—.

No deu ser una coincidència casual, tot això... No deu ser un atzar que l'Academia Aldina tingués els membres següents, a més, de MANUZIO mateix i del príncep ALBERTO PIO DE CARPI; ANGELO GABRIELLI; PAOLO CANAL; DANIELE RENIER; PIETRO ALCIONIO; ALESSANDRO BONDINI (Agathemero); MARCO MOLIN; NICOLA GIUDECO; GIROLAMO ALEANDRO DA MOTTA, gran hel·lenista; SCIPIONE FORTIGUERRA (CARTEROMACO); GIROLAMO ARANZI; FRANCESCO ROSETO, preceptor de Lleó X; URBANO BOLZIANO (FRATE URBANO); GABRIELLO BRACCIO (BRAZICHELLENSIS); BENEDETTO TIRRENO; GIOVANNI DA LUCCA; GIROLAMO MENOCHIO, metge d'anomenada; MARCO MUSURO, que serà arquebisbe; GIOVANNI GREGOROPOULO (GIOVANNI CRETESI); ARISTOBULO APOSTOLIO; EGNAZIO BATTISTA CIPELLI, professor d'anomenada llavors; GIOVANNI ROSSO, expert cal·lígraf; GIUSTINO DECADIO; CONSTANTINO (GIOVANNI) LASCARIS, qui va ser el primer autor de Manuzio.

Sense demèrit d'aquests membres de l'Academia Aldina, em permet de completar la nòmina remarcant-ne alguns més atés que poden tenir una significació més intensa quant al desenvolupament filològic, ecdòtic i humanístic en general. Així doncs, també formaven part de l'Acadèmia de Manuzio personalitats com ara:

- ❖ PIETRO BEMBO, una de les figures intel·lectuals més remarcables de llavors, que més avant serà cardenal —prova que la seua influència ni era *petita* ni sols cultural—;
- ❖ ANDREA NAVAGGERO, que més avant serà nomenat ambaixador de Venècia davant Carles V i que, en una estada seua a l'Alhambra de Granada, instarà Joan Boscà perquè componga «all'italico modo» i, per tant, serà un personatge clau en l'alba del «Siglo de Oro» espanyol;
- ❖ GIOVANNI GIOCONDO (FRA GIOCONDO): nat a Verona —que depenia de Venècia— ca. 1433 i mort a Roma l'1 de juliol del 1515, aquest humanista, arquitecte i enginyer va tenir una gran anomenada llavors i les seues obres, dissenys i escrits van exercir una gran influència en la arquitectura i en l'enginyeria posterior. De fet, hom considera que fra Giocondo marca el punt d'inflexió per als nivells més alts de l'arquitectura renaixentista. El duc Alfons de Calàbria el va llogar el 1489 perquè es fes càrrec de la fortificació de Nàpols i perquè col·laborés en el disseny del Palau Giuliano, al Poggio Reale. Va anar a París, on va supervisar el pont de Notre Dame (1500-1504). En tornar a Itàlia, va desenvolupar projectes civils i militars a Venècia, Treviso i Pàdua fins que, el 1513, el papa Lleó X el va cridar a Roma perquè ajudés Sangallo i Rafael en la construcció de Sant Pere del Vaticà. Hi feia molta falta per la seua experiència en estructures i fonaments, perquè Sant Pere ja havia començat a clevillar-se.
- ❖ Entre les seues obres, és especialment remarcable l'edició comentada i il·lustrada del tractat de Vitruvi *De architectura* (1511), que va tenir una gran influència.
- ❖ DEMETRIO DUCAS, gran hel·lenista a qui el cardenal Cisneros va encomanar la part grega de la *Biblia poliglota*;

- ❖ ANDREA TORREGIANI D'ASULA, FRANCESCO TORREGIANI i FEDERIGO TORREGIANI —pare i els seus dos fills—, *editors* d'anomenada i amb una relació especial amb una obra cabdal de la literatura catalana (*vid. infra*);
- ❖ THOMAS LINACRE, d'Anglaterra, metge de gran anomenada i importància. Entés en els clàssics grecolatins, a partir de la seua formació a Oxford (1480-1484) i de les seues llargues estades a Itàlia (1485-1497) —va ampliar estudis a Pàdua—. Va ser Tutor del príncep Artús, fill d'Enric VII, i va ser metge d'Enric VIII (1509-1520). Tenia pacients de mèrit: Erasme de Rotterdam, Sir Thomas Moro, el cardenal Wosley, primer conseller d'Enric VIII. Va *legislar* a fi de controlar la pràctica de la medicina, a fi de millorar-ne la qualitat. A tal efecte va aconseguir d'Enric VIII l'autorització per organitzar un cos que organitzés els metges, que tingués autoritat per donar els permisos d'exercici i amb poder per a castigar els infractors i els intrusos. Es tractava d'un veritable col·legi professional: el Royal College of Physicians de Londres.
- ❖ Va deixar la medicina quan el van ordenar sacerdot catòlic el 1520.
- ❖ Finalment, ERASME DE ROTTERDAM, qui el 1507, enlluernat per la qualitat i el prestigi de les edicions de Manuzio, li va escriure per oferir-li que imprimís un Eurípides breu que tot just acabava de preparar i de traduir del grec al llatí (*Hècuba i Ifigènia a Àulide*) (DAZZI, 1969; RUMMEL, 1985).

Aldo Manuzio havia establert aquesta Acadèmia seguint en part l'exemple de l'Acadèmia Platonica que, a Florència, havia fundat Marsilio Ficino —ja mort— (BRUNETTI, 1929). De fet, els membres de l'Acadèmia Aldina es complaien a dir que la seua era la «Nuova Acadèmia». L'Acadèmia Platonica va ser un veritable aplec d'humanistes als quals unia la veneració quasi religiosa per Plató —també els unia l'amistat amb Ficino— i va ser fonamental en el desenvolupament del neoplatonisme (SCHAPPECCI, 1994).

L'Aldina, que coincidia molt amb la florentina, tenia alguns trets que la individuen especialment. Era un veritable consell assessor editorial —la qual cosa ja era una innovació llavors— que anava més enllà ja que era un irradiador de reflexió filològica i ecdòtica sobre els criteris més avinents per a editar els clàssics que hauria de publicar Manuzio. Un consell que treballava de valent: cada mes triaven un llibre perquè Manuzio el publicqués i per això regiraven entre «Mille et amplius alicujus boni auctoris volumina».³² Era una Acadèmia rigorosa i seriosa que va redactar una acta constitucional en grec, les *Lleis de la Nova Acadèmia* —que Manuzio, és clar, va imprimir (1499-1500, *in folio*)—, per la qual adquiria carta de naturalesa, si fa no fa, institucional. Les *Lleis* reglamentaven les tasques i les condicions en què s'havien de fer.

³² Com deien, amb un deix de presumptuosa supèrbia, a la nota del prefaci de l'edició d'Eurípides del 1505.

Manuzio i l'Academia Aldina, sobretot, s'interessaven per l'edició dels clàssics grecs (DILTS, 1995: 85). També van atendre els llatins i, en qualsevol cas, van fer avançar la crítica textual (DILTS, 1995: 86):

“As editions, Aldines have similarities to fifteenth-century manuscripts [...]. Nonetheless, Manuzio made every effort to publish editions superior to any manuscript by basing his editions on more than one manuscript. The manuscript evidence so gathered then required study and selection among variants and unacknowledged correction and emendation.”

Així doncs, comprovem que en l'Academia Aldina, que és el mateix que dir la vocació i el dia a dia de la tasca de Manuzio, convergeixen dos dels principis fonamentals de l'Humanisme *pròpiament* dit: l'interés pels clàssics grecolatins i pels seus textos a fi de repristinar-los, recuperar-ne els textos originals i fer-ne crítica de variants; i no precisament a fi de *cristianitzar-los* com volien els *intel·lectuals* medievals.³³

En repassar la nòmina de l'Academia Aldina, veiem que Manuzio va saber (i va aconseguir) aplegar un impressionat grup de figures excel·lents. El grup estava molt calculat i equilibrat, si tenim en compte la realitat cultural de llavors, les expectatives editorials de Manuzio i els objectius d'activitats empresarials. Per això hi havia experts coneixedors dels clàssics grecs i dels llatins; filòsofs de reconeguda anomenada internacional; personalitats cultes i amb una dimensió o influència directa sobre els poders temporals i sobre els eclesiàstics; membres originaris de Venècia i de Florència, els dos centres culturals principals de la Itàlia de llavors; altres *editors* venecians d'anomenada i implantació internacional, poderosos i influents, i quasi tan curosos com Manuzio amb la faena.

4.2.2. ELS TORREGIANI D'ASOLA

És curiós que Manuzio confiés en la competència..., és a dir, que integrés en la seua Academia els *editors* Torregiani. Aquest fet diu molt a favor de totes dues parts. Manuzio creia fermament en les virtuts de la interdisciplinarietat, de la confluència dels esforços, dels coneixements i de les experiències (i influències) provinents dels millors representants de cada camp que considerava fonamental perquè la seua vocació i els seus projectes editorials poguessen anar endavant amb èxit. En aquest sentit, els Torregiani³⁴ podien aportar molt a Manuzio i no sols perquè Andrea Torregiani —el fundador d'aquesta nissaga d'impressors-*editors* de casta— fos el seu soci capitalista i el seu futur sogre.

Els Torregiani, *editors* venecians, eren originaris d'Asola di Lombardia, on era una família “fra le più conspique per censo e patriotismo” (BERNONI, 1890: 269).

³³ Tenim una visió general d'aquest tema tan ample en LE GOFF, 1973.

³⁴ També coneguts com Torressani.

Andrea Torregiano, el *patriarca*, va nèixer el 4 de març de 1451. Dedicat a la impressió i a l'edició, ben aviat va mostrar el seu bon olfacte i anticipació: la seua primera edició —ja associat amb Aldo Manuzio— va ser el *Breviarium ad usum Romanae Curia*, el 1479, una de les primeres edicions italianes, que “non sembra preceduta che da quella di Torino 1473 presso S. Fabbri e G. Gallici” (BERNONI, 1890: 269). El seu fill Giovanni Francesco continua el negoci. Amb ell farà societat el seu germà, Federigo —també fill d'Andrea—, que era membre del Veneto Senato, i, quan Giovanni Francesco faltará el 1546, continuarà el negoci fins a la seua mort *ca.* 1561. Aquests germans van escampar les connexions i el negoci familiar a d'altres capitals, també a Barcelona. De fet, en faltar Federigo, els hereus van continuar les edicions a Venècia i a París.

La dels Torregiani d'Asola, així com també la de Manuzio, va ser una de les cases més actives de la Venècia de llavors, veritable capital europea de l'edició.³⁵ Els Torregiani d'Asola eren impressors molt especials i amb una pruija intensa per la faena, tant per l'editorial, com pels contactes polítics per a assolir bons privilegis d'impressió i de venda.³⁶

4.2.3. VENÈCIA, CAPITAL EUROPEA DE L'EDICIÓ (SS. XV-XVII)

Els Torregiani, així com també —sobretot— Manuzio, són paradigmes de la intensitat i del dinamisme de les imprentes venecianes, que establien contactes pertot arreu. Són exemples d'una Venècia que va esdevenir veritable *capital* europea de l'edició durant els segles XV-XVII.

Amedeo Quomdam (1990: 77) es pregunta «¿por qué se concentra en Venezia la producción librera italiana [i europea —afegiríem—] y qué conlleva esto en el ámbito no tanto económico-comercial, cuanto de la organización del trabajo intelectual?» En la nota de peu de pàgina corresponent, en proposa un assaig d'explicació: «la particular legislación sobre los "privilegios" y [...] la ausencia de formas de censura, además de la estructura mercantil de la sociedad veneciana.» Claudia di Filippo Bareggi (1988: 11-97), ens indica amb més detall algunes claus més perquè Venècia va esdevenir *capital de l'edició*. A grans trets, perquè, per una banda, era «un centro di attrazione interregionale» i, per una altra, era «un luogo di sicuro impiego». Però les claus d'aquesta *concentració* no estan ben aclarides del tot.³⁷

³⁵ PASTORELLO, 1924 inventaria quatre-cents noranta-tres noms de tipògrafs-editors-llibreters venecians en actiu en el segle XVI, amb més de set mil edicions. *Cfr.*, d'altra banda, AA.DD., 1984:164 i una obra antiga, però necessària per a l'estudi de la impremta veneciana com ara és FULIN, 1882 (doc. 57).

³⁶ FULIN, 1882: doc. 57 clou dient que de la casa dels Torregiano «uscirono alcune centinaia di opere, in latino, in greco, in italiano, in ebraico, in croato e in illirico.»

³⁷ Espere amb expectació l'exhaustiu inventari-estudi que, sobre la tipografia veneciana dels segles XV i XVI, realitza l'excel·lent equip venecià del Dr. Marcello Brusegan (Biblioteca Marciana) i la Dra. Despina Vlasi (Biblioteca Hellenistica, Venècia), als quals he d'agrair de cor la col·laboració que en tot moment em van oferir quan vaig ser a la Serenissima i iniciava les tresques per la història de les imprentes hispàniques i la itàlica. Mentre, *vid.* MARCON, 1994.

A Venècia s'imprimien obres que s'havien de vendre en altres llocs: la Corona d'Aragó, França, Alemanya, Castella, etc. Aquestes impressions (o *edicions*) anaven a càrrec, és a dir, les costejaven impressors no venecians (i sovint ni tan sols italics) que, en aquests casos, actuaven ben bé com a editors.³⁸

Així, per exemple, els contactes entre la impremta veneciana i la catalana eren nombrosos i intensos (DI FILIPPO BAREGGI, 1988: 41, 50, 81, 111-113, 123, 156, 177, 189, 193, 226-227, 233, 245, 252). Per ara serà prou citar el cas de l'edició del *Psaltiri* de Joan Roís de Corella, sufragada per Joan Rix de Cura, que va aparèixer a Venècia el 30 d'abril del 1490.³⁹ No oblidem tampoc que Carmini Ferrer, que va firmar un contracte amb fra Joan d'Urgell, general de l'Orde de la Mercé, per a imprimir a Venècia quatre-cents breviaris (MADURELL MARIMÓN & RUBIÓ Y BALAGUER, 1955: doc. 205, de l'1 de desembre de 1502). Aquest mateix Carmini Ferrer, l'11 de maig del 1497, havia fet societat amb el mercader genovés Jeroni de Nigro, resident a Barcelona, per a la compravenda de llibres impressos. I tot això ben pocs mesos després del contracte, amb el barceloní Joan Trinxer i el tortosí Pere Duran —per la seua part— i amb Diego de Gumiel —per l'altra—, per a la impressió del *Tirant lo Blanch*, el 18 de febrer del 1497 (MADURELL MARIMÓN & RUBIÓ Y BALAGUER, 1955: doc. 131). Carmini Ferrer mateix, el 5 d'octubre de 1504, firmava una concòrdia amb el llibreter Miquel Riera, que també tenia interessos editorials a Venècia (MADURELL MARIMÓN & RUBIÓ Y BALAGUER, 1955: doc. 225). Un altre impressor venecià, Mateu Bonet, residia a Barcelona. Aquest Bonet venecià, amb Sebastià d'Escòcia, castellà, el 21 de gener del 1497 es van comprometre a servir durant un any a casa de Diego de Gumiel. Però de Gumiel va cancel·lar el contracte abans perquè ja no li calien els seus serveis: la impressió del *Tirant lo Blanch* ja estava acabada (MADURELL MARIMÓN & RUBIÓ Y BALAGUER, 1955: doc. 128 i també apareix en els docs. 157, 162 i 163).

³⁸ *Vid.*, una obra antiga però ben necessària que ara ens fa al cas, BROWN, 1891 [consultat a la Biblioteca Apostolica Vaticana].

³⁹ La causa d'aquest desplaçament degué ser la pesta que llavors assolava València, tal com diu FERRANDO, 1994: 101: "No es pot descartar que la iniciativa de publicar-lo [el *Psaltiri*] s'hagués avançat com a conseqüència de les circumstàncies que llavors travessava València." Una pesta que va causar víctimes remarcables i que va tenir implicacions literàries i culturals (FERRANDO, 1994: 101):

"Entre les víctimes de la pesta hem de comptar el bisbe auxiliar de València fra Jaume Pérez i la il·lustre abadessa del monestir de la Trinitat, sor Isabel de Villena, que no va poder acabar la seua *Vita Christi*. Els coetanis van recordar el 1490 com "l'any de les morts" o "de les grans morts". Així, Jaume Gassull situa el "bandeig" dels "mots cassolans" de mossén Fenollar, a qui fa referència en *Lo procés de les olives*, precisament en "l'any de les morts". I sor Aldonça de Montsoriu, quan prepara l'edició del *Vita Christi* de sor Isabel de Villena, no va deixar de recordar que la mort de la seua antecessora es va produir "en aquelles grans morts de l'any MCCCCXC"."

En uns altres llocs m'he ocupat d'un altre contacte que els Torregiani van tenir amb l'obra de Joanot Martorell, la qual cosa demostra el seu interès per les obres de gran qualitat de les quals tenien notícia (MARTINES, 1993a, 1993b i 1997). Federigo Torregiano d'Asola va ser qui va pagar la impressió de la primera edició de la versió italiana del *Tirant lo Blanch*, *Tirante il Bianco*. Aquesta traducció, feta anys abans per Lelio de Manfredi per comanda de la casa del Marquesat de Màntua, de la poderosa família dels Gonzaga, va aparèixer el 1538. Però Federigo Torregiano no la va imprimir, la va encomanar a l'impressor Pietro di Nicolini da Sabbio (DI FILIPPO BAREGGI, 1988: 56 i 289). Federigo llavors tenia l'obrador tancat per imposició legal, la condemna era per quatre anys... el món dels negocis sempre ha estat complex... i això que ell era un personatge força influent, senador del Veneto Senato, Federigo va dedicar aquest *Tirante il Bianco* al Marqués de Màntua, Federigo da Gonzaga, de qui depenia Venècia, a fi que influís perquè es resolgués el seu cas.

Però les nostres impremtes(-editorials) de llavors no sols mantenien relacions amb les venecianes, ni sols eren els venecians els únics impressors que contactaven amb els nostres autors o que publicaven els nostres llibres (RUBIÓ I BALAGUER, 1986; RUBIÓ I LLUCH, 1908). També hem de remarcar els impressors d'origen germànic que es van establir a la Corona d'Aragó, a Barcelona, a València (SERRANO MORALES, 1987²) o a Saragossa. Recordem que el *Tirant*, el va imprimir Nicolau Spindeler... (RUBIÓ I BALAGUER, 1993: 215-281).

En el món editorial hi havia una gran mobilitat de professionals, i no sols entre els impressors. També es movien molt els treballadors de les impremtes. El món de la impremta, de l'edició, era, en definitiva, un mercat internacional de professionals. Madurell & Rubió (1955: 269) fan èmfasi en aquest aspecte i remarquen que, per exemple,

“para terminar la edición de una novela catalana como el *Tirant lo Blanch* [es refereixen a la segona edició original: Barcelona, 1497] se acude a la imprenta regentada por un castellano, Diego de Gumiel, que el cajista era un italiano, que otro tipógrafo, Escocia, era también venido de tierras castellanas y que [Carmini] Ferrer, el editor, era francés.”

4.2.4. L'INCUNABLE

Parlar dels orígens de la impremta és fer-ho dels incunables, és a dir, dels llibres impresos d'ençà de l'inici de la impremta i fins al 1500, els primers temps de la impremta clàssica, quan la impremta era *in cunae*. Per extensió, *incunable* també pot ser qualsevol llibre de la primera edició produïda per sistemes d'impressió diferents de la tipografia, com ara el «llibre incunable litogràfic», «llibre incunable d'offset», etc. En aqueix mateix sentit, també podem parlar d'*incunable* quan es tracta de la primera edició produïda amb un sistema de composició diferent de la lletra mòbil, com ara «llibre incunable linotípic», «llibre incunable de fotocomposició», etc.

El degà de la catedral de Münster, Bernard von Mallinckorodt (1591-1664), va ser el primer a usar el mot *incunable* per a fer referència als temps primitius de la

impremta. Va ser el 1639 en un fullet titulat *De ortu et progressu artis typographique* (Colònia) fet, precisament, per celebrar el segon centenari de la invenció de la impremta europea de Gutenberg. Però la fita del 1500 és arbitrària, convencional i causa problemes. La impremta no es va desenvolupar amb la mateixa intensitat pertot arreu, ni tan sols va aparèixer simultàniament. Per a centres com ara Venècia, veritable capital europea de la impressió durant els segles XV-XVII, el període «incunable» — paleoimpremta—, podria reduir-se força sensiblement. Una dada quantitativa: al segle XV ja hi havia a Venècia més de dos-cents obradors d'impressors que funcionaven a ple rendiment i ja hem dit que molts havien establert contractes i *convenis* internacionals pels quals s'hi imprimien obres en altres llengües que es distribuïen en els països d'origen.

D'altra banda, imprentes com les alemanyes o les de les terres hispàniques — tal vegada, a excepció de les del domini catalanoparlant de la Corona d'Aragó— no experimenten canvis substancials fins a ben entrat el segle XVI i, per tant, la fita del 31 de desembre del 1500 no implica la transició de la infantesa a la maduresa de la tipografia. En general, convindria considerar incunables molt llibres produïts en el segle XVI, tirats per imprentes tan primitives com les de la segona meitat del segle anterior (BOHIGAS, 1976).

En canvi, sembla que sí que podem establir una sèrie de característiques que podrien conferir una certa unitat al període comprès entre la segona meitat del XV i el 1500: l'organització interna de les diverses funcions i fases del procés d'impressió i de distribució no estaven gaire delimitades ni especialitzades; d'ací que un mateix professional o una mateixa *empresa* s'ocupés de moltes d'aquestes funcions (quan no de totes) —fundició dels tipus, impressió, edició, preparació dels textos, distribució (inclòs el transport) i venda—. I a més, eren empreses força inestables, els tallers sedentaris eren excepció, així com també eren excepció les normes que legislaven de manera regular aquesta nova activitat.

Això no obstant, aquestes mateixes característiques que, en principi, poden definir la impremta fins al 1500, encara persisteixen arreu fins a mitjan segle XVI, excepte en llocs especialment actius com ara Venècia, València, Barcelona, Roma o París. Una altra raó, ara tipogràfica, tècnica, aporta un altre argument a favor de la conveniència d'ampliar l'abast del temps dels incunables: fins almenys la primera meitat del segle XVI, hi ha una gran diversitat de tipus, entre els quals els impressors(editors) vacil·laven. Fins i tot el 1540 encara hi ha aqueixa profusió i, a més, una evident influència dels motles tipogràfics quatrecentistes. Influxos que són perceptibles, per exemple, en els sengles cossos tipogràfics dissenyats pels impressors Claude Garamond i Antonio Blado: el primer, de redones; el segon, de cursives.

De fet, sembla que podria haver-hi un cert consens entre els estudiosos per ampliar fins a 1540 i, en general, fins a la mitjanja del segle XVI els temps dels *incunabula* i, en qualsevol cas, per a no aplicar aquesta etiqueta indiscriminadament.

Segons el sistema desenvolupat per Robert Proctor, els incunables es classifiquen per orde cronològic (d'ençà del 1450, aproximadament) després, es classifiquen per països, per lloc d'impressió (ciutat o localitat), i per imprentes.

Tot i que, com ja hem vist, per la datació hi pot haver problemes en la classificació d'un producte de la impremta (clàssica) com a incunable, aquests impresos manifesten d'altres característiques que poden aprofitar per a distingir-los i poder fer front a aqueixes arbitriarietats cronològiques:

- ❖ *Portada*: a imitació dels còdex manuscrits, pràcticament inexistent. El text començava ja en la primera pàgina, on, breument i amb tipografia no gaire remarcada, podien aparèixer dades com ara el títol i l'autor. No és inusual que hàgem de buscar aquestes mateixes dades i la resta (impressor, lloc i data) en el colofó, com també passava en els còdexs.
- ❖ *Lletres inicials*: a imitació dels còdexs, hi havia arracades i lletres d'espera. Això vol dir que el procés d'impressió ha reproduït el de la còpia (o confecció) d'un còdex.
- ❖ *Disposició del text*: el text apareix sense solució de continuïtat, sense divisió clara entre capítols, parts. Els punts i apart, sovint sols es marcaven amb calderons o amb antígrafs.
- ❖ *Peu d'impremta*: excepte el *Psalteri de Magúncia* (1457), els incunables no en tenien. Sols hi havia la marca tipogràfica, a l'*incipit* o al colofó. Però aquesta, *per se*, aportava ben poques dades.
- ❖ *Paginació*: no n'hi ha. Els incunables estan foliats. El primer impressor que usa la foliació és l'alemany Arnal T. Hoernen en les *Quaestiones quodlibetales* de Sant Tomàs d'Aquino, el 1471 (!). El primer que pagina: Aldo Manuzio en *Cornucopiae* de Niccolò Perotti, impresa a Venècia el 1499 (!).
- ❖ *Format*: en general s'imprimeixen en format gran, full (a doble columna) i *quarto*, tot i que Aldo Manuzio va introduir els formats *in octavo*, setzé, etc. abans de la fi del segle XV.
- ❖ *Grafia*: fins a les acaballes del XV, reproduïem la grafia dels còdexs, tot i que amb els margens més amples.
- ❖ *Els materials*: els trets sovint no estaven perfectament definits, atès que la mòlta i, sobretot, l'aplicació de la tinta al motle tipogràfic es feia amb bales o amb tampons. Per això els tipus no quedaven mullats totalment. El paper era gruixut i no gaire refinat.

Hom calcula que, entre el 1450 i el 1500 es van publicar entre 35.000 i 40.000 títols, que devien fer uns vint milions d'exemplars. El tiratge mitjà era d'uns 100 o 150 exemplars fins al 1480, mentre que va augmentar cap als 400 o 500 a les darreries del XV. Certament, són nombres força importants (sobretot el volum total d'exemplars) si tenim en compte els índexs d'analfabetisme de llavors, molt més gran que no pas ara. Crida l'atenció que els índexs de lectura de llavors no devien ser, en termes relatius, gaire diferents dels actuals.

Així ho raonava, per exemple, Martí de Riquer (RIQUER (ed.), 1982 [1969]: 95), quant a la primera edició del *Tirant lo Blanch* (València, 1490):

“Segons el contracte signat per Spindeler i Rix de Cura se'n tiraren [del *Tirant*] 715 exemplars. Si tenim en compte que la població del regne de València, Catalunya, Rosselló i Balears era, aleshores, d'uns 650.000 habitants, resulta un índex de 910 habitants per exemplar, índex que en la actualitat (1968), on els habitants de la zona esmentada són uns 7.500.000, suposaria un tiratge de 8.250 exemplars. La primera edició del *Tirant lo Blanc* devia exhaurir-se en menys de sis anys.”

No ens han pervingut gaires incunables. Ja veurem que la vida dels escrits, impresos o no, pot ser molt atzarosa. En el cas dels incunables s'afigen raons crematístiques.

Si fem una ràpida passada als primers incunables i a les dates en què van apareixen, veurem més fàcilment de quina manera s'estén la impremta arreu d'Europa. Comprovarem en quins centres apareix per primera vegada i no costarà gens de relacionar-ho amb la situació de preeminència econòmica d'aqueixos llocs al si dels seus respectius contextos nacionals. A més, no deu ser casual que, en cada lloc, els primers incunables siguin les obres que són i tracten les temàtiques de què tracten, hi deu haver relacions amb la tradició cultural respectiva. A més, també és significatiu que molts impressors d'incunables a estats no germànics siguin d'origen alemany. Així, per exemple —en cite sols alguns dels més representatius—:

❖ Alemanya:

- ❖ 1450 (o abans): el *Misal de Constanza*, Magúncia.
- ❖ 1452 (composició), 1455 (tiratge) i 1456 (es posa a la venda): *Biblia de 42 línies* o *Biblia Mazarina* o *Biblia llatina* o *Biblia de Gutenberg*, Magúncia.
- ❖ 1457: *Psalmorum codex*, Magúncia.
- ❖ 1459: *Rationale divinorum officiorum*, Magúncia.
- ❖ 1460: *Biblia de 36 línies* o *Biblia de Schellhorn* o *Biblia de Bamberg*, Magúncia; *Catholicon*, Magúncia; *Biblia de 48 línies*, Magúncia.
- ❖ 1471: *Llegenda Aurea*, de Jacopo della Voragine, imprés a Augsburg per Günther Zainer.
- ❖ 1479: *Biblia de Basilea*, escrita en baix alemany per Heinrich Quentell.⁴⁰
- ❖ 1493: *Liber Chronicarum* o *Crònica de Nüremberg*.
- ❖ 1498: *Apocalipsis*, il·lustrat per Albert Dürer, imprés a Nüremberg.

❖ Castella:

- ❖ 1472: *Sinodal de Aguilafunte*, imprés a Segòvia (o rodalies) per Johann Parix, d'origen alemany.

❖ Corona d'Aragó:

- ❖ 1474: *Les obres e trobes davall scrites les quals tracten de lahors a la Sacratíssima Verge Maria*, València, sembla que imprés per Lambert Palmart i el caixista castellà Alfons Fernández de Córdoba: 66 fulls, amb tipus romans, amb les característiques pròpies dels incunables (sense portada, ni signatura, ni foliació, ni colofó). Sols ens n'ha pervingut un exemplar, que es conserva a la Biblioteca de la Universitat Literària de València-Estudi General.
- ❖ 1490: *Regiment preservatiu de pestilència*, de Lluís Alcanyís. Imprés a València per Nicolau Spindeler, d'origen alemany.
- ❖ A Venècia, el 30 d'abril, *Psaltiri* de Joan Roís de Corella. En va pagar la impressió Joan Rix de Cura.

⁴⁰ Un incunable d'aquesta Bíblia es conserva a la Biblioteca Pública d'Alacant, no conegut fins ara (MARTINES, 2002c).

- ❖ A València, el 20 de novembre, *Tirant lo Blanch*, de Joanot Martorell. Imprés a València també per Spindeler.
- ❖ 1497: *Vita Christi*, de sor Isabel de Villena.
- ❖ Segona edició del *Tirant lo Blanch*, a Barcelona, impresa per Diego de Gumiel.

- ❖ França:
 - ❖ 1470: *Epistolarium libri*, de Gasparinus Barzizius. Imprés a París per Michel Friburguer, Martin Krantz i Ulrich Gering. Amb tipus romans.

- ❖ Itàlia:
 - ❖ 1465: un donat, a l'hora d'ara perdut, imprés al monestir de Subiaco, prop de Roma, per Konrad Sweynheym i Arnold Pannartz: *De oratore*, de Ciceró, pels mateix impressors anteriors.
 - ❖ *De divinis institutionibus*, de Lactanci, pels mateixos impressors anteriors.
 - ❖ 1467: *La ciutat de Déu*, de Sant Agustí, pels mateixos impressors.
 - ❖ *Meditationes*, del cardenal Torquemada, imprés a Roma per Ulrich Hahn.
 - ❖ 1499: *Hypnerotomachia Poliphili*, de Francesco Colonna, imprés a Venècia per Aldo Manuzio, amb uns cent-setanta gravats, que hom considera com el llibre il·lustrat amb xilografies més bell que s'haja publicat.

4.3. LA IMPREMTA I LA BÍBLIA

El primer llibre imprés amb tipus mòbils, és a dir, el primer incunable va ser el *Misal de Constanza*, del qual sols ens han pervingut tres exemplars:⁴¹ un a la Morgan Library de Nova York, un altre a Munich i l'altre a Zurich. Hom considera que aquest llibre es va imprimir a l'obra de Güttemberg el 1450 o fins i tot una mica abans. El 1452 comencen a compondre la Bíblia —d'altra banda és l'obra de la qual hi ha hagut més edicions al llarg de la història i la que, en principi, més lectors deu haver tingut—. Coneixem aqueixa Bíblia, veritable meravella de la tipografia, per diversos noms: la *Bíblia de 42 línies*, perquè té 42 línies per columna; la *Bíblia Llatina*, per estar escrita en aquesta llengua; la *Bíblia Mazarina*, perquè el primer exemplar que se'n va poder analitzar amb deteniment formava part de la biblioteca privada d'aquest cardenal francès; la *Bíblia Güttemberg*, perquè la van compondre al taller d'aquest impressor, tot i que llavors Güttemberg ja s'havia hagut de separar —per insolvència— d'aquest negoci i el taller pertanyia només als impressors Johann Fust i Peter Schöffer, els seus anteriors socis.

Aquesta obra, que va començar a tirar-se el 1455 i va eixir a la venda l'any següent, consta de dos volums de 324 fulls el primer i 319 el segon (un total de 1.282 pp.). No se sap exactament quants volums es van imprimir d'aquesta obra, però hom

⁴¹ De fet el primer llibre imprés va ser la *Bíblia pauperum*. Va ser el 1430 i no amb tipus mòbils, sinó amb el sistema xilogràfic, és a dir, va ser el primer intent d'impressió mitjançant blocs de fusta gravada.

Sobre les relacions entre les traduccions bíbliques i els desenvolupament de la traducció i la filologia a l'àmbit hispànic, *vid.* el clàssic MORREALE, 1959.

considera que se'n degueren fer entre 100 i 300, una part d'ells en pergamí. A l'hora d'ara, es conserven pocs exemplars d'aquesta edició, que és una de les joies més valuoses de la bibliofília internacional: segons uns estudiosos en queden 17 exemplars en paper i quatre en pergamí, mentre que, segons uns altres, en són nou en paper i set o deu en pergamí; segons unes altres fonts, se'n conserven fins a 49 exemplars. La Congress Library dels Estats Units d'Amèrica va adquirir un exemplar d'aquesta edició per 106.000 dòlars... l'any 1926; en aqueixa mateixa època, la Yale University (EUA) en va comprar un altre per 120.000 (!). L'any 1961 la Cowper Press de Nova York va fer un facsímil d'aquesta edició en un sol volum de 1.282 pàgines. El preu: 750 dòlars de l'època.

A les acaballes del 1993, un exemplar d'aquesta edició va ser causa d'una nova tibantor entre Alemanya i Rússia: se'n va descobrir un exemplar als dipòsits dels arxius reservats de la KGB. Hi constava que aquest exemplar hi era d'ençà del 1945 i, de fet, l'última notícia que hom tenia d'aquesta joia bibliòfila era de quan les avantguardes de l'Exèrcit Roig van entrar a Berlín aqueix mateix any. Rússia no estava gaire disposada a reintegrar el volum, però va hi haver de cedir a causa de les fortes pressions polítiques i, sobretot, econòmiques del govern alemany.

L'any 1459 (o el 1460) s'imprimeix, probablement per Gutenberg —qui, després de separar-se de Fust i Schöffer, el 1458 va obrir un altre obrador a Magúncia mateix o ben prop, a Eltwill—, la *Bíblia de 36 línies*, *Bíblia de Bamberg* o *Bíblia de Schellhorn*, de la qual sols tenim notícia que es conserven 13 exemplars. El 1462, Fust i Schöffer també imprimeixen la *Bíblia de 48 línies* (un exemplar de la qual, en vitel·la, es conserva a la Biblioteca Nacional de Madrid). A finals del segle XV ja hi havia 29 edicions de la Bíblia completa: 15 en alt i baix alemany, 11 en italià, dos en txec i una en català.

Aquesta versió catalana, la impressió de la qual es va fer el 1478 a València, és la de la versió del dominicà valencià Bonifaci Ferrer, germà de Sant Vicent Ferrer. Però el frenesí destructor de la Inquisició va cremar públicament exemplars d'aquesta versió i actualment sols se'n conserven tres. Un exemplar d'aquesta edició va ser el protagonista de la novel·la de Rafael Tasis *La Bíblia Valenciana* (València, 3i4, 1986).

Hi ha un altre incunable que ha estat ben influent en la història del llibre imprès: el *Psalmorum codex* (o *Psalterium* o *Psalteri llatí* o *Psalteri de Magúncia*). També imprès per Fust & Schöffer, es va acabar de tirar el 14 d'agost del 1457 i és important perquè presenta diverses característiques que difereixen del que era general en els incunables. Així:

- ❖ indica explícitament el lloc i la data d'impressió, és a dir, és la primera vegada que apareix el que ara anomenem *peu d'impremta*;
- ❖ hi ha la marca de l'editor, és a dir, el que ara anomenem *peu editorial*;
- ❖ hi ha colofó;
- ❖ hi ha inicials gravades, és a dir, no s'han deixat les arracades perquè, esperés, els il·luminadors se n'encarreguessen. Això vol dir que aquest llibre és imprès a més d'una tinta (les inicials, depenent de les edicions, eren vermelles, negres o blaves);

❖ que les inicials anessen impreses vol dir, a més, que el llibre va anar directament de l'impressor al relligador, sense passar per l'il·luminador. Aquest és un tret fonamental, perquè estableix la possibilitat d'un canvi important en l'organització de les tasques d'impressió, entre les quals hi havia llavors l'etapa d'il·luminació —les inicials, en concret— com també hi havia hagut quant al còdex manuscrit d'ençà de l'inici dels *scriptoria* monàstics i encara abans.

Aquestes característiques pràcticament no tenien precedents i anunciaven, sobretot, les possibilitats reals que hi havia perquè el llibre imprès fes un camí propi i ja no subsidiari dels còdexs manuscrits. Però, malgrat això, crida poderosament l'atenció que no sols no es generalitzessen sinó que no tornem a trobar-nos-les fins a molts anys després. Per ventura, hom les va considerar *massa* innovadores i la veterada tradició de tractament dels textos manuscrits encara hi pesava i hi pesarà molt.

L'obrador de Fust i Schöffer va tornar a traure un incunable el 1459: el *Rationale divinatorum officiorum*, de Guillem Durand. El 1460 apareix a Magúncia el *Catholicon*, que és la versió impresa del diccionari i gramàtica llatina que el segle XIII va compilar el genovés Giovanni Balbus.

4.3.1. LA IMPREMTA I LA BÍBLIA POLIGLOTA. EL REPTE DOBLE: EL REPTE DE CRÍTICA TEXTUAL I TRADUCTOLÒGIC, I EL REPTE TIPOGRÀFIC

La Bíblia Poliglota va tenir una gran importància en el desenvolupament de la impremta i de l'edició en general, així com de l'edició filològica en particular. En concret, es tracta de la Bíblia Poliglota, és a dir, editar una Bíblia en què hi hagués acarat el text d'almenys tres versions en diverses llengües, disposat en columnes juxtaposades o sobreposades.

Al llarg de la història, hi ha hagut diverses iniciatives en aquest sentit però ben poques han arribat a reeixir, atesa la gran complexitat de la mampresa. Confegir la Bíblia Poliglota implicava haver de fer front a un repte doble: per una banda, filològic i traductològic, i, per l'altra, tipogràfic.

Quant a la **crítica textual**, l'anàlisi lèxica i morfosintàctica de textos clàssics la *Biblia Poliglota* implicava la necessitat de disposar de textos fiables i de fer-ne versió o bé d'acabar-ne les ja existents en d'altres llengües —*recensio* i *collatio codicum*—. Això ha tingut molt a veure en l'avanç de l'edició filològica ja que comportava el desenvolupament de mètodes de detecció de variants i d'introducció d'esmenes —*emmendatio codicum*—, així com l'establiment fefaent de la *traditio* (directa o, també, indirecta) dels textos, a fi de determinar-ne el *stemma* corresponent.

A més a més, hi havia el **repte traductològic**: bastir noves versions dels textos sagrats en llengües clàssiques o controlar-ne les ja existents i, a més, fer-ne en llengües romàniques o en anglès o en alemany. Això no era una tasca senzilla. Traduir, encara ara, no és gens senzill. I molt menys als textos sagrats, on els matisos són fonamentals (ALONSO FONTELA, 1986) i quan, al llarg dels segles XV-XVII, la fita entre l'ortodòxia i l'heretgia depenia del criteri —sovint esmunyedís— de la Inquisició i això podia significar la inclusió de l'obra en el *Llibre de l'Índex* i la condemna dels autors...

El primer a provar de donar satisfacció a aquests reptes i fer una Bíblia Poliglota va ser Orígens (ca. 183/186-ca. 252/254), en la seua *Héxapla*. Després, el gran impressor italià Aldo Manuzio va projectar una *Bíblia Poliglota* en grec, hebreu i llatí. Però no va arribar a fer-la, encara que en va arribar a compondre una pàgina. El 1516 va aparèixer a Gènova l'anomenat *Psalteri de Giustiniani*, en hebreu, grec, àrab, caldeu i llatí. Aquest va ser l'únic volum que es va publicar de la Bíblia Poliglota que pretenia d'editar Agostino Giustiniani, dominic i bisbe de Nebbio. Aquesta mampresa no va tenir continuïtat. El 1546-1547 els jueus de Constantinoble (llavors Istanbul de feia quasi un segle) van imprimir en diverses llengües el Pentateuc (també en grec vulgar i castellà).

Juan Draconites va iniciar una *Bíblia péntapla* (hebreu, caldeu, grec, llatí i alemany), amb textos compostos línia a línia; però aquesta obra es va abandonar inacabada.

El 1587 va aparèixer a Heidelberg la *Bíblia sacra hebraice, greece et latine* o *Bíblia de Vatable* o *Bíblia de P. de Bertran*, que publicava en dos toms l'Antic Testament (reeditada el 1599 i el 1616).

El 1596: la *Bíblia Poliglota d'Hamburg*, publicada per J. Lucius; la *Bíblia Poliglota de Leipzig* el 1713 (el Nou Testament) i 1750-51 (l'Antic Testament); la *Bíblia Poliglota de Bagster*, impresa a Londres el 1831 per l'impressor Bagster; la *Bíblia Poliglota de Stier i Theile*, en quatre volums, apareguda entre 1846-55; la *Bíblia Poliglota de Llevant*, a Londres el 1876; la *Bíblia Poliglota de Vigouroux*, en vuit volums, a París entre 1900-1909.

D'altra banda, hi ha el **repte tipogràfic**. Tipogràficament no és gens senzill —i menys encara llavors— la compaginació d'un cos de text plural, amb tipus que corresponen a alfabetos diferents que imposen, cadascun, una administració específica dels espais amb diverses caixes de text, amb diversos jocs de blancs i negres, i fins i tot amb les il·lustracions, caplletres, etc.

En cada pàgina hi ha d'haver, de forma juxtaposada, els textos corresponents a cada llengua, és a dir, ha d'haver-hi el mateix fragment en cada llengua en cada pàgina, de forma que, quasi línia a línia, el lector tindrà el mateix text segons les diverses versions... Ara no hi ha compaginació, en general, no és tan difícil, però aquesta combinació de textos (que pot oscil·lar entre tres —tres llengües— i nou —nou llengües—) sí que ho era, sobretot, en els temps de la impremta clàssica.

La impressió d'aquesta obra també va significar un notable esforç i un veritable repte per a les llavors encara incipients arts gràfiques. El cardenal Cisneros va tenir cura d'aplegar un dels millors impressors de l'època: Arnao Guillén de Brocar, a qui va fer portar des de Logronyo. De fet, la tipografia usada en aquesta obra i, especialment la grega i l'hebrea, és considerada pels experts com la més bella que s'haja tallat mai...

4.3.2. LA BIBLIA POLIGLOTTA COMPLUTENSIA O BIBLIA D'ALCALÀ

La primera gran Bíblia Poliglota és la *Bíblia Poliglotta Complutensia* o *Bíblia d'Alcalà*, en llatí, grec i hebreu, encara que hi ha volums que també contenen textos en arameu. Aquesta Bíblia Poliglota representa la cristallització d'una rica tradició en estudis bíblics fets per jueus i cristians. Encara ara, és un veritable model per a l'edició

filològica, de col·laboració interdisciplinària, en què van participar estudiosos d'hebreu, grec, llatí, filosofia, teologia i Sagrada Escripura.

Patrocinada pel cardenal Cisneros, van començar la cura d'aquesta Bíblia el 1503. El cardenal va aplegar els millors i més bells còdexs bíblics i va compondre un equip en el qual hi havia, entre d'altres, Antonio de Nebrija, per a la versió llatina; el cretenc Demetri Ducas, per a la grega —amb la col·laboració de Diego López de Estúñiga i de Fernando Núñez Pinciano—; i, per a l'hebreu, Alfonso de Alcalá, Pablo Coronel i Alfonso de Zamora —tots tres conversos—. La impressió de l'obra, sis volums *in folio*, va començar el 1514.

Els continguts de l'obra s'estructuren així: l'Antic Testament ocupa els quatre primers volums —a la fi del volum IV, que va ser l'últim que es va imprimir (quatre mesos abans del traspàs del cardenal Cisneros), hi ha la data de 1517—; el Nou Testament, el cinqué —el primer a imprimir-se, amb peu del 1514—; i el sisé volum consta d'un vocabulari hebreu-llatí i llatí-hebreu, un diccionari etimològic de noms propis de la Bíblia i una gramàtica de l'hebreu —el segon a imprimir-se, amb peu de 1515—.

D'acord amb aqueixos continguts i quant a la llengua dels textos, l'obra s'estructura així: el volum I conté textos en hebreu, en llatí (*Vulgata*) i en grec (*Septuaginta*), amb traducció juxtalínia al llatí; els volums II-IV inclouen textos en hebreu, en grec i en llatí; el V en grec i en llatí.

D'aquesta Bíblia es van imprimir sis-cents exemplars, alguns en pergami, i no va eixir a la venda fins que el papa Lleó X no la va aprovar el 1520. Llavors la Inquisició no veia amb bons ulls les versions de les Sagrades Escripures, tot i que fos una obra feta a iniciativa i sota el control d'un príncep de l'Església com ara el cardenal Cisneros, no gens sospitós i amb molt de poder també en els afers temporals.

És una veritable joia bibliòfila. Actualment, hi ha una edició facsímil de la *Biblia Poliglotta Complutensia* realitzada, amb reproducció anastàtica i amb tota fidelitat, a la Premsa Polyglotta de la Universitat Gregoriana de Roma: tiratge de 1.000 exemplars, en sis volums més un altre de descripció i amb un preu global de 3.420 €.

4.3.3. ALTRES BÍBLIES POLIGLOTES

Hi ha hagut més bíblies poliglotes:

❖ La *Bíblia Poliglota d'Amberes*, en hebreu, llatí i grec, parcialment a càrrec de Felip II mateix, dirigida i corregida per Benito Arias Montano. El rei li ho va encomanar atés que ja quedaven ben pocs exemplars dels sis-cents que es van imprimir de la *Bíblia Poliglotta Complutensia*. Molts d'aqueixos es van perdre en un naufragi i, la demanda que n'hi va haver, van determinar que vora cinquanta anys després ja calgués una altra Bíblia Poliglota.

Arias Montano va comptar amb la col·laboració d'un equip format per d'Andrés Maes, Francisco Lucas de Brujas, Guido i Nicolás Lefèvre de la Boderie, Francisco i Nicolás Guido Ravlenghien i el jesuïta Johan Willem. La impressió d'aquesta obra va començar el 1568 i va acabar el 1572, en vuit volums, amb un tiratge de 1.213 exemplars —13 en pergami—. Però el papa de llavors, Pius V, no la va aprovar. El seu successor, Gregori XIII sí que ho va fer, però, tanmateix, Arias Montano encara va haver de superar més dificultats de la Inquisició. Un professor de la Universitat de Salamanca, León de Castro, va denunciar a la Inquisició espanyola aquesta obra. El

Sant Ofici la va sotmetre a més exàmens i anàlisis, però la va aprovar definitivament perquè va considerar que els *defalts* que hi va detectar no eren prou per a condemnar-la...

❖ El 1655 va acabar la impressió, iniciada el 1628, de la *Biblia Poliglota de París*. Aquesta pretenia reeditar la *Biblia d'Amberes* i ampliar-la: hebreu, samarità, caldeu, grec, siriac, llatí i àrab. Aquesta obra va tenir una gestació i una vida força atzaroses: projectada pel cardenal francès Du Perron i el bibliotecari reial James de Thou, la iniciativa va canviar de titularitat perquè aquests van morir només iniciar-ne els treballs. El successor en aquest afany, Guido Michel Le Jay, va passar l'encàrrec a Jean Morin, Philip de Aquino, Gabriel Sionita i Jean Hesronita. Però van empresonar Le Jay en les cel·les del castell de Vincennes el 1640 perquè es negava a lliurar alguns dels manuscrits orientals. Més avant, la impressió de l'obra, feta per Antoine Vitré, va arruïnar Le Jay.

❖ El 1666, tres llibreters holandesos, van fer una edició pirata d'aquesta Bíblia, la *Biblia Alexandrina Heptaglotta*, que, tot i descobert l'engany, va fer més mal encara a l'equip de l'original.

❖ Com que la de París va ser un fracàs, l'anglès Brian Walton, qui més avant seria bisbe anglicà de Chester, va promoure una altra Bíblia Poliglota. Aquesta seria la *Biblia Poliglota Sacra*. Amb la col·laboració d'Edmund Castle, Samuel Clarke, Thomas Hyde i Alexander Hnish, l'obra presentava textos en nou llengües: hebreu, llatí, grec, arameu, siriac, samarità, etiòpic, àrab i farsi. En sis volums i impresa per Thomas Roycroft, aquesta Bíblia va aparèixer el 1657. El 1669 li van afegir el *Lexicon Heptaglotton* d'Edmund Castle. Però el 1663 ja havia estat inclosa en el *Llibre de l'Índex*. Com que aplegava les experiències de les bíblies poliglotes anteriors, és considerada la més completa de totes.

4.4. ESTUDIS SOBRE LA LECTURA: ESCRIPTORS, LECTORS I INTEL·LECTUALS

En aquests epígrafs, ens ocupem, en definitiva, dels productors de cultura. Es tracta dels «intel·lectuals», d'ençà de les civilitzacions mesopotàmiques i fins a l'hora d'ara, passant per la mampresa de la Bíblia Poliglota. Podríem dir que els trets del que, a l'hora d'ara, entenem per *intel·lectual* comencen a presentar-se lligats a l'anomenat Renaixement del segle XII i a l'expansió de les ciutats que, iniciada en aqueix segle, es desplega en el XIII. Hem de remarcar sobretot la tasca de les universitats (LE GOFF, 1986; PAUL, 1973), l'evolució dels estudis de les escoles catedralícies o municipals — llavor de les universitats—, el *trivium* (gramàtica, retòrica i dialèctica) i el *quadrivium* (aritmètica, geometria, música i astronomia), i les diverses disciplines que s'impartien a les universitats (dret, medicina, teologia, filosofia) o a altres centres, com ara, escoles conventuals o col·legis com el de Miramar, fundat per Lluïl.

Aquestes qüestions ens permeten reflexionar sobre la cultura dels trobadors, la dels cronistes o la de frares com ara Eiximenis, Ferrer o Canals, així com també sobre la funció dels «intel·lectuals» a la societat en temps de crisi..., qüestió encara pendent i controvertida. En l'àmbit nacional de la Corona d'Aragó sant Vicent Ferrer i Eiximenis poden ser uns bons esquers per a la discussió sobre els contrastos —en el fons no ho són

tant— de les seues propostes ideològiques i literaris. Ho faran amb mètodes, canals i recursos diferents i això serà un altre motiu d'interés. Això, contrastat, a més, a figures com ara la d'Anselm —o En Telm (?)— Turmeda/Abdal-làh At-Tursimany o Bernat Metge (ALEMANY, 1994).

L'intel·lectual, doncs, s'aprofita de la cultura (bíblica, cristiana, greco-llatina clàssica [moralitzada], tradicional) per a incidir en la realitat o per a aprofitar-se'n: figures contrastades en uns temps de contrastos (CAVALLO, LEONARDI & MENESTO, 1992-1994).

Uns contrastos dels quals no es lliura la *qüestió* de l'Humanisme en un temps en què a Itàlia floreix esplendent i amb el qual, en la segona meitat del segle XV, alguns autors de nació catalana tenen contactes més o menys intensos. Però aquests contactes són a Itàlia, a la cort napolitana del Magnànim, i en llatí. I en tornar als territoris hispànics de la Corona d'Aragó, sembla que *se n'obliden*.

Alfons el Magnànim és una figura força important, políticament i, sobretot pel que ens fa al cas, culturalment. La seua cort napolitana va ser un centre cultural de primera magnitud, irradiadora dels *studia humanitatis*. Especial menció mereix la seua biblioteca: la constitució d'aqueix espai cultural com un lloc d'exhibició davant els intel·lectuals i on el rei mostra el seu poder i, alhora, la seua saviesa.⁴²

Arribats en aquest punt, sembla que pagaria la pena introduir una altra qüestió, que ens fem i ens fan sovint: ¿qui llegia llavors? Si a l'hora d'ara els índexs de lectura són tan baixos, ¿com és que llavors hi havia tant de *moviment*, amb tant d'analfabetisme i d'altres *inconvenients*? (PETRUCCI, 1988).

Per satisfer aquesta *curiositat*, que afecta un tema central, ens seran utilíssimes les recerques sobre la cultura concreta d'individus concrets, és a dir, sobre els llibres que posseïen i als quals podem accedir, almenys, en llistat, a partir dels inventaris testamentaris (CLANCHY, 2001²: 328-343). Aquest és un camp (amplíssim) de recerca que ens pot furnir dades que poden resultar de gran interès per a la Història de la Cultura, en general, i per a la Filologia, en particular. Pot resultar tan útil com ho són, en el camp de la història, els anomenats —per alguns amb cert deix pejoratiu— estudis d'història local i els estudis sobre la vida quotidiana. D'altra banda, aquests estudis poden contribuir a establir les *traditiones* directa i indirecta (*vid. infra*) de l'obra que siga objecte de la nostra edició (BATLLE, 1981; FERRANDO & ESCARTÍ, 1992; FERRER GIMENO, 1987-1988; SANCHIS SIVERA, 1930 i 1931; TRENCHS ODENA, 1982; WITTLIN, 1992; CANTAVELLA, 1998; CABANES CATALÀ, 1986). L'estudi de les biblioteques (i dels inventaris de biblioteques) privades a fi de tenir una consciència més clara, amb més detall, de les lectures que

⁴² *Vid.* MARINIS, 1947-1952, inventari dels ingents fons bibliogràfics que va aplegar el Magnànim a la seua cort napolitana, veritable focus irradiador de cultura i centre de *reunió* d'humanistes. En aquest mateix aspecte, resulta força interessant PETRUCCI, 1991. En aquest estudi, Petrucci reflexiona sobre la cultura llibresca a la cort del Magnànim i l'influx que va tenir en la conformació de l'humanista. Així aporta dades sobre els intel·lectuals que llavors es van encarregar de la biblioteca reial en aqueix període i del que van estendre arreu quan es van *escampar*. *Vid.*, també, PETRUCCI, 1979.

Així mateix, també resulten il·lustratius ROVIRA, 1988; HINOJOSA MONTALVO, 1975: 213-228.

Vid. també, quant a la Barcelona del trenc entre els segles XIV i XV, TAVANI, 1980.

realment devien fer els hòmens de llavors: quina devia ser-ne la cultura llibresca. Poder donar resposta a la pregunta «què llegien?» (BERGER, 1975, 1981 i 1987) i a les relacions entre lectura, és a dir, la recepció, per una banda, i, per una altra, l'autor i l'impressor(-editor) (CHARTIER, 1992): reconstruir tant com podem la comunicació *lingüísticocultural* escrita (també la impresa) que hi havia llavors, en un període crucial com va ser l'Edat Mitjana i tot el segle XVI.⁴³

Com ja hem vist, la impremta va ser una veritable revolució (MCLUHAN, 1986). Una revolució que implica un nou arranjament en les relacions entre els lectors (ja no tan oïdors) i els escriptors. Abans, al llarg de l'Edat Mitjana i, en el fons, al llarg de la història de la cultura, havien prevalgut l'oralitat i la transmissió oral-auditiva. Això implicava un contacte directe i més estret entre l'autor (emissor o reproductor) del missatge i el receptor (oient). Amb la impremta, l'autor passa a mantenir unes relacions *en diferit* amb els receptors, els quals lligien. La transmissió és més estable..., el lector pot tornar arrere... Hi ha un altra pragmàtica —un altre ritual— de la relació autoria-transmissió-recepció, a través d'un objecte estable i visualitzable (OLSON & TORRANCE (ed.), 1995; CAVALLO & CHARTIER (ed.), 1995), alhora que més artificiosa i mediatitzada (HAVELOCK, 1986 i 1995; GOODY & WATT, 1968). Ara més encara l'acte de llegir implica un acte previ d'escriptura i una mitjancera, una premsa, que representa i necessita una uniformització i acceptua la corporificació del text escrit (NADAL, 1999: 13-14).

De fet, també hi ha elements aliens al que hi havia hagut fins llavors, com ara les lleis del mercat i de la urgència... Val a dir, només com a simple il·lustració, el cas del *Regiment de Pestilència* del metge Lluís Alcanyís, imprés a corre-cuita per Spindeler quan es va declarar la pesta de 1490 a València. Tanta pressa hi havia que Spindeler va haver d'interrompre la impressió del *Tirant lo Blanch* de Martorell, llevar-lo de la premsa i, amb la mateixa tipografia, imprimir l'obra d'Alcanyís. La realitat manava...⁴⁴

⁴³ Així, per a la Corona d'Aragó del XV-XVI, *vid.*, entre d'altres, RUBIÓ i Balaguer, 1986; HERNANDO, 1995; HILLGARTH, 1991; VILALLONGA, 1994; GIMENO BLAY, 1994; SOSA, 1982.

Són fonamentals les recerques de CHINER, 1993, 1997 i el conjunt de la Tesi Doctoral d'aquest investigador (sota la direcció d'Albert Hauf): *D'Ausiàs March a Joan Roís de Corella. Documents pera la història de la literatura a la València del segle XV* (defensada amb èxit a la Universitat de València, 2002).

Per a l'àmbit Castellà i, en general, per a qüestions de mètode, *vid.* Francisco RICO (dtor.), Pablo ANDRÉS & Sonia GARZA (eds.), 2000; LUCÍA MEGÍAS, 1998 i 1999; LUCÍA MEGÍAS (ed.), 1997.

⁴⁴ Tal com ho ha estudiat darrerament FERRANDO, 1994: 102:

«Per a editar el *Regiment*, Spindeler possiblement va interrompre la impressió de la novel·la, ja que, com ja hem indicat, va usar els mateixos tipus de lletra que en el *Tirant* i, com a mera hipòtesi, no hauríem de descartar el mecenatge o el consentiment de Rix de Cura.»

Recordem també el cas de la *Vita Christi* de Sor Isabel de Villena impresa — segons ens diu, Isabel de Montsoriu, l'abadessa successora d'aquesta autora al Convent de la Trinitat i qui signa el pròleg de l'incunable— per a poder satisfer més ràpidament el desig de la reina Catòlica, que no si l'haguessen copiada manuscrita (AA. DD., 1991; BOHIGAS, 1976; FERRANDO & ESCARTÍ, 1992; FUSTER, 1993).

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

5. TRADUCCIÓ I FILOLOGIA: LES TRADUCCIONS, ESCANDALLS I MITJANCERES DE CULTURES

És un tòpic típicament acceptat i inexacte dir que «traduir» és «trair», que «traduir» és «perdre», que la traducció mai no pot ser comparada a l'original (CHUKOVSKY, NEWMARK 1993). Traduir no és sols establir les equivalències *verbum verbo* en la llengua hoste (o meta o receptora o...) d'allò que l'autor ha creat en la seua llengua (llengua emissora) (CLASSE). No es tracta de fer equivalències lingüístiques, sinó aconseguir que el complex nòdul d'*hiperenllaços* de relacions, sentiments, accions, estats i éssers que l'autor ha establert en l'original (llengua d'origen o font o de pertença...) pugna donar-se en l'obra nova que és la traducció. Tot i que hom podria creure que, medievals o contemporànies nostres, les traduccions deuen no ser més que traduccions, hem de tenir en compte que les traduccions són exercicis, pràctiques i, més aïna, actes de reelaboració quan no de recreació artísticoliterària o, més pròpiament, de transformació d'una obra literària en una altra (SCHULTE, 1991). Per al lector i per al seu context, la traducció és o funciona com a una obra original, atés que el receptor no necessàriament ha de tenir accés directe i simultani a la versió original.

Al llarg de la història la traducció (i la traductologia i la interpretació) han tingut una funció ben significativa —quan no crucial— en la conformació de les diverses cultures literàries i científiques pròpies. No es tracta només d'un fet que es dóna en el Renaixement, amb el poder intel·lectual dels humanistes (primer els italians i, després, mentre l'Humanisme s'escampa per Europa). Abans hi havia hagut molts casos (COPELAND, 1995²). A casa nostra, per exemple, podem citar la tantes vegades anomenada Cancelleria Reial —d'altra banda tan poc estudiada des d'aquest punt de vista (i des d'altres)—. La traducció ha estat considerada un element estratègic en la concepció del poder i en la seua aplicació, així com també en el desenvolupament de les llengües nacionals. Així ho podem veure si fem atenció a l'anglès, al francès, a l'alemany, al suec o, més modernament i no menys ferma, a l'hebreu. També han estat essencials en l'establiment de les literatures nacionals: com ara a Holanda, Irlanda i Escòcia, l'Argentina...

Els traductors han de prendre moltes decisions, que sempre han de ser correctes, i han de ser capaços de trobar la solució més avinent entre una veritable panòplia de conceptes i de casos concrets, aplicats, fidels i equivalents, en el context cultural i en el sistema lingüístic de recepció de tot allò que diu i conté l'original quant als seus propi context i sistema (NEWMARK, 1991). Traduir és una praxi cultural (DINGWANEY, 1994) que sempre és un procés (o exercici aplicat) de transició intercultural —almenys, entre dues cultures i llengües: l'original i la receptora—. Per això la traducció —i també la interpretació, amb la seua immediatesa receptora-reemissora— és un bon escandall per a establir connexions entre les llengües (les seues cultures i dominis de govern), per a mesurar-les i per a fer-ho, a més, de manera diacrònica i, també, sincrònica (DOLLERUP & LINDEGAARD, 1992-1996). La traducció —i el traductor, com a agent concret— desplega una funció molt important en la conformació d'identitats culturals i en l'establiment d'equilibris i compensacions culturals —i també polítiques— transnacionals (SCHAFFNER & KELLEY-HOLMES, 1995); també d'elements de variacionisme lingüístic i cultural (HEWSON & MARTIN, 1991). Segons el que Budick & Iser ens expliquen, la traducció entre dues llengües

representa un veritable estira i arronsa cultural. Aquesta dinàmica pot ser perillosa per a la cultura que es trobe en situació d'inferioritat (normalment política, econòmica...) en el moment de traduir (BUDICK & ISER, 1996). La traducció és, alhora, un indicador social i un element actiu de les poderoses forces del canvi cultural (SHAFFER, 1984). Per això l'ètica de la traducció és alhora l'ètica del discurs intercultural: fidelitat, equivalència i, sempre, respecte a l'original i a la tradició lingüísticocultural de recepció (DOYLE, 1991). Hi ha no poques connexions entre els canvis en l'àmbit social i cultural, per una banda, i, per una altra, els corrents teòrics i aplicacions pràctiques de traducció que s'hi produeixen (VALVERDE, 1981). La Traductologia i la Història de la Traducció ofereixen, per això, bones eines per a l'estudi de la Història de les Idees – perspectiva diacrònica— i per a l'anàlisi de la recepció diversa que hi ha de d'unes mateixes idees en (funció de les) diverses cultures que les reben a través dels trasllats que se'n fan –perspectiva sincrònica— (KUSSMAUL, 1995; BENSSOUSSAN, 1989; SULTANA, 1987).

Hi ha molts casos al llarg de la història que ens proven tot això, pràcticament des dels inicis de la cultura, és a dir, si fa no fa, de l'escriptura i de la civilització. Vegem només alguns exemples d'aquests contactes entre la traducció i les llengües, que, de fet, permeten que el contacte de llengües siga més intens.

L'any 629 d.C., el monjo xinés Xuan Zang va recórrer l'Índia a la cerca de textos sagrats. En tornar a la Xina guiava una caravana de vint-i-dos cavalls carregats amb tresors escrits del budisme i va estar-se els 20 anys següents de la seua vida traduïnt-los (ell mateix i tenint cura de les versions que en feien els seus col·laboradors) del sànscrit al xinès. Aquestes versions xineses van tenir una importància cabdal en la conformació xinesa del budisme i en el desenvolupament d'una part fonamental de la filosofia oriental, que, de retruc, també ha influït en Occident.

Les primeres cancelleries reials conegudes que executen una tasca de traducció i de formació en traducció com a estratègia d'estat –afers estrangers i l'interior— ja se situen a Mesopotàmia. Del 2.500 aC és un vocabulari eixit de les cancelleries de Sumèria. El títol ho diu tot (interés *estatal* preferencial en un segment molt determinat del comerç exterior, fonamental en les transaccions amb altres països): *Préstec i Interés fixe*, vocabulari financer molt específic, bilingüe sumeri-acadi. De fet, es tracta d'una de les primeres aïnes lexicogràfiques de la història, i de llenguatge d'especialitat a més. Sembla que la Terminologia no és sols flor del segle passat... Hem de remarcar, també, la biblioteca de Nínive o, la paradigmàtica, i més tardana d'Alexandria. Per a aquests llocs traduir, saber perfectament les llengües amb les quals l'estat, el poder i els mercaders (les *empreses*), estan en contacte és estratègicament prioritari. És poder.

Al segle XII savis d'arreu d'Europa van arribar a la península Ibèrica i concretament als territoris d'Al Andalus o als acabats d'arrabassar als musulmans i en els quals encara romanien. Miraven d'accedir al coneixement que transmetien els textos àrabs. Els noms d'alguns d'aquest europeus que volien aprendre dels musulmans, dels seus textos i del que contenien, són els d'alguns del pares de l'anomenat pensament europeu: Abelard de Bath, Hermann de Dalmàcia, Plató de Tívoli. Entre ells hi ha via Robert de Chester (o Robert de Kent), que va formar part d'un selecte grup que va traduir força documents i textos sobre l'Islam i l'Alcorà mateix. No cal incidir en el cas de l'Escola de Traductors de Toledo, ni en el contacte intercultural (i interètnic) que ja es donava a determinats rotles intel·lectuals de la

Còrdova califal o, més tard, a les universitats taifes, com ara per exemple, la de Dènia. No cal insistir en la convivència (i col·laboració) intercultural que es va donar a al cort reial siciliana de Frederic II Hohenstaufen o de Suèvia a les acaballes del segle XII i a començaments del XIII; fet que tan important va ser en la conformació de la Magna Curia Siciliana, que tant va influir en la lírica europea de llavors i, en concret, en el “disseny” del Dolce Stil Nuovo, pare, el mateix, de la magna obra de Dante Alighieri o de la de Petrarca.

Al segle XIII (i començaments del XIV) és paradigmàtica la figura, la vida i l'obra de Ramon Llull. No només és tan remarcable la seua *ars* per a *atropar Veritat*, ni tampoc les seues *raons necessàries*, ni la magnitud sense igual del nombre d'obres que va escriure, sinó —pel que ara fa al cas— que aplicés tan intensament i *in extensu* el recurs de la traducció (sovint de l'autotraducció) de la seua obra perquè l'entenguessen els qui havia de convertir o convèncer. De fet, des del començament va ser conscient que era fonamental aprendre àrab i ho va fer.

Finalment, a l'altra riba atlàntica, reportem ara el cas de Doña Marina, també dita La Malinche, és a dir, la torsimany de Hernán Cortés. Doña Marina va ser fonamental en les conquestes de Cortés atés que va permetre els enteses dels espanyols amb els pobles amb què es trobaven i que se'n guanyessen les voluntats en contra de l'imperi azteca. Doña Marina va ser la llengua de Cortés, amb qui va tenir un fill. Doña Marina és una figura ambivalent al Nou Món, i la seua història ha estat reescrita diverses vegades al llarg dels segles.

A l'Amèrica del Nord és significativa la figura de James Evans. Aquest anglès es va lliurar, al segle XIX, a l'evangelització i a l'educació del gran oest del Canadà. Es va plantejar fer la seua tasca en la llengua dels pobles que havia de convertir —com ja hem vist que feia Llull—. Evans va inventar un sistema de traducció i de transcripció textos religiosos. Es feia entendre força bé, tant que els indígenes li deien “l'home que fa parlar les escorces dels arbres”.

La traducció literària, així com també la traducció especialitzada, va més enllà de la simple transferència d'informació lingüística o estilística. En l'àmbit d'especialitat el repte sobretot és de continguts, de fidelitat en la transferència sense ambigüitat de textos pretesament unívocs. En l'àmbit literari hi ha, a més, un altre desafiament: l'originalitat, l'ambigüitat, els trets distintius, les llicències estilístiques, etc. han de ser la marca de qualitat i de diferenciació tant de l'original com també de la traducció, i, a més, han de tenir, en la traducció, el mateix grau, la mateixa intensitat, la mateixa mena que en l'original (BARNSTONE, 1995). Com Adab afirma :

"the translator has to be able to convey to his target text reader the same information, with the same nuances and resulting in the same effect on the reader, both of parts (or units) of the text as well as of the text as a whole" (ADAB, 3-4).

Per a reeixir en això i malgrat que fins i tot hi puga haver una distància històrica (diacrònica) entre l'original i les traduccions (VLADOVA, 1993), el traductor ha d'entendre no només els mots i la morfosintaxi de l'original, sinó que, també, ha de poder

"to decipher, or decor, any underlying meaning conveyed by effects such as a play on words, or direct or oblique culture references. He has to know how de SL [source language] reader would have interpreted

and reacted to these, in order to recreate these effects within the constraints of the TL [translation language] norms and in terms of the experience offered to its members by the TL [translation language] culture" (ADAB, 3-4).

Es tracta de raonaments que tenen molta relació amb els elements cognitius (lingüístics i culturals) i amb la percepció global del context en el qual es produeix (o es va produir) l'original i en el qual es produeix (o es va produir) la traducció (VERNAY, 1981; MICHELINI, 1982). S'ha de tenir una percepció exhaustiva de tots els components de l'esquema de la comunicació lingüística (o textual) de l'original, del de la traducció i de tots els dos (GUTT, 1991; WILSS & NORTON, 1985; CHERNYAKHOVSKA, 1993; DELPORT, 1989). La traducció no ha de ser entesa, per tant, només com a una transferència de significats entre dues llengües, sinó com a trobada en la qual diversos actes d'expressió del món referencial (real i cultural) convergeixen en la persona del traductor (WILSS, 1985). Per això, la traducció esdevé una mena d'actuació lingüística (2 llengües en contacte, almenys) de transferència literària o d'especialitat íntimament relacionada amb la pragmàtica i amb la variació (lingüístiques i textuales), amb una base clarament semàntica (PERGNIER, 1983; SELESKOVITCH, 1982) i tenint en compte les relacions de forces que hi pugua haver entre les llengües i cultures en contacte alhora de traduir (PONTIERO, 1992).

El text meta o producte de la traducció ha de ser un "text" per ell mateix, és a dir, s'ha d'empeltar completament i perfecta en el context del receptor, per al qual ha de funcionar com si fóra l'"original" (FREY & ALBERT, 1994). Per tot això plegat, el traductor esdevé un veritable agent interconnector de cultures (ciències, literatures, idees...). És cert que això és una gran responsabilitat, però no ho és menys que el traductor no pot ser més que això, un mitjancer, que no té potestat per canviar o per manipular els textos més enllà del que pot implicar el canvi d'un sistema referencial (cultural i lingüístic) a un altre (ÁLVAREZ & VIDAL, 1996; NIRANJANA, 1994). Per a poder tenir èxit en això, la formació del traductor ha de ser tan filològica i aplicada com pugua ser en les llengües i cultures que, en cada cas, interconnecte. Diacronia, sincronia, variacionisme i pragmàtica (lingüístiques i textuales), sempre aplicades i *concretades*, condensen la globalitat i la profunditat de la formació del traductor.

Octavio Paz (CÉSPEDES, 1985) diu que la traducció poètica és una mena de paradigma de l'activitat de mitjancer de qui la fa. No es tracta tant d'una transformació, com sí que conforma un veritable "glossary... a mechanism, a string of words that help us to read the text i its original language" (PAZ 1992: 113-126; HONIG *et al.*, 1985). El dilema entre transformació i recreació, i, en definitiva, la qüestió dels límits de la potestat del traductor i les exigències de la seua formació en relació a la dels receptors de la seua versió pot quedar resolta pels comentaris d'Ezra Pound als seus propis trasllats a l'anglès de l'obra de Cavalcanti. Pound reflexionava sobre la seua primera intenció de retre compte de l'original amb una versió en prosa "so that the reader ignorant of Italian could see what the melodic original meant" (POUND, 1992: 83-92). A desgrat d'això, va canviar d'idea perquè va considerar que "more than one person in every 300,000 has the patience to read a foreign tongue for its sound" (POUND, 1992: 83-92). Li va semblar més útil, això. El lector no nadiu sembla inevitablement i exclusiva abocat a l'opció més senzilla de la versió poètica que proposa Pound atés que conté més elements coincidents amb l'original: tot i ser poèticament diferent, amb les seues pròpies mesura, rima i ritme, és, en canvi, més propera a les de l'original perquè

no s'aparta del llenguatge poètic, no canvia de gènere. Açò té èxit en aquest cas precisament per la formació del traductor i pel profund coneixement que té de l'original, a més a més —en tercera instància— de la seua mena de poeta.

Roman Jakobson (1992: 144-151) ja considerava que, en poesia, "phonetic similarity is sensed as semantic relationship so that translation proper is impossible". Per tant, no sembla que l'opció de Pound tingués gaire fonament teòric. *Eppur si muove!* La traducció és possible! com a (*màgica*) transformació, com a *readaptació*: el mateix que l'original, però amb uns altres mots, lectors, suggeriments... però el mateix, que per a ser-ho sempre s'ha de fonamentar "positivament" en l'original —mètode filològic—; altrament traduiríem "*tot fantasiant*".

A desgrat que hi pot haver qui pense que, antigues, medievals, modernes o contemporànies, les traduccions només han de ser traduccions, si atenem una mica a qualsevol tradició cultural o científica, comprovarem que els trasllats són exercicis, praxis i fets concrets de reelaboració o recreació discursiva en els termes que ja hem exposat. Cada traducció s'ha de fer a partir d'una total comprensió de l'original (FOLKART, 1993; JOHNSTON, 1992). Per això cada traducció es el resultat de "repensar" l'original segons la clau del seu àmbit de recepció en la llengua de recepció (CARPENTER, 1992; MAGRELLI, 1994). En produir el text, l'autor de l'original, de fet, "repensa" conscientment o no el seu propi context cultural, referencial i enciclopèdic. En aquest sentit, l'original ja és el resultat d'una *traducció* de la inspiració (de la matèria ficcional, de la *mimesi*, del talent creador, de les *realia*...) o dels resultats de l'activitat científica o especialitzada, i l'autor és el *traductor* en paraules de tot això (BLOCK, 1981). Així, la traducció és el resultat de les decisions que pren cada traductor a partir de la seua pròpia reflexió —o, en altres paraules, la seua pròpia subjectivitat— sobre el que conté l'original a partir —conscientment o no— del que és o considera que hauria de ser la seua pròpia subjectivitat, ideologia o tradició (VENUTI 1992). I tot això ha de ser o s'ha de fer de manera invisible... (VENUTI, 1994; ARROJO, 1992).

6. LA TRADUCCIÓ I LA TRADUCTOLOGIA AL SERVEI DE L'ESTUDI I L'ENSENYAMENT DE LA LITERATURA (CATALANA MEDIEVAL I ROMÀNICA)

Costanzo Di Girolamo, un filòleg de gran solvència i també traductor ben encertat d'Ausiàs March, iniciava un article exegetíc seu sobre Ausiàs March fet a partir d'haver de traslladar a la llengua de Dante declarant, quasi en to de màxima: "Per l'interpretazione di un poeta, la traduzione è certamente il più difficile banco di prova" (DI GIROLAMO, 1997c: 369).

La traducció i la Traductologia poden ser magnífiques ocasions per a l'ensenyament de la literatura i per transmetre tot allò que conté l'obra o obres objecte d'atenció, des de la llengua a la contextualització històrica.⁴⁵

La literatura ens ofereix tot un univers en el qual podem "fer servir" els registres i els nivells lingüístics més diversos. I això encara que només siguem lectors. S'ha investigat força de quina manera es produeix el text i ha resultat evident que, per a escriure, per a expressar-nos o comunicar-nos d'una manera eficaç, cal utilitzar una sèrie d'estratègies i d'habilitats cognitives que van més enllà, tenen un abast més general, que no les estrictament lingüístiques, però s'hi fonamenten profundament. Així, per a compondre un text escrit cal, a més a més a de tenir en compte la intencionalitat i el destinatari del text —recomanacions ja d'origen aristotèlic i reforçades per Quintilià— saber generar idees, saber esquematitzar-les i jerarquitzar-les, revisar, corregir i reformular, si s'escau, el que devem haver escrit, etc. Es tracta, en definitiva, de produir textos coherents, adequats i lingüísticament correctes. Pel que fa a la llengua oral, també la planificació prèvia d'allò que es vol dir ajuda a aconseguir una expressió més coherent, més estructurada, més precisa i fluïda.

⁴⁵ En aquest sentit conicidim plenament amb el que es conté en la resposta de Francisco Rico, en una entrevista periodística en ocasió de la presentació de la "Biblioteca Rico" --que aplegarà part de l'obra d'aquest estudiós— (Barcelona, Destino), a una pregunta sobre el que més li interessava de la literatura (ROJO, 2002: 39bc):

P[regunta]. ¿Qué es lo que le importa cuando se acerca a la literatura, que es de lo que sobre todo tratan sus libros?

R [respuesta]. Hay que distinguir muy bien al lector del estudioso. El lector sabe muy pocas cosas, y el estudioso quiere comprender. Tanto uno como otro se acercan a la literatura, pero lo hacen de forma distinta. Es importante subrayar que la literatura forma parte de la vida. Es una más de sus actividades. No es algo místico, como quieren creer algunos poetas, algo que se basta a sí mismo. En mi relación con la literatura, con esa actividad de la vida, yo parto con unos conocimientos de segundo grado. No es el encuentro inmediato del lector. Es el de alguien que busca en esa literatura otra serie de cosas que también pertenecen a la vida, como el pensamiento o las costumbres o lo que se quiera. Como estudioso, lo que me interesa de la literatura es lo que hay en ella de mezcla. La literatura es algo individual, pero es también algo social. Es del tiempo en el que nace, pero algunas veces permanece. Así que voy al Quijote y leo lo que significaban sus palabras en aquel entonces y lo que significan ahora."

El text literari no conté sols unes històries, unes frases, unes ratlles o uns versos. Conté la imatge que té o vol donar l'autor del món o d'allò que hi vol expressar o plasmar de manera més o menys mimètica. En aquest procés de mimesi (grau de metaforització, resemantització d'unitats lèxiques, reordenació o desordenació morfosintàctica, etc) convé que tinguem present el bagatge de recursos que ens aporten els estudis lingüístics. De manera que

“detrás de cada uno de esos productos culturales [—els textos—] existe un lenguaje, un código de signos que busca, de manera fundamental, reflejar —y construir— esa mentalidad a la que sirve.”
(GÓMEZ REDONDO, 1998: 9-10)

Més encara podem dir que “estamos convencidos de que la unidad cultural literaria de civilización es propia del objeto literario” (GARCÍA GABALDÓN, 1996: 125). El text esdevé una unitat lingüística que implica una competència i una actuació plenament culturals, retòriques i literàries.⁴⁶

Arran d'aquests principis, Gómez Redondo (1998: 10) fa sinopsi de les relacions entre la història de la literatura i les necessitats comunicatives (lingüístiques), a més a més de la seqüència que se s'hi estableix; val a dir que aquest estudiós ho concreta pel que fa a la prosa, però que, a desgrat d'això, també resulta ben útil per fer-ne projecció quant al text (literari) en general:

“La historia de la prosa comienza en el momento mismo en que la lengua vernácula se convierte en discurso, en que, con plena conciencia, se crea un vocabulario para nombrar la realidad y se construyen frases para poder expresar un conjunto de ideas, que son nuevas porque se dicen de otra manera. Y se trata de un decir que depende de los modos particulares de transmisión: primero son los cauces de la oralidad, después el soporte gráfico de la escritura, cuando las artes elocutivas determinan una mínima trama de rasgos formales, de principios de composición, que logran dotar de sentido a un amplio conjunto de 'espacios culturales' que se van ensayando en función de las necesidades receptoras.”

Així la literatura no hi seria si no se situés en el context de la llengua i de les dinàmiques comunicatives o expressives que s'hi estableixen. Per això poden venir al cas les paraules de Bloomfield (1970), ja clàssiques en la lingüística contemporània:

“Language is speech, but not writing. It's necessary to teach Language, but not things on Language”

Si ho adaptàvem al que ens ocupa ara, resultaria que “*cal ensenyar literatura i no coses sobre la literatura*” i que, a més, “*la literatura també és llengua i no només escriptura*”. Llegir, estudiar i interpretar textos de diversa tipologia, diversa situació cronològica i pertinença locativa, i més encara si ho fem amb una perspectiva multilingüe o a través de l'anàlisi de traduccions, permetrà que l'alumnat pugui percebre'n els elements

⁴⁶ Potser per això les arts poètiques medievals, particularment les occitanes i la resta de les conformades a l'àmbit directe o d'influència de la Corona d'Aragó, són, a més a més de tractats de preceptiva literària, veritables gramàtiques o manuals de correcció lingüística “*avant la lettre*” (MENEGHETTI, 1994; JEANROY, 1949; PAGÈS, 1936; GÓMEZ REDONDO, 2000; SPENCE, 1999; TAVANI, 1993; GONFROY, 1988; MARSHALL, 1972).

característics des del punt de vista històric, estilístic i lingüístic, que els individuen i, alhora, que la posa en relació amb el seu context —particular i general—;⁴⁷ de fet, ben semblant al que el llenguatge ens permet: ens individua i ens socialitza.⁴⁸ En gran mesura la Història de la Literatura té molts punts de coincidència amb la Història de la Llengua i a l'inrevés. Una i altra disciplines es poden nodrir recíprocament.⁴⁹ Els diversos nivells

⁴⁷ Vid. Curt WITTLIN, *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*, Barcelona, IEC, 1991.

⁴⁸ Com ens diu Echenique (1996: 214):

“debemos tener presente que el proceso de adquisición del lenguaje comporta y exige una socialización. Esta socialización desemboca en una interacción con el medio y cristaliza en una conducta que es verbal por su estructura y autocontrolada por su modo de funcionamiento. Dicho con otras palabras, el ser humano construye un sistema interiorizado de señales de segundo grado, gracias al cual transforma el complejo mundo de los reflejos en un sistema simbólico funcionalmente apto para la comunicación lingüística y capaz, a su vez, de crear una cultura. [...]

Pero, paradójicamente, el lenguaje es también instrumento esencial de la individuación, e donde se deriva su importancia en el proceso de elaboración de la personalidad, porque en un mundo como el constituido por nuestro entorno social, la construcción de la persona, o, lo que es lo mismo, la unidad y la identidad de la persona, depende del instrumento verbal.

De modo que no debemos olvidar que el haz y el envés que el lenguaje permite configurar en todos y cada uno de los seres integrantes de la especie humana: la individuación, por un lado, y el dato cultural, por otro. Nuestras vivencias más personales sólo se construyen mediante los materiales lingüísticos que la comunidad pone a nuestra disposición.”

⁴⁹ Com ens evidencien, entre altres, NADAL & PRATS, 1982 i 1996; NADAL, 1992; PRATS, 1983 i 1995; MARTÍ, 1989; MONTOYA, 1989; MIRALLES, 1980 i 1989; SPITZER, 1968; NICOLÀS, 1998; NICOLÀS (ed.), 1999; MARTÍ & FELIU (eds.), 1995; COLÓN, 1976; COROMINES, 1980-91; FERRANDO, 1983 i 1993; FERRANDO (ed.), 1999; SCHMID, 1988; FARRENY, 1986; ARRIZABALAGA, GARCÍA BALLESTER & GIL, 1991; WITTLIN, 1995; o Josep Martines al front de l'equip redactor de la *Guia d'usos lingüístics*, 2. *Qüestions de lèxic*, València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana [en preparació; els altres membres de l'equip: Hèctor Gonzàlvez, Maribel Guardiola i Sandra Montserrat] (MARTINES, *Guia*).

També ens ho evidencien, també quant a la fonètica, treballs i projectes de recerca com ara les de BADIA, 1984²; COROMINES, 1974², 1976-1977 i 1980-1991; *DCVB*; i RECASENS I VIVES, 1996. Resulta de gran interès i utilitat la realització de recerques com ara les del “Laboratori de Fonètica ESPRIT – Speech Maps/ACCOR” dirigit per Daniel Recasens i Vives, al si de la Secció Filològica de l'IEC (IEC, 2001: 390a-393b). Quant a la fonètica històrica, tornem a trobar-nos la necessitat de la multidisciplinarietat i l'atenció a l'àmbit romànic. En aquesta àrea de recerca en aquest àmbit de recerca “hem continuat un estudi interpretatiu d'alguns canvis fonètics rellevants en les llengües romàniques a partir de l'avaluació de dades reportades en monografies dialectals i d'hipòtesis sobre canvi fonètic proposades per romanistes i fonetistes.” (IEC, 2001: 391b).

d'una llengua són una sort de reflex del cabal de l'experiència de relació amb el món que ha acumulat cada cultura. En analitzar una obra literària haurem de tenir present que, per exemple, la càrrega semàntica del lèxic és una representació de la conceptualització d'aqueixa experiència, tant en termes de procés cognitiu, així com també pel que fa a l'evolució que se n'ha produït en el vector cronològic. Així l'estudi del lleguatge literari d'un autor, pot ser ben útil des del punt de vista de la semàntica i la història del lèxic (lexicologia) i pot contribuir a reformular definicions o accepcions (lexicografia).⁵⁰ De la

⁵⁰ Així passa per exemple amb els estudis sobre el lèxic Ausiàs March. Es tracta d'una línia iniciada per HAUF, 1983.

Llavors, Hauf va obrir un camp nou en la recerca filològica sobre el nostre poeta i, en general, sobre els nostres clàssics: poder estudiar sistemàticament el lèxic de March, amb les possibilitats de processament de la informació i de les dades que permeten els mitjans informàtics (índex de freqüències, concordances, anàlisi dels contextos, etc.). Aqueix estudi era un primer lliurament dels fruits d'un treball més gran de Hauf: fer la concordança de l'obra d'Ausiàs March. Aquesta tasca, tot i que acabada, per voluminosa, no va poder veure la llum en uns anys en què les dotacions econòmiques a l'altre costat del Canal de la Mànega no donaven per a més —com tampoc no les de les administracions espanyoles—. Darrerament, la concordança completa d'Ausiàs March, tractada i processada amb mitjans informàtics més moderns, més potents i més complets, ha format part d'un projecte de recerca interuniversitari que aplega els Departaments de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant, de València-Estudi General i Jaume I (de Castelló) —en concret es tracta del projecte de recerca GV-3110/95, de l'equip del qual del qual ha format part qui subscriu—.

El primer resultat final d'aqueix projecte ha estat l'edició, el 1996, en format CD-Rom —a causa de l'envergadura que haurien tingut els volums impresos que n'haguessen resultat— de la *Concordança de la «Vita Christi» de sor Isabel de Villena* (ALEMANY, MARTINES, MARTÍN, GARCIA & PERUJO, 1996). Aqueix CD-Rom inaugura la col·lecció «Concordances dels Clàssics Valencians». Aquest equip de recerca de la Universitat d'Alacant, amb Josep Martines, desplega el projecte de recerca a fi d'analitzar el "Diccionari del léxico de Ausiàs March".

Val a citar ací també les concordances de de les obres de Joan Roís de Corella realitzades per WITTLIN, 1993. Aquestes concordances Wittlin ha realitzat un marcatge del text que facilita força informació morfosintàctica atés que permet l'enllistat d'oracions que acaben amb un verb, o amb un adjectiu o amb un nom; o de noms precedits per adjectius; o de combinacions de dos verbs o de dos adjectius; etc.

A més a més de l'Institut Interuniversitari de Filologia València i de les universitats valencianes, hi ha també altres institucions de recerca que desenvolupen iniciatives semblants. Per exemple, l'Institut d'Estudis Catalans, amb un equip coordinat per Joaquim Rafel, un dels resultats de la seua activitat ha estat, per exemple, la concordança del *Tirant lo Blanch*. També és força remarcable l'Arxiu Informatitzat de Textos Catalans Medievals, coordinat per Joan Torroella, al Seminari de Filologia i Informàtica (Universitat Autònoma de Barcelona). Aquest arxiu treballa en la confecció d'un corpus de textos catalans medievals que, informatitzat de manera avinent, pugui ser apte per a totes les possibilitats d'estudis lingüístics, literaris i formals. En aquest sentit, *vid.* TORRUELLA, 1992; BADIA, BLECUA, CLAVERIA, PUJOL, SOBERANAS & TORRUELLA (eds.), 1995.

Vid. també els clàssics PAR, 1923; FABRA, 1926; OLIVAR, 1936; o RUBIÓ I BALAGUER, 1955.

mateixa manera, si parem esment a l'estil, en el fons atenem al funcionament dels factors i als mecanismes morfosintàctics⁵¹ i sempre en atenció a les relacions pragmàtiques i culturals amb el context i la tradició cultural. En definitiva es pot arribar a un punt de confluència que podria concretar-se, per exemple, a la lingüística del text.⁵²

Hi ha dos altres àmbits en els quals el tipus de “treball” amb textos com el que proposem ens pot proveir informacions precises tan aptes per als estudis literaris, com vàlides per als lingüístics. Ens referim a les traduccions (i a la traductologia) medievals —i del Renaixement primerenc—, per una banda, i, per l'altra, a la crítica textual. En aquests dos casos, podem veure de quina manera han estat tractades les unitats lexico-semàntiques i sintagmàtiques concretes, de quina manera s'ha produït el “trasllat” d'una llengua a una altra (traducció) i d'un estadi a un altre en la transmissió d'una obra (crítica textual) i quins n'han estat els “efectes” en la llengua i tradició de recepció (GALLEGO & VÁZQUEZ, 1994; MARTINES, 1997). La traducció exerceix un “indudable papel preponderante [...] en el establecimiento de los cánones literarios y de su influencia en el sistema de géneros”

⁵¹ Bé ens ho demostren tasques com ara la de COLÓN, 1976: 176-182, 1978, 1987; MARTINES, J., 1999; PONS & SANMARTÍN, 1990 i 1991.

⁵² Convé a tenir en compte el cabal epistemològic i els recursos metodològics de la lingüística del text. Com ens argumenten ALBALADEJO & CHICO RICO, 1996: 336-337:

“Los métodos empleados por la lingüística del texto para el estudio de esta unidad [—el text—] se caracterizan, en general, por tender a abarcar no sólo la dimensión sintáctico-semiótica o semántico-intensional del discurso —dimensión que había sido básica, si no la única, para la teoría lingüística de base oracional—, sino también las dimensiones semántico-semiótica o semántico-extensional y pragmática de la comunicación lingüística, ante la obligada tarea de dar cuenta de la complejidad tanto estructural como relacional de un objeto de estudio que casi siempre sobrepasa los límites de la oración, que resulta de la adopción o de la construcción de una determinada realidad semántico-extensional, así como de su intensionalización o formalización lingüística, y que depende del contexto de comunicación en el que es producido e interpretado.”

Aquests estudiosos ens remeten a Ramon Trives (1979: 181), quan afirma que el text “conforma la estructura dominada por la contextualidad como estructura dominante tanto en la dinámica productiva (síntesis) como en la reproductiva (análisis). Un tratado com el *De Trinitate*, de San Agustín, no hubiera podido ser *producido* fuera de la tradición helénico-judaico-cristiana, ni podría ser *reproducido* fuera de ella y sin referencia a ella”. A tall d'això i seguint Slama-Cazacu (1970), Albaladejo & Chico Rico (1996: 337) estableixen la doctrina que:

“En este sentido, sólo una teoría lingüística de base textual estará en condiciones de tratar con éxito las relaciones pragmáticas que entre sí mantienen en la comunicación lingüística el productor, el receptor, el texto y el contexto de comunicación, ya que la oración está ligada a éste mediante su integración en el texto.”

(GALLEGO & VÁZQUEZ, 1996: 277). Tant és així que la traducció o —més pròpiament i des del punt de vista d'aqueixa influència— “literatura traduïda” (LAMBERT, 1995) ha de ser

“considerada como un sistema más dentro del sistema literario [de la cultura meta] puesto que el sistema destino utiliza determinados criterios de selección hacia las literaturas extranjeras y, una vez seleccionados, esos textos entran en relación con las convenciones literarias vigentes en el mismo sistema que los ha seleccionado.” (GALLEGO & VÁZQUEZ, 1996: 277).

Quant a la Crítica Textual, la variant, l'error i l'esmena, la preparació del manuscrit per a la composició, l'activitat autorial, la dels copistes, impressors i correctors, etc. són “incidències” força valuoses per a la història de la literatura i per a la de la llengua. Ben interessant en aquest cas és l'estudi específic de la tasca de la preparació de les obres per a la impremta en els seus primers temps, és a dir, l'objecte d'atenció de l'anomenada “bibliografia textual”,⁵³ i què fan els correctors, que afigen majúscules, accents i puntuació, que “normativitzen” o apliquen l'ortografia, que fixen les convencions gràfiques i lingüístiques.⁵⁴

Hem de realitzar l'ensenyament de la literatura amb el treball constant sobre els textos, de tal manera que totes les indicacions d'història, de cultura i de context pertinents hi estiguen referenciades i concretades de manera significativa i substantiva (REYZÁBAL & TENORIO, 1992). L'anàlisi de textos literaris ajudarà a l'alumne a regular, de manera progressiva, la noció que ell mateix té de la llengua, de la tradició cultural a què pertanyen. L'estudi de la literatura pot eixamplar els esquemes verbals dels alumnes — altrament i en general, ben migrats—, els pot oferir models per a les seues pròpies necessitats comunicatives, pot promoure'ls actituds crítiques, pot contribuir activament a desenvolupar-los el sentit estètic —valor cultural, plenament—,⁵⁵ pot ajudar-los en la integració dins la comunitat lingüística i cultural que ha produït la societat que fa servir la

⁵³ Tot i que l'abast cronològic de la Bibliografia Textual és molt més extens. *Vid.* les magnífiques mostres que ens ofereix RICO (dtor.), ANDRÉS & GARZA (eds.), 2000 [amb estudis de: Pablo ANDRÉS, D.W. CRUICKSHANK, Roger CHARTIER, Trevor J. DADSON, Elena DELGADO, Giuseppe DI STEFANO, Arantxa DOMINGO, Sonia GARZA, Julián MARTÍN ABAD, José MARÍA MICÓ, Jaime MOLL, Francisco RICO i José Luis RODRÍGUEZ. Imprescindible].

⁵⁴ CHARTIER, 2000: 250-251 ens fa sinopsi d'aquests afanys dels correctors i la seua incidència “normativitzadora”:

“El papel de los correctores en la fijación gráfica y ortográfica de la lengua ha sido mucho más decisivo que las proposiciones de reforma de la ortografía expuestas por los escritores que deseaban imponer una “escritura oral”, íntegramente gobernada por la pronunciación.”

Així mateix, *vid.* CATACH, 1968; COLLA, 1984; BLAKE, 1969.

⁵⁵ De fet, no debades en ocasions els estudis d'estètica han contribuït als estudis lingüístics (CROCE, 1926; BRUYNE, 1958; TATARKIEWICZ, 1990 i 1991; ECO, 1990; BRUYNE, 1963 i 1987).

llengua de les obres que estudien, contribuir en el seu coneixement dels referents culturals i que s'hi identifiquen.

Oferir visions o perspectives generals i comparatistes com les que proposem (GNISI & SINOPOLI, 1996; LITERATURA COMPARADA ACTUAL, 1995; PANGEAU, 1994; BASSNETT, 1993; VILLANUEVA, 1994; DURISIN, 1984; MARINO, 1988; PICHOS & ROUSSEAU, 1969; CHEVREL, 1989), al mig de les quals situem la lectura completa de les obres a què atenguem en cada cas, en les seues característiques generals i exemplificades en microtextos o fragments significatius i específics, pot ser una bona manera de superar l'ensenyament tradicional de la literatura, però planteja també dificultats (ÉTIEMBLE, 1963). No treballarem només amb un sol microtext o fragment, sinó amb diversos (GUILLÉN, 1985). Haurem d'introduir les característiques essencials que caracteritzen cada obra objecte de lectura, estudi i anàlisi específica (SCHMELING, 1984). Les obres hauran de ser força representatives dels trets que donen naturalesa a l'autor (si no és anònim) i al període, moviment, corrent, estil, temps, etc. en què se situa.

Altrament, aqueixa mateixa diversitat textual i cultural ens posa a l'abast un nombre i una diversitat majors de referents i poder acostar-nos a l'alumne amb més recursos que puguen ser-li més familiars i coneguts per a després anar *construint* el seu accés a la matèria particular que ens ocupe (BERNHEIMER, 1995). En definitiva es tracta d'una concepció clau del constructivisme en didàctica o, com diu Gatch (1991: 598), una harmonia entre l'especialització i la perspectiva general:

"The professor may even gain a larger perspective on the more specialized research concurrently in progress.

If one can assume as a norm amongst medievalists that it is right, and if one can assume the activities are complementary, not inimical, it is inconceivable that there should not be some fairly broad teaching by medievalists, particularly for undergraduates. Lest these comments be taken as preaching to the converted, therefore, let it be said that medievalists may have an opportunity to show the way amongst humanists to exciting and informed introductory teaching for undergraduates that will open for them new (albeit old) worlds."

Calibrar bé l'aportació de les nostres obres i fer-ho en un marc comparatista romànic pot ser encara més convenient i recomanable quant als nostres clàssics. Els clàssics literaris ho són per moltes raons i potser no totes tenen a veure només amb la seua qualitat literària intrínseca. En qualsevol cas, poder acarar els nostres amb d'altres d'equivalents pot ser una activitat doblement rendible: coneixerem millor els nostres i els altres i, en situar els nostres amb referència als altres, potser contribuïrem a un efecte de reconeixement de la vàlua del nostre propi patrimoni cultural —i ho farem de manera contrastada i realista, lluny de miratges emmiralladors—.

Això encara és més avinent —ahora que constitueix tot un repte, docent i investigador— pel que fa a la literatura catalana medieval. Proposem una docència fonamentada en els principis filològics, crítics, historicoliteraris, de teoria literària, multilingües i culturals a propòsit, com a referència de base i principal, de textos escrits en català o en l'àmbit dels comtats catalans, primer, i de la Corona d'Aragó, després, escrits entre els segles XII i XV, i en els quals hi haja definida alguna sort de pretensió artística,

estètica, retòrica o simplement expressiva –i a desgrat que no fóra ben bé considerable com a “literària” des de les convencions vigents a les hores d’ara—. ⁵⁶

En l’Edat Mitjana, el text no pot deslligar-se d’una complexa sèrie de factors que no només en determinen la mena. La noció del que és “literari” o de “literaritat”, és a dir, la qualitat específica de l’obra literària, no pot existir com a categoria abstracta, sinó que, com encertadament ens diu Gómez Moreno (1998: 9-10): ⁵⁷

⁵⁶ En un sentit una mica més ample que el de les paraules, al nostre albir, encertades de GÓMEZ REDONDO, 1994: 41:

“El texto se concibe como un discurso formal literario, surgido de un consciente proceso de transformación de la realidad lingüística, a la que se dota de una nueva identidad expresiva que, por fuerza, ha de conducir a un singular ámbito de significaciones”.

Al cap i a la fi, com feia Gemma RIGAU, *Gramàtica del discurs*, Barcelona, Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1983, també podem entendre que el text és una

“unitat lingüística formada per un conjunt coherent de frases, la qual coherència ha de venir determinada per les relacions sintàctiques i pragmàtiques que mantenen entre si les frases que consitueixen el text”.

Vid., així mateix, els ensenyaments de LAUSBERG, 1966-1968 i 1975; FAULHABER, 1975.

⁵⁷ És interessant completar aquestes raons sobre la “literaritat” amb els trets de la “textualitat”, és a dir, de l’especificitat del text, que ens defineixen Albaladejo & Chico Rico (1996: 343-344), sefons Beaugrande & Dressler (1981):

“La especificidad del texto llamada por la mayor parte de los teóricos “textualidad”, tiene como criterios definidores, [...] la *cohesión* y la *coherencia* –criterios centrados en el texto y correspondientes a la construcción de un espacio conceptual y formalmente homogéneo—, la *intencionalidad* y la *aceptabilidad* –criterios centrados en los participantes en la comunicación lingüística y referidos a los procesos de producción y de interpretación del texto—, la *situacionalidad* y la *intertextualidad* –criterios centrados en el contexto de comunicación y atinentes a las interferencias e interacciones del texto con aquél—, y la *informatividad*, la *eficacia*, la *efectividad* y la *adecuación* –criterios relativos a la “calidad” del discurso—, criterios todos ellos que responden a la consideración del lenguaje como medio de comunicación social y como una actividad comunicativo-lingüística y al tratamiento del texto como producto en el ámbito del hablar (“parole”). La *cohesión*, la *coherencia*, la *intencionalidad*, la *aceptabilidad*, la *informatividad*, la *situacionalidad* y la *intertextualidad* son las normas de textualidad que funcionan como principios constitutivos de la comunicación lingüístico-textual, puesto que crean y definen la forma de comportamiento identificable como “comunicación textual” y su incumplimiento atentaría contra el proceso de comunicación mismo. Por su parte, la *eficacia*, la *efectividad* y la *adecuación* son las normas de textualidad que funcionan como principios regulativos que controlan la comunicación lingüístico-textual, es decir, la constitución y el uso de los textos.”

“va creándose, paulatinamente, en virtud de un conjunto de probaturas y de ensayos con los que la propia lengua, como sistema de expresión de una comunidad, afirma su existencia y, a la par, posibilita la construcción de un marco de relaciones políticas y humanas.

[...]

la dimensión de la autoría, por muy importante que parezca, en estos momentos de orígenes, no es más que un simple fenómeno de construcción textual. Una obra adquiere una forma (oral o escrita) cuando es requerida por un público, no porque un autor desee dejar constancia de su capacidad creadora. [...] Más que preocuparse por los autores y por su presumible condición estética, hay que atender entonces a esos grupos de recepción que no exigen obras, sino procesos de textualidad para ser y para existir en función de las ideas que cobran presencia formal ante ellos.”

En definitiva, el text queda relacionat –quan no *vinclat*...— al context i al grup de recepció, a la comunitat lingüística i cultural que l’ha generat, en suma (BADIA I MARGARIT, 2000: 9-11).⁵⁸ Tractem d’aconseguir que els alumnes adquirisquen un coneixement directe i tan complet com pugua ser possible de la producció literària catalana medieval en el seu estatut formal, epistemològic i contextual, tant des del punt de vista propi o intern, així com també pel que fa a les seues relacions romàniques, és a dir, amb les altres produccions de la Romània en llengua romànica (CURTIUS, , 1955 [i 1989]). D’altra banda, tot i que no siguen els objectes d’estudi fonamentals *per se*, convé a no negligir tampoc els lligams que, en cada cas, hi pugua haver amb els àmbits culturals, històrics, lingüístics i literaris fiers: l’àrab, sobretot Al Andalus (i Sicília); la cultura hebrea; i el món cèltic.

No és un caprici atzarós estudiar la nostra producció literària medieval i les seues relacions romàniques, com tampoc no ho és fer el mateix pel que fa a llengua. El concepte de “literatura romànica” –medieval— no deixa de plantejar problemes, essencialment: d’ençà quan i fins quan podem parlar de “literatura romànica”? (TAGLIAVINI, 1993) i com podem organitzar aqueix amplíssim corpus d’autors i obres, quins criteris podem seguir en haver de fer-ne una classificació?⁵⁹

No es tracta d’una qüestió baldera i, de fet, com a estratègia docent i investigadora, així com també pel que fa a la millora i a la transferència del coneixement, no seria sobrer que superàssem aqueixa tensió, i que ho féssem fins i tot des d’un punt de vista fenomenològic hegelian. La traducció és una disciplina centaure: estudis literaris, estudis lingüístics i estudis culturals; a més, hi ha la perspectiva contrastiva o comparatista. Es tracta que es produísca una dinàmica de sinèrgia entre aquests “blocs” i que hi haja una veritable sinapsi entre els avanços respectius.

En general, tractem de definir el concepte de cultura medieval des d’una perspectiva històrica que estudeie la relació amb la cultura clàssica i humanista, per tal de

⁵⁸ *Vid.*, a més a més, HESS, SIEBENMANN, FRAUENRATH & STEGMANN (eds.), 1995: 109a-112b [s.v. *filologia romànica*] i. 107a-109b [s.v. *filologia*].

⁵⁹ En serà prou, per convèncer-nos de la diversitat d’opcions taxonòmiques al respecte i, el millor del cas, a les imbricacions que s’estableixen entre autors, obres, períodes, etc. diversos, si atenem, per exemple, als índexs del *Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*.

revisar els talls cronològics de la historiografia tradicional. Així podrem acostar-nos als textos literaris catalans i als autors de la "tardor" de la nostra Edat Mitjana i establir les seues relacions romàniques per veure com, i fins a quin punt, reflecteixen la cultura medieval.

En aquest sentit convindrà, així mateix, atendre a les altres manifestacions distintes de la literatura d'aqueixa cultura medieval. Convé que fem referència a les arts plàstiques, l'arquitectura, els productes de la cultura material, i així mateix als fets de la història humana i econòmica que puguen ser un referent significatiu d'allò que, en l'àmbit literari, constitueix la nostra atenció principal.⁶⁰ Complementarem aquest panorama i l'ampliarem fent atenció al marc contextual acarat entre diversos àmbits romànics (per exemple, en forma de cronologies paral·leles) (MARTINES, 2002), a la terminologia específica de la matèria, i als conceptes de ciències i disciplines *auxiliars* (MARTINES, en premsa a).

Per tot això plegat ens semblen molt encertats els postulats de Roger Chartier (2000: 243) quan afirma que l'objectiu fonamental ha de ser l'estudi de la història cultural i que, en funció d'això:

“el objeto esencial de la historia de la literatura, de la crítica textual o de la historia cultural [...] es el proceso a través del cual lectores, espectadores y oyentes dan sentido a los textos que se apropian.”

Coincidim amb Stock quan afirma que això encara és més necessari per als texts medievals i si tenim en compte que (STOCK, *ibidem*: 47):

“Furthermore, what took place in the Middle Ages was not a simple replacement of oral by written tradition, although this was what it was in part and that was how it was perceived at the time. Instead, there was a realignment of oral discourse within a real or implicit system of meaning involving texts, readings, interpretations, and audiences.”

⁶⁰ De fet, les arts plàstiques mantenen moltes característiques coincidents amb els texts o discursos literaris, com ens en diu PORTÚS 1996: 453, especialment allà on afirma:

“Las artes plásticas poseen una naturaleza eminentemente comunicativa por cuanto intervienen en ellas un emisor consciente y no tienen sentido sin la idea del receptor. Además, en la medida en que hacen uso de convenciones de carácter formal que permiten la transmisión del mensaje constituyen un lenguaje. [...] Es o puede ser un lenguaje altamente connotativo, en el que además existe una continua reflexión sobre sí mismo, sus límites y reglas y las posibilidades de ampliar estas fronteras, y al que están asociados muchísimos juicios de valor, entre ellos ligados al carácter histórico que tienen ya la mayoría de sus productos a los ojos del espectador, y también los de tipo social o el tópico muy extendido de su naturaleza históricamente progresiva. Por otra parte, es un lenguaje que crea una gran variedad de perspectivas distintas por parte de los receptores, que en un objeto artístico pueden buscar muy distintos tipos de información, que puede ser de carácter histórico y documental, psicológico (sobre la personalidad de su autor o de su época), estrictamente narrativo, emotivo, etc.”

Considerat així, en el complex global que l'envolta, el text esdevé la forma principal de mediació cultural (STOCK, 1995: 48):

“What the Middle Ages lacks is a notion common to ancient and post-Renaissance criticism to the effect that everything which pertains to literature is highly literate. In this respect the study of its Latin and vernacular writings has a good deal to teach the informed contemporary reader.”

No és, aquesta, una qüestió novella pel que fa a la història de les literatures i planteja problemes de teoria literària i de lingüística. De fet, ja va donar recer, en reacció contra l'estricta formalisme del *New Criticism*, a tots els esforços crítics que han mirat de distanciar l'estudi de la lectura del text, considerar-la en la seua autonomia i reflexionar sobre la producció de la significació, bé a través de la relació dialògica entre les proposicions de les obres, les categories i judicis estètics de les obres, i les dels receptors (*Rezeptionstheorie*), bé siga a través d'una interacció dinàmica text-lector (*Reader-response Theory*), bé a través de l'establiment d'un compromís (*agreement*) entre les obres i els discursos rectora de la creació estètica (*New Historicism*).

Tanmateix, aquestes perspectives no ofereixen una concepció plena dels criteris d'un enfocament global dels textos en la seua tradició. No permeten, *per se*, tenir plena consciència ni de la creació ni de la recepció mateixes de l'obra estudiada. Per això coincidim amb el parer encertat de Hahn quan ens parla de “l'inevitable historicisme” d'aqueixes perspectives, que les determina en excés (HAHN, 1990: 6):

“The inevitable historicism embedded in our academic and cultural discourses of medievalism has, in its very inevitability, blocked off the way in which these discourses are themselves historically determined, or overdetermined.”

William E. Cain ja parlava de la “crisi del *Criticism*”, de les relacions entre la teoria literària i un conexe més profund i “ample” dels texts (CAIN, 1984: 249):

“Theory can be of value to us only, if, instead of being converted into another series of methods, it can help us become more self-conscious about the intellectual labour we are engaged in, seeing its connection to our cultural moment and preoccupations more clearly. Theory, in short, can historicize literary studies themselves, making it possible for us to think about—and debate—what we are doing and for what ends”

En línia amb això, ens diu Chartier (2000: 244):

“De ahí la importancia que, en el campo de los estudios literarios y culturales, han recobrado las disciplinas cuyo objeto es justamente la descripción rigurosa de las formas materiales en que se presentan los textos, manuscritos o impresos: paleografía, codicología, bibliografía.”

Això ens permetrà fer minva dels apriorismes i prendre en consideració tots els elements possibles que els textos ens donen perquè els coneguem realment en la seua veritable tradició. Així estarem en condicions de no negar evidències codicològiques o paleogràfiques, tan cares en els estudis medievals literaris —i en els d'Història de la Llengua i Dialectologia amb perspectiva diacrònica—, ahora, pedres de tot —per ser dades més objectives— a fi que l'exègesi o l'hermenèutica literària no siga tan boirosa i intangible.

Si atenem a les obres en la seua tradició i en el context literaris i històrics, i si ho fem amb una metodologia filològica rigorosa alhora que pluridisciplinària en els termes que exposem ací, els textos que estudiem no seran només el resultat d'un exercici creatiu o de recreació mimètica. Tampoc no quedaran reduïts a un estatut purament "documental", sinó que s'expressaran en la significació de les relacions que mantenen amb el món social i amb la tradició cultural a la qual pertanyen. Fins i tot les proves codicològiques, així, prendran significació i validesa plenes. La literatura s'ha de poder explicar ella mateixa, és cert, però ho ha de fer inserida en el seu context i atenent a les proves "literàries" i a les documentals i contextuals, i, aquelles, de manera coherent amb aquestes. No podem bastir el nostre estudi de la literatura sobre constructes que se sustenten en referències o bases no certes o boiroses. Hem d'anar molt alerta amb això i més encara pel que fa a la literatura medieval, quan hi ha tants autors dels quals no sabem pràcticament res, o hi ha obres que no només no podem datar amb seguretat, sinó que tampoc no podríem, fefaentment, situar-les en el mapa lingüístic (com ara, entre altres, el *Girart de Rosselló*)...

La història de la literatura es tracta, per tant, d'un constructe epistemològic complex, com a productes complexos que, al seu torn, també són els textos (CLANCHY, 2001²: 224-252; MUSSON, 2002: 36-120). Stock ja ens defineix la seua problemàtica i dual identitat (STOCK, 1983: 50):

"The growth of literacy in the medieval West, then, is both a literary and an historical problem, not, as some would see it, a problem in historical rhetoric or literary history alone."

A tall d'això Chartier (2000: 246) ens planteja defugir "temptacions" reduccionistes i ens avisa que hem d'enfrontar-nos a diversos "distanciaments" i no només conceptuals:

"Lejos de la tentación –que fue grande entre los historiadores– de reducir los textos a un puro estatuto documental, hay que trabajar sobre los distanciamientos. Distanciamiento entre las representaciones literarias y las realidades sociales que representan, desplazándolas hacia el registro de la ficción y de la fábula. Distanciamiento entre la significación y la interpretación "correctas", tales como intenta fijarlas la escritura, el comentario o la censura, y las apropiaciones plurales, que siempre inventan, desplazan, subvierten. Distanciamiento, finalmente, entre las diversas formas de escritura, de transmisión y de recepción de las obras."

Es tracta, en definitiva, de situar les coses en el seu lloc, temps i termes. Chartier (2000: 247) rebla l'argumentació:

"Distinguir los efectos propios de los diferentes modos de representación, de transmisión y de recepción de los textos es una condición necesaria para evitar todo anacronismo en la comprensión de las obras."

D'aquesta manera, l'estudi i l'ensenyament de la literatura no serà una mera llista de noms, dates i petits –a més de sovint biaixats en els apunts presos pels alumnes— resums d'arguments.⁶¹ Ara bé, el que proposem planteja diverses dificultats, algunes de

⁶¹ Altrament poden produir-se efectes de "desconnexió" entre l'obra i el seu context. En aquest sentit, sia'ns permès d'establir una analogia amb la nova problemàtica que es plantegen els entesos quant a *Il Cenacolo* (*L'Última Cena*) de Leonardo Da Vinci. Aquesta

les quals ja les hem apuntades. A més, hi ha el fet que la perspectiva comparatista entre diverses tradicions literàries pot ser molt atractiu, però això implica que tractarem amb obres diferents escrites en llengües diferents... A casa nostra, això pot no plantejar gaire problemes si aqueixes llengües són el català i l'espanyol. Ara bé, per a determinades obres, períodes i corrents, la millor referència comparatista no serà —només?— la literatura espanyola, sinó que haurem d'adreçar-nos a la literatura italiana, a la francesa, a l'occitana o a qualsevol altra de l'àmbit romànic.⁶² Aquí els estudis traductològics guanyen tota la seua significació. La plusvàlua europea és precisament la diversitat dels seus patrimonis lingüístic, literari, artístic, científic i cultural, en la seua riquesa i pluralitat. En aquest context, l'àmbit romànic esdevé clau per a la noció mateixa d'Europa; i no només per les seues dimensions físiques i la seua extensió geogràfica —ja respectables *per se*—, sinó per la seua aportació al pensament occidental.

Aquesta aportació s'ha realitzat al llarg de nombroses segles i en una trajectòria de constant evolució i contínua imbricació, combinació i transformació entre les diverses tradicions culturals i patrimonials. En aquest llarg, ric i complex nus de processos i bescanvis culturals hi ha hagut dos “factors” fonamentals:

- ❖ per una banda, els “béns culturals” concrets; en el nostre cas, les obres literàries o obres d'art verbal;
- ❖ per una altra, la traducció com a pràctica fonamental en la difusió d'aquelles i també en la seua transformació i innovació (BADIA, 1991: 31-50; PREMINGER, HARDISON Jr. & KERRANE (eds.), 1974; KOMISSAROV, 1991; NORTON, 1984: 227-251), esdevé un àmbit fonamental per a l'estudi del canvi i la variació cultural i lingüística (MALLAFRÉ, 1991).

obra pictòrica és una veritable obra mestra i, tanmateix, ha patit múltiples problemes pràcticament des del mateix moment en que Da Vinci la va acabar. A més a més, les diverses restauracions a què ha estat sotmesa al llarg dels segles no han fet sinó agreujar la situació. Finalment, el 1982 es va iniciar la restauració que hom té per “definitiva”, dirigida per la Dra. Brambilla. Després de 20 anys, l'equip de restauradors han retornat a l'obra la vivor dels colors, la textura dels cosos i teles dels personatges, i l'expressió individuada, plena de matisos, de cada profeta. S'ha rescabalat les ferides del temps (i de les intervencions anteriors...). A més, hom ha pres totes les mesures per a la longevitat de l'obra: visites en grups de només 25 persones, sensors de control de fums, humitats i flaixos, fins i tot un absorvidor de pols al queal s'han de sotmetre els visitants... Però queda un problema que, segons els experts, no és poc important (GARCÍA GARCÍA, 2002: 41a):

“Queda, no obstante, una cuenta pendiente. Varios críticos se han pronunciado ya al respecto, en particular el superintendente del Opificio delle Pietre Dure de Florencia, Giorgio Bonsanti; creen que “la cena” está duramente castigada por la completa ausencia de cualquier intento de contextualización: la pintura flota en un frío vacío que la empequeñece, entre paredes desnudas y descuidadas. Bonsanti propone una recuperación de la sala que emule el antiguo refectorio para el que Leonardo la había diseñado.”

⁶² I encara també, en la mesura en què siguen necessaris, als àmbits cèltic, anglogermànic i a l'àrab —andalusí, sobretot—.

Aquest binomi pot ajudar-nos a donar satisfacció a les necessitats epistemològiques derivades de la voluntat d'aprehensió de les obres literàries en la seua completa i complexa globalitat, precisament per la pluridisciplinarietat que implica cadascun dels seus tres vèrtexs, la qual, altrament, és pròpia de la romanística i dels reptes que ha d'afrontar a les hores d'ara (BADIA I MARGARIT, 2000: 19-20):

“als seus termes tradicionals [...], avui la romanística afegeix una nova atenció, dirigida al vessant romànic que forçosament descobrim en totes les ciències humanes i socials. A l'era de la pluridisciplinarietat, on no fa acte de presència la lingüística? I, arrelats que som a la Romània, què no afecta les llengües romàniques? Lingüística general i teoria del llenguatge. Crítica textual. Antropologia, sociolingüística, llengües en contacte, pragmàtica. Psicolingüística, transtorns en l'ús de la llengua. Lingüística aplicada i didàctica. Comparatística, lingüística contrastiva, cognitiva, traductologia. Etcètera.”

Atendre a aqueixos dos factors ens fornirà eines per poder tenir més consciència de l'acte complex de la creació dels béns del nostre propi patrimoni cultural que constitueixen les obres literàries al si de les seues relacions (o tradicions) romàniques. Almenys, tindrem més informació:

1. **PEL QUE FA A LES OBRES ORIGINALS I LA SEUA TRADICIÓ LITERÀRIA (*GENÈTICA*):** com és que han estat creades pels seus autors (anònims o coneguts) i quines característiques tenen en funció d'altres de semblants de l'àmbit romànic: les intertextualitats literàries (o *plagis*); coincidències en el tractament literari de tòpics i temes genèrics entre autors de casa nostra i autors romànics, que poden ser conseqüència de coneixença documentalment atestada o d'intertextualitat o de possessió d'obres concretes, o, d'altra banda, de la pertanyença a una tradició cultural semblant o a circumstàncies històriques semblants donades a aqueix espai que ja hem vist que Badia i Margarit denomina “Romanitat”.

D'aquesta manera, podrem atendre als aspectes formals i als de tradició cultural i transmissió dels textos. A l'albir de Chartier (2000: 245), amb coherència amb el que exposem en aquesta tasca:

“Una historia de los textos es, por lo tanto, para mí, una historia de las diferentes modalidades de su apropiación. Debe considerar, por una parte, que el “mundo del texto” [...] es un mundo de objetos y de *performances* cuyos mecanismos y reglas, a la vez, permiten y limitan la producción del sentido. Por otra, debe tener en cuenta que el “mundo del lector” es siempre el de la “comunidad de interpretación” [...] a la que pertenece y que es definida por un mismo conjunto de competencias, normas, usos e intereses. De ahí la necesidad de prestar una doble atención: por un lado, a la materialidad de los textos; por otro al núcleo social y cultural de los lectores.”

Així la història de la literatura sorgeix de l'anàlisi dels discursos textuais i del complex nus de relacions que s'estableixen, al seu voltant i a través d'ells, en el context en què s'han generat i en al si de les tradicions lingüística i cultural a les quals pertanyen. En la línia de l'enunciació de Chartier, se situa l'ordenació dels principis teòrics que es deriven d'aqueixa pràctica textual en què es fonamenta l'estudi de la

prosa castellana que realitza Gómez Redondo (1998: 11-12) i que considerem rendible pel que fa a la tasca en aquesta tasca:

1. “La obra literaria logra armarse en el momento en que es portadora de un peculiar *código signico*, en el cual se van enhebrando referencias de muy diversa naturaleza, que descubren, siempre, el pensamiento de la colectividad a la que se dirige. Por ello, un estudio de estas características debe definir qué grupos sociales —la aristocracia, la clerecía, la realeza— son los que necesitan de esa producción para definir un modo de acercamiento a un mundo que sólo puede ser comprendido desde la trama de valores que en cada creación logra afirmarse.” (GÓMEZ REDONDO, 1998: 11)
2. Per tant, “será tarea preliminar la fijación de unos *contextos de producción literaria* que permitan comprender el sentido que cada obra adquiere en virtud de la afirmación social e ideológica que, en su interior, tiene lugar. Cualquier texto [...], por muy insignificante que parezca, es una pieza básica de ese entramado referencial al que se dirige y del que se van desprendiendo las intenciones —formales y temáticas— que explican el proceso de escritura creado.” Gómez Redondo (1998: 11-12)
3. “Y tal es el orden: primero “proceso de escritura”, después “*proceso de construcción literaria*”. Se considera esencial ese acercamiento al modo en que un código lingüístico [...] va descubriendo sus posibilidades expresivas, mediante una serie de realizaciones formales” (GÓMEZ REDONDO, 1998: 11-12).
4. “Un “proceso de escritura” es, a tenor de lo dicho, un “*discurso ideológico*”, en cuanto que el lenguaje constituye una estructura de pensamiento.” (GÓMEZ REDONDO, 1998: 12). S’ha de tenir ben en compte de quina manera es realitza una obra, la trama, l’argument, les parts en què s’estructura —si s’escau—, l’estil... Ara bé, i en concurrència amb els altres punts —i en la línia de Chartier (*supra*)—, es tracta “de explicar cómo se organizan y evolucionan unas líneas de contenido textual que son el mejor reflejo de esa mentalidad colectiva.” (GÓMEZ REDONDO, 1998: 12).
5. “Por ello, son esos ámbitos de configuración literaria los que acaban impulsando un *cuadro de relaciones genéricas*. [...] Los géneros literarios surgen del ajuste entre un pensamiento colectivo y el grado de saber que transmiten los “discursos formales”: cuando agotan sus posibilidades de explicar o analizar el mundo o cuando aparecen nuevas preocupaciones, corresponde al grupo receptor orientar la identidad formal y expresiva con que deben crearse las nuevas obras.” (GÓMEZ REDONDO, 1998: 12).
6. “La noción de “*espacio textual*” se constituye, entonces, en soporte especial de esta indagación histórica, por ser el único plano en el que es posible apreciar el modo en el que el autor puede participar de la obra que está construyendo” (GÓMEZ REDONDO, 1998: 12).
7. “La singularidad de cada obra procede, por tanto, de la serie de *categorías ideológicas, sociales, poéticas*” (GÓMEZ REDONDO, 1998: 12). que han de tenir-se en compte en el context global de l’espai textual concret de cada obra.

8. Així, “esos marcos contextuales son los que permiten ordenar unas *líneas de desarrollo cronológico*, una suerte de diacronía, que debe ante todo determinar unas pautas de estudio, permitir el reconocimiento de los marcos de producción textual, en los que late una ideología que aspira a formar parte del propio proceso de configuración signica y cultural que se está creando.” (GÓMEZ REDONDO, 1998: 12).

En aquest entrellat conceptual, que prova de cabdellar dels diversos fils parats en la xarxa del text literari, l'estudi d'una literatura “particular”, en el nostre cas, la catalana medieval, en el context de les seues relacions romàniques, desplegarà la seua validesa per a l'ensenyament la consideració dels *llocs comuns* (els *κοινὸί τόποι*, o *loci communes*). Provenent de la retòrica quintiliana –i els seus arrels aristotèlics—, aquest concepte és particularment útil per a l'anàlisi literària i cultural (i artística) (KAISER, 1968: 70-102; SEGRE, 1985: 339-366; TODOROV, 1983⁹: 254-258). Els *llocs comuns* ho són perquè pertanyen a l'ús o coneixement comú d'una tradició cultural compartida, bé per decurs o evolució històrica, bé per formació (ensenyament-aprenentatge) (LAUSBERG, 1975: §§260, 373-399, 400). Els “llocs comuns” no vol dir “idèntics”. De fet, es produeix, en l'àmbit romànic medieval, una transformació, una evolució específica que fa que, tot i les imbricacions i les relacions literàries trenades que hi ha, es generen entimemes específics. L'anàlisi de traduccions de clàssics medievals romànics ens ofereix bons contextos d'estudi comparatistes i contrastius precisament per calibrar les trajectòries (paral·leles, tangents o interseccionades...) dels llocs comuns.

L'estudi dels tòpics –la Tòpica— literaris manifesta la seua veritable dimensió en la consideració de les relacions entre tradicions literàries –i també, entre autors o obres en concret— si hi fem atenció des de la perspectiva històrica, la qual posa de relleu la permanència i l'evolució dels tòpics i el seu valor com a constants històrics (CURTIUS, 1938 i 1984⁴), i és en la història de la literatura on es manifesta plenament funcional, en l'anomenada “tòpia retòrica”. Curtius (1984⁴: vol. 1, 109), així, ens explica que:

“la retórica perdió su sentido original y su meta primitiva; en cambio penetró en todos los géneros de la literatura y su sistema, artificialmente elaborado, se hizo común denominador, arte de la forma y tesoro de formas de la literatura. Este hecho [...] hizo que también los tópicos adquieran una nueva función, que se convirtieran en clichés literarios aplicables a todos los casos y se extendieran por todos los ámbitos de la vida literariamente concebida y formada.”

L'atenció, en la Història de la Literatura, als tòpics porta a la consideració del context historicocultural, que determina el grau de coincidència i especificitat dels “llocs comuns” i resseguir-ne la transformació en altres de nous (SAIZ, 1996). Atendre-hi des de la perspectiva de la traducció ens portarà moltes més informacions i, a més, una necessària reflexió sobre el valor de la relació entre tradició i

originalitat —o renovació— literatura d'unes i altres èpoques i, a través d'això sobre conceptes com ara el d'autoria i, en definitiva, l'evolució dels gèneres, del pensament, del coneixement, de les idees estètiques i de la seua plasmació literària. Reconstruir aqueixa evolució ens ofereix, doncs, una via globalitzadora, completa i complexa, per a l'estudi de la literatura a fi de calibrar la imbricació, l'extensió i els límits del caramull format per tres nusos fonamentals que interactuen i s'influeixen: text-obra-autor-context (CURTIUS, 1984⁴: vol. 1, 122)

2. **PEL QUE FA A LES TRADUCCIONS**, com a “transmissores” i dinamitzadores (importadores i exportadores) literàries i d'idees, a més d'indicador interessant per a la Història de la Llengua (NADAL & PRATS, 1982-1996; WITTLIN, 1991). Les traduccions han estat fonamentals en la constitució de la cultura romànica i de la seua producció literària.⁶³ Al llarg de la història, la traducció ha tingut una funció ben significativa en la conformació de les diverses cultures literàries i científiques. No es tracta només d'un fet que es dona en el Renaixement, amb el poder intel·lectual dels humanistes (primer els italians i, després, mentre l'Humanisme s'escampa per Europa). Abans hi havia hagut molts casos. Podem citar la tantes vegades anomenada Cancelleria Reial o, abans, l'Escuela de Traductores de Toledo (LAFARGA, 1996; VEGA, 1994; SANTOYO, 1987). La traducció ha estat considerada un element estratègic en la concepció del poder i en la seua aplicació, així com també en el desenvolupament de les llengües “nacionals” (PAREDES NÚÑEZ & MUÑOZ RAYA (eds.), 1999). La traducció és, alhora, un indicador social i un element actiu de les poderoses forces del canvi cultural i lingüístic (MARTINES, 2001 [2002]; VÁZQUEZ, 1996; VAN HOOFF, 1991; GARCÍA YEBRA, 1989²). Tinguem present l'apostil·la amb què els redactors dels *Reports de la recerca a Catalunya. Literatura Catalana* (medieval) expliquen la importància de l'estudi de les traduccions, atés que:

“algunes de les quals [—de les traduccions—] engendren la gran prosa artística del XV, alhora imitativa i creativa.”

En les nostres lletres hi ha un corpus ingent de traduccions i amb una gran diversitat pel que fa a la mena, les tècniques, el gènere, els estils, les expectatives, els objectius i els criteris lingüístics aplicats (NADAL & PRATS, 1996; MUÑOZ MARTÍN, 1995; MARTINES, en premsa b). No oblidem que el nombre, la mena i la qualitat de les traduccions *importades* a una llengua i de les *exportades* d'aqueixa llengua a d'altres, és un símptoma força fiable de la qualitat, de la vàlua, de l'impacte, de la influència d'aqueixa llengua, d'aqueixa

⁶³ BADIA I MARGARIT, 2000: 12: “La literatura culta en romanç sovint es fa a base de traduccions de la llengua clàssica.”

cultura, d'aqueixos productes... i fins i tot d'aqueix “estat” en el context internacional. A més, també indica el grau d'interconnexió entre aqueixa cultura i les que li són a l'entorn. En aquests dos sentits, l'estudi de les traduccions i de la traductologia ens pot proporcionar informacions valuoses pel que fa a la transmissió de les idees estètiques romàniques i pel que fa a la història de la literatura, de la llengua i de la cultura catalanes.

Així es desprén, pel que fa a la història de la literatura i de la cultura, per exemple, de l'anàlisi que Lola Badia fa de la versió catalana —anònima— del *Decameron* de Giovanni Boccaccio, acabada el 1429. Aquesta traducció es relaciona “amb la vida cultural d'un suposat estament burgès consumidor de literatura *up to date*, al marge dels ‘erudits’ o ‘humanistes’ de la Cancelleria Reial i al marge dels ambients pietosos i medievalitzants que protegia la reina Maria, esposa del Magnànim”.⁶⁴ Hi ha un context social i cultural divers, el mateix amb el qual relaciona aquesta estudiosa la *Griselda* en la versió de Bernat Metge.

Pel que fa a la història de la llengua catalana, podem reportar, com fan Nadal & Prats (1996: 208), el *Pròlech* de Ferrando Valentí a la seua traducció catalana de les *Paradoxes* de Tul·li Ciceró:⁶⁵

“Hi ha diferents elements que fan d'aquest pròleg un document particularment interessant per a la història de la llengua catalana: ens mostren una sensibilitat educada en l'ambient i en els criteris de l'humanisme italià contemporani. El punt de partença és el reconeixement del valor exemplar dels clàssics [...]. Advertim la clara consciència històrica amb què emprèn el seu treball: l'inscriu —*seguint aquells majors damunt recitats e infinits altres*— en una tradició europea que va dels passats als *moderns e moderníssims*, i en una tradició nacional que és el primer de dibuixar.”

A més a més, la traducció pot ser la clau que permeta els estudis literaris romànics i, en general, qualsevol altre fonamentat sobre matèria primera multilingüe. Com diu Shoaf (1997: 78):

“responsible medievalists must appeal to literary theory for an epistemology and, indeed, an ontology of translation that can enable them to teach monuments of medieval European literature in translation without sacrificing all of the irreducible difference of their original languages and cultures.”

En definitiva, ja ho va dir, a casa nostra, Ferrando Valentí mateix, en la seua versió de les *Paradoxes* ciceronianes, quan justifica

⁶⁴ Pot resultar d'interés acurar aquestes evolució “social” amb la que es produeix a altres indrets, amb una altra estructura social i, alhora, amb uns “llettraferits” coetanis ben influïts també pels models romànics, com ara Anglaterra (LILLEY, 2001).

⁶⁵ Vid. ací també: BADIA, 1994; MORATÓ, 1959; BARCELÓ & ENSENYAT, 1996; MARTINES & ENSENYAT, 2003 [en premsa].

històricament la traducció “de molts llibres e obres de una lengua en altra, que per raó poguessen a molts valer e aprofitar”. Tot això amb una funció didàctica de les llengües vulgars “per ensenyar e erudir lo vulgo e popular, lo qual comunament és ignorant de lengua erudita e latina” (NADAL & PRATS, 1996: 207).⁶⁶

Com sentència Chartier (2000: 246-247) pel que fa a un tipus de munió pluridisciplinarietat com la que ens plantegem en aquesta tasca:

“Relacionar la diferencia que fundamenta –diversamente– la especificidad de la “literatura” y las dependencias –múltiples– que la inscriben en el mundo social: tal es, a mi entender, la mejor formulación del encuentro necesario entre crítica textual y la historia cultural. Se trata, por lo tanto, antes que nada, de construir un nuevo espacio intelectual que obligue a inscribir las obras en la serie de condicionantes que las limitan, pero que también hacen posible su producción y su comprensión. El cruce inédito de enfoques que fueron durante largo tiempo ajenos entre sí –la crítica textual, la historia del libro, la sociología cultural– intenta dar cuenta de un problema fundamental: comprender cómo la recepción particular e inventiva de un lector singular –o de un oyente o de un espectador– está mediatizada por una serie de condicionantes complejos y entrecruzados: los efectos de sentido buscados por los propios mecanismos de la escritura; los usos y las recepciones impuestas por las formas de “representación” del texto –en lo escrito o en la voz, en el *volumen* o en el *codex*, en el manuscrito o en lo impreso, sobre la escena o en la lectura, en el libro o en la pantalla, etc.—; las competencias, las categorías y las convenciones que gobiernan la relación de cada comunidad con los diferentes discursos.”

I tan precisa és per a la recerca com per a la docència, aquesta pluridisciplinarietat. Així ja ho concloïa la revista *Speculum* a través de l'article de Gath sobre “doctrina” docent dels estudis de literatura medieval (GATH, 1991: 600 i 602):

“Finally, medievalists cannot afford to restrict themselves to a single discipline. There is, of course, no substitute for mastery of one’s chief discipline, and this requires almost all our energy. But for the sake of both our teaching and our research, we need to be not uninformed in other areas. For students, informed breadth will invariably be stimulating; in our research the results can often be illuminating for more than one group of specialists.

[...]

To be a medieval historian or literary scholar or art historian or whatever is, within a basic discipline, to make a scholarly commitment in which it is virtually impossible to restrict oneself to a single method of a single body of materials. Gone is the time when narrow philology or diplomatic sufficed methodologically or pedagogically to build the career of a medievalist. One must know some palaeography; one must know something about the physical culture and its artifacts; one must introduce students to an alien culture, a distant time, and strange ways of proceeding.”

Som del parer que així podem contribuir a la formació de filòlegs. De fet, aquests factors, amb els raonaments realitzats, poden contenir bona part dels requisits del perfil del filòleg. Però això tampoc no és nou. Ja trobem aqueixos “requisits” dels filòlegs *avant la lettre* en textos explícitament referits a pràctiques (professionals) que tenen molt a veure amb la munió de literatura i traduccions (coneixement multilingüe i multicultural) que proposem ací, etc.

⁶⁶ Podem completar la perspectiva, en aquest sentit, amb BADIA, 1994: 161-184; i COPELAND, 1987: 143-154.

En aquest sentit pot ser ben il·lustratiu l'informe derivat de les visites fetes, en 1572, a les impremtes de Granada i Alcalà d'Henares per orde de Felip II (MARTÍNEZ RUIZ, 1968; DADSON, 2000: 98) perquè “entre los libros que se imprimen en estos reinos ay comúnmente muchos errores, y faltas, que resultan grandes inconvenientes” (MARTÍNEZ RUIZ, 1968: 95-96). L'informe fa una crida perquè en les impremtes se cerque persones doctes per a l'ofici de componedors i correctors i que tinguen un perfil ben determinat.⁶⁷

“y que estos, especialmente los correctores, fuesen buenos gramáticos, ortógrafos leídos en artes liberales, que aunque la obra que se imprime sea de una sciencia particular, andan tan trabadas y hermanadas las sciencias y artes entre sí, que siempre en una se ofrece algo de las otras, de claro juicio, que entiendan theologia scolástica, y alguna scriptura y letras de humanidad y si fuesen entendidos [...] y muy vistos y leídos y de juicio comprehensivo, sería muy mejor.”

En 1619, Gonzalo de Ayala, en la seua *Apologia de la impremta*, va completar aqueix perfil (INFANTES, 1982, 39; DADSON, 2000: 98):

“El Corretor (que huuo antiguame[n]te y ay muchos graduados en las Vniversidades en diferentes ciencias) ha de saber Grámatica, Ortografia, etimologías, Apuntuación, colocación de acentos, tener noticia de las Ciencias y buenas letras, haziéndose capaz del assumpto del libro que se imprime, conocimiento de Autores, de caracteres Griegos y Hebreos, cifras Médicas, Astrológicas, abreuviaturas escolásticas, reglas de Música para libros de Canto [...] Elocución y Arte para emendar barbarismos, solecismos, y otros defetos que se comete[n] en Latín y Romance, saber el compartimiento de las planas, para que salgan en orden, y numerosos, y cuenta para los folios. Demás desto ha de tener el oýdo atento a lo que se lee, la vista a lo que mira: el entendimiento a la contextura de lo que se corrige para emendar faltas, y tanta at[e]n[c]ión, que cualquiera defeto corre por su cuenta.”

Finalment, sia'ns permés reportar les condicions del perfil del corrector que indicava Joseph Moxon, que proposa, en 1683-1684, uns “mechanik exercises” sobre la edició (MOXON, 1962: 246-247):

“A Corrector should (besides the *English Tongue*) be well skilled in Languages, especially in those that are used to be Printed with us, viz. the Latin, Greek, Hebrew, Syriack, Caldae, French, Spanish, Italian, High Dutch, Saxon, Low Dutch, Welch, &c. neither ought my innumerating only these be a stint to his skill in the number of them, for many times several other Languages may happen to be Printed, of which the Author has perhaps no more skill than the bare knowledge of the words and their Pronunciations, so that the Orthography (if the *Corrector* have no knowledge of the Language) may not only be false to its Native Pronunciation, but the Words altered into other Words by a little wrong Spelling, and consequently the Sense made ridiculous, the purpose of it controvertible, and the meaning of the Author irretrievably lost to all that shall read it in After times.

He ought to be very knowing in Derivations and Etymologies of Words, very sagacious in *Pointing*, skilful in the *Compositers* whole Task and Obligation, and endowed with a quick Eye to espy the smallest *Fault*.

⁶⁷ En aplicació de l'*Informe de Qualitat de la titulació de Filologia Catalana* (2000) i del que hem exposat quant al context professional i la docència del departament, bona part de l'activitat de les pràctiques pre-professionals que qui subscriu ha organitzat pal si del Departament se centren en la correcció de textos. El Departament organitza un Màster Universitari (II edicions) i diversos cursos d'Especialista Universitari en Traducció General i Específica i Correcció de Textos—dirigits per qui subscriu—.

But I shall say no more of his qualifications; but suppose him endowed with all necessary accomplishments for that Office.”

A Itàlia la correcció era una activitat plenament filològica, atés que aquesta activitat era “fornita no solo da studenti universitari, maestri di grammatica o di retorica, ma anche da professori universitari e da molti insigni umanisti” (COLLA, 1984: 41). Ho veurem clar si pensem, per exemple, en l'Academia Aldina de Manuzio.

Ferrando (1999) ens il·lustra magníficament sobre el paper dels primers editors (1473-1523) a casa nostra en la fixació del català modern. Hem de tenir en compte que les intenses relacions amb la Itàlia d'aleshores degué de tenir no poc a veure amb la introducció de la impremta a la Corona d'Aragó i amb les maneres de fer en els obradors, també pel que fa a la correcció dels textos (FERRANDO, 1999: 114):

“el naixement de la nostra impremta degué estar estretament relacionat amb els cercles humanistes de les respectives ciutats, tal i com també ocorria a Itàlia. Aquests cercles, integrats majoritàriament per professors universitaris, notaris, juristes, eclesiàstics i funcionaris de la Cancelleria Reial –des del 1494, Consell d'Aragó—, dels arxius reials de Barcelona i de València –aquest creat el 1429— i de les escribanies municipals de les grans ciutats, especialment les de València i Barcelona, no sols impulsaren l'establiment de la impremta i la publicació d'un determinat tipus d'obres –textos dels clàssics grecs i llatins, gramàtiques, vocabularis, etc.—, sinó que influïren decisivament en la formulació de les noves pautes gràfiques, gramaticals i lèxiques del català que feren servir els curadors de llibres, els curadors de les imprentes i els copistes de manuscrits.”

Els correctors dels llibres –o curadors— són “vertaders protagonistes de la tasca de regularització, modernització i ennobliment del registre escrit del català” (FERRANDO, 1999: 115) i van fer un “gran servei” atés que “en imposar a la impremta uns criteris de regularització i de modernització lingüística, van contribuir, conscientment o no, a la cohesió interna de la llengua catalana i alhora la van homologar a les altres grans llengües europees de cultura” (FERRANDO, 1999: 125). Finalment, com a balanç de totes aqueixes cures, Ferrando afirma (1999: 133), entre les conclusions lingüístiques i estilístiques a què arriba:

“El català dels textos impresos durant aquesta època, molt influït per l'humanisme, revela una simplificació gràfica i una modernització gramatical i lèxica que l'homologa amb les grans llengües veïnes. El model lingüístic que imposà la impremta, consolidat gràcies a una intensa activitat editorial, va ser decisiu per a la continuïtat del català com a llengua de cultura durant segles de subordinació política i transculturació. Fou un model culte i alhora modern. A través dels seus usuaris més preparats, el català compartí amb les grans llengües veïnes la voluntat d'elevat-lo a la dignitat que aquestes havien adquirit gràcies al recurs al llatí. Paral·lelament, també manifestà una voluntat de modernització estilística, allunyada de l'estil artitzat de les darreries del segle XV. Així doncs, el llatí no sols va ennoblir el català escrit, sinó que va actuar d'element cohesionador d'una llengua políticament desemparrada i culturalment en crisi.”

I això va ser tasca de persones que complien amb molts dels requisits del filòleg (FERRANDO, 1999: 133):

“La meritòria tasca d'actualització i dignificació literària del català de la primera impremta no hauria estat possible sense l'impuls renovador d'una nòmina selecta de notaris i juristes que, tocats d'esperit humanista, o almenys amb una fina sensibilitat lingüística, intervingueren activament en la vida editorial de l'època, i sense una nòmina molt més nombrosa, gairebé sempre anònima, de funcionaris reials o municipals, eclesiàstics, professors i estudiants que, generalment ben formats en les escoles de gramàtica, en les aules universitàries, en les institucions eclesiàstiques i en les escribanies municipals, es

dedicaren a les tasques que correcció lingüística. Gràcies a ells, una part considerable dels textos impresos catalans de les dues o tres primeres dècades del segle XVI presenta una notable regularitat gràfica i gramatical i una apreciable voluntat de modernització lèxica.”

Tenim una documentació medieval molt significativa de la importància de la tasca de correcció d'impreses i dels efectes que pot tenir per a la nostra història literària, cultural i lingüística. Es tracta dels interrogatoris a què la Inquisició de València va sotmetre cap al 1483 Daniel Vives, el cirurgià Andreu Forcadell, el P. Jaume Borrell i mossèn Berenguer Vives de Boyl, que van estar relacionats amb la impressió de la *Bíblia valenciana* (NADAL & PRATS, 1996: 377-379; VENTURA, 1993: 151-230). Així, el 12 d'abril de 1483 interroguen Daniel Vives i la primera pregunta no pot ser més reveladora:

“Fonch interrogat en la correcció de hun original de una biblia escrita en vulgar, de mossèn Berenguer Vives de Boyl: com hi és entrevengut e què és lo que hi ha fet.”

Les respostes ens informen d'una sèrie de fases i passes de correcció ortogràfica, morfosintàctica i textual (“de la sentència”) i traductològica, que ens indiquen que hi degué haver un original o model de la Bíblia valenciana de procedència occitana, que a més n'hi havia un altre model llatí, que algú llegia i manava a l'altre que ho “adobés”... i que hi calgué fer faena... i que algú, en algú moment, no la va fer bé del tot i calgué fer-ne revisions, i algú se'n va fer arrere “pel gran treball” que això comportava (NADAL & PRATS, 1996: 377-378):

“[mestre Andreu Forcadell va proposar a Daniel Vives d'] entrevenir en corregir un original de una biblia qui's devia estampar en vulgar, quant a l'ortografia e quant a la sentència. La qual correcció ell havia de fer ensemps amb mestre Borrell, frare de preicadós, e llavós inquisidor. [...]

E après, los dos [Daniel Vives i el P. Jaume Borrell—dominicà—] començaren a corregir un original de una *Bíblia* en vulgar llemosí la qual solia ésser d'en Llagostera. E per quant havian gran treball de mudar los vocables limosins en valencià, dexaren-se de corregir dit original. E mestre Andreu hagué un original de una Bíblia de Mossèn Berenguer Vives de Boyl.

[...]

Lo qual original ell, amb mestre Borrell, començà a corregir en la forma següent: ço és, que mestre Borrell tenia una *Bíblia* d'estampa en llatí, e ell tenia la de mossèn Boyl. E ell llegia en la de vulgar e mestre Borrell corregia, dient a ell: ‘Adobau axò’. E ell adobava-ho, segons mestre Borrell deia. E en esta forma corregiren quatre o cinc quinterns, poc més o menys.”

Jaume Borrell se'n cansà i es va reservar la tasca de “consultor” per “si en Daniel Vives en res dubtava”. Encara va acabar la traducció del tercer llibre “de l'Esdras lo qual mestre Pineda havia començat de traduir”, i l'havia de mostrar a la consideració, a mesura que el fes, del bisbe, Jaume Peres. Hi va participar en la correcció també fra Comes, però Vives “hi tenia a recorreger”. També va participar, segons el testimoni d'Andreu Forcadell, també cridat a declarar pel tribunal de la Inquisició— un tal mestre Rovira pel que fa a la “Bíblia escrita en llengua llemosí”. Però aquest, “perquè havia gran treball en mudar los vocables llimosins a la llengua valencià, cessà de fer dita correcció.” (NADAL & PRATS, 1996: 378).

Tot aquest pla de treball pel que fa a la *Bíblia valenciana* permet, a l'albir encertat de Nadal & Prats (1996: 380), “una conclusió que ens sembla important en una història de la llengua”:

“En les declaracions de tots els testimonis [...] es repeteix que el text imprès és el resultat d’una labor d’adaptació d’un text antic. Aquesta operació és formulada fonamentalment com un treball de correcció que consisteix a: *mudar los vocables llemosis en lengua valenciana.*”

Aqueixes tasques i el que hem vist que hom demanava que sabessen fer els correctors d’impremta en pròpies de veritables (*pre-*)filòlegs aplicats i amb un bon domini dels fonaments de la llengua i la tradició cultural. Pensem, per exemple, en els casos, ja ben coneguts, de Pere el Cerimoniós o d’Alfons el Magnànim, que exigien obres, còpies i traduccions fetes amb cura i, alhora, amb prestesa.... Per tot això hem parat atenció a la impremta i, en general, a la plasmació formal dels textos com a conseqüència d’un procés cultural, literari i lingüístic.

6.1. LES TRADUCCIONS, EINES PER A LA HISTÒRIA DE LA CULTURA

La història de les traduccions així com també de les diverses teories i praxis traductològiques a la Corona d'Aragó medieval ens ofereix moltes possibilitats d'estudi, en les quals no han aprofundit gaire els estudiosos. Si féiem una passejada per les lletres de la Corona d'Aragó, comprovarem que hi ha un corpus ingent de traduccions i amb una gran diversitat pel que fa a la mena, les tècniques, el gènere, els estils, les expectatives i els objectius. No oblidem que el nombre, la mena i la qualitat de les traduccions *importades* a una llengua i de les *exportades* d'aqueixa llengua a d'altres, és un símptoma força fiable de la qualitat, de la vàlua, de l'impacte, de la influència d'aqueixa llengua, d'aqueixa cultura, d'aqueixos productes... i fins i tot d'aqueix *estat* en el context internacional. A més, també indica el grau d'interconnexió entre aqueixa cultura i les que li són a l'entorn. En aquests dos sentits, l'estudi de les traduccions i de la Traductologia ens pot furnir informacions valuoses pel que fa a la transmissió de les idees estètiques, literàries i lingüístiques.

La Corona d'Aragó *importa* obres de l'àrab, de l'anglonormand, del grec, del francès, de l'hebreu, de l'italià, del llatí, de l'occità, del portugués, i de l'espanyol; i *exporta* traduccions, és a dir, té obres traduïdes a l'àrab, a l'anglès, al francès, a l'italià, al llatí i a l'espanyol.⁶⁸ El context ric, dinàmic, influent internacionalment de la Corona d'Aragó dels segles XIV-XVI és ben indicat per desenvolupar projectes de recerca com el que ara i ací hem desplegat.

Són molts els autors de llavors per als quals la traductologia és ben significativa quan no essencial. Molts són traductors, però molts altres que no ho són també es basen en les traduccions a fi d'establir els elements fonamentals de les seues idees o del seu estil literari; són receptors de les tradicions literàries i de la cultura del seu temps i dels clàssics, que reelaboren i adapten (HOLLANDER, 1959; FANG, 1959).

L'estudi de les traduccions obra d'autors hispànics medievals i del Renaixement (RUSSELL, 1982; RADICE & REYNOLDS (eds.), 1987; RECIO (ed.), 1995; SAVORY, 1968) pot ser ben instructiu sobre les seues estratègies compositives generals, així com també per fer una mica més de llum sobre els mecanismes estilístics concrets que hi feien servir, sobre la manera com reutilitzaven, traduïen o simplement traslladaven de context i de cotext les obres (completes) o els llenços o les llesques de text que traduïen (CHAVY, 1981). En definitiva, la Traductologia ens pot aportar cabals d'informació que ens permeten conèixer millor de quina manera componien i redactaven aqueixos autors i, a més, fer-ho amb perspectiva comparatista i, en el nostre afany concret, romànic (BUTTERWORTH, 1994: 19-35; KELLY, 1990: 399-873; BASSETT-MCGUIRE, 1980; BOVIE, 1961). Coincidim amb García Gabaldón (1996: 126) quan afirma, amb trellat:

⁶⁸ Quant al cas, per exemple, del *Tirant*, també *exporta*, en l'actualitat, a altres llengües més: finés, neerlandés, suec o xinés.

“Toda traducción constituye, de hecho, una operación comparatista, ya que opera, al menos, sobre dos lenguas y, en el caso de la traducción literaria, sobre dos literaturas. [...] [D]esde una concepción de la traducción como reconstrucción fundada en la búsqueda del análogo, es posible situar la traducción literaria en el centro del comparatismo. Es más, nos atrevemos a afirmar que la traducción literaria constituye, desde una perspectiva menos superficial, tanto respecto del saber y de la cultura humana como de la dificultad y complejidad, la esencia del comparatismo, ya que ha sido, es y será el más alto género de traducción, la opción más inasible y profunda a que puede enfrentarse todo traductor y, correspondientemente, toda reflexión traductológica; en ella, la elevada complejidad del lenguaje que aborda, la actividad estética y de pensamiento que éste representa, pone de manifiesto la calidad intensa del soporte verbal del Espíritu. Es evidente que, algunas grandes operaciones comparatistas —desde las traducciones de la Biblia a las de Platón, desde la escuela de Toledo al idealismo alemán— han sido operaciones de traducción. Urge, creemos, la recuperación de la tradición de las traducciones desde una nueva perspectiva comparatista.”

Aqueixos contactes culturals a través d'elements traductològics tenen una base lingüística (JACKOBSON, 1959). A més, podem comprovar de quina manera les traduccions, en la mesura que són productes del contacte de llengües (encara que siga un contacte puntual, només per a la traducció i com a mínim de dues, l'original i la de recepció o meta...), contribueixen al canvi lingüístic, en termes d'introducció, per exemple, de cultismes (CARNE-ROSS, 1961). Nadal & Prats (1996) ho han estudiat força i ho han clarificat per a l'àmbit del català —i ens hi referirem *infra*—. També podem veure clars els “guanys” que les traduccions van significar per a la millora de l'espanyol medieval (CARR, 1982), almenys quant als cultismes (HARRIS-NORTHALL, 1999; COLÓN, 1989; CLAVERÍA NADAL, 1991; BUSTOS TOVAR, 1974; GODDARD, 1980; LAWRENCE, 1985).⁶⁹ Això feia minvar la pobresa de l'espanyol, com ens diu Dworkin (2002: 424):

“Los letrados de los siglos XIV y XV que querían verter al castellano la sabiduría del mundo clásico se lamentaban de la pobreza léxica de la lengua vernácula en comparación con la superioridad, riqueza y variedad de la lengua de Roma, queja que se convertía en un tópico de los prólogos de las traducciones del siglo XV.”

Ja només en el segle XV hi va haver quinze traduccions de l'italià a l'espanyol (ALVAR, 1990) i els seus efectes no van ser neutres, ni en els elements lingüístics específics (GÓMEZ CAPUZ, 1998; HERRERO INGELMO, 1985; VOZZO, 1983), ni en les idees o concepcions lingüístiques, com ara pel que fa a Alfonso de Cartagena (MORRAS, 1995, i 2002; IMPEY, 1972; SCHOLBERG, 1954) o don Enrique de Villena (CÀTEDRA, 2002; CÀTEDRA, 1989; CÀTEDRA (ed.), 1989; PASCUAL, 1974; SANTIAGO

⁶⁹ De manera semblant a la millora que va experimentar de manera anàloga la llengua anglesa, amb l'exercici traductològic i a través de traduccions d'autors de referència. Això va ser una “mica” més tard, en temps dels Tudor, també a partir dels autors italians i quant, en concret, a l'adopció de l'anomenat “plain style” com a model

LACUESTA, 1979; RECIO, 1995; RECIO & MARTÍNEZ, 2002).⁷⁰ Dworkin (2002: 425) ens en fa sinopsi aclaridora:

“En el siglo XV, se llevaron a cabo en España traducciones del latín, del italiano, del francés, y de los otros idiomas peninsulares. En no pocos casos una traducción o romanceamiento de una obra latina se basaba en una versión intermedia en otro idioma vulgar, sobre todo italiano. [...] Varios adjetivos cultos aparecen con *-e* en textos del siglo XV: p. ej. *facile, difficile, debile, utile*. Estas variantes se prestan a una doble interpretación. Pueden representar un intento de adaptar estos adjetivos con su acentuación latina esdrújula. Puesto que estas variantes salen en obras de autores que conocían y manejaban el italiano literario, p. ej. Enrique de Villena, el Arcipreste de Talavera, Juan de Mena, y en traducciones de obras italianas, no se puede descartar la posibilidad de que algunos presuntos latinismos procedan de la lengua italiana literaria (donde se percibían como latinismos) o que hayan seguido caminos distintos según el escritor/traductor para entrar en el castellano del siglo XV”

En aquest procés va ser essencial “el papel desempeñado [...] por Aragón, que gozaba de una relación más íntima con la cultura y lengua italianas. [...] varios [...] latinismos se documentan por primera vez con cierta frecuencia en textos del siglo XIV procedentes de Aragón” (DWORKIN, 2002: 425).⁷¹

L'Edat Mitjana és una època clau també per a la història de la traductologia, i, en concret, de la catalana (BADIA, 1991: 31-50). Els regnats de Pere el Cerimoniós i d'Alfons el Magnànim, potser, representen els dos moments més intensos i importants pel que fa a la història, la ciència i la cultura de la nostra Corona. Ara els podem prendre com dos referents per exposar amb una mica més de detall la nostra recerca:

6.1.1. ABANS DEL REGNAT DE PERE EL CERIMONIÓS

En la primera meitat del segle XIV i fins l'inici del regnat del Cerimoniós, no hi ha gaires versions d'obres de ficció. Sobretot hi ha traduccions de textos jurídics (*Forum iudicum*, *Usatges*), mèdics (*Regiment de sanitat*), astrològics i d'altres branques científiques. També hi ha versions d'obres de pietat; de fet es tracta de les primeres que hom té documentades a la nostra llengua, com ara la *Llegenda àuria* o els *Diàlegs* de Sant Gregori o versions de textos bíblics (la *Biblia* versificada de la Colombina), i algunes obres de mena històrica. Sembla que no deu ser causal aquesta tria temàtica en les traduccions... La Corona d'Aragó es trobava en un període de reafirmament intern (per exemple, encara tenia els seus territoris *dividits* —territoris peninsulars ibèrics per

⁷⁰ El cas de Don Enrique de Villena pot ser ben bé paradigmàtic atès que sabia català i, de fet, escrivia en català. Així, per exemple, *Los doce trabajos de Hércules* és una obra que va compondre primer en català —esperem amb cobejança de Pedro M. Cátedra per fi en faça l'edició, tant de temps anunciada...— i després se la va autotraduir a l'espanyol. L'anàlisi traductològica acarada (lingüística i estilística) podria ser de gran interès (CÁTEDRA (ED.), 1994-2001: 1; MORREALE, 1954; MORREALE (ed.), 1958)

⁷¹ *Vid.* MACKENZIE, 1984.

una banda i, per l'altra, el Regne de Mallorca—, l'enfrontament directe amb Castella pel sud de l'antic Regne de València o els conflictes sempiterns amb l'aristocràcia aragonesa), i d'inici del seu expansionisme internacional (l'enfrontament directe amb França i el papat per la conquesta de Sicília...).

6.1.2. EL REGNAT DE PERE EL CERIMONIÓS I FINS AL DEL MAGNÀNIM

El regnat del Cerimoniós és un temps de posats vitals i literaris diversos, un temps efervescent, de diversa i nombrosa producció literària, frontissa entre diferents menes de concepció de la literatura. És *efervescent* un ideal de món —i la seua expressió literària— que s'escola i assoleix expressions llampants mentre un altre hi pren forma.

La cort del Cerimoniós era punt de referència de poetes, joglars i cavallers de tot arreu. Fins i tot ell mateix, a més de ser cronista del seu propi regnat i de ser el potenciador de la Cancelleria i de la seua activitat de traducció, feia versos i en tot això seguia la veterada tradició dels monarques de la Corona d'Aragó. Del seu puny no se'ns conserva cap composició. Però sabem pel seu propi testimoni que s'hi va dedicar quan era jove —recorde que Joan Fuster va deixar de fer versos perquè també deia que és cosa de jóvens.

Pel que ara ens fa al cas, són especialment interessants els versos que Pere III va trametre al seu fill menut, que seria Martí I l'Humà, sobre la manera d'armar cavallers. En l'Arxiu de la Cancelleria, constaven com a escrites “en llemosí les presents cobles”. És una peça cadenciosa, farcida de preceptes de l'Orde de la Cavalleria (RUBIÓ I LLUCH, 1914: 219-247).

Ben bé podríem dir que el Cerimoniós és el primer rei *governant*. No és conqueridor, encara que amb ell es van assolir els ducats grecs i la Corona d'Aragó va dominar —amb permís de Gènova i de Venècia— la Mediterrània tota. La seua és la primera cort sedentària, organitzada, burocràtica (SALRACH, 1984: 753-772; RIQUER, 1987: 22-23). El Cerimoniós no sols va fer l'*ordinació* de la Cancelleria Reial, veritable “*taller* literari, historiogràfic i jurídic” (GUBERN, 1987: 48). Va protegir les arts (ALCOLEA I BLANCH, 1987), les ciències, les lletres i la traducció com a activitat d'innovació cultural i científica —i, també, literària i lingüística— (BADIA, 1991a; CONTAMINE (ed.), 1989; ARDEMAGNI, 1995; MARTINES, 2001 [2002] i en premsa b).

Pel que fa a les ciències, especialment les *aplicades*, val a dir que el regnat del Cerimoniós no té comparació amb d'altres reis catalanoaragonesos (ROMANO, 1981: 26a [558a]). A més del desenvolupament de la cartografia (SAMSÓ, 1981), durant el seu regnat podem comptar amb diverses traduccions d'obres importants, sobretot, àrabs. Hi ha dos tractats mèdics ben remarcables: el *Libre de la figura de l'uyl*, versió de Joan Jacme, professor i canceller de la universitat de Montpelher, i el *Libre de les medecines particulars*, trasllat anònim de l'original d'Ibn Wāfid. Tenim notícia d'una versió de *el Fragani*, en romanç o en llatí, així com també de diverses traduccions del llatí a l'hebreu. No sols es tracta de traduccions de texts científics i, sobretot, mèdics, sinó també d'una intensificació —en nombre i qualitat— de la pràctica de la medicina. Romano (1981: 28a [560a]) parla de llistes de «més de 200 noms de metges jueus i només per al període 1350-1391».

També es tracta d'un avanç considerable en la concepció, *disseny* i desenvolupament d'instruments per a observacions astronòmiques i en l'establiment d'almanacs i taules astronòmiques. En aquestes dues últimes qüestions, durant el temps de Pere IV van circular, sota la denominació de *taules de Pere el Cerimoniós*, dues obres en l'elaboració de les quals el monarca va estar molt interessat. La primera va ser el fruit de les observacions que van fer, de 1361 a 1366, Pere Gilbert, mestre en arts i *in astrorum scienciam peritissimum*, i el seu deixeble Dalmau Ses-Planes. Aquest va continuar l'obra quan, el 1362, el seu mestre va morir (GASCÓN URIS, 1998-1999). Aquesta obra sols era un almanac, encara que vàlid des del 1361 fins al 1433. Pere el Cerimoniós, però, volia alguna cosa més i va encomanar unes autèntiques taules astronòmiques a Jacob Corsuno, *jueu d'Espanya*.

Pere IV també va propiciar el conreu de l'astrologia i l'alquímia, pseudociències que, de retruc, van ajudar el progrés de la ciència. El rei tenia molt d'interès, i més encara el seu fill Joan, futur Joan I, per l'astrologia i per l'alquímia. De fet, a més dels diversos llibres que se'n conserven a la biblioteca reial, sabem que el 1373 Pere IV va encomanar a mestre Bartomeu de Tresbéns una obra astrològica i que el 1359 ja n'havia encomanat una a dos astrònoms. El tractat de Tresbéns té una vàlua singular ja que sintetitza els dos corrents astrològics que llavors hi havia a Europa: l'astrologia grega (o de cossos) i l'àrab (o de parts i cossos).

El regnat de Pere el Cerimoniós és la connexió —més intensa, si més no— amb la cultura i literatures forànies (RUBIÓ I LLUCH, 1914: 219-247; RIQUER, 1984: 480). Crescini (1917: XLVI), en aquest sentit, ens diu que aleshores les terres de la Corona d'Aragó

“si assimilarono la cultura straniera con la gran copia delle traduzioni d'ogni materia, si può dire, così dal latino come dal francese e dal provenzale, e accolsero in sé bramose il lume e la suggestione delle più svariate discipline e forme, aperte alla scienza del pari che alla letteratura.”

El Cerimoniós es va envoltar de figures no sols hàbils en les tasques de mena més pròpiament burocràtica i escriptura de la Cancelleria, sinó també en la traducció. Hi havia Mateu Adrià, a qui el rei va encomanar el 1344 la traducció de les *Leges Palatine* del regne de Mallorca per a convertir-les en les *Ordinacions sobre el regiment de tots els oficials de la cort*, mena de manual d'organització interna del seguici reial. Provablement, també li va encomanar la versió catalana de la Segona Partida d'Alfons X el Savi. Jaume Conesa, successor d'Adrià en el càrrec de protonotari de la Cancelleria, va ser més destre amb el seu trasllat de les *Històries Troianes* de Guido delle Colonne. Després, Ferrer Sayol, padastre de Bernat Metge i protonotari de la reina Elionor de Sicília, va traduir el tractat d'agricultura de Pal·ladi Rutili.

A més a més, també hi havia, encara que fora del rotle de la Cancelleria, diversos traductors més que val la pena remarcar. Els dominicans Pere Sapllana i Antoni Ginebreda, que es van encarregar de la versió de *De consolatione philosophie* de Boeci i que, ben oportunament, van dedicar a l'infant de Mallorca, llavors captiu del seu oncle, el Cerimoniós. Guillem Nicolau, de la Capella Reial i, més avant, rector de Maella, provablement va ser l'autor d'una versió llatina de la *Crònica dels reis d'Aragó i Comtes de Barcelona*, iniciativa de Pere el Cerimoniós. Havent mort el rei, aquest

capellà mateix va traduir les Heorides d'Ovidi. També, el dominicà Jaume Domènec, alt càrrec del clergat de la cort, va dedicar al Cerimoniós un *Compendi historial*, traducció i adaptació de la llavors ben estesa i anomenada història general de Vicent de Beauvais. Domènec va morir sense haver conclòs aquesta obra. La va continuar Ginebreda, qui tampoc no va poder acabar-la. El rei Pere, que es complaïa molt amb aquesta obra i que cada nit feia que li'n llegiren un fragment, va ordenar que en feren una còpia per al seu fill Martí, el futur Martí I l'Humà. Domènec va traduir, així mateix, els *Stratagemata* de Juli Frontí i encara va rebre més encomandes de petites obres d'història genealògica.

En aquest context, fàcil és comprendre l'interés per una literatura *esotica* (CRESCINI, 1917: XLVI) que tant d'èxit havia tingut arreu de la Romània i que durant tant de temps s'hi havia conreat, la matèria de la Taula Redona. Crescini (1917: XLVI) ens ho explica en un paràgraf ben aclaridor:

“Letteratura esotica, dicevo: ma nei tempi di Pietro IV, prima dell'ascender trionfale dell'Italia alla signoria degli spiriti europei, del quale avvento sentiranno la possa rinovellatrice i regni successivi dei due figliuoli del cerimonioso, la letteratura esotica di gran lunga predominante era quella di Francia, nella duplice forma, che le conferivano a gara il settentrione e il mezzogiorno del gran paese. E i re e i principi e quanti erano nel noveno delle classi baronali leggevano, press'a poco in ogni parte d'Europa, i romanzi cavallereschi, ond'era altrice e maestra la Francia, e se li facevan trascrivire e li raccoglievano e custodivano nelle loro biblioteche, cio che altrove, accadeva pure in corte d'Aragona.”

Isabel de Riquer (1989: 114-116) ens il·lustra amb més detall l'interés del Cerimoniós per les traduccions catalanes —que sempre tardaven més del compte— o per la compra d'originals d'obres franceses de la matèria artúrica (RUBIÓ I LLUCH, 1908: 118, 119-120, 130, 159-160, 168-169, 172, 201-202, 217-218, 231, 183-184, 314, 314-315, 324-325). No queda gran cosa de la biblioteca d'aquest rei, però, com Isabel de Riquer (RIQUER, I., 1989: 114-116) mateixa diu:

“En cambio, son abundantes los testimonios indirectos que indican el conocimiento y aceptación de la literatura francesa medieval dentro de la Casa Real. En los inventarios de la Biblioteca real aparecen registrados el libro de la *Tabula Rotunda* y otro de la *Taula Redonda*; el «liber regis Meliadux» escrito en francés, que en 1383 envía el infante Juan a su esposa Violante de Bar junto con otro, «de Tristany, istoriat», es decir, con miniaturas. Juana condesa de Ampurias, hija del rey y de María de Navarra, poseía el *Roman de Renart* y el infante Martín, el *Roman de la Rose*.”

I sembla que no sols quant als gusts de lectura i ensomni. També —i sobretot— pel que fa a les praxis literàries (RIQUER, I., 1989: 118):

“No son muchas las muestras de esta literatura en la segunda mitad del siglo XIV, pero la variedad de temas, caballerescos, de aventuras, poemas cortesés, alegóricos, *fabliaux*, satíricos, ponen en evidencia el gran atractivo que tenía esta literatura para el escritor y para los lectores.”

Però no és un interès nou a la Corona. Perquè com Sharrer (SHARRER, 1991: 425b) afirma —actualitzant d'altres opinions anteriors en aquest sentit—, “Catalonia was particularly receptive to the Arthurian legend and showed considerable originality in its literary treatment of the subject.” Potser, en el XIV, tot això sobta per la intensitat de les lectures i de les regestes. L'afecció de les terres de la Corona Catalano-Aragonesa per la Matèria de Bretanya no és nova. Lida de Malkiel ja ens ho havia dit i també Martí de Riquer (1980²: 12),

“Des del darrer terç del segle XII, quan era una novetat per als llegidors més cultivats de França, ja es coneixien a Catalunya les narracions novel·lesques de la “matèria de Bretanya”, amb les seues grans figures, com el rei Artús, la reina Guenevièvre, Lancelot, Gauvain, Erec, Tristany i Iseut, i la meravellosa llegenda del Graal.”

En la nòmina d'obres “no tècnicoaplicades”, nòmina hauríem d'esmentar traduccions d'obres matèria artúrica, de viatges, de matèria antiga, de clàssiques llatines; tota un caramull plural en gèneres literaris i divers en les tècniques de traducció. Entre d'altres, Antoni Canals i les seues versions del clàssics, Jaume Conesa i la seua versió de les *Històries troianes*, la versió catalana de la *Queste del Saint Graal* («escrita y acabada per G. Rexach a 16 jornos del mes de mayg de 1380») (Martines, en premsa c), els *Viatges de Marco Polo* (GALLINA (ed.), 1958), Bernat Metge i la seua versió del *Griseldis* de Petrarca (TAVANI, 1972; BUTINYÀ, 2002b), Andreu Febrer i el seu trasllat de la *Divina Commedia* de Dante Alighieri (ALIGHIERI, 1974), Jordi de Sant Jordi i la seua *Cançó d'opòsits* (1985: 58-60 i 219-222), la versió catalana del *Decamerón* (BOCCACCIO, 1926)...

Els successors del Cerimoniós, els seus fills Joan I i Martí I, reafirmament la política del pare. Deuen ser dels seus regnats les traduccions d'obres tan significatives com ara: les de les *Heroides* d'Ovidi, atribuïdes a Guillem Nicolau; de les *Dècades* de Titus Livi; del *De officis* de Ciceró, feta per Nicolau de Quilis; dels textos de cavalleries de Frontí i Vegeci; de les *Tragèdies* de Sèneca, obra d'Antoni de Vilaregut, i d'altres textos d'aquest clàssic; del *Flors sanctorum*; del *De amore* d'Andreu el Capellà, atribuïda a Domènech Mascó; les obres de Bernat Metge i les de Canals... Un panorama ben plural quant al nombre i ben divers pel que fa a la mena de les textos traduïts i de les tècniques o expectatives o intencionalitats dels traductors.

6.1.2.1. Joan Fernández de Heredia

Per exemple, la figura i la tasca de Joan Fernández de Heredia, resultarà especialment interessant per a un estudi com el que proposem (CACHO BLECUA, 2002). La figura de Fernández de Heredia, mestre de Rodes, ben poc estudiada en comparació amb la magnitud de la seua obra i de la seua influència política en un temps tan problemàtic

per a Europa i per a la Corona com va ser la fi del XIV i l'inici del XV.⁷² La seua doble dimensió —que en el fons n'és una de sola— de polític i de militar influeix poderosament en la seua tasca intel·lectual. Castellania d'Amposta, les corts hispàniques i a la papal d'Avinyó —on va conèixer Bernat Metge, que hi va anar en qualitat d'ambaixador de Joan I—, l'Orde de Sant Joan de Jerusalem (els cavallers de Rodes) i la seua aventura bizantina són fites d'un periple vital que fa d'aquest personatge un dels protagonistes de la història de llavors i difilment la seua obra literària hagués pogut restar a banda (VICENS, 1927).

Ben possiblement això explica el seu interès per la historiografia i la traducció. Entre les traduccions que va supervisar —i encomanar— hi ha l'*Orosi*, l'*Eutropi*, la *Historria longobardorum* de Paule Diaca. La *Gran Crònica de Espanya* (GELJERSTAM, 1960 i 1964) és un cas força interessant en el panorama historiogràfic de llavors en la mesura que se situa en la confluència de la tradició historiogràfica castellana de la línia alfonsina amb la dels cronistes aragonesos del XIV (RAMOS Y LOSCERTALES (núm 28-29)). Això fa que, sense tenir el caràcter que individua les anomenades *Quatre Grans Cròniques* catalanes, posseeix un to i una concepció que la fa sensiblement diversa respecte a la *tradicció* castellana. Aquesta orientació historiogràfica, així com també els seus interessos polítics, com a mestre de l'Hospital, fan que s'interesse per la història contemporània de Bizanci. Les seues traduccions són prova d'aquells interessos: el *Libro de les enperadores*, una secció de l'*Epitome historiarum* de Ioannis Zonaras, i l'elaboració d'una versió ampliada de la *Crònica de Morea*, el *Libro de los fechos et conquistas del principado de Morea*.

És important que no perdem de vista la relació entre vida, política o càrrecs del Mestre de l'Hospital i les seues tasques intel·lectuals. Més que no creació, cercava models, arguments, exemples, referències en l'actuació diplomàtica, militar i política. Per això, els clàssics, els historiadors grecs clàssics, les *ciències polítiques* clàssiques i bizantines, així com també els llibres i les tradicions de viatges de llavors, constituïen un corpus de textos amb una importància innegable atés el cabal d'informacions que podia aportar-li, amb una aplicació pràcticament *directa* en els interessos de les seues tasques militars i polítiques. Per això ben bé no podem trobar en Fernández de Heredia ni prerenaixentisme ni humanisme. Que atenga als clàssics —a determinats clàssics— no indica directament que els vulla repristinar, depurar de corrupcions en la *traditio* textual respectiva... els dona una funcionalitat clara... que no té gaire a veure amb la que els conferiran —a aqueixos i a altres clàssics més variats— els humanistes italians de la segona meitat del XV i del segle XVI. Això no obstant, com diu Cacho Blecua, no podem negar que la tasca del Mestre de l'Hospital siga difícilment comparable i que siga innovadora en diversos aspectes, que una visió del món fonamentalment i innegable medieval comence a deixar-se amerar per diversos trets dels textos clàssics que li aprofiten de font.

Especialment significativa és la importància del *Plutarco* en la difusió de les *Vides paral·leles*, ben poc conegudes en l'Edat Mitjana i ben poc estudiades. Ben interessant és el *Tucidides*, és a dir, un resum de la *Història de la guerra del Peloponès*,

⁷² Un dels millors estudis i més complets sobre aquest autor i home cabdal és CACHO BLECUA, 1991: 171-195; CASTAÑER MARTÍN & MONTANER FRUTOS, 1992-1993.

que és una selecció dels discursos que hi ha al text grec (RIERA SANS (núm 28-29)). A Fernández de Heredia li interessaven especialment les *artes arengandi*, no oblidem que, com a Mestre de l'Hospital, era una figura política, diplomàtica i militar de primer orde en el context internacional.

També va atendre, pels seus interessos mediterranis *orientals* a la *Flor de las ystorias de Orient* i al *Libro de Marco Polo*. També hi ha una clara relació entre la seua dimensió político-militar i una de les seues mampreses intel·lectuals més ambiciosos: el *Libro de los conquiridores* (ÁLVAREZ RODRÍGUEZ, 2002). El contingut d'aquesta obra té també els factors comuns que hem assenyalat fins ara: es tracta d'una col·lecció de biografies considerades exemplars pel mestre de l'Hospital, especialment de grans governants.⁷³ Cal remarcar que inclou una traducció de la crònica del rei Jaume I (FOULCHÉ-DELBOSC (ed.), 1909).

Tota una mampresa ambiciosa i sense precedent en l'àmbit aragonés estricte de la Corona d'Aragó. A més, ho feia en aragonés i la dificultat augmentava atés que quasi no tenia una tradició literària prèvia que li aportàs referències o models, amb les vacil·lacions i els problemes —d'*estàndard*— que això comportava. El més interessant del cas és que, ateses les condicions dels seus càrrecs, va poder i va saber realitzar una tasca que arar diríem d'*equip* també en la seua tasca intel·lectual —íntimament lligada a la seua faceta política i militar—.

6.1.2.2. Bernat Metge

A Avinyó estant, Joan Fernández de Heredia va conèixer Bernat Metge. Riquer (1980²: 380) dóna la notícia que el 7 de gener de 1395 Joan I va escriure a dos cardenals de la cort pontificia d'Avinyó i els anunciava que els trametria uns ambaixadors als quals havien de creure en tot el que diguessen de part del rei. El 20 d'aqueix mateix mes, el rei Joan signava les credencials a favor dels seus ambaixadors extraordinaris a Avinyó, entre els quals hi havia Bernat Metge, secretari del rei i de la reina. El rei adreça aquestes cartes a personalitats força influents de la cort d'Avinyó, el Papa, el Sacre Col·legi Cardenalici, a altres altes jerarquies i a altres vassalls il·lustres de Joan I mateix, que llavors eren en aqueixa Seu. Entre aquests hi havia Joan Fernández de Heredia. Martí de Riquer (1980²: 380) indica que el mestre de Rodes era

⁷³ POTTIER, 1950 ens ofereix un estudi especialment interessant perquè realitza, a més, una anàlisi sistemàtica del manuscrit que manifesta les característiques essencials de l'aragonés literari medieval. Com diu aquest investigador (p. 248):

«Las *Vidas* contienen formas mucho más interesantes que por ejemplo *Los Conquiridores* u otras obras mandadas hacer por Fernández de Heredia. Queda por llevar a acabo la clasificación de la obras a és atribuidas según los rasgos lingüísticos que, a pesar de la uniformidad de su lenguaje, presentan sin embargo algunas particularidades».

“bon amic de Joan I, amb qui es lletrejà sovint per afers de llibres i cultura. Hem de creure que Bernat Metge, ne entrar en contacte personal amb el Mestre Heredia, a Avinyó, degué establir un lligam literari que li fou profitós.”

El que és cert és que hom els ha considerat tradicionalment —certament més a Metge que no a Mestre Heredia— les claus d'un pretés humanisme a la Corona d'Aragó (RUBIÓ I LLUCH, 1917-1918). Les recerques de Rico (1982: 83-84, i 1983) i —sobretot— de Lola Badia (1980, 1984, 1987b, 1991b, 1983² [1975]; BADIA, CABRÉ & MARTÍ (eds.), 2002) demostren que no podem parlar d'un pretés “humanisme català”, ni —afegiríem— aragonés. Ja hem vist què cercava el Mestre de Rodes en els clàssics de grecs... ja ens han demostrat què cercava hi Metge. Ara bé, si hem reconegut que, quant al Mestre de Rodes, hi havia símptomes d'una concepció diferent de l'acostament i de la reutilització dels clàssics, també ho comprovarem pel que fa a Metge, encara que amb uns motius i amb unes plasmacions literàries ben diferents.

Metge també traduïa. Ho feia professionalment. Era protonotari de la Cancelleria Reial. Coneixia el llatí i el grec, a més del català i de l'aragonés. També tradueix per *crear*. el cas emblemàtic és el seu *Valter e Griselda*, versió del text original boccaccià. Però no ho trallada a partir de la versió original de la darrera *novel·la* del *Decameron*, italiana, en llengua vulgar, sinó a partir de la versió llatina que en va fer Petrarca. Metge ho tradueix a partir d'una de les epístoles llatines de Petrarca recollides al seu *Rerum senilium* (llibre XVIII, epístola 3). Petrarca hi afegí un proemi i unes consideracions finals, que varien lleument el to de l'original boccaccià, i li ho va enviar al seu amic Boccaccio (TAVANI, 1979; RIBERA, 1998; RECIO, 2001; BUTINYÀ, 2002).

Potser que situem aquesta traducció “indirecta” de Boccaccio, però directa i conscient respecte a Petrarca, com una de les representatives de la tasca de recepció de Petrarca; tot i que en aquest cas del Petrarca llatí i (més) moralitzant. Més avant, ja ben avançat el XV, ens trobem una ben interessant traducció dels *Triomfs d'Amor* petrarquescos (RECIO, 2000a, 2000b;), que se situa ja plenament —si és que no n'és un dels resultats senyera— en el corrent petrarquesc hispànic, en relació, per exemple, a la que en va fer Alvar Gómez (RECIO, 1996c; RECIO (ed.), 1998). En el que seria el pròleg, el traductor avança unes interessants reflexions sobre la tasca de la traducció i de la relació entre la literalitat i l'autonomia de la llengua meta, que encaixa amb el que veurem després que exposa magníficament Valentí al pròleg de la seua versió de les *Paradoxes*.

6.1.3. EL REGNAT DEL MAGNÀNIM

Durant la part central del segle XV minva el nombre de les versions romàniques d'obres llatines a favor d'iniciatives literàries remarcables, com ara les traduccions del *Decameron* de Boccaccio o de la *Divina Comedia* de Dante Alighieri.

Aquest regnat esdevé una veritable “pedra de toch” —com diria Ausiàs March— en un temps tan apassionant en la nostra història cultural. El segle XV no sols significa a casa nostra l'assoliment del zenit en l'expansió política i militar, com a veritable potència mediterrània, amb una Corona ja ancorada de feia segles a Itàlia i que, amb el Magnànim, aconseguí Nàpols i fou testimoni no sols del sorgiment en aquella cort “vesubiana” d'alguns dels primers trencs d'alba de l'humanisme del Renaixement. S'hi produeix,

també, la presa de consciència de la importància de la llengua no sols com a eina per expressar natures d'anguiles més o menys pragmàtiques i més o menys heurístiques, sinó també com a objecte d'estudi, de debat, d'importància en ell mateix. Es tracta d'un context de gran importància tant per a la literatura com per a la llengua —sense aquesta no hi pot haver l'altra—.

Alfons el Magnànim és una figura força important, políticament i, sobretot pel que ens fa al cas, culturalment. La seua cort napolitana va ser un centre cultural de primera magnitud, irradiadora dels studia humanitatis. Especial menció mereix la seua biblioteca: la constitució d'aqueix espai cultural com un lloc d'exhibició davant els intel·lectuals i on el rei mostra el seu poder i, alhora, la seua saviesa (MARINIS, 1947-1952; PETRUCCI, 1991).

Val a dir que la primera expedició, la de 1420, del Magnànim contra Nàpols té més importància de la merament militar —que no és poca—. Determina dos moments en la cort del Magnànim; dos moments del seu regnat, fins i tot. Primer, 1416-1423, període —diguem-ne— "català", amb els primers anys del seu govern, la consolidació del casal forsafer d'Antequera —Ferran I (d'Antequera) pràcticament no havia fet de rei—, la preparació diplomàtica i militar de l'"assalt itàlic" i els tres primers anys d'operacions i gestions. Després (segon període), 1433-1458, la cort napolitana.

L'expedició de 1420 no era cap improvisació, tampoc no era un gest generat espontàniament i sense tradició a la Corona. Hi havia d'ençà Jaume I, vora dos segles de contactes, relacions, interessos militars, assalts, combats, casaments, arranjaments, manifestacions, conspiracions... amb, per i contra les terres Itàliques i les potències locals (Gènova, Pisa i el Papat, sobretot) i les que també hi operaven (França, sobretot).

Ja feia dos segles que l'expansionisme català era un fet. Ara bé, un expansionisme circumscribit a la Mediterrània Occidental; l'Oriental, era massa lluny dels interessos territorials i comercials de la Corona. I a occident hi havia Gènova, Pisa i també Florència, a més del Papa i del seu dofi, França. I, a més, els "sarraïns".

Sols Pere el Cerimoniós voldrà desmarcar-se una mica. La Companyia d'Orient, Neopàtria i Atenes... No res que cuallàs. A més, Pere el Gran, Jaume II, Joan I, Martí I, Ferran I (si hagués tingut temps) mai no van mamprendre res que exedís l'expansió, si podia ser evitant xocs frontals amb els enemic poderosos. Ni l'armada, ni la milícia, ni el Tresor ho haguessen pogut recolzar. Per això el domini marí, amb Roger de Llúria i els almohàvers, era tan sorprenent: atacs ràpids, audaços, flexibles.

El Magnànim, sense eixir-se del tot d'aquestes directrius, va assumir millor i més intesament la voluntat d'expansió de la Corona com a potència i potser *imperium* mediterrani —només, però— occidental. No sols va ser una inflexió política, l'expedició de 1420. Aqueix assalt també va ser una inflexió cultural. El segon període, sobretot (1433-1458) va ser el de la cort napolitana del Magnànim; allà on —sengons la tesi del Dr. Alemany, que ens sembla ben encertada— hi havia el Triomf que cercava l'Alfonso de Palencia.

Aquest no va ser un temps ni un espai rics en autors catalans que escriguessen en català. Sembla que Itàlia i els itàlics eren un model, un mite que calia seguir i imitar; som en el *Quattrocento*, Renaixement i Humanisme —no català ni Hispànic-, la cultura italiana enlluerna (sols allà i en llatí...).

Ens sembla interessant de fer aquesta reflexió als alumnes ja que és en aquest mateix període (finals del XIV i començaments del XV) que hom ha volgut parlar de

l'"Humanisme" català, com si fóssim a la cort napolitana del Magnànim i compartint *studio* amb Lorenzo Valla o amb el Panormita, o com si la nostra lírica fos plenament *italianista*, quan sols té algun tret, algun símptoma, i més aïna aïllat i migrat, de la lírica italiana... Més avant (Tema 7) ja ho desenvoluparem.

Ja el 1429 Andreu Febrer dóna una mostra de l'atracció italiana. Tradueix la *Divina Commedia* de l'Alighieri... Però poca cosa més...

Pel que ens fa al cas, ens interessa de centrar l'atenció dels alumnes en la "cort catalana" o "ibèrica" del Magnànim.

Entre 1416 i 1423 tenim un Jordi de Sant Jordi al servei del rei, a la cort. Hi havia d'altres lletraferits amb els quals, de segur, el nostre es va relacionar. Així, la documentació que se'ns n'ha conservat, ens diu que sols l'expedició de 1420 va reunir —encara que això no vol dir que tinguessen amistat—, a més de Jordi de Sant Jordi, personatges especialment significatius per a la literatura catalana com ara Andreu Febrer, Ausiàs March i Lluís de Vilarrasa; individus per raons de sang i llinatge relacionats amb un gran autor: el pare i dos germans de Joanot Martorell; un tal Joan Metge, ben fàcil fill "natural" de Berant Metge.

La *Cançó d'opòsits* de Jordi de Sant Jordi és un altre paradigma d'adaptació literària a partir d'una traducció. Aquesta cançó del gran poeta valencià, que comença "Totjorns aprec e desaprec ensemps", és una versió en català del sonet CXXXIV de Petrarca, que comença "Pace non trovo, et non ò da far guerra" i que tants versos té tan semblants (RIQUER & BADIA, 219-229). El valencià ho fa en forma de cançó perquè aqueixa era la el gènere que llavors pertocava en l'àmbit de la literatura catalana per expressar aqueixos sentiments, de la mateixa manera que el sonet era el que pertocava perquè Petrarca en compongués la versió original.

En aquest cas, no és gaire apropiat parlar de *traducció*. De fet es tracta d'un deute literari, d'una mena d'*intertextualitat*, de resseguiment d'un model literari. Així i tot, considere que aquest cas pot resultar vàlidament il·lustrador ja que traduir no solament vol dir que hi ha un traductor que fa una versió més o menys fidel, més o menys literal d'una obra..., és a dir, un criteri textual. També hi és relacionat un criteri cultural, de connexió amb una cultura i —en aquest cas— amb una obra literària concreta, que hom coneix, llig, *tradueix* tot i que no pèr fer-ne una *traducció* i, al remat, en fa una adaptació i una *re-utilització*.⁷⁴

⁷⁴ Cfr. MARTINES, 2003 [en premsa], que analitza com Bastero (*La Crusca provençale...*) va marcar la pauta de la recepció i la imatge a Itàlia també quant a Ausiàs March i d'altres dels nostres poetes valencians medievals (Jordi de Sant Jordi, Jaume Roig i Fenollar). Hauriem de tenir present que, en la percepció d'aquests autors i com ell mateix explicitava, Bastero seguia la línia marcada per Gaspar Escolano i, abans, per Beuter, la qual cosa ens hauria de fer mirar-nos-los, almenys, com una referència a tenir en compte com a uns dels punts de partença de l'exègesi sobre els nostres creadors literaris.

Així, Bastero, en la "Prefazione" de *La Crusca*, ja reproduceix el nucli de les relacions d'anada i tornada entre la lírica valenciana i la italiana. Independentment que hi ha l'error de partença quant a la cronologia dels autors esmentats —es pensava que Petrarca era posterior a Jordi de Sant Jordi, per exemple—, el bo del cas és la percepció de les nostres lletres i de les seues relacions romàniques. També no hem d'obviar que Bastero cita, com a coordenades d'aquesta concepció romànica del seu estudi de les lletres catalanes: Bembo, Equicola, Bouche,

Amb el segon assalt, el del “triomf” del Magnànim, amb l’expedició que va salpar dels Alfacs el 1432. Els catorze anys següents van ser un rosari de batalles i enteses militars i polítiques, fins que es va produir l’entrada amb ple imperi del Magnànim a Nàpols. Ja des del començament d’aquesta llarga campanya, el Magnànim s’empara d’Ischia, a tocar de Nàpols i on encara perviu la gran fortalesa dita “dei Aragonesi”. Això va ser el 1433 i Lorenzo Valla i el Panormita ben possiblement ja devien ser amb el rei. Això vol dir, inequívocament el grau de compromís del Magnànim amb la cultura i l’alt nivell cultural i humanístic de la seua cort. No debades aquests dos noms encapçalen qualsevol nòmina dels humanistes. En concret és important la figura de Valla també pel que fa a la traducció i la relació amb els clàssics. Deixeu que cridem l’atenció sobre el seu pròleg a una versió d’Aristòtil en el qual blasma del pecat de traduir, atés que, qualsevol defecte de la versió traduïda serà inculpat al traductor encara que siga una errada de l’original, i qualsevol encert de la versió traduïda serà adjudicat a l’autor original, encara que siga responsabilitat del traductor, precisament, per esmenar “pecats” de l’original.⁷⁵ En la cort magnànima de Nàpols hi havia o s’hi van relacionar també Bartolomeo Facio (o Fazio), Guniforte Barzizza, Aurispa, Leonardo Bruni, Poggio Bracciolini, Gianozzo Manetti, el cardenal Bessarió, Teodor Gaza, Pier Candido Decembrio, Enea Silvio Piccolomini (Papa Pius II), Francesco Filelfo i Flavio Biondo, etc. (NADAL & PRATS, 1996: 85-120).

Aquestes figures ens confirmen els efectes dels intercanvis culturals entre la Corona d’Aragó i Itàlia, intensificats arran de l’establiment dels nostres poders a Nàpols i a Roma, així com del reafirmament a Sardenya i a Sicília.

6.1.4. ACABALLES DEL XV I EL SEGLE XVI

A l’última part del segle XV i els primers anys del XVI hi ha un factor determinant: la impremta. L’escriptura comença a regir-se per condicionaments de mercat. Els traductors catalans queden una mica al marge de la renovació intel·lectual que signifiquen les idees renaixentistes i humanístiques. Així, Roís de Corella produirà la gran traducció del *Cartoixà* i la moralització de faules mitològiques. Això no obstant, la traducció d’aqueixa gruixuda i important obra és ben orientadora de la significació de la seua activitat traductològica.

Hi ha una minva de les traduccions (conservades), però les temàtiques, de mena mitològica o clàssica en general, ens pot suggerir que hi ha un cert amerament dels interessos renaixentistes, sense que això no signifiqui que a casa nostra tiguem, encara en el XV un Renaixement realment i veritablement ple. Així, hi ha: la *Història d’Alexandre* que Quint Curci, traduïda per Lluís de Fenollet (1481); les *Antiguitats judaiques*, de Flavi Josep, atribuïda a Pere Llopis; la *Consolació de la filosofia* de Boeci (1488) i les *Transformacions* d’Ovidi, obra de Francesc Alegre (1494).

Paschieri, Pittoni i Nostradama. En aquest context metodològic, cita explícitament els valencians Escolano i Beuter.

⁷⁵ Aquest pròleg és la imatge que qui subscriu ha elegit com a representació dels Màsters i Cursos d’Especialista Universitari en Traducció i Correcció de Textos (català-espanyol-anglès) que dirigeix dins el Departament de Filologia Catalana.

En l'inici del XVI hi ha traduccions pietoses, jurídiques i doctrinals: la *Biblia* vulgar atribuïda a Bonifaci Ferrer, un *Psalteri*, la *Imitació de Crist* de Gerson, l'*Art de Ben Morir*, les *Flos de virtut*, la *Visió delectable* del batxiller Francisco de la Torre, els *Usatges*, el *Regiment de prínceps* de Gil de Roma (PRATS, 1983).

En el segle XVI hi ha les traduccions al espanyol i a l'italià del *Tirant lo Blanch* (MARTINES, 1997).

6.2. ANÀLISI DE LA RECEPCIÓ I DE LA REEMISSIÓ TRADUCTOLÒGIQUES

El contrast de les traduccions amb els originals constitueix una magnífica ocasió per a l'estudi de la recepció d'una obra i, a partir d'ací, dels mecanismes que n'han guiat o determinat la creació (VILLANUEVA, 1994). Qui signa pretén oferir una visió global de la transmissió de les obres a través de les seues versions i les opinions que cadascuna d'elles ha generat en la crítica al llarg dels segles. Això permetrà omplir un buit existent en la bibliografia dedicada a la Història de la Cultura, en general, de la Corona d'Aragó que és, en altres aspectes, certament nombrosa.

Per una altra banda —i això pot ser més interessant—, aquest estudi intentarà tenir en compte els tres aspectes de l'anomenada *comunicació literària* establida a l'entorn de les nostres obres i de les seues versions o traduccions, i, també, a l'inrevés, és a dir, de les versions en català o en aragonés d'obres originalment escrites en altres llengües.

Pretenem ensenyar als alumnes la importància de realitzar un acarament entre els textos (o versions) originals i les traduccions. Això no sols ens aportarà informació de tipus historioliterari, sinó que també resultarà de gran interès per a qüestions de Traductologia i des del punt de vista de la Història de la Llengua.

Ja potser una bona mostra la tesi doctoral de Cesáreo Calvo Rigual (Universitat de València, sota la direcció d'Albert Hauf i Emili Casanona).⁷⁶ *La traducció italiana del "Tirant lo Blanc"*. D'altra banda, deixeu-nos reportar dos exemples més que, al nostre albir, ens ho podem mostrar ben bé: per una banda, Joan Roís de Corella i la seua traducció dels *Psalteri*, en contrast amb la que una setantena d'anys abans en va fer hom atribueix a fra Bonifaci Ferrer, dins de l'anomenada *Biblia Valenciana*; d'altra banda, la traducció espanyola de la *Biblia* feta per Casiodoro de Reina, impresa, a Basilea, el 1569, la primera en espanyol.

En la traducció de la *Biblia* del 1478 atribuïda a Bonifaci Ferrer, germà de Sant Vicent Ferrer, i que degué ser feta entre 1396 i 1402, quan va ser a la cartoixa de Portaceli, la impressió que devia fer-ne la llengua als lectors devia ser ben estranya, però l'acceptaven com a escaient a un text religiós: hirsut, literalment servidora de l'original, amb un lèxic i una sintaxi del tot allunyada de la llengua de cada dia —tot i això, aquesta versió no és va lliurar de la flama inquisitorial...—. “Però un bon traductor i estilista com Roís de Corella devia veure que el mateix to extraordinari i sublim es pot aconseguir sense fer violència a la llengua. Ell també creia que les pregàries no podien usar mots i frases de cada dia; però ell veia la possibilitat d'arribar a aquesta ‘alteritat’, no calcs de l'ús dels pronoms llatins, per exemple, sinó emprant

⁷⁶ De fet, aquests dos codirectors, en la respectiva especialització filològica, ja són una bona síntesi de la vàlua que l'anàlisi traductològica pot ser ben profitosa també per a la Història de la Llengua.

un català més refinat i retòric, la 'valenciana prosa'" (WITTLIN, 1995: 25). Unes quantes dècades més tard, sembla que la llengua i la traducció a la nostra tradició ja havien evolucionat.⁷⁷

El cas de la versió bíblica de Casiodoro de Reina ens evidència un altre cas de cadència, innovació cultural i encert en els criteris lingüístics aplicats. Ens sembla ben definidor el que ens en diu Luis Manuel Ruiz (2002: 48d), que també ens aprofitaria per al que acabem de veure en sinopsi pel que fa a la versió del *Psalteri* atribuïda a Bonifaci Ferrer i la de Roís de Corella:

"Estamos acostumbrados a que el Espíritu Santo se exprese en un lenguaje ceniciento y monótono, que se resigne a la pobreza de los artículos jurídicos. Cuando se abre el texto de Reina en cualquier página, el lector es acariciado por la soberbia cadencia de la prosa, y entiende que por primera vez los intérpretes han hecho justicia al estilo de una divinidad. Casiodoro compuso este monumento desconocido de nuestro idioma durante 10 largos años en que sufrió el exilio, la acusación de herejía, la persecución de las autoridades eclesiásticas: verter la palabra de Dios a una lengua vernácula era un delito mucho mayor que matar en su nombre. El olvido enterró ecuánimemente al autor y a la obra años más tarde de la publicación; fue un correligionario de Reina, Cipriano de Valera, perteneciente como a él a la Orden de los Jerónimos Observantes, quién logró resucitarla con ayuda de un prólogo y notas, en 1602. Desde entonces, hace hoy 400 años, Dios maneja un excelente castellano."

Així els alumnes podran comprovaran no solament el grau de *fidelitat* de les traduccions, sinó també —i sobretot— en què modifiquen l'original i de quina manera ho fan. Tindrem més dades per reflexionar sobre la manera en què devien entendre(-rebre) el contingut de les obres en qüestió els respectius traductors, així com també els seus respectius contextos culturals i històrics: què és el que van modificar, remarcar, ometre, glossar, esvaïr, afegir, etc. respecte a la versió original, preguntar-nos-en el per què i assajar-ne una explicació. Com afirma Shoaf (1997: 85 i 87):

"And if medievalists would successfully meet the crisis of difference in the classroom, then other alternative they can consider is teaching translation as well as teaching various texts in translation. They can teach reading as translation along lines [...] And in doing so, they will gain one other significant advantage: they will also be teaching one of the most fundamental characteristics of medieval culture—or, precisely, translation.

[...]

we must train our students to reorient themselves toward the whole through translation and theories of translation, especially when they are reading literature 'already' in 'translation'."

6.3. ANÀLISI DELS ELEMENTS DE TRANSFORMACIÓ TRADUCTOLÒGICA

Diuen que «traduir» és «train», que «traduir» és «perdre», que la traducció mai no pot ser comparada a l'original... (CHUKOVSKY, 1984). Traduir no és sols establir les equivalències *verbum verbo* en la llengua hoste d'allò que l'autor ha creat en la seua llengua (llengua emissora) (HATIM & MASON, 1990; SANTOYO, 1984; MALLAFRÉ, 1991; STEINER, 1980; SANTOYO, 1994; SÁEZ HERMOSILLA, 1994).

⁷⁷ WITTLIN, 1995: 27 acara diversos passatges dels textos de la *Biblia* de 1478 (l'atribuïda a Bonifaci Ferrer) i els corresponents del *Psalteri* de Roís de Corella.

Pert tot això, hem de considerar específicament les alteracions o variacions que observem en les traduccions que poden explicar-se per la intervenció de la voluntat del traductor, o perquè conscientment vol fer-ho així, o perquè ho determina —encara que siga de mode inconscient— el context literari i cultural en què se situa (NEWMARK, 1992: 248-259).⁷⁸ Ho farem de manera que podrem observar, principalment (GALLEGO ROCA, 1994):

- ❖ si aquestes alteracions mantenen cap relació entre si, és a dir, si són coherents;
- ❖ si podem relacionar-les amb altres elements que caracteritzen l'estil, el gènere o el context literari en el qual se situa cada traducció o versió.

Així, a més, podrem comprovar de quina manera se produeix una evolució fonamental i que pot quedar ben condensada en el títol d'un llibre de Curt Wittlin: *De la traducció literal a la creació literària* (1995). És un procés complex i que té a veure amb qüestions de creació literària i també amb evolució lingüística, que és coincident en el temps amb el camí cap a la complexitat i maduresa de l'expressió literària camí de la novel·la (per exemple, *Tirant lo Blanch* o *Curial e Güelfa*), les proses d'art, mitològiques o no (Joan Roís de Corella) o la paraula poètica (Ausiàs March). Qui subscriu a citat uns exemples i no ha estat per sort que hagen estat aqueixos —tot i que n'hauria d'altres que també hi aprofitarien—. En tots aqueixos autors i obres trobem magnífiques mostres de la traducció integrada en la creació literària, com a proveïdora de “materials de construcció”. Cada autor i en cada obra en fa un ús determinat que contribueix, d'altra banda, a individuar-los literàriament.

“Dir lo latí en so de romanç”, segons el felicitós títol d'un article al respecte de Nadal (1989) com a epítom de la traducció i del tipus de relació s'estableix entre la llengua de partença o d'origen i la d'arribada, no és un exercici gens senzill. Hi ha factors de teoria de la literatura, de traductologia i d'història de la literatura i de la llengua que en determinen el pas del *verbum verbo* a l'*ad sententiam* (o a l'*ad sensum*). Don Enrique de Villena, que estava plenament a l'aguait del que passava a la Corona d'Aragó, i també de les innovacions culturals, va arribar a escriure allò de “por la orden que mejor suena”, que ja se situa en aqueixa línia (RECIO, 1996D; GÓMEZ REDONDO, 2002: 2473-2516). De fet, hi ha traduccions de llavors dotades d'un pròleg en què els traductors reflexionen de manera força interessant sobre les estratègies de traducció que fan servir en cada cas. Les opcions que hi prenen tenen a veure amb el sorgiment d'una consciència diferencial entre la llengua culta (el llatí) i la llengua parlada; i també quant al públic destinatari de les traduccions. Això explica que, tenint present —*avant la lettre*— elements de pragmàtica i variació lingüístiques, i d'adequació al tipus de receptor, hi ha dobles traduccions, és a dir, obres traduïdes diverses vagades. Això

⁷⁸ En aquest sentit, resulta un model a seguir COLÓN, 1974.

evidència, a més, l'evolució lingüística (lèxica i semàntica, especialment, tot i que també morfosintàctica) que es produïa en el vector diacrònic (NADAL, 1989).

Tot això és especialment útil d'observar pel que fa a les traduccions del llatí al català, tot i que també és bo d'analitzar-ho contrastadament pel que fa a les traduccions d'altres llengües romàniques (francès i italià, sobretot) al català i, en la mesura del possible, completar la perspectiva amb l'anàlisi criticotraductològic de les diverses versions romàniques d'unes mateixes obres originals.

Nadal & Prats (1996: 190) remarquen la necessitat de portar avant una recopilació del corpus de traduccions catalanes dels segles XIV i XV. Nosaltres hi afegim que també hi cal que els textos d'aqueix corpus estiguen establits d'acord amb els criteris de la crítica textual. Així disposarem d'una base crítica completa, contrastada i rigorosament establida per als estudis literaris i lingüístics que se'n derivaran.

Hem de tenir en compte que en el decurs de la pràctica de la traducció a casa nostra –sobretot en textos del llatí al català— durant els segles XIV i XV s'han generat interessants –tot i que breus— reflexions traductològiques i que, lluny de la “questione della lingua” humanística, demostren que apareix aviat la consciència clara de l'estatus o condició superior del llatí amb respecte a la llengua “vulgar”.⁷⁹ Això explica que la forma amb què els nostres traductors medievals resolen les dificultats que implica tot trasllat *verbum verbo*. De fet, però, això comportava problemes d'intel·ligibilitat i, alhora, justificacions d'interés en els traductors. Les traduccions literals eren difícils de seguir, fins i tot pels lectors que sabien llatí. Jaume Conesa i Ferrer Sayol ja havien fet referència al lector incapaç de llegir el llatí i, també, una traducció massa literal (NADAL & PRATS, 1996: 191). D'altra banda, també hi ha lectors que no saben llatí i que només poden seguir les traduccions en romanç. Per a aquests, les traduccions literals també són, òbviament, un problema. Aquests són els que justifiquen la declaració de “vocables escurs, no usats ne acostumats comunament en nostre llenguatge: perquè aytals vocables no serien comuns ne entesos per los simples ydiotes, qui usen solament lo llenguatge vulgar, qui és imperfet, per lo qual hom no pot declarar vocables ne rahons naturals sens gran multiplicació de paraules.” (Estanyol *apud* NADAL & PRATS, 1996: 191).

Aquestes dues menes de lectors i de raonaments doble elles fan que hom assage altres tècniques de traducció. Així “s'arribarà a la plena consciència de l'alteritat total del llatí en relació amb el romanç” (NADAL & PRATS, 1996: 191), més enllà de les raons de Russell a fi d'explicar la multiplicitat de traduccions i les traduccions dobles. Russell (1974: 9) ho explica a partir del nacionalisme i de la barrera que separava les diferents llengües romàniques... Nadal & Prats (1996: 193), amb encert, no hi estan d'acord. Lola Badia (1983-1984: 206, nota 9) fa referència als canvis de gustos literaris en els traductors, “que fa que hi hagi diverses traduccions d'una mateixa obra”. No li deu faltar raó, hi ha un canvi de valoració quant al llatí i un gust personal diferent pel qual un traductor critica una vulgarització anterior. En definitiva, hi ha un procés de precisió lexicosemàntica. Els

⁷⁹ Fins i tot sembla que hi ha indicis d'una consideració diferent del “llatí clàssic” i del “llatí medieval” (NADAL & PRATS, 1996: 191).

binomis (o series) sinonímics ja no en son tant, de sinonímics. Cal calibrar millor i potser per trobar el trasllat més avinent calga fer-hi una tria lèxica diferent o, fins i tot exedir les fites de l'àmbit lèxic de l'original, com a unitat crítica de traducció, i passar al sentit de la sentència. Això implica passar del nivell lèxic (polisèmic) al, almenys, sintagmàtic o oracional (amb objectiu més monosèmic) . Això vol dir, en qualsevol cas, millorar el domini de la llengua catalana, la de recepció.

Mes tard, després de l'ús de les glosses de l'original en la traducció, “comença a obrir-se camí una altra forma de traduir els textos llatins” (NADAL & PRATS, 1996: 191), camí de la traducció de *sentència en sentència*. Això implica que hi ha més consciència en la vàlua del propi romanç. Així, Arnau d'Alfarràs defineix aqueixa nova forma així:

“en la traslació de la dita regla [la de Sant Benet] en llengua cathalana, ha tant plagut adherir al estil del llatí e tan seguir mot a mot lo dit llatí ab lur romanç [mentre que ell ha] deliberat fer la dita traslació adherint més a la intenció que a les diccions de la letra” (NADAL & PRATS, 1996: 192)

Aquesta traducció, datada el 1457, és una peça essencial en aquest sentit, perquè ens fa adonar-nos de la maduresa lingüística de llavors. Serà prou si llegim el pròleg que reproduïxen Nadal & Prats, (1996: 191) i si l'acarem amb fragments d'extensió semblant del *Tirant lo Blanch*, del *Curial e Güelfa* o de Joan Roís de Corella, per citar coetanis. Ho corroborarem, aqueix procés de maduració, si ho acarem, també, amb les *Metamorfosis* d'Ovidi en la versió de Francesc Alegre, en el darrer quart del segle, i si, aquesta, la acarem amb la traducció del *Psalteri* feta per Joan Roís de Corella, per exemple –també de llavors—.

El traductor de la regla de Sant Benet parla de tres menes de traducció del llatí. Primer, es refereix a la traducció del llatí al vulgar que és feta sense art i sense profit, perquè no trasllada els mots llatins als vulgars, sinó que fa servir mots llatins que sonen a romanç. En segon cas, es refereix a ua traducció “falsa”, en la qual un mot llatí es fa servir per un altre, també llatí, que s'hi assembla, per bé que té un sentit diferent. D'això, en diu “interpretar”. Hi ha un tercer cas en el qual aquest traductor, més que no “interpretar” parla d’“enfosquir” (“obfuscar”), i llavors és quan les traduccions no són llegidores. Tot seguit podem llegir “dues coses” que afig aqueix anònim traductor:

“E las translacions segons la textura de la epístola de Sant Jeroni dessus allegada auen hauci almenys dues cosas: la primera que compreguen tot lo effecte substancial de llurs originals ab ueritat, la segona que sien escrites axí estiladas segons lo llenguatge per lo qual són fetas, que tots los ben sabents aquell llenguatge las puxen clarament entendre” (ff. 2v-3r)

Amb això, aqueix traductor desenvolupa tot un debat sobre les idees de Sant Jeroni i les aplica, bàsicament, a textos en llatí. De fet, desmitifica la rigidesa del llatí, la pobresa de la llengua “vulgar”, i, alhora, el tipus de trasllat *verbum verbo*. Aquest traductor mostra de quina manera s'havien estés a la Corona d'Aragó les idees de Sant Jeroni, el corrent traductològic pel qual ja s'havia decidit Petrarca.

En definitiva, que els nostres traductors es plantegen aquestes raons ja són de força interès per a la història de la llengua, en la mesura que això té una plasmació

lingüística, i per a la de la literatura atés que parteix de la plena consciència per part del traductor com a mitjancer en l'acte de traducció i alhora com ha autor que reconeix les seues facultats i màrgens de maniobra; els quals augmenten a mesura que aquest procés avança al llarg del XV. En el fons hi subjau, en aquests plantejaments dels traductors qüestions de mena filològica –*avant la lettre*—. Aquesta mena s'afermarà encara més si tenim en compte que diversos d'aquests traductors no sols saben que potser ja hi ha altres traduccions preexistents de l'obra que volen traslladar, sinó que, a més, les consulten i les tenen en compte. D'alguna manera en fan *recensio* i *collatio*, és a dir, segueixen, potser que tímidament i no amb la rigorositat exigible a les hores d'ara, procediments propis de la crítica textual. De fet se situen en la base del mètode tradutològic que anomenem “traducció crítica” i que consisteix a tenir en compte (amb aparat crític i complementari, almenys durant les fases de treball i independentment que l'editorial les haja de publicar definitivament o no) els diversos *testes* de la *traditio* de traduccions d'una obra; i, fins i tot, tenir en compte els diversos testes de la *traditio* directa de l'obra a traduir (manuscrí, també –si s'escau—) (MARTINES 1999 i 2001).

Així ho trobem en Arnau Estanyol, l'encertat traductor de la *Regla* de Sant Benet. Cita explícitament les altres tres traduccions catalanes preexistents, que coneix de primera mà. D'altra banda, un dels manuscrits en què se'ns han conservat les *Regles* segons la versió d'Estanyol, conté traces del ara coneixem, en crítica textual, com a “apart crític”, i, des dels estudis literaris, també podríem dir-ne “crítica genètica”, aplicada a la traducció i a les seues tries com a traductor: especifica a quin comentarista ha recorregut a l'hora d'interpretar els passatges de la *Regla* i ho justifica. Això és extraordinari en el món medieval... Com també ho és que en aqueix manuscrit Alfarràs copie davant de cada capítol de la *Regla* en vulgar el text llatí corresponent, és a dir, traducció biblíngüe acarada o juxtaposada –*textos paral·lels*—. Alfarràs aplica aquests mètodes i criteris “filològics” amb encert i de manera que ho fa “amb un gust i una sensibilitat que el transformen en una de les millors plomes catalanes del seu temps”. (VALLVÉ [per BADIA], 1984: 836-840, 839, n. 10; NADAL & PRATS, 1996: 197-198).

D'altra banda, poden reportar els criteris de Ferran Valentí en la seua versió de les *Paradoxa* de Ciceró, la qual aporta una altra dimensió a la traducció. Ja hem vist que la traducció pot ser ben útil per a l'estudi literari i de la llengua; fins i tot hem vist que la traducció medieval pot tenir no poc de filologia *avant la lettre* i fins i tot hem parlat d'un dels primers casos de traducció crítica. Valentí ens aporta l'altra perspectiva que volem tractar en aquest treball pel que fa a la traducció i de la qual hem parlat en realitzar la fonamentació del perfil i la seua aplicació a la formació de filòlegs. Valentí realitza una justificació històrica de la traducció i de l'ús literari de les llengües vulgars –i de la traducció a elles d'obres clàssiques— “per ensenyar a erudir lo vulgo e popular, lo qual comunament és ignorant de la llengua erudida e latina”. (BADIA, 1994b; BARCELÓ & ENSENYAT, 1996)

Valentí es declara deixeble de Bruni (“pare e preceptor meu”) y mostra una “sensibilitat educada en l'ambient i en els criteris de l'humanisme italià contemporani” (NADAL & PRATS, 1996: 208; *vid. infra*, l'aprofitament que fem de Valentí quant als contactes culturals). Tot i això convé a no creure que siga un “humanista”, la seua traducció no passa de ser rudimentària pel que fa a l'encert dels criteris lingüístics, encara creditors del llatí. En definitiva li interessava més la doctrina que no la cura filològica en

el trasllat. Això ho tindrem en Bruni mateix o en Valla o, més tard en Erasme... (MELCZER, 1981; MONFRIN, 1983, i 1964).

En Valentí tenim la culminació del desenvolupament de les idees hispàniques sobre la traducció, alhora que representa la confirmació de l'alba traductològica renaixentista; almenys segons el delme que el Renaixement deu a la traducció. És un camí, certament, complex. En definitiva es tracta de bona part del rumb de les idees lingüístiques i literàries medieval (QUINT, 1983; PETRIS, 1975). Des d'Antoni Canals fins a Valentí, tot passant per les figures i obres que hem esmentat (i esmentarem) pel que fa a la Corona d'Aragó, i els seus correlats a Castella –amb una notòria demora respecte a l'activitat i reflexió dels nostres—, completen el panorama; entre els castellans hem de remarcar, les opcions “encontrades”, entre la “fidelitat” al llatí i la autonomia del traductor –i per tant de la llengua de recepció—, podem remarcar les figures Pero Lope de Ayala (ORDUNA, 2002), Alfonso de Madrigal (el Tostado) (PARRILLA, 2002), Juan de Mena (GÓMEZ MORENO, 2002), Obregón (RECIO, 1996a, 1993) o, a l'alba del XVI, Pero Fernández de Villegas (RECIO, 1991, 1995, 1998, 1999; SANTOYO, 1990). Hi ha dos veritables “mercuris” entre les idees traductològiques –també— de la Corona d'Aragó i les castellanques, dos figures clàssiques de les lletres castellanques i que coneixien ben bé el nostre context cultural: el Marqués de Santillana i el Marqués de Villena, els quals, altrament, no sols es coneixien, sinó que sovint col·laboraven (RECIO, 1996d; GÓMEZ REDONDO, 2002: 2516-2547). Tot això ho podem veure de manera resumida si atenem a la petita antologia sobre les idees traductològiques hispàniques en el XIV i XV que situem en l'annex de classes pràctiques de l'assignatura “TRADUCCIÓ I CULTURA A LA CORONA D'ARAGÓ”, corresponent, aqueixa “crestomatia” al subepígraf “*Les idees traductològiques hispàniques (ss. XIV-XV)*”. Al llarg de les reflexions i praxis traductològiques que examinem –i del panorama traductològic a considerar que tot seguit indiquem— i a través de la manera com explicitem en aquest treball de quina manera ens proposem realitzar l'ensenyament en aquesta matèria, podem veure de quina manera avança l'aprenentatge del Renaixement. Kristeller (1974) reflexiona de manera, al nostre albir força suggerent, sobre l'aprenentatge del Renaixement que feien els medievals –o precisament per tenir satisfet més requisits del perfil ideal de l'intel·lectual de llavors— (KRISTELLER, 1974, i 1961). Els traductors, igual que els altres “intel·lectuals” medievals, a mesura que avança per l'Edat Mitjana i recorren el segle XV, ensenyen i aprenen les innovacions; de fet, els pròlegs de les seues traduccions quasi són manifestos sobre la matèria, encara que no sempre –com potser també passarà segles més tard amb els manifestos de les avantguardes artístiques de començaments del segle XX— els posaven o podien posar-los en pràctica (LASPÉRAS, 1980).

6.4. PANORAMA TRADUCTOLÒGIC CATALÀ MEDIEVAL

En funció de tot el que hem dit, tindrem en compte, com a referències fonamentals les obres següents i d'altres que hi estan relacionades. En el llistat d'obres n'hi ha que no han estat estudiades i d'altres que, tot i que ho han estat, hom no hi ha incidit tan pregonament com potser caldria, almenys amb la perspectiva integral que ens proposem en aquesta recerca. Ho farem de manera classificada, per grans unitats genèriques o temàtiques, perquè així podrem veure més nítides les connexions entre les traduccions i els intercanvis culturals:

❖ *obres amoroses o sentimentals:*

- a) del *De amore* d'Andreu el Capellà, atribuïda a Domènec Mascó (PAGÉS, 1930; KARNEIN, 1985).
- b) la *Càrcel de amor*, de Diego de San Pedro, la *Càrcer d'amor* catalana i la *Carcere d'amore* italiana, versió de Lelio Manfredi (MINERVINI & INDINI (ed.), 1986)
- c) *Belle dame sans merci*, d'Alain Chartier (s. XIV), traduïda per fra Francesc Oliver (s. XV) (RIQUER (ed.), 1983).

❖ *obres de cavalleries:*

- a) *Questa del Sant Grasal*, versió catalana de la *Queste del Saint Graal* («escrita y acabada per G. Rexach a 16 jorns del mes de mayg de 1380») (MARTINES, 1993d, i 1995g).
- b) dels textos de cavalleries de Frontí i Vegeci (BADIA, 1983-1984).
- c) la *Tragèdia de Lançalot* de Mossén Gras (RIQUER, 1984).
- d) en el segle XVI hi ha les traduccions al espanyol i a l'italià del *Tirant lo Blanch* (MARTINES, 1997).

❖ *obres de clàssics grecolatins:*

- a) *Històries Troianes* de Guido delle Colonne, Jaume Conesa (MIQUEL I PLANAS (ed.), 1916).
- b) *De factis et dictis memorabilium (Romanorum externarumque gentium)*, de Valeri Màxim, traducció d'Antoni Canals (WITTLIN, 1988; AVENOZA, 1994; BUEZO, 1988; NADAL, 1989).
- c) el tractat d'agricultura de Pal·ladi Rutili, traducció de Ferrer Sayol (HAUF, 1989; PICCAT, 1992).
- d) *De consolatione philosophie* de Boeci, encarregada als dominicans Pere Saplana i Antoni Genebreda, i que, ben oportunament, van dedicar a l'infant de Mallorca, llavors captiu del seu oncle, el Cerimoniós (CROPP, 1987; FÀBREGA I ESCATLLAR, 1990; RIERA I SANS, 1984).
- e) *Heroides* d'Ovidi, traduïdes per Guillem Nicolau (BADIA, 1986b).
- f) *Compendi historial*, de Jaume Domènech, dominicà, traducció i adaptació de la llavors ben estesa i anomenada *Història General* de Vicent de Beauvais (BADIA, 1991).
- g) Antoni Canals i les seues traduccions (RICO, 1984; CASANOVA, 1988; AVENOZA, 1994).
- h) *Dècades* de Titus Livi (FERRERES, 1991).
- i) *De officiis* de Ciceró, feta per Nicolau Quilis (WITTLIN, 1995).
- j) les *Tragèdies* de Sèneca, obra d'Antoni de Vilaregut, i d'altres textos d'aquest clàssic (MARTÍNEZ ROMERO (ed.), 1996).

- k) Les *Paradoxa* de Ciceró, de Ferran Valentí (MORATÓ, 1959; NADAL & PRATS, 1996: 206-215 i 226-228; BADIA, 1994b).
- l) les versions obra de Joan Roís de Corella (WITTLIN, 1995; MARTINES (trad.), 2001).
- m) la *Història d'Alexandre* que Quint Curci, traduïda per Lluís de Fenollet (1481) (BADIA, 1991).
- n) les *Antiguitats judaiques*, de Flavi Josep, atribuïda a Pere Llopis (BADIA, 1991).
- o) les *Transformacions* d'Ovidi, obra de Francesc Alegre (1494) (TURRÓ, 1994; DURAN, 1996; BADIA, 1986; NADAL & PRATS, 1996: 426-432).

❖ *obres de clàssics italians*.⁸⁰

- a) Bernat Metge i la seua versió del *Griseldis* de Petrarca (GIUSEPPE, 1979; RIBERA LLOPIS, 1998; BUTINYÀ, 2002).
- b) Andreu Febrer i el seu trasllat de la *Divina Commedia* de Dante Alighieri (ALIGHIERI, 1974; Closa Farrés, 1990; PICCAT, 1994; PRATS I DOMINGO, 1988; RIQUER, 1966).
- c) la versió catalana del *Decameró* (BOCCACCIO, 1926; BOURLAND, 1905; MASSÓ I TORRENTS (ed.), 1910; ANNICHIARICO (ed.), 1983-1987; BADIA, 1973-1974; BRANCA, 1970; FÀBREGA I ESCATLLAR, 1992; RIBA, 1926; RIQUER, 1978; ROMANO, 1979).
- d) la *Fiammetta* catalana (BOCCACCIO, 1983-1987; ANNICHIARICO (ed.), 1983-1987).
- e) el *Corbatxo* de Boccaccio (RIQUER, 1935; ROMANO, 1983-1984; MOLL, 1982).

❖ *obres de medicina*:

- a) el *Regiment de sanitat* (BATLLORI, 1947).
- b) el *Libre de la figura de l'uyl*, versió de Joan Jacme, professor i canceller de la universitat de Montpelher (BADIA, 1991).
- c) el *Libre de les medecines particulars*, trasllat anònim de l'original d'Ibn Wáfíd (BADIA, 1991).

❖ *obres de textos religiosos*:

- a) *Llegenda àuria* (KNIAZZEH & NEUGAARD, 1977).
- b) *Diàlegs* de Sant Gregori (BOFARULL & SOBERANAS (eds.), 1931-1968).

⁸⁰ *Vid.*, sobre aspectes referits en general a la traducció d'aquests clàssics italians en l'àmbit hispànic, RECIO, 2001; RUSSELL, 1979; CASSATA, 1999; BAROLINI, 2000; VERDICCHI, 2000.

- c) el *Mirall de la Creu* (CAVALCA, 1967; Cornagliotti, 1987) i *De la ira e de paciència* (SACHETTI, 1991), de Domenico Cavalca, traduïdes per Pere Busquets (NADAL & PRATS, 1996: 127-130).
- d) versions de textos bíblics (la *Biblia* versificada de la Colombina i la *Biblia* vulgar atribuïda a Bonifaci Ferrer).⁸¹
- e) La *Regla de Sant Benet*, d'Arnau d'Alfarràs (NADAL & PRATS, 1991: 191-192 i 194-198; BADIA [=VALLBÉ], 1984) i les *Constitucions benedictines*, traducció de Joan Benet Dez Coll (NADAL & PRATS, 1996: 425-426).
- f) el *Flors sanctorum* (BADIA, 1991).
- g) *Cartoixa* de Landolf de Saxònia, de Joan Roís de Corella ().
- h) els *Psalteris* (WITTLIN, 1995 i 1996)
- i) les *Flos de virtut* (CORNAGLIOTTI, 1975)

❖ *obres de viatges:*

- ❖ els *Viatges de Marco Polo* (GALLINA (ed.), 1958).

❖ *obres jurídiques:*

- a) *Usatges* (BASTARDAS (ed.), 1984).
- b) les *Leges Palatine* del regne de Mallorca per a convertir-les en les *Ordinacions sobre el regiment de tots els oficials de la cort*, Mateu Adrià.
- c) la versió catalana de la *Segona Partida* d'Alfons X el Savi, atribuïda a Mateu Adrià.
- d) el *Regiment de prínceps* de Gil de Roma (WITTLIN, 1988; PRATS, 1983; NADAL & PRATS, 1996: 588-591) i el *Regime principum* d'Egidi Romà, versió d'Aleix de Barcelona (Wittlin, 1988; ÀLVAREZ TURIENZO, 1995).
- e) les traduccions “científiques” (medicina, filosofia natural, astrologia medieval, etc.) i jurídiques (el *Llibre del Consolat de Mar*, traduït a l'italià per Biscontini (COLÓN & GARCÍA, 2001).

Val a dir que fem atenció, en aqueix panorama –i en el programa que despleguem en aquesta recerca—, a obres catalanes que han estat traduïdes a altres llengües, és a dir, exportades –si bé no a totes—. En aquest sentit, remarcuem que fem esment:

⁸¹ Els estudis sobre la *Biblia* a càrrec d'IZQUIERDO, 1994; per a estudis traductològics bíblics hispànics, *vid.* MORREALE, 1960.

- ❖ al *Tirant lo Blanch* i a les seues traduccions a l'espanyol, a l'italià i al francès dels segles XVI-XVIII (MARTINES, 1997).
- ❖ a Ausiàs March i a les seues traduccions a l'espanyol, a l'alemany, l'anglès, al francès, a l'italià i al llatí dels segles XVI-XX (MARTINES, 2001 [2002]; CORONEL, 1997a i 1997b).
- ❖ al *Llibre del Consolat de Mar* i la seua traducció a l'italià, feta per Biscontinini (COLÓN & GARCÍA, 2001).

D'aquesta manera farem un esguard a "l'altra dimensió", a les nostres obres, que "impactaren", i deixaren sentir la seua influència més enllà. D'altra banda, atendre la tasca dels traductors, sien del XV, o del XVI-XX, ja va bé a fi de calibrar l'abast semàntic de les solucions lexicosemàntiques adoptades pels autors originals i que, allunyats com n'estem en el vector diacrònic i potser també en altres, ens poden ajudar a saber les tresques per arribar a entendre'ls, els originals, millor.

Amb aquests textos tindrem una bona mostra de la producció traductològica i d'innovació (literària i lingüística) a la Corona d'Aragó.

Ho combinarem amb el que aquests texts mateixos ens evidencien quant al paronama cultural.

6.5. ELS INTERCANVIS CULTURALS, EINES PER A LA HISTÒRIA DE LA CULTURA

L'altre gran vessant a prendre en consideració dels intercanvis culturals, dels quals, d'altra banda, les traduccions en si mateixes ja en són heralds. En aquest cas, en tindrem en compte, principalment, la presència, durant els segles XIV-XVI, de "productes" culturals (manuscrits o impresos) italians en biblioteques, arxius o fons de la Corona d'Aragó, per una banda, i, d'altra, de "productes" culturals (manuscrits o impresos) en llengua catalana a biblioteques, arxius o fons romànics.⁸²

⁸² En aquest cas, entre d'altres, ens seran ben orientadores troballes fetes per qui signa aquesta recerca a biblioteques com ara l'Apostolica Vaticana, algunes de les quals ja han donat lloc a publicacions:

- ❖ d'exemplars desconeguts d'edicions d'obres d'Ausiàs March del segle XVI: aquests exemplars (amb *escolia* i marques de lectura diverses) són mostres de com era de coneguda l'obra d'Ausiàs en els ambients itàlics del XVI.
- ❖ de manuscrits de lírica catalana, de les acaballes del XV i de començaments del XVI (sonets, gènere líric que no és tan conreat en les nostres lletres de l'època).
- ❖ de manuscrits d'obres religioses, de la segona meitat del XV, no coneguts fins a l'època (un *Psalteri*, complet i en perfecte estat).
- ❖ notícies de traduccions a l'italià en el segle XVI d'obres catalanes del XIV i del XV (com ara de l'*Spill* de Jaume Roig).
- ❖ de manuscrit d'obres *d'idees* i d'heràldica, amb profusió de colors i no conegudes fins ara, de començaments del XVI.

En general, es tracta de veure de quina manera, al llarg del XV i, sobretot, del XVI, hi ha obres catalanes originals (manuscrites i impreses) presents, des del XV i el XVI a biblioteques romàniques. Això demostra una coneixença dels nostres productes culturals. Farem atenció més intensa a les biblioteques italianes. No són novetat que les relacions entre la Corona d'Aragó i les terres italianes van ser especialment intenses —i sovint tenses—. Només hem de tenir present que Sicília (des del segle XIII), Sardenya (des del segle XIII) i el Regne de Nàpols (des de la mitjanja del segle XV) van ser, per conquesta, dominis de la Corona d'Aragó. A més, no deu ser casual que, almenys en els casos citats —i de fet n'hi ha més—, aquests manuscrits i edicions es troben en uns fons o tinguessen uns possessors (i hem de suposar que també n'eren lectors) que mantenien, al llarg de tot el segle XV i del XVI, unes intenses relacions amb la Corona d'Aragó a Itàlia, localitzats als Estats pontificis, al Regne de Nàpols (BARCELÓ & ENSENYAT, 1996) i en els àmbits de Torí (Piemont i Llombardia) (NADAL & PRATS, 1996: 123-124), Florència, Pisa, Venècia-Màntua i Ferrara (MARTINES, 1997).

Cal atendre les aportacions de projectes tant importants i necessaris com ara el “Corpus documental de les relacions internacionals de Catalunya i de la Corona d'Aragó” que, dirigit per Maria Teresa Ferrer Malloll i Manuel Riu i Riu dins els Programes de Recerca de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC, 2001: 250b-253b). Aquest projecte té com a finalitat paliar alguns dels grans problemes que planteja la recerca en matèria d'història de la cultura; alhora, indica les solucions que, a més de la recerca d'arxiu mateixa, té, d'altra banda, una base filològica ben clara, per una banda, l'edició crítica, essencial per establir els textos, i, per l'altra, fer-ne la contextualització:

“La finalitat del projecte és publicar en edició crítica els tractats internacionals de Catalunya i, després, de la Corona catalanoaragonesa a fi de paliar la dispersió de fonts, moltes d'inèdites, i la molt diversa fiabilitat de les edicions existents. Cada tractat comptarà amb una introducció breu, destinada a ambientar-lo històricament i a estudiar les circumstàncies en què se signà.” (IEC, 2001: 250b-251a)

Aquest projecte fa provisió de notícies directes i indirectes sobre les diverses “àrees” internacionals amb les quals mantenien relacions Catalunya i, després, la Corona d'Aragó. Aquestes àrees resulten essencials per a la “història oficial” o “política” de les nostres terres i, alhora, també per a la nostra cultura. Especialment amb les àrees italiana, occitana, de Castella, Lleó i Portugal —l'àmbit hispànic—, Navarra, dels països musulmans i l'imperi bizantí.

També cal no deixar de banda les aportacions de projectes com el de “Corpus de manuscrits il·luminats medievals de Catalunya (CMIMC)”, dirigit per Manuel Mundó i Marcet i Xavier Barral i Altet, també al si de Programes de Recerca de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC, 2001: 250b-253b). És essencial recollir tanta informació bibliogràfica sobre els fons manuscrits, il·luminats o no, i fer-ne descripció. En aquest sentit, els manuscrits il·luminats són exponents de l'estat de desenvolupament cultural (i econòmic).

6.5.1. ELS INTERCANVIS CULTURALS PEL QUE FA A LA CONFORMACIÓ DEL RENAIXEMENT A LA CORONA D'ARAGÓ: LES RELACIONS D'ANADA I TORNADA. RECERQUES D'ARXIU

Volem procurar que els alumnes tinguen coneixement de les presències de personalitats de la nostra Corona a les terres romàniques durant la tardor medieval i l'alba del Renaixement. Per les raons que ja hem dit en l'epígraf anterior, Itàlia pot ser un bon marc. A l'ombra de la llum dels Borja, del Magnànim, dels virreis i dels almiralls de Nàpols, hi ha tot de persones que s'hi estan, bé en llocs de responsabilitat (o de gran responsabilitat) de govern de les possessions catalanoaragoneses a Itàlia, bé per formar-se als centres d'estudi i cercles intel·lectuals (Bolonya, Florència, Nàpols, Sicília, Estats Pontificis...). Hi hagué no pocs catalans que van viatjar a Itàlia (VILALLONGA, 1999; GYUG (ed.), 2002; MEREGALLI, 1962).

Barceló & Ensenyat (1996) demostren per a Mallorca que hi ha un feix de mallorquins que van a Itàlia a formar-se o a ocupar càrrecs importants o a efectuar-hi obres ben remarcables i que, en qualsevol cas, interactuen amb els intel·lectuals, artistes i idees renaixentistes, que hi beuen directament de les fonts humanístiques —tot i que, en tornar a casa no aplicassen tot el que hi havien après—. Aqueix panorama de mallorquins a Itàlia es vist amb figures de les Belles Arts com ara Guillem Sagrera, arquitecte; Pere Niçard i Pere Terrencs o la nissaga dels Mòger, entre molts altres pintors; o els mestres d'obres Vilasclar, acaben per conformar un paisatge que interactua en certa mesura —sobretot Sagrera— amb aqueixos nous corrents.

Barceló & Ensenyat fan referència també a diversos personatges rellevants del món polític i cultural mallorquí: l'escriptor Ferrando Valentí; Tomàs d'Olesa, bibliotecari reial a Nàpols; Mateu Malferit, ambaixador reial també a Nàpols; Francesc Eixaló i Joan Valero, els dos secretaris del Magnànim; la família de notaris dels Abellar; o l'ambaixador reial Pere Llitrà.

Per a l'àmbit valencià podem comptar amb les aportacions de recerques com les que ha realitzat Jaume J. Chiner Gimeno. En *El viure novel·lesc. Biografia de Joanot Martorell (amb un fragment d'un manuscrit [de mitjan segle XV] del "Tirant lo Blanch"* (CHINER, 1993) o en *Ausiàs March i la València del segle XV (1400-1459)* (CHINER, 1997), aporta cabals ingents de documentació sobre aquestes dos autors claus de les lletres catalanes i sobre els altres que van tenir relacions (no sempre amistoses i sovint ben interessades) amb ells. En aquestes recerques de Chiner transpuen moltes pistes (a partir de documentació concreta) de connexions dels dos cunyats (Joanot Martorell i Ausiàs March) amb les terres italianes, que en el XV eren *nostres*. Martorell va ser a Nàpols i a Sardenya. Ausiàs March va participar en el primer "assalt" italià del Magnànim, el 1420, en la mateixa expedició militar en què també hi havia, per exemple, el poeta Jordi de Sant Jordi, diversos familiars de Joanot Martorell i el poeta, més madur ja, Andreu Febrer.

No deu ser casual que Jordi de Sant Jordi, que va caure presoner dels Sforza i dels Visconti a Nàpols, manifeste moltes influències (passades per formes poètiques trobadoresques) dels versos de Petrarca; tampoc no deu ser casual que Andreu Febrer fes la traducció poètica al català de la *Divina Comèdia* de Dante Alighieri quan tenia un càrrec de responsabilitat a Sicília.

Ausiàs March, per la confiança que tenia amb el rei Magnànim i com a *home de negocis* que també era, tenia dues "galeres grosses" i sembla que aprofitava ben bé els viatges que havia de fer a Nàpols per encàrrec del monarca per proveir-lo de falcons.

Un altre element a tenir en molt en compte és la impremta i, en concret, les relacions entre la impremta de casa nostra i Itàlia. No hem d'oblidar que Aldo Manuzio, el gran impressor italià, abans d'establir el seu *negoci* a Venècia, era preceptor de grec i llatí d'un nebot de Giovanni Pico della Mirandola, figura intel·lectual de primera magnitud i filòsof neoplatònic cabdal, primer, a la cort napolitana del Magnànim, i, després, per a tot l'Humanisme en general.

Hi ha altres relacions d'anada i tornada. Així, per exemple, a Venècia s'imprimien obres que s'havien de vendre en altres llocs: la Corona d'Aragó, França, Alemanya, Castella, etc. Aquestes impressions (o *edicions*) anaven a càrrec, és a dir, les costejaven impressors no venecians (i sovint ni tan sols italics) que, en aquests casos, actuaven ben bé com a editors (BROWN, 1891). Així, per exemple, els contactes entre la impremta veneciana i la catalana eren nombrosos i intensos (BAREGGI, 1988: 41, 50, 81, 111-113, 123, 156, 177, 189, 193, 226-227, 233, 245 i 252). Per ara serà prou citar el cas de l'edició del *Psaltiri* de Joan Roís de Corella, sufragada per Joan Rix de Cura, que va aparèixer a Venècia el 30 d'abril de 1490.⁸³

No oblidem tampoc que Carmini Ferrer va firmar un contracte amb fra Joan d'Urgell, general de l'Orde de la Mercè, per a imprimir a Venècia quatre-cents breviaris (MADURELL MARIMÓN & RUBIÓ Y BALAGUER, 1955). Aquest mateix Carmini Ferrer, l'11 de maig de 1497, havia fet societat amb el mercader genovés Jeroni de Nigro, resident a Barcelona, per a la compravenda de llibres impressos. I tot això ben pocs mesos després del contracte, amb el barceloní Joan Trinxer i el tortosí Pere Duran —per la seua part— i amb Diego de Gumiel —per l'altra—, per a la impressió del *Tirant lo Blanch*, el 18 de febrer de 1497 (MADURELL MARIMÓN & RUBIÓ Y BALAGUER, 1955: doc. 131). Carmini Ferrer mateix, el 5 d'octubre de 1504, firmava una concòrdia amb el llibreter Miquel Riera, que també tenia interessos editorials a Venècia (MADURELL MARIMÓN & RUBIÓ Y BALAGUER, 1955: doc. 225). Un altre impressor venecià, Mateu Bonet, residia a Barcelona. Aquest Bonet venecià, amb Sebastià d'Escòcia, castellà, el 21 de gener de 1497 es van comprometre a servir durant un any a casa de Diego de Gumiel. Però de Gumiel va cancel·lar el contracte abans perquè ja no li calien els seus

⁸³ La causa d'aquest desplaçament degué ser la pesta que llavors assolava València, tal com diu FERRANDO, 1994: 101:

“No es pot descartar que la iniciativa de publicar-lo [el *Psaltiri*] s'hagués avançat com a conseqüència de les circumstàncies que llavors travessava València.» Una pesta que va causar víctimes remarcables i que va tenir implicacions literàries i culturals (*ibid.*, *loc. cit.*): «Entre les víctimes de la pesta hem de comptar el bisbe auxiliar de València fra Jaume Pérez i la il·lustre abadessa del monestir de la Trinitat, sor Isabel de Villena, que no va poder acabar la seua *Vita Christi*. Els coetanis van recordar el 1490 com "l'any de les morts" o "de les grans morts". Així, Jaume Gassull situa el "bandeig" dels "mots cassolans" de mossén Fenollar, a qui fa referència en *Lo procés de les olives*, precisament en "l'any de les morts". I sor Aldonça de Montsoriu, quan prepara l'edició del *Vita Christi* de sor Isabel de Villena, no va deixar de recordar que la mort de la seua antecessora es va produir "en aquelles grans morts de l'any MCCCCXC".»

serveis: la impressió del *Tirant lo Blanch* ja estava acabada (MADURELL MARIMÓN & RUBIÓ Y BALAGUER, 1955: doc. 128, 157, 162 i 163).

Encara és per fer una investigació, que és el que es proposa de fer qui signa aquesta recerca, necessàriament interdisciplinària, que ens ajude a establir les presències catalanes, valencianes i balears a la península itàlica del Magnànim, dels Borges i dels poders hispànics immediatament posteriors (dels Folch de Cardona, virreis i almiralls de Nàpols, per exemple) (MARTINES, 2000). De segur que trobarem no sols dades històriques noves, sinó també ben possiblement proves concretes de coneixença de la nostra literatura en aqueixos ambients i, alhora, de la coneixença que la nostra literatura manifestava dels autors d'aqueixos ambients.

6.5.1.1. *Sobre la Lettera consolatoria de Boccaccio*

Un altre exemple sobre literatures en contacte a la Corona d'Aragó ens l'aporta la *Lettera consolatoria* de Giovanni Boccaccio. En aquest cas es tracta d'una obra que es transmet a la Corona d'Aragó i, també —és clar— a Itàlia i que mostra una *coincidència* amb la transmissió de tòpics literaris catalogats sense dubtes —aquests sí!— com a renaixentistes (MARTINES, 1998b i 2001b).

David Romano (1975) va estudiar un manuscrit de Boccaccio i demostrava que havia estat a la Corona d'Aragó d'ençà de 1484. L'objecte del seu estudi era un manuscrit —no gaire tingut en compte pels investigadors— que conté dues obres de Boccaccio: el *Corbaccio* y la *Lettera consolatoria a messer Pino de' Rossi*. Va transcriure la primera part d'aquest còdex, el 1415, Niccolò di Poggio di [segon cognom desconegut], copista d'identitat desconeguda. Va pertànyer, durant la seua transmissió o *etapa* a Itàlia, a Angelo di Zanobi de' Gaddi, copista i amatent dels llibres florentins de llavors.

La segona etapa de la transmissió del còdex és a la Corona d'Aragó. Afirma Romano que era pertanyia al cavaller Pero Sánchez Muñoz, nebot i hereu de Gil Sánchez Muñoz, que va succeir Benet XIII, el Papa Lluna, amb el nom de Clement VIII. Aquest, havent hagut de renunciar al papat, va ser bisbe de Mallorca, del 1429 al 1466, on va morir el 1483. En l'inventari dels seus llibres, donat el 1484, hi ha un volum, aquest mateix còdex: que és l'única còpia del *Corbaccio* en toscà que hom ha pogut identificar (WITTLIN (núm 18-19), 1962-1967; MONFRIN, 1964). A més, aquest mateix volum que figura en aqueix inventari també conté la *Lettera consolatoria*. Es tracta d'un manuscrit ben important.

Per una altra banda, hi ha una *coincidència* a la Biblioteca Apostolica Vaticana, en novembre de 1990, en uns índexs del segle XVI, vaig trobar la referència a uns «Soneti d'incerto autore», el primer vers dels quals comença així: «Per adolcir co= [f] 36[r-46v]». Aquests sonets anònims i inèdits, que manifesten un clima petrarquesc, contenen diverses raons d'interès en relació a la literatura catalana de les acaballes del segle XV. La raó d'aquest interès és la *coincidència* que hi vaig detectar entre un d'aquests sonets —i altres més— i l'obra de Joan Roís de Corella, figura clau en la

literatura de la Corona d'Aragó i de les lletres hispàniques —de la mort del qual celebrem enguany el V Aniversari— (ALVAR (núm 28-29). La primera cobla d'aqueix sonet diu:⁸⁴

Per adolcir cotante pene amare,
movo la penna, vinto dal ardore,
Non per ch-io cerchi alle mie rime honore,
Vaghe hormai piu di pianger, che cantare,

Aquest sonet em recorda —i no poc— les ratlles de Joan Roís de Corella, en la *Tragèdia de Caldesa*.⁸⁵ Concretament quan, a la fi i després de l'engany de què ha estat objecte per aqueixa «bella senyora en parts de singular partida», Joan Roís de Corella diu.⁸⁶

“Ab diversitat de tan impossibles pensaments, me partí de la cambra o sepulcre a on tanta pena sofert havia. Acceptant la ploma, que sovint greus mals descansa, la present ab mà pròpia sang pinte, perquè la color de la tinta ab la color que raona se conforme.” [negreta nostra]

De fet, en aquest mateix còdex vaticà i immediatament anterior als sonets — encara que no hi té gaire relació—, hi ha una versió impresa de la carta de Boccaccio a Pino de Rossi «*comfortatoria*»: «*Epistola o vero lettera di Messer Giovanni Boccacci mandata a messer Pino de Rossi*». Aquesta carta era impresa «in Firenze per M. B. c^o Florentino, 1487» [negreta nostra].

6.5.1.2. Dos nous exemplars de sengles edicions del XVI de les Poesies Ausiàs March

El 1998 vam tenir la fortuna de trobar dos nous exemplars de sengles edicions del XVI de les obres d'Ausiàs March, que fins ara havien estat escondits a l'interés dels

⁸⁴ Estudie amb una mica més d'atenció aquests sonets, les seues relacions amb Roís de Corella, el tractament del tòpic de la *literatura terapèutica* d'ençà dels trobadors i la conveniència de matisar l'oposició Edat Mitjana [=antigor]/ v./ Renaixement [=modernitat] en MARTINES, 1994, 1999 i 2001 [2002].

⁸⁵ No és l'únic. El primer quartet del IXe d'aquests sonets també em recorda aquesta mateixa obra de Corella. I també en la mena de *tensó* que manté, fora de la *Tragèdia* amb la *Caldesa*. Aqueix quartet diu així: «Sempre che al'honorato suo rispetto/ Guida mi amor ch-armeder la insenga/ Pensole dir parole, che ei m'insegna/ Da riscaldar ogni gelato petto».

⁸⁶ Cite per ROÍS DE CORELLA, 1980: 29. *Vid.* MARTINES (ed.), 1997; MARTINES, 2001.

estudiosos: un de l'edició de Valladolid (1555) i un altre de la de Barcelona (1560) (MARTINES, 2001b).

Precisament, pel que ara ens fa al cas, pot ser força il·lustrativa la dada dels fons bibliogràfics de la BAV als quals, respectivament, pertanyen:

- ❖ L'exemplar de l'edició de Valladolid (1555) pertany al fons BARBERINI.
- ❖ L'exemplar de l'edició de Barcelona (1560) pertany al fons ROSSIANO.

No deu ser per simple caprici de l'atzar que les famílies que eren titulars d'aquests fons tinguessen una intensa relació amb el Vaticà. Així, per exemple, la família (o per què no *clan*?) Barberini va donar papes, cardenals i d'altres aristòcrates del clergat. Molt semblant diríem pel que fa a la dels Rossiani. Això demostra la coneixença d'aquestes famílies pel que fa a les poesies d'Ausiàs March o, per ser més exactes, amb aqueixes edicions concretes de les obres del nostre gran poeta. Tampoc no deu ser un mer atzar que aquestes famílies tinguessen sengles exemplars d'aqueixes edicions de les obres d'Ausiàs March. La de Valladolid de 1555, és la dedicada, tal com consta a la portada, a Don Gonzalo Fernández de Córdoba, que va ser una personalitat clau en les polítiques i en els camps de batalla de la península Itàlica del XVI.⁸⁷ La de Barcelona de 1560, és la dedicada, tal com consta a la portada, a Ferrando Folch de Cardona, qui, almirall de Nàpols i fill de Ramon de Cardona i Anglesola, virrei de Nàpols, va ser una personalitat absolutament important, al més alt nivell, en l'ambient italià del XVI, complex i tens pel que fa a la política, alhora que immensament ric pel que fa a la cultura.

Els Barberini i els Rossiani mantenien intenses relacions i i no menys tensos afers amb els poders hispànics destacats a Itàlia llavors. No per causalitat hi ha una relació de correspondència entre els contactes dels Barberini amb Fernández de Córdoba i dels Rossiani amb Folch de Cardona.

Amb aquest virrei, la cort de Nàpols continuava ser un focus irradiador de cultura i art, a més de política i enteses econòmiques i militars. Ja ho havia estat la cort del Magnànim.

No oblidem que, a Nàpols estant, un retrat de la muller del virrei Folch de Cardona, Isabel de Requesens (avui conservat al Louvre), és essencial en la configuració del tòpic del retrat femení renaixentista. No oblidem que el sepulcre de Ramon Folch de Cardona (mort el 10 de març de 1522), que és a Bellpuig, és la primera obra plenament i pròpiament renaixentista a casa nostra: però, fet a Nàpols per un artista la cort virreinal napolitana, Giovanni Merliani da Nola. Acabada l'obra, va ser tramesa tota a peces per mar fins a Salou, d'on la van carretejar fins a Bellpuig, on

⁸⁷ Potser hauríem d'estudiar les relacions dels ambients respectius que van envoltar l'edició vallisoletana i la primera edició de les obres marquianes, a València, per Bartasar de Romani, i dedicada al virei del Cap i Casal, Joan d'Àustria. *Vid.* ESCARTÍ, 1997.

va ser muntada en el de hauria de ser el seu emplaçament definitiu al convent franciscà de Sant Bertomeu (BOSCH & TORRENT, 1993²).

6.5.1.3. *Corts pontificies dels Borja i altres corts italianes relacionades (Ferrara i Màntua)*

Aquestes corts, els papats de Calixt III i d'Alexandre VI, signifiquen, amb el triomf napolità del Magnànim –coincident amb el primer— significa l'entronització de la Corona d'Aragó –i molt especialment de l'àmbit valencià— a la Itàlia de llavors, on tants interessos convergien i tota la llum cultural hi havia.

Encara és per fet una recerca d'arxiu a la Biblioteca Apostòlica Vaticana i als fons dels prínceps, cardenals i d'altres membres del patriciat italià de l'època per exhumar documents i, ben possiblement, obres que ens evidencien el grau de la presència catalana a Roma i els Estats Pontificis. L'experiència de qui signa al respecte ens anima a suposar que això trauria a la llum molta més informació de la que tenim.

Convindria, així mateix, fer atenció a altres corts italianes relacionades amb les pontificies. Ens referim, per exemple, a la **CORT DE FERRARA**, on Lucrecia Borja va trobar finalment la pau que tant havia desitjat i va poder-se lliurar a la passió de la lectura i de les belles arts. D'altra banda, va assessorar el seu marit en el govern dels seus estats i sembla que amb molt bons resultats. No deixa de ser simptomàtic, sobretot quant a desfer-ne la "llegenda negra", que Lucrecia Borja va ser coneguda pels seus vassalls com "la buona signora".

Lucrecia Borja va fer de la cort de Ferrara un focus irradiador de cultura i de Renaixement. Va aplegar una biblioteca més que respectable i va comptar amb la presència de poetes com ara Ercole Strozzi, Albertini o Pietro Bembo. La presència de Bembo a Ferrara és molt significativa, quant a la participació de la cort de Ferrara en la configuració –i mecenatge— del Renaixement.⁸⁸ Bembo és considerat com el prototip de l'home renaixentista; ja hem vist que formava part, a més, de l'Academia Aldina. D'altra banda, sembla que Lucrecia va mantenir una relació no sols platònica amb Bembo. És interessant tenir en compte –tot i que no ha estat estudiat fins ara— que Lucrecia va fer que l'acompanyessen a Ferrara diverses donzelles valencianes que ja estaven al seu servei a Roma. No es tracta només d'un interès per l'origen nadiu d'aquest personal, sinó per la relació que això deu tenir amb els interessos culturals i llibrescs de Lucrecia i, en general, dels Borja.

En aquest sentit, val a dir que, com ens va dir Eulàlia Duran, ben fàcilment aquesta cort fos un altre agent introductor de la nostra literatura a Itàlia. Citava aquesta estudiosa el cas d'Angela de Borja i Carròs de Vilarragut, cambrera valenciana al servei de Lucrecia i ben possiblement la mateixa persona a qui està dedicat un manuscrit de les poesies d'Ausiàs March.

⁸⁸ No deu ser una coincidència que un dels fills de Lucrecia Borja amb el marquès de Ferrara, Ippolito, va ser cardenal i, sobretot pel que ara ens fa al cas, va ser el constructor de la vil·la d'Este, a Tívoli, un dels exponents fonamentals d'arquitectura renaixentista –especialment els jardins—.

D'altra banda, Lucrecia va mantenir una relació ben especial amb el seu cunyat Francesco Gonzaga, marquès —després creat duc per l'emperador Carles V— de Màntua, marit d'Isabel d'Este. Aqueixa relació sembla que va ser sobretot epistolar. El més interessant del cas és que la relació amb la cort de Màntua va ser molt més intensa. Era ben amiga de la marquesa Isabel d'Este i compartien gustos i aficcions literàries, artístiques i culturals.

També val a dir que la **CORT DE MÀNTUA** és força interessant. **Isabel d'Este**, la marquesa i després duquesa, quan Carles V va crear duc el seu marit, era cunyada de Lucrecia Borja, eren bones amigues i compartien gustos i aficcions literàries i artístiques. Les estances d'Isabel d'Este eren conegudes com “il Paradiso” i de fet ho podien ser, per a la cultura i les arts: s'hi aplegaven fins a 6.000 volums en una biblioteca personal com ben poques en la Itàlia —i en tota l'Europa— de llavors, així com també una envejable col·lecció d'instruments musicals...

La cort de Màntua irradiarà bona part del Renaixement Italià: Ariosto, Tiziano, Lelio Manfredi... A la cort de Màntua es va posar en funcionament, ja a començament de la segona meitat del segle XV, el mecenatge d'artistes que tant característic serà del Renaixement. Així, el gran pintor Andrea Mantegna va ser un artista “fixe” de la cort de Mantua. Tant va ser així i tanta la seua anomenada —vinculada a la aqueixa cort— que fins i tot els Gonzaga, titulars de la cort, li van permetre assumir el seu l'emblema heràldic, l'estel. Mantegna hi va fer fortuna, de fet es va construir un veritable palau. Altrament, es considerat el primer pintor renaixentista que no va ser considerat un artesà, sinó que va elevar la pintura a la consideració d'art, equiparat ja a la poesia, la música o l'arquitectura. Mantegna, en la seua obra pictòria a Màntua va conformar els principis de la pintura renaixentista, amb l'afermament de la fantasia cortesana com a gènere específic per a una pintura laica, mural —de grans dimensions—, feta per al gaudi de corts lliurades a la cura del sentit artístic i amb nombrosos referents mitològics i clàssics. Les obres murals de Mantegna per a la cort de Màntua, altrament, constitueixen veritables estudis arqueològics, pel realisme i detallisme, en la representació dels elements dels personatges clàssics o mitològics, fetes a partir de les troballes que llavors hòmens com ara Mantegna ja apreciaven en la seua vàlua. En aquest sentit, val a dir que són essencials, per exemple, la decoració mural, feta per Mantegna, a la Sala dei Sposi, al palau de Màntua, o al Palau del Té, residència estival dels Gonzaga, veritable esclat de la fantasia cortesana.

La importància de Màntua també té una dimensió llibresca i literària atés que, per exemple, Venècia, capital europea de la edició era sota la jurisdicció de Màntua. No podem obviar el fet que Isabel d'Este encomanés el 1500 la traducció a l'italià del *Tirant lo Blanch* a Lelio Manfredi, qui ja havia traduït, en aquella mateixa cort, la *Càrcel de Amor* a l'italià. Lelio ho va fer a partir de la versió catalana, és a dir, tenint al davant un *Tirant lo Blanch* en català. Isabel d'Este li ho va encomanar per “la grande fatica que mi prender di leggerlo” en la versió original. Amb la qual cosa, ja hi havia un *Tirant* —almenys— en català (MARTINES, 1997).

Isabel d'Este no es dedicava només a la “contemplació”. També traïa ensenyaments pràctics de les seues lectures. Així, quan el seu marit va caure presoner en un dels múltiples conflictes d'aquella Itàlia convulsa, on Milà, França i els poders hispànics tant es jugaven, ella el va substituir. No ho va fer gens malament. De fet, Isabel d'Este va regir els estats del seu marit millor i de manera més profitosa que ell.

Quan el van alliberar, consta que aquest va sentir una barreja d'admiració i enveja per tot el que havia fet la seua esposa.

6.5.1.4. *Corts i rotles cultes a casa nostra*

Ben bé no sols calga “eixir fora”. A casa nostra també podem trobar diverses corts i rotles irradiadors culturals. Ja hem parlat dels regnats del Cerimoniós i del Magnànim. Ho hem fet, sobretot, pel que fa a les traduccions, però hi podem tornar i entendre-ho en la mesura en què realitzen, aquests monarques i les “estructures” i usos i costums que instauren, una excel·lent tasca cultural, generadora i intercanviadora. Val a citar també els regnats dels dos fills i successors del Cerimoniós: Joan, no debades dit “el Poeta” i Martí, l'Humà. Que van continuar les accions en matèria cultural del pare.

Podem, però, fer atenció a altres figures que esdevenen centre d'altres nuclis, reials, ciutadans, eclesiàstic. Els segles XIV i XV són “efervescents”, és a dir, hi ha una gran i dinàmica activitat pel que fa a la cultura, diversa i plural, alhora que és bo de veure una evolució i transformació, amb el cabals de França i Itàlia, i, a mesura que avança el XV, també de Castella.

Deixeu-nos fer atenció ara en un dels millors exemples en aquest sentit: la reina Violant de Bar. La seua gran formació i interès cultural no sols la va fer ser centre una cort de poetes que li dedicaven composicions i “trobos” dins la més tradicional pràctica medieval. Jordi de Sant Jordi i altres, com ara el Marquès de Santillana mateix, van formar part d'aqueix rotle poètic (RIQUER & BADIA, 1984). D'altra banda, tenia força contacte amb un altre clàssic de les lletres catalanes, i també de les castellanés, el marquès de Villena, a qui sempre s'adreçava dient-li “mon car cosí”.

Violant de Bar va ser molt activa també a demanar, encomanar, pregar, ordenar còpies, compres o traduccions d'obres. Va ser una veritable “dinamitzadora cultural”. Així, per exemple, podem reportar una sèrie de documents que ens constaten el seu gust i preocupació culturals i dels afanys que hi “metia”, quasi més propis d'un afer d'estat. Així, sabem que, el 1421 la reina Violant va ordenar al prevere Antoni Palomar, capellà de Cocentaina, que s'encarregués de la còpia de la Bíblia en romanç —concretament esmenta “los Evangelis e les epístoles en romanç”— que era propietat de na Carroça de Vilarragut, senyora d'Albaida. Segons afirma la reina Violant mateixa en aqueixa orde, la Bíblia en qüestió era una “joia”. Palomar devia ser un entés, per tant. I té ordres directes i expresses de la reina de copiar aqueixa Bíblia i de fer-ho de manera acurada i primmirada. A l'efecte, la reina especifica una mena de “memòria de qualitats” de les matèries primeres en què i amb què ho ha de fer. Indica que el pergami (avitel·lat) i que les tintes per a les rúbriques i il·luminacions han ser de primera qualitat. Fins i tot la reina va fer que la Cancelleria Reial trametés al justícia i al batle de Concentaina un ofici reial pel qual els ordenava que tinguessen Antini Palomar “per recomanat seu”, que li facilitassen tant poguessen la seua tasca, que el protegissen i li satisfessen totes les despeses. El mateix ordena la reina a Lluís Domínguez, receptor seu al regne de València: que li done tots els diners que calga.

Però si aqueixa Bíblia era una joia per a la reina Violant, més devia ser-ho per a la senyora d'Albaida. Sabem que aquesta no degué acceptar la petició de la reina perquè Palomar en fes copia. Així es dedueix d'un altre ofici de la Cancelleria Reial en què la reina, en to molt directe i imperiós, s'adreça a Palomar i li ordena que “metats mà en fer-vos les dites obres, car som certa que vós ne trobarets bé originals”...⁸⁹

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

⁸⁹ La documentació en què podem seguir tot aquest “afer” és la següent: ACA [Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona], RC [Reial Cancelleria], Reg. 2052, ff. 124v-125r i 135v.

7. TRADUCCIONS AL SERVEI D'ALGUNES DE LES PRIMERES ATENCIONS CRÍTQUES SOBRE AUSIÀS MARCH I ALTRES CLÀSSICS VALENCIANS I EL SENTIT DE LES SEUES RELACIONS ROMÀNIQUES

Com hem pogut comprovar, la bibliografia sobre Ausiàs March és una de les més nodrides de tota la nostra història cultural. Hi ha una gran quantitat d'estudis, els quals s'ocupen del cunyat de Joanot Martorell des d'una complexa i plural munió de perspectives metodològiques. Hi ha diversos reculls i estudis bibliogràfics en els quals ho podem comprovar fàcilment. El "fals" VI centenari del naixement d'Ausiàs March, celebrat el 1997, va esperonar encara més l'interés generalitzat per aquest veritable clàssic de les lletres romàniques. Crec però, que convindria, així mateix, atendre a les anàlisis o a les notícies crítiques sobre el nostre autor fetes abans de mitjan segle XIX, que és quan es produeixen els primers fruits de la Filologia més acostada a la moderna. Prendre en consideració aquestes primeres anàlisis ens pot furnir més dades per resseguir millor tresques de les *traditiones* directa i indirecta de les obres o dels autors estudiats en cada cas. Ens ajudarà a identificar i a localitzar exemplars (*testes*: manuscrits o impresos) no coneguts per completar el medi ambient en què una obra o un autor era llegit i de quina manera era rebut i entès; i això es de gran interès per a la nostra Història Cultural. Ens poden aclarir elements sobre la continuïtat i la mena de la recepció de què han estat objecte aquests autors d'ençà que van escriure; a més, també ens poden marcar solcs que, malgrat la diferència cronològica, poden orientar-nos en les nostres recerques actuals.⁹⁰

En general, es tracta d'entrades o referències (més o menys esteses) en obres d'abast general o enciclopèdic sobre les lletres romàniques, més o menys covades al caliu de la Il·lustració —les del segle XVIII i primeres passes del XIX— o dels primers símptomes d'esperit romàntic —les de la primera meitat del XIX—. D'altra banda, n'hi ha diverses obres que es fan ressò d'exègesis fetes a començaments del segle XVI; i així tenim ja les anelles de la cadena cronològica per al nostre exercici d'arqueologia cultural exegetica. S'ha remarcat molt —amb justícia— el contingut i la importància de la "Carta prohemio" del Marqués de Santillana, veritable primer estudi sobre bona part dels poetes clàssics de literatura catalana medieval. També s'ha fet atenció a la notícia de Fréret en l'"advertiment" (MINERVINI, 1993) a la versió francesa divuitesca del *Tirant lo Blanch*.

⁹⁰ Aquest epígraf és un dels resultats de la meua estada, com a professor convidat, a la Universitat di Roma-Tre, en març de 1998, per gràcia d'una invitació de la Profa. Dra. Annamaria ANNICHIARICO a fi de dictar una conferència sobre "Ausiàs March nel contesto letterario della Valenza del XV sec." i un seminari amb el títol "Da Petrarca ad Ausiàs March". En el transcurs d'aqueixa estada meua, vaig fer noves recerques a la Biblioteca Apostolica Vaticana. [BAV]

Vaja el meu agraïment més sincer a aqueixa universitat, al seu Dipartimento di Letterature Comparate i, sobretot, a la Profa. Annichiarico, per això i per l'interés que sempre ha manifestat per la meua tasca, i al personal de la BAV (especialment, el Dr. Marco BUONOCORE, Dom Filippo TAMBURINI i el Pr. Antoni SALVI), així com també a *Monsignore* Giuseppe CONTE.

Pel que fa a la novel·la de Joanot Martorell, podem tenir una mostra del rendiment que podem tenir en exercicis de la mena com en el que ens proposem de fer ací. Hi ha hagut diversos treballs sobre la seua recepció per part de la crítica en àmbits on, a més a més de França, aquesta obra va ser traduïda i llegida, a Itàlia (MARTINES, 1993), una altra vegada França (CALVO, 1991) i al Regne Unit. També hi ha hagut un estudi de qui subscriu que s'ha ocupat d'estudiar la recepció del *Tirant lo Blanch* a altres àmbits, durant els segles XVI-XVIII, la "transició" fins a l'actualitat, a través de l'anàlisi traductològica exhaustiva de les versions italiana, espanyola i francesa que n'hi hagué (MARTINES, 1997). A partir d'aquí, tasca que algú podria estar temptat d'etiquetar com a "crítica externa", hem pogut disposar d'un gran cabal d'informació. De fet es tracta d'una veritable col·lació textual multilingüe, amb la qual, hem "retornat" al text original a fi i efecte d'entendre'l millor, resoldre'n llacunes ecdòtiques (*lectiones in dubio*, *omissiones* i fins i tot casos de puntuació potser que no gaire resolta de la millor manera, etc.).

Tot això ens reafirma en l'interés que pot tenir atendre a les primeres anàlisis sobre els clàssics (COLÓN, 1997 i 1999; ESCARTÍ 1997a, 1997b, 1997c i 1999). D'aquesta manera podem tenir una perspectiva més completa pel fa a la primor de l'essència subtil que n'ha fet precisament "clàssics" al llarg del temps i malgrat tantes dificultats extralingüístiques i extraliteràries com les que ha patit (i encara pateix) el català al llarg de diversos segles. A més a més, podem comprovar que les obres literàries i la crítica poden establir una nodridura complementària i que resseguir els solcs de l'exègesi potser ens ajuda a no fer tants "camins dubtosos" pel que fa a les obres literàries. D'altra banda, també podem calibrar millor el grau d'innovació que ben bé deuen tenir les recerques contemporànies (ENSENYAT, 1999).

En aquest cas i pel que fa a Ausiàs March, sobretot, i d'altres clàssics valencians, ens ocuparen de Bastero (1724), de Saverio Quadrio (1739 i 1741), que es fa ressò de Bastero, i, de qui se situa, quant als autors valencians, en la base d'aquest, Escolano (1611) i, abans, Beuter (1604).

És de plànyer que l'obra de Bastero siga menys coneguda del que caldria i que, de fet, en l'època ja no fóra gaire. De fet, Brunet (1810) ja ens diu que l'obra de Bastero tenia, a començaments del XIX, un preu estimat entre els 15 i els 24 francs i era "peu commun". Només se'n va publicar el primer volum; tal i com podem llegir en una anotació de mitjan segle XIX en la portada de la relligadura en pell del volum de *La Crusca* del fons Ferraioli de la Biblioteca Apostolica Vaticana. Aquesta anotació diu que Bastero no devia tenir tants recursos i no degué poder fer traure el segon volum de *La Crusca*. Una altra anotació, feta per la mateixa mà, ens diu que aquest és un "libro rarissimo/ Comprai questo esemplare in una vendita a Bordeaux"; en la p. 3, a mitjan pàgina, també escrit de la mateixa mà i fent ratlles lleugerament ascendents, llegim: "ex libris Notarii Jacobi/ Dominici Barberis Racconiscensis".

A desgrat d'això, l'aportació de Bastero és força interessant i m'agosava a dir que important. Realitza una de les primeres tasques d'estudi de la llengua i la literatura catalanes en el seu context romànic medieval, especialment pel que fa a les seues relacions italianes o amb respecte a les aportacions literàries italianes (RUBIÓ Y ORS, 1898). I, amb aquesta perspectiva de base, realitza, en format del que després es consolidarà com a "diccionari d'autors", unes entrades, de varia extensió, sobre els diversos autors, poetes (sense discriminar trovadors i lírics que ja no ho són) i prosistes.

Entre aquests, té una especial significació l'entrada dedicada a Joanot Martorell i el *Tirant lo Blanch*. Tot i que ja ens en vam ocupar extensament fa uns anys,⁹¹ sia'ns permès que fem memòria d'un detall que pot ser un bon indicatiu de la qualitat de l'obra de Bastero i l'impacte que va tenir pel que fa a marcar la pauta de la recepció de *Tirant* a Itàlia, que pot ser anàloga a la seua influència pel que fa als clàssics valencians de què ens ocupem ací. En aquest cas es tracta d'un impacte molt selecte, causat per una obra curta en nombre, la de Bastero, i, com ja hem dit, en definitiva no acabada de publicar, que, tot i això, va influir en obres ben determinants en la història de la literatura italiana com ara el Saverio Quadrio. Així, vam trobar que, en l'exemplar de *La Crusca* conservat en el fons Capponi, en la *Tavola dell'Abreviature*,⁹² tot just al marge de l'entrada "*Gio. Mart., e G. Mart.*",⁹³ hi havia una anotació que, amb lletra no molt llegidora, ens deia:

"Di questo libro Tirante il Bianco qui se ne trova/ in Roma una edizione di Venezia per Pietro/ da nicolini [sic] da Sabbio, e Federico Torresano/ d'Asola, 1438. in numero nella Biblioteca del marchese Alessandro Capponi =".

Efectivament. Si consultem el catàleg de la *libreria* Capponi, comprovarem que hi havia un exemplar d'aquesta edició. En l'entrada «[Martorelli Giovanni]» (CAPPONI, 1747: 248):

"Tirante il Bianco, opera intorno all'ufficio della cavalleria, tradotta dalla lingua Spagnuola nell'Italiana de Lelio Manfredi. Venezia per Pietro de' Niccolini da Sabbio, a spese di Federico Torresano d'Asola 1538. in 4°".

⁹¹ Vicent MARTINES, "*Tirant lo Blanch*" a Itàlia...

⁹² *La Crusca*, p. 108ab.

⁹³ La qual conté la "doctrina clàssica" quant a l'obra de Martorell:

"Il Cavalier Giovanni, o Giovannotto Martorelli, detto Mossen Joanot Martorell, Cavaller. Il suo eloquentissimo libro intitolato Tirant lo Blanc (Tirante il Bianco) che incominciò di scrivere, o comporre à 2. di gennaio 1460., come dice nella dedicatoria. stampato in Valenza del 1490. in foglio, del quale se ne conserva un'esemplare nella libreria della sapienza, o dello studio di Roma. se ne citano i Capitoli. Avverto che non avendo potuto l'Autore fenire del tuto detto libro, per essere uscito di vita nel tempo, che lo componera, benchè no gli mancasse da fare, che la quarta, ed ultima parte; lo terminò poi il Cavalier Martin Giovanni di Gualba, sicome questi lasciò scritto sul fine della medesima Opera, onde sotto lo stesso nome del Martorelli, va compreso, ed allegato per li capitoli il supplimenti, o il fine del Gualba, senza farne specificazione. Questo libro, per quel che appartiene a purità, ed eloquenza de lingua, debbe avvere il primo luogo tra i nostri Prosatori, nè piu, ne meno, come il Decamerone fra i Toscani."

Seguint aquesta pista, vam tenir la fortuna de descobrir un dels dos nous exemplars d'aquesta primera edició del *Tirant* italià que es conserven a la BAV.⁹⁴

Bastero va marcar la pauta de la recepció i la imatge a Itàlia també pel que fa a Ausiàs March i d'altres dels nostres poetes valencians medievals. Hauríem de tenir present que, en la seua percepció d'aquests autors i com ell mateix explicitava, Bastero seguia la línia marcada per Gaspar Escolano i, abans, per Beuter, la qual cosa ens hauria de fer mirar-nos-los, almenys, com una referència a tenir en compte com a uns dels punts de partença de l'exègesi sobre els nostres creadors literaris. Així, Bastero, en la "Prefazione" de *La Crusca*,⁹⁵ ja reproduïx el nucli de les relacions d'anada i tornada entre la lírica valenciana i la italiana. Independentment que hi ha l'error de partença pel que fa a la cronologia dels autors esmentats —es pensava que Petrarca era posterior a Jordi de Sant Jordi, per exemple—, el bo del cas és la percepció de les nostres lletres i de les seues relacions romàniques. També no hem d'obviar que Bastero cita, com a coordenades d'aquesta concepció romànica del seu estudi de les lletres catalanes: Bembo, Equicola, Bouche, Paschieri, Pittoni i Nostradama. En aquest context metodològic, cita explícitament els valencians Escolano i Beuter.

Així ho podem comprovar a més a més del *Tirant lo Blanch*, pel que fa a Ausiàs March, Jordi de Sant Jordi o Jaume Roig.

7.1. PEL QUE FA A AUSIÀS MARCH

Ara quant a la "doctrina" sobre Ausiàs March, en la "Tavola de i poeti provenzali della Età d'Oro, Cioè dal principio del Secolo XI., o in quel torno a tutto 'l Secolo XV., citati per entro 'l libro; e della qualità delle loro Opere, che si allegano" de *La Crusca*.⁹⁶

Aquesta extensa entrada sobre Ausiàs March conté interessants notícies sobre la traducció castellana que en va fer Montemayor, que, a l'albir de Bastero i, abans, d'Escolano, "salió tan mal"; també ens indica que hi degué haver intents de trasllat a l'espanyol de *l'Espill* de Jaume Roig (COSTA-REUS, 2000), a qui Escolano considera un "cerro del Potosí del ingenio"... —hem de tenir present que, en facilitar la versió italiana dels versos que cita d'Ausiàs March, Bastero en realitza el primer assaig de traducció a aqueixa llengua— (Di Girolamo, 1997a i 1997b):

"AUSIÀS MARCH Catalano d'origine, natio della Città di Valenza. Le sue Poesie, stampate, esistenti nella Libreria Casanattense, e in quella della Sapienza. Innamoratosi egli d'una gentildonna Valenziana chiamata Donna *Teresa Bou*, molte Rime compose de' suoi amori; e dopo ch'ella mancò di vita, celebrò la sua morte, come fece il Petrarca quella di Madonna

⁹⁴ Vid. *supra* nota 9. Va trobar l'altre exemplar del *Tirante il Bianco* de la primera edició veneciana de 1538 en el Dondo Ferrarioli de la BAV i ens n'ocuparem en un altre treball.

⁹⁵ Pp. 16-17.

⁹⁶ *La Crusca*, pp. 76-78.

Laura: Ma avvedutosi poi, di aver perduto il tempo, e consumata la sua gioventù in così vani amori, come si raccoglie dall'ottava a c. 59.

*Quem' ha calgut (caluto) contemplar en Amor,
E be sentir sos amagats (nascosti) secrets?
De mos treballs quins (chenti, quali) comptes me son fets?
Vanament he despesa ma dolor.
Tot lo meu seny (senno) franc arbitre l'he dat,
Lo meu jovent tot per ella (cioè per l'Amore) he despès;
Fins al present no men' so may reprès
Preant un mal per be gran estimat."*

voltò tutto 'l suo affetto verso la Beatissima Vergine; onde divotamente invocandola, disse nella Cantica d'Amore:

*Mare de Deu ajas mercè de mi,
e fesme ser de tu enamorat;
De las amors que so passionat
Ja conec cert, que so mes que mesqui.
Abbi pietà di me, Madre di Dio,
E di Te fammi essere innamorato;
Per gli amori cui sonno passionato
Conosco già, ch'io son più che meschino."*

e altrove:

*Mare de Deu, tu es aquella escala
ab quel' peccant lo Paradís escala.
Tu sei Madre di Dio, quella scala
Con che 'l peccante il Paradiso scala:"*

Con che 'l peccante il Paradiso scala, e in altro luogo:

*Mare de Deu, Advocada mia
Fes a ton Fill que piadòs me sia.
Madre di Dio, Avvocata mia,
Fa, che tuo Figlio piadoso mi sia."*

Fioriva egli in tempo di Papa Calisto III., che fu eletto l'anno 1455., chiamato prima con nome di Alfonso Borgia; come si rende chiaro dal seguente componimento, che si legge a c. 133. della seconda edizione di Barzellona fatta nel 1560.

*Damanda feta per Mossen Ausias
March a la Senyora Nacleta
de Borja Neboda del
Pare Sant.*

*Entrel's ulls, e las orellas
Yom' trob un contrast molt gran,
E d'aquell Jutgessau's fan
Parlant de vos maravellas:
Dien los ulls, que val molt mes
De vos lo veurer, que l'oir;
Ellas no volen consentir
Dient que lo contrari es.
Vos, qui de tots valeu mes
Asi de fora com dins,
D'aquests dos mirau los fins,
No l'esguard qui propil's es.*

CIOÈ:

Dimanda fatta da Monsignor Ausias
March alla Signora Donna
Eucleta di Borgia Nipota
del Padre Santo.

Fra gli occhi, e le orecchie
Io mi trovo un contrasto molto grande,
E di quello Guidicessa vi fanno
Parlando di voi meraviglie.
Dicono gli occhi, che vale molto più
Il guardavi, che l'udirvi;
Ma le orecchie non volgono consentire,
Dicenco, che è tutto il contrario.
Voi, che valete più di tutti
Si nello esteriore, che nell'interiore,
Di questi due mirate i fini,
Non già lo sguardo, che è loro proprio:"

colla Risposta, che poi segue, della suddetta *Nacleta*, che incomincia:

*Oidas vostras rahons bellas,
Bon Mossen March, a qui m' coman,
Responcvos breu al que dit han,
Segons juhi (giudizio) que fas d'aquellas."*

E visse lungo tempo, come si cava dal seguente passo del Cant. 8. di Morte:

*La velledat en Valencians mal prova,
E no se com yo fassa obra nova.
La vecchiaja ne' Valenziani prova male (non si confà)
Ed io non so come mi faccia opra nova."*

Le sue Opere furono trasportate in versi Castigliani dal Cavaliere Don Giorgio di Montemaggiore Portoghese, e pubblicate così in Valenza l'anno 1560., e poi in Madrid: Ma su questo proposito non debbo tralasciare la seguente osservazione del letteratissimo Gasparo Scuolano nella sua Storia di Valenza part. I, lib. I., cap. 14. num. 4. . "Y bolviendo (dice egli) a lo que arriba deziamos, que es don proprio de esta Lengua (Limosina) dezir sutiles, y maravillosas razones en breves palabras, con grande suavidad; digo, que viene a ser esto con tanto extremo, que de la manera que para traduzir un verso Latino necessitan los Castellanos de dos, y tres versos en su Lengua, si han de estrujar todo el concepto Latino; assi tambien para trasladar algo de la nuestra en la suya: Y es tanta verdad, que aviendo escrito en el versillo Lemosin que llamamos *cudolada* (cioè un verso di cinque sillabe) nuestro famoso Valenciano Jayme Roig, aquel su memorable Libro contra las mugeres, intitulado de Consejos, en Lengua Lemosina, que entonces corria en Valencia; hambrientos los de buen gusto, por traduzirle en Castellano, para comunicar a todo el Mundo las riquezas del cerro del Potosi del ingenio de aquel gran Poeta, jamas les ha sido possibile el salir con la empresa. No menos goloso, por sacar el oro de las venas del otro profundissimo Poeta Valenciano Ausias March, y embiarle a Castiglia traduzido, el Buen Jorge de Montemayor Poeta Portuguès, puso con gran cuydado la mano en la labor, traduziendo en Castellano sus Obras escritas con tanta pujança de conceptos en Lemosin; mas saliole tan mal su deseo, que puestos en paralelo el original, y el traslado, son tan desemejantes, que pueden passar por obras diferentes, como si fueran de diferentes sugetos, y de diferentes Autores."

Della sua autorità si vagliono il Conte Federigo Ubaldini Tavol. Docum. Amor. Barberin. alle voci *adesso, crema, e faessi*; e Alessandro Tassoni nelle Consid. Petrarc. i più luoghi. Fa ancora onorata menzione di questo Poeta, il Boscano nella Dedicazione del secondo Libro delle sue Rime, alla Duchessa di Soma, con queste parole. "En tempo de Dante, y un poco antes florecieron los Provençales, cuyas Obras, por culpa de los tiempos andan en pocas manos. De estos Provençales salieron muchos Autores excellentes Catalanes, e los quales el mas

excellente es Osias March, en loor del qual, si yo agora me metiesse un poco, no podria tan presto bolver a lo que agora traygo entre las manos; mas basta para esto el testimonio del Señor Almirante, que despues que viò una vez sus Obras las hizo escribir con mucha diligencia, y tiene el Libro de ellas por tan familiar, como dizen, que tenia Alexandro el de Homero.” E poi nel lib. 3., delle sue ottave Rime, a c. 28. della edizione di Venezia dell'anno 1553.

Y al grande Catalan de Amor Maestro

*Osias March, que en verso pudo tanto,
Que enriqueció su pluma el nombre nuestro
Con su fuerte, y sabroso, y dulce llanto:
Amor se levantò, y le hizo diestro
En levantar su Dama con su Canto,
Y en estender su nombre de tal suerte,
Que no podrá vencerse con la muerte.*

Ne fa altresí grata memoria, il celebre Dottor Francesco Fontanella nella seguente cobbola d'un suo componimento che recitò nella Accademia, che fu fatta in Barcellona verso la metà dell'ultimo trascorso secondo, per la festività di S. Tommaso d'Aquino.

*Viu aqui Ausias March
Poeta cast, y eloquent;
Com a fenix dels antics,
Com a pare dels moderns.
Vidi qui Ausias March
Poeta casto, ed eloquente;
Come a fenice degli antichi Poeti,
E come a padre de i moderni.”*

En el Saverio Quadrio veiem un reflex d'aquest sentit de les relacions entre els dos extrems de l'arc de la Mediterrània (occidental europea) i de la “doctrina clàssica” ausiasmarquiana. És molt important, d'altra banda, el fet que aquest savi il·lustrat italià corregeix el sentit de la relació Petrarca-Ausiàs. La cronologia ja n'era més clara. Remarquem la “Particella VII”⁹⁷ de la seua obra, on Saverio Quadrio realitza unes interessants reflexions de mena teoricoliterària, pel que fa a la *invenio* i la *dispositio* a partir de la mimesi i del combat dels defectes de la *imitatio*.⁹⁸

“Domistrasi l'aiuto, che dalla imitazione degli altri riceve la Poetica Arte; e difendesi la medesima imitazione con l'esempio de' più gran Poeti da chi la condana: non tutti però i Poeti, nè ogni lor cosa doveri imitare; dove, i defetti s'annoverano che nell' imitar si commentono: quali Poeti, e quali lor cose imitar si debbano; e come imitandole far si debbano sue; del che le maniere s'insegnano”

Aquesta “Particella” ens fa al cas allà on “si ritiene nei difetti della imitazione, Siccome questa imitazione è utile assai, e giovevole: così soggetta è ancora ad essere con angevolezza viziosamente abufata”.⁹⁹ En aquest cas, crida l'atenció sobre el fet que “il

⁹⁷ *Op. cit.*, 1, 1739, pp. 272-289.

⁹⁸ *Ibid.*, pp. 272.

⁹⁹ *Ibid.*, pp. 274.

primo difetti è di qualli si elegono da imitare cattivi esemplari”¹⁰⁰ El segon defecte “è di quelli i quali si prendono si buoni autori ad imitare, ma con tanta esatezza ciò fanno, che più tosto sembra che li trascivano, anzi che imitarli.”¹⁰¹ I tot seguit posa dos exemples que devia considerar molt relevant: ¹⁰²

“Lucio Apuleio fu uomo di questa fatta, che tutto avendo il povero Lucioano compilato, con pochissime favoluzze del suo solo aggiunte, pretese d’aver egli composto l’*Asino d’Oro*. Alcuini hanno anche voluto al Petrarca dar qualche carico che molto avesse egli presso di Ausiàs March Catalano d’origine, e nativo della città di Valenza, il quali in lingua Limosina molte Rime compose de’ suoi amori verso Teresa Bou, celebrandola in vita, e in morte. Ma questa è stata una solenne impostura: poichè questo autore non fiori, che sotto Calisto III. eletto Sommo Pontefice nel 1455., che vuol dire ottantun anno, dopo che il Petrarca aveva finito di vivere. Egli è bene al Petrarca stesso avvenuto ciò, di che alcuni falsamente hanno voluto lui accusare: perciocchè se ora risogendo egli, volesse da tutti il suo, ne vendremmo moltissimi rimanere spogliati”

Saverio Quadrio completa aquesta doctrina ausiasmarquina en el vol. 2 de la seua obra:

“AUSIÀS MARCH Catalano d’origine nativo dellà Città di Valenza, innamorati d’una Gentildonna Valenziana chiamata Donna Teresa Bou, molte Rime compose de’ suoi amori, e dopo ch’ella manco di vita, celebrou la sua morte, come fece il Petrarca quella di Madonna Laura. Ma avventutosi gitato il tempo, e consumata vanamente la gioventù, voltò tutto il suo afetto verso la Beatissima Vergine, Fioriva sotto Calisto III, che fu eletto a Sommo Pontefice l’anno 1455, e visce una longa vita, che fu minutamente scritta da Diego di Fuentes di Montelfanco. La favella, poi, nella quale questo valente Poeta le sue Rime dettò, fu la Lemosina la quale è un misto di Provenzale, e di Catalana, di Valenza, e di Galizia.”

7.2. PEL QUE FA A JORDI DE SANT JORDI

Ens permetem de reproduir la citació, extensa, però orientadora pel que fa a Jordi de Sant Jordi –hem de tenir present que, en facilitar la versió espanyola dels versos que cita de Jordi de Sant Jordi, Bastero en realitza el primer assaig de traducció a aqueixa llengua— (SIVIERO, 1998):

“Vi ho inseritti, o posti ancora molti degli esempli Toscani, acciochè il Lettore possa più comodamente confrontargli con quelli dei Provenzali; e si veda, che da questi anno anche spesse siate tolti i Rimatori, e Prosatori Toscani molti concetti, e molte invenzioni, come osservarono in parte il Bembo, l’Equicola, il Bouche, il Paschieri, il Pittoni, i Nostradami, ed in particolare Gasparo Scuolano colle seguenti parole [lib. I. cap. 14. num. 2]:

¹⁰⁰ *Ibid.*, loc. cit.

¹⁰¹ *Ibid.*, loc. cit.

¹⁰² *Ibid.*, pp. 274-275.

“No se puede dexar entre renglones, que se pagaron tanto los Italianos de esta poetica invención y estilo de los Lemosines, que no solo les cogieron el arte, y metro, però aun las mesmas rimas traduzian en su lengua Italiana. Cien años antes que floreciesse el Petrarca, es à saber, el año mil doscientos y cinquenta, vivió en nuestra Ciudad un Cavallero famoso poeta llamado Mossen Jordi, criado en la Corte del Rey don Jayme el Conquistador; el qual con mucha gala usò de Sonetos, Sextiles, Tercerolos, y Octavas rimas en Lengua Valenciana Lemosina. Y viniendo despues al Mundo el Petrarca, en el año de mil trescientos, y veintisiete, que se enamorò de madama Laura, llamandole su estrella al mayor lauro que Poeta vulgar ha podido conseguir, se valió de las Obras deste insigne Valenciano, vendiendolas al Mundo por suyas en lengua Italiana. Pudiera dar por testigos à muchas de ellas, però contentareme con sola esta.

“ El Petrarca dize:

*Pace non trovo, e non ho da far guerra;
E volo sopra'l Cielo, e giacco in terra;
E nulla stringo, e tutto'l Mondo abbraccio;
Ed ho in odio me stesso, ed amo altrui:
S'Amor no è, che dunque è quel, ch'io sento?*

“ Mossen Jordi dixo:

*E non he pau, e non tinc quim'guerreig;
Vol sobre l' Cel, e nom' movi de terra,
E no estrench res, e tot lo Mon abràs;
Oy he de mi, e vull a altri gran be:
Si no es Amor, doncs açò que serà?*

que traduzidos en Castellano quieren dezir:

“ No tengo paz, y nadie me haze guerra;
Voy por los Cielos, sin dexar el suelo;
Nada recojo, y todo el Mundo abraço;
A mi mesmo aborrezco, y amo a otri:
Y si esto no es Amor, que es lo que siento?

El modo como pudieron llegar las Obras de Mossen Jordi Cavallero Valenciano a las manos del Petrarca, lo escribe nuestro Antonio Beuter en la Epistola proemial de su Cronica; donde dize, que hallandose en Gascuña con Don Jayme Colona Obispo de Lumbierri, en tiempo del Papa Juan XXIII. como llegasse à las rayzes de los Pyrineros (segun se comprehende de los Comentarios de Alexandro Vellutello en la Vida que escribió del Petrarca) pudieron venir a sus codiciosos ojos, como tentados de aquel manjar, las rimas del dicho Cavallero, que ya entonces corrian por Cataluña, y Gascuña con grande renombre de su Autor; y entonces le desentrañò el estilo, las agudezas, ternuras, y conceptos, passando todo a su propósito, y Lengua.”

7.3. PEL QUE FA A JAUME ROIG

D'altra banda, Bastero (i, a través d'ell, Escolano), també s'ocupa de Jaume Roig, el qual, al seu torn, també trau el cap en el Saverio Quadrio (“Jacopo Roggio”).¹⁰³ Bastero (i Escolano) diuen de Roig:

“JACOPO ROGGIO Gentiluomo Valenziano, detto *Jacme Roig*. Il suo Poema contra le Donne, intitolato *Espill* (Speglio, Specchio) que indirizzò a Baldassare Bou suo nipote; e lo scrisse nell'anno 1427. MS. Vaticano Cod. 4806. in foglio. queste notizie si ricavano dal medesimo Poema, avvegnachè nel Codice non vi sia scritto il nome dell'Autore; leggendosi nel Proemio:

¹⁰³ *Ibid.*, 2, 1741, p. 145; i, a més a més, 3, 1742, p. 371, també anomena “Giovanni di Timonedà”.

Est doctrinal

*Memorial,
que ha nom espill,
A tu com fill
Baltasar Bou,
Per lo quem' mou
Ta molta amor,
E gran calor
De nebot car,
Lo vull dreçar.*

E poi a cart. 77, colomn i.

*Mil quatrecens
Vit set complits
Anys son finits ec.*

Di costui fece onoratissima menzione il Dottor Gasparo Scuolano nella sua Storia del Regno, e della città di Valenza part. 1, lib. 14. num. 4., come abbiamo riportato si sopra alla lettera A. in parlando di AUSIAS MARCH.”

Saverio Quadrio, com ja hem indicat, també fa menció a Roig, tot i que més magra:

“Jacopo Roggio (Jaume Roig) Gentiluomo Valenziano, scrisse nell'anno 1427 un Poema contra le Donne intitolato *Specchio (Espill)* che indirizò a Baldasare Bou suo nipote.”

Finalment, per acabar de completar el quadre sobre el valor o l'interés que suscitaven aquets autors, així com la coneixença que en devia haver, val a dir que Brunet¹⁰⁴ anomena l'obra de Roig, així com també dues obres més del XV valencià (*Lo procès de les olives* i *Lo Somni de Joan Joan*):

“L'exemplaire vendu 63 flor. Meerman et 5 liv. Heber, contient *Libre de les dones*, 130 ff. chifrés, à 2 col. —*Lo procès, o disputa de viudes y donzelles*, 19 ff. non chifrés (l'édition qui farait partie d'un autre exempl. du même recueil, vendu 2 liv. Heber VI, 2962, est différente de celle-ci)— *Lo procès de les olives...* 2 ff. préf. et 40 ff. chifrés. —*Lo somni de Ioan Ioan, ordenat per lo magnifich mosser [sic] Jaume Gaçull Cavaller natural de Valencia*, 1561, 60 ff. sgn. A-H. Caballero, pp. 65 et 67, et Mendez, p. 88, citent: *Lo Procès de les Olives, e disputa dels Jovens e dels Vells.*”

¹⁰⁴ *Op. cit.*

8. GRAELLA DIGITAL DE LES TRADUCCIONS ANGLESES DE LES POESIES D'AUSIÀS MARCH. ORIGINAL I TRADUCCIONS A L'ANGLÈS (TEXT ORIGINAL I VERSIONS, LLISTAT DE MOTS, CONCORDANCES I LEMATITZACIONS)

[**NOTA PRÈVIA:** Al CD-Rom annex hom pot resseguir els enllaços (*links*) que conté la graella a la qual fem referència: lematitzacions, concordances, llistat de mots, poemes, tant de la versió original com de les versions angleses. Altrament, atesa la significació quant a la textura lexicosemàntica i per facilitar-ne la consulta –a més a més de tractar-se d'una activitat plenament filològica i personal—, adjuntem aquets materials en diversos toms:

***Vid.* toms adjunts:**

8.1. LLISTATS DE MOTS

8.2. CONCORDANCES

8.3. LEMATITZACIONS]

NUM POEMES MARCH VERSIO VALENCIANA ORIGINAL				
	TERRY 1976	CONEJERO & RIBES & KEOWN 1986	ARCHER 1992	WITTLIN 1999
	<u>C</u>	<u>C</u>	<u>C</u>	<u>C</u>
	<u>M</u>	<u>M</u>	<u>M</u>	<u>M</u>
	<u>L</u>	<u>L</u>	<u>L</u>	<u>L</u>
1	<u>T</u>	<u>T</u>	<u>T</u>	
2	<u>T</u>	<u>T</u>	<u>T</u>	
3	<u>T</u>	<u>T</u>		
4	<u>T</u>	<u>T</u>		
5		<u>T</u>		
6		<u>T</u>		
7				
8		<u>T</u>		
9		<u>T</u>		
10	<u>T</u>	<u>T</u>		
11	<u>T</u>	<u>T</u>		
12				
13	<u>T</u>	<u>T</u>	<u>T</u>	
14				
15		<u>T</u>		
16		<u>T</u>		
17		<u>T</u>		
18	<u>T</u>	<u>T</u>		
19	<u>T</u>	<u>T</u>		

22		T		
23	<u>I</u>	<u>I</u>	<u>I</u>	
24				
25		T		
26				
27				
28			<u>I</u>	<u>I</u>
29	<u>I</u>	<u>I</u>	<u>I</u>	
30				
31		<u>I</u>		
32			<u>I</u>	
33		T		
34		T		
35		T		
36		T		
37				
38				
39	<u>I</u>	<u>I</u>	<u>I</u>	
40		T		
41				
42			T	
43				
44		T		
45				
46	<u>I</u>	<u>I</u>	<u>I</u>	
47		T		
48		<u>I</u>		
49		T		
50				
51		T		
52				

53			<u>I</u>	
54	<u>I</u>	<u>I</u>		
55				
56				
57				
58		T		
59				
60				
61		T		
62				
63	<u>I</u>	<u>I</u>		
64		T		
65		T		
66	<u>I</u>	<u>I</u>		
67				
68	<u>I</u>	<u>I</u>		
69		T		
70				
71				
72		T		
73	<u>I</u>	<u>I</u>		
74				
75				
76		T		
77	<u>I</u>	<u>I</u>		
78				
79	<u>I</u>	<u>I</u>		
80		T	<u>I</u>	
81	<u>I</u>	<u>I</u>	<u>I</u>	
82	<u>I</u>	<u>I</u>	T	
83		T	T	
84		T		
85				

86				
87			<u>I</u>	
88				
89	<u>I</u>	<u>I</u>		
90		T		
91		T		
92	<u>I</u>	T		
93				
94	<u>I</u>	<u>I</u>	T	
95		T		
96	<u>I</u>	T	T	
97	<u>I</u>	T		
98		T		
99		T		
100				
101	<u>I</u>	<u>I</u>		
102				
103				
104				
105	<u>I</u>	T	<u>I</u>	
106				
107				
108				
109		T		
110		T		
111		T		
112				
113				
114	<u>I</u>	<u>I</u>		
115				
116				
117				
118				
119				

121				
122a		T		
122b		T		
123		T		
124				
125				
126				
127				
128				

**9. EDICIÓ INTERLINEAL DE LES *POESIES* D'AUSIÀS MARCH I LES SEUES
TRADUCCIONS ANGLESES**

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

[*NOTA PRÈVIA*: atesa l'extensió d'aquesta edició interlineal, l'aportem en un volum annex. Això no obstant, som conscients que ben bé seria aquest el lloc on convindria situar-la.]

10. LA PRAXI TRADUCTOLÒGICA DELS TRADUCTORS ANGLESES D'AUSIÀS MARCH. TRADUCCIÓ I FILOLOGIA

10.1. TÈCNiques I CRITERIS DE TRADUCCIÓ

En establir el *status quaestionis* dels estudis sobre Ausiàs March, hem vist que ha estat, després dels comentaris de poemes, un dels que més nombre d'atencions ha tingut per part de la crítica. És una conseqüència lògica de la necessitat d'haver d'entendre Ausiàs March, els trets del seu llenguatge poètic, sobretot des d'una perspectiva específica i ja no tant amb un abast o un enfocament textual —com ara els comentaris de poemes—, sinó detallat. Convé —hi cal— tenir una mena de topografia detallada dels “accidents” de la superfície poètica del nostre poeta a fi de detectar els nusos de força que ens permeten realitzar tasts de nivell profund en els hipocentres.

No volem abusar d'aquesta metàfora tectònica i, per tant, remetem a la tasca de qui ens han precedit. Hauf (1983) va ser el primer a fixar-s'hi, en la imperiosa necessitat de conèixer al detall —al màxim, fet atenció a les unitats lèxiques bàsiques, els mots— els elements de construcció de l'edifici poètic de March. Després, hi ha hagut treballs, projectes de recerca i publicacions que han continuat el seu solc. Tot i això no han passat de la frontera de les unitats lèxiques i de la consideració, a més a més, privativa del text ausiasmarquià com a únic referent etiològic per entendre'l. En aquest treball nostre, pretenem, com ja hem establert, servir-nos de les traduccions —totes elles realitzades per filòlegs medievalistes de reconegut prestigi— per contribuir a entendre l'original. Partim de la base que, com ja hem vist que afirma Costanzo Di Girolamo, un altre filòleg de gran solvència que també és traductor d'Ausiàs March —a l'italià—: “Per l'interpretazione di un poeta, la traduzione è certamente il più difficile banco di prova” (DI GIROLAMO, 1997c: 369).

I ho és perquè en traduir hem de tenir present els mots i les seues xarxes d'interdependències sintàctiques i semàntiques. Per això, en aquest treball, a més d'establir les concordances, el llistat de mots de cada traducció i les lematitzacions completes de les traduccions, acarades entre si i acarables a les de l'original, també establim una edició interlinial —o interserial— de l'original i les seues traduccions. Així serà molt més fàcil poder passar a un anàlisi del llenguatge poètic que contemple com a referent, no només les unitats lèxiques bàsiques, sinó també les solidaritats lexicosemàntiques que s'hi estableixen.

Així tindrem els elements per poder calibrar amb detall les clàusules de compromís morfosintàctic i semàntic d'abast sintagmàtic i realitzar anàlisis de cas pel que fa a “entorns” o atributs essencials per a la caracterització —i la comprensió o intel·lecció— del llenguatge poètic del nostre autor. Per una banda, les **LOCUCIONS** —especialment les verbals, atès la seua influència en l'oració i tenint en compte que tractem amb un poeta com ara March, tendent cap al caragolament sintàctic—. Les locucions són elements essencials a l'hora de caracteritzar l'estil d'un autor (MALMKJAER, 1993) i, en traductologia, haver de “naturalitzar” el text meta (LOZANO GONZÁLEZ, 1992). D'altra banda, les **COL·LOCACIONS** (o solidaritats lèxiques) (BEEKMAN, 1991 [1992]; BENNETT, 1994) i, finalment, els elements de **FRASEOLOGIA** (PAVEL, 1995; COLÓN, 2002) o d'**AFORISMES** o de **PARÈMIA** (NÚÑEZ GARCÍA, 1999; OJANGUREN FERNÁNDEZ, 1995 (1997); NIKOLÁEVA, 1997).

Tot plegat es tracta de “clixés” que determinen l'establiment d'uns criteris d'actuació en haver-los de traduir que han de formar part de l'estratègia traductològica (ANTOINE, 2001; CANTERA ORTIZ DE URBINA, 2000), precisament perquè poden ser elements que indiviuen ja l'original. Es tracta de conceptes de gran densitat epistemològica quant als paradigmes de la lingüística (FAWCETT, 1997). Cal comprovar quan es resolen amb transposicions, modulacions, equivalència o adaptacions (BAKER, 1992). Fins i tot pot ser ben interessant això com a escandall en l'establiment de les modalitats estàndards (CASIO, 2000 [2001]), des del punt de vista de les aplicacions de la traducció més enllà del “mer” trasllat de textos o discursos concrets; a més, si calgués cercar d'una altra aplicabilitat per a la traducció, en l'ensenyament de llengües (FONTENELLE, 1994; HELIEL, 1990; HJORNAGER, 1985 [1986]). Atendre a tots aquests elements, en aquest epígraf i, *in extensu*, en l'edició interlinial, ens pot donar les eines per constituir de fet un corpus paral·lel i multilingüe (original i les diverses traduccions) (KENNY, 2000, 2001; VINTAR, 2001; CORPAS PASTOR, 2000; DOBROVOL'SKIJ, 1990 [1992]; FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, 1995).

Aquests elements són essencials per entendre la construcció d'un text (des de la retòrica lingüística, la lexicografia, lexicografia o sintaxi (PETERS, 1992; MAYORALAS, 2000)), sia des de la perspectiva de l'anàlisi del discurs original, sia des de la perspectiva traductològica específicament (WILSS, 1997; NAVARRO, 1995 [1996]: §§ 9, 11, 14). Hi ha, altrament, interès des del punt de vista de la diversa activació dels procediments de metaforització (GÉNIN, 2001; FUERTES & SAMANIEGO, 1998), com a qüestió “centaure” entre qüestions pròpiament filològiques i unes altres de culturals (MITJA, 1989; MOESCHLER, 1991 [1992]), més encara pel que fa a originals medievals, evidentment allunyats del traductor tant en el vector diacrònic, com ara pel que fa a l'estat de llengua o a la visió de món (BARBOLANI DI MONTAUTO, 1997; CHEVALIER, 1995; HOSINGTON, 1993 [1996]; ARRIMADAS, 1987). Per tot això són veritables “unitats crítiques” de traducció que determinen haver de realitzar transposicions, modulacions, equivalències o adaptacions (GARCÍA IZQUIERDO, 2000; SALVADOR & PIQUER, 2000; FRAILE, 2001).

En gran part, la problemàtica d'aquestes unitats provinga del fet d'estar profundament arrelades en el context lingüístic i cultural (GARGALLO GIL, 2002; AMOSSY, 2001; CORBETA MELCHOR, 2000; BEHIELS, 1993); i per això n'hi haja tants casos intraduïbles i que s'hagen de resoldre a través d'adaptacions o d'equivalències (COMBET & SEVILLA MUÑOZ, 1995) i que, per això mateix constituïsquen camps de lliça de la lingüística cognitiva i de l'anàlisi contrastiva (CUENCA, 2000; FABREGAT, 1994 [1997]).

Aquests tres vèrtexs ens poden donar una caracterització força completa de la complexitat ausiasmarquiana, més encara si tenim en compte el prisma traductològic a través del qual els observem. Aquestes “pedres de toch” –com diria Ausiàs March— ho són també pel que fa a les tècniques, les tonalitats, les variants, els encerts –i potser alguna inintel·lecció— dels traductors anglesos del nostre autor. Per això, ho mostrarem de manera conjuminada de manera que atendrem a les locucions verbals, els aforismes i les col·locacions i, en cada cas, analitzarem de manera interversal les mostres de les traduccions objecte d'aquest estudi i en referència als originals corresponents d'Ausiàs March.

En cada unitat d'anàlisi, l'estructura interversal serà la següent: primer, l'original d'Ausiàs March (<O>), que conté totes les referències a les variants detectades en els diversos trasllats que, en cada cas n'hi haja; després, la versió d'Arthur Terry (<TE>), que sols conté les referències a les variants que ella manifesta respecte a l'original —marcades convencionalment amb “()” i l'exponent que hi correspon a fi de facilitar-ne la localització—; després, la versió de Conejero-Ribes-Keown (“<CO>”), que sols conté les referències a les variants que ella manifesta respecte a l'original —marcades convencionalment amb “[]” i l'exponent que hi correspon a fi de facilitar-ne la localització—; després, la versió d'Archer (<AR>), que sols conté les referències a les variants que ella manifesta respecte a l'original —marcades convencionalment amb “/ /” i l'exponent que hi correspon a fi de facilitar-ne la localització—; i, finalment, quant al poema 28, les corresponents a la versió que Curt Wittlin en va fer (<WI>) —marcades convencionalment amb “< >” i l'exponent que hi correspon a fi de facilitar-ne la localització—. ¹⁰⁵

Aquest mètode, que ja ja vam presentar pel que fa a *Questa del Sant Grasal* catalana (1380) respecte la *Queste del Saint Graal* francesa original (primer terç del segle XIII) (MARTINES, 1993) i quant al *Tirant lo Blanch* i les seues traduccions italiana, espanyola i francesa dels segles XVI-XVIII (MARTINES, 1997), resulta, almenys, pràctic, atès que facilita la localització i la caracterització de les variants que detectem en cada cas. seguit, d'un cos de notes en les quals analitzem o expliquem les variants.

No provem de fer cap recensió de les traduccions de referència, ni tampoc despullar-ne les gràcies ni les desgràcies. En la immensa majoria dels casos, els traductors encerten en les seues versions i en funció dels objectius que en cada cas s'havien plantejat —i expliciten en les introduccions respectives—. Potser, la millor ubicació de cadascuna de les tres versions angleses dels poemes d'Ausiàs March principals (cronològicament: *Terry*, *Conejero-Ribes-Keown*, i *ARCHER* —a més a més de Wittlin, quant al poema 28—) i de la “funcionalitat” de cadascuna la tinguem en el paràgraf següent, extret de la ressenya que Terry va fer de la versió d'Archer:

“Thus he [Archer] steers a middle course between my own versions—now, alas, out of print—which were meant chiefly as an aid to reading the original texts, and the somewhat archaic verse translations of Conejero, Ribes and Keown. The results, to my mind, are remarkably successful: though they often deliberately avoid the turtuous syntax of the originals—surely part of the experience of reading March—they are attractive to read, and, where necessary, help to clarify the subtle twists of March's thought (and, since all translation involves interpretation, it is here that one reaps the benefit of Archer's long and profound acquaintance with these poems).”

¹⁰⁵ Així mateix, per facilitar la localització de les variants traductològiques que afecten específicament les locucions, els aforismes i els elements de parèmia, i les col·locacions, les consigne en cursiva.

Així, aquestes tres versions configuren sengles vèrtexs pel que fa a la concepció i praxi traductològiques i la manera d'abordar el trasllat dels clàssics. Conejero-Ribes-Keown clouen la introducció de la seua traducció (en la reedició de 1997-2001: XXXIII) així:

The present translation contains 74 poems which have already been published in three separate volumes (volume I, 1986; volume II, 1989; volume III, 1993). It is in verse form and it tries to respect March's style, characterized by numerous ellipses, torturous syntax, linguistic ambiguities, which at times may leave the reader somewhat disconcerted. It is precisely this impression—the same one experienced by a native reader—that we have attempted to convey in our translation.

Aquí es contenen les coordenades essencials de les tècniques que segueixen aquests traductors en la traducció d'Ausiàs March: transposicions (sovint abruptes); modulacions semàntiques i sintàctiques (sovint incrementatives i molt poques vegades reduccionistes) que tendeixen a conferir, en general, un to més intensiu a la traducció; tria lèxica i la textura morfosintàctica que tendeix a ser més arcaïtzant que les de Terry o la d'Archer.

Dominic Keown ens ofereix un magnífic resum sobre les ets i les uts del mètode posat en pràctica en la seua traducció, l'única —ben cert— que ha provat i no sense encert traslladar Ausiàs March a l'anglès en vers (KEOWN, 1999). De fet, es van plantejar la qüestió de si havien de presentar Ausiàs March en vers o en prosa i raona la decisió així, en relació a l'opció prèvia de Terry i a posterior d'Archer:

En la seua justament aclamada antologia bilingüe, Arthur Terry va optar per una transcripció no mètrica: un exemple seguit —no sense èxit— per Robert Archer. El fonament que hi ha al darrere d'aquesta tria és clar i convincent. S'ha de tenir en compte que una versió literal i rasa a la vora de l'original permet una comprensió completa i immediata. D'altra banda, el traductor no pot usurpar en cap moment l'ascendència establerta entre l'autor i la seua traducció. El lector és obligat a enfrontar-se amb l'original; la traducció queda en una posició de subordinació, sense cap aspiració de controlar o d'emular el seu model. [...]

D'altra banda, no podem negar que molt de la intensitat implícita en l'estructura de la poesia s'esvaeix quan la reorganitzem en prosa. (KEOWN, 1999: 202)

Al tall d'aquest fil d'argumentació continua fent referència més concreta a les raons que els va fer decidir pel seu mètode (KEOWN, 1999: 204):

Com a conseqüència —i açò era remarcable quant a Ausiàs March—, encara que tàcitament, en el procés de traducció vam haver d'assumir certes condicions prèvies. L'ideal d'equivalents de Schleiermacher, que cerca de proveir al lector estranger amb "the same image and the same pleasure as reading the work in the original language offers the man educated in this way" [...]. No obstant, seria engegats l'extrem d'imaginar que el lector anglès actual podria acceptar amb diligència la llengua antiga i l'abstrusitat de l'embolicada introspecció de March. És ben sabut, per exemple, que fins i tot els estudiants de l'especialitat de Literatura Medieval recorren a versions actuals del en comparació transparent Chaucer abans que no esforçar-se amb els delits de l'original. Com a resultat, el nostre esforç procurava inicialment de fer-ho més llegidor, potser fins i tot excessivament. L'acte de la lectura es facilitava amb una ortografia modernitzada, tot fent fora l'el·lipsi, tot actualitzant

l'expressió i tot resolent parcialment les dificultats lingüístiques. Per compensar aquesta revisió, havíem de fer un "element estranger" mitjançant un arcaisme estrany. Ara, amb el benefici de la percepció retrospectiva, cada vegada que torne als nostres primers assaigs, tendisc a percebre una mena d'inconscient inclinació a tornar a metre l'inveterat gandienc per a un consum modern: un intent de fer més coneguda la figura d'Ausiàs March tant com a traduir-lo.

Keown defensa aqueixa metodologia afirma, finalment (KEOWN, 1999: 204-205, 208 i 210):

En el cas de la nostra traducció en vers d'Ausiàs March, l'assumpte ambiental de la projecció i de l'assoliment del reconeixement exteriors va fer triar l'última alternativa: és a dir, facilitar la lectura al públic anglòfon actual. L'apropament alternatiu pot ser resumit per les arcanes traduccions de Pound a partir dels mestres italians o, efectivament, la fidel austeritat de les versions en prosa d'Arthur Terry, que forcen el lector a adreçar-se al poeta i a enfrontar-se amb l'atractiva dificultat de l'original. [204-205] [...]

Tanmateix, a mesura que el projecte avançava, cada vegada era més evident que el fonamental de l'expressió de March era, precisament, la seua sintaxi inflexible i sovint arcana. En efecte, això és tant una part de la seua pròpia llengua com el seu voluntari antilirisme. Així, es va fer més evident la necessitat de transmetre aquest tret estilístic en la traducció. Hi havia un valor afegit si adoptàvem aquest mètode: el manteniment de l'ordre sintàctic realment tendia a recordar més plenament l'original, tot intensificant el "tast estranger". [208] [...]

No sorprendrà als que es dediquen a la perillosa tasca de la traducció —i especialment la del gran gandienc— que és precisament quan March és més accessible i viu per al lector valencià actual, que es troba més allunyat i amagat per a l'anglòfon, per la qual cosa podem considerar totalment legítimes les raons de transposició lírica. No és insatisfactori imaginar que la peculiaritat d'aquesta anomalia podria haver-se demostrat tot entretenint el nostre poeta i la seua celebrada preferència per la inescrutabilitat de l'enigma. [210]

En definitiva i com hem llegit que aquests traductors mateix ja declaren, aquesta versió no és feta per ser una crossa que ajude el lector perquè no "faça camins dubtosos en la mar" de versos d'Ausiàs March, com sí volia fer Terry en la seua. De fet, Conejero-Ribes-Keown volen "metre" Ausiàs March en "English verse". De fet, aquesta traducció és molt fidel i equivalent a l'original, i això és un mèrit d'aquests traductors. Aquesta versió és força "centrípeta". Ens pot remetre a la lírica isabelina anglesa (ss. XVI-XVII) i no és desgavellat dir-ne que vol encabir-se en un solc "shakesperarià". Això és lícit en traducció i ho fan així perquè pot ser un referent equiparable en l'àmbit cultural i líric anglès al que representa Ausiàs March en el català, hispànic i romànic. Això, però, imposa que els seues "lectors (anglesos) hagen de saber molt d'anglès".

La traducció de Terry és centrífuga, vol ser un Mercuri que transmeta el text d'Ausiàs March. Alhora, no perd mai de vista l'original i només en molt comptades avinenteses podem dir que arribe a "cometre" adaptació —i menys encara adaptació per intel·lecció—. De fet, quan ha de fer modulacions incrementatives lèxiques i afegir o intepola mots —o poques voltes sintagmes—, ho consigna entre parèntesis.

Archer també aborda la seua traducció amb una perspectiva centrífuga tot i que més que no Terry, d'altra banda, Archer se situa en l'extrem oposat a Conejero-Ribes-Keown. De fet, la seua traducció, així com també la de Terry, és en prosa, tot i que es fàcil

de fer-ne la correspondència amb l'estructura versal de l'original.¹⁰⁶ Archer mateix ens diu en "A note on the Translation and Text" (ARCHER, 1992: 19):

Rather, I have tried to produce prose versions that I hope are readable and completely intelligible in themselves, without the aid of explanatory notes or close comparison with the text. At the same time, since March presents so many difficulties of interpretation, the translation also represents as unequivocal a statement as possible of how this translator interprets the poems.

This has sometimes meant including in the translation elements of meaning that I consider implicit in March's text and essential to its understanding. For the sake of clarity, I have changed where necessary the original (often challengingly complex) syntax or order of ideas. Occasional redundancies (sometimes introduced by March to resolve metrical problems) have been eliminated.

La mateixa estratègia ha estat en la base de la nova traducció de poemes d'Ausiàs March que ha acabat Archer. Al "Preface" d'aquesta traducció, tot just acabada de fer i encara inèdita,¹⁰⁷ Archer reproduceix el primer paràgraf de la citació anterior. I afig tot seguit: "The aim of the present version remains largely the same (although some explanatory notes have been added)."

Aquesta nova traducció, però, presenta diversos elements que la fan especialment interessant. Per una banda, n'hi ha fins a 55 poemes traduïts –la meitat més que en Archer, 1992—; d'altra banda, Archer indica que ha revisat les anteriors traduccions a la llum de la nova i nombrosa bibliografia ausiasmarquiana apareguda en els darrers anys i en la qual ell ha tingut una part significativament important atès que, entre altres estudis seus, ha estat l'autor d'una edició filològica de l'original –que obtingué, a més, un premi de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans—. En aquest cas, les relacions entre traducció i filologia són explícites i confirmen les paraules de Di Girolamo que hem reportat al començament d'aquest epígraf. Archer ens ho explica en un paràgraf del "Preface" a la seua nova traducció (Archer, 2003 [en premsa]):

Since these words were written [es refereix les dela introducció d'Archer, 1992 que hem citat adés quant als criteris de traducció que hi va fer servir], however, a great deal has been published on Ausiàs

¹⁰⁶ Com hem tingut ocasió de comprovar en haver de fer la correspondència entre els trasllats en prosa de Terry i d'Archer i els originals en vers d'Ausiàs a fi d'aplicar el programa informàtic TRAMICTEK-02, per establir l'edició interlinial.

¹⁰⁷ Agraïsc ben de cor a Robert Archer primer que haga coronat aquesta tasca tan necessària per a l'ampliació i per a la millora del coneixement d'Ausiàs March i que, segon, m'haja permès de fer-la servir en aquestes anàlisis, tot i que no hi ha hagut temps material per poder aplicar-li el programa Tramictek-02 i incloure-la –com a primícia— en l'edició interlinial. De tota manera, atès que es tracta, aquest d'Archer, d'un treball rigurosament inèdit, no ens ha semblat del tot pertinent traure'l a llum en aquesta edició interversal abans que no hagués estat publicat com a l'obra unitària –i excel·lent— que és.

Això no obstant, sí que he tingut en compte les versos concrets que, en aquesta nova traducció, corresponien a poemes abans no traslladats per Archer o que, tot i haver-ho estat abans per ell, manifesten variants o esmenes.

Citaré Archer, 2003 [en premsa]. En les anàlisis traductològiques, la referència a aquesta nova traducció d'Archer serà: "<AR2>".

March (including the excellent Italian Translation of Costanzo Di Girolamo) and I have completed and published my own critical edition of March. Inevitably, during this period, I have come to interpret some of March's works in a way that is different from the one reflected in the 1998-1989 translations. At the same time, my concept of how a translation should work in relation to the source text has changed considerably, largely because I have had the opportunity to consider seriously issues of translation practice and theory in my teaching at Durham. All these factors have meant that the present versions differ frequently, and sometimes considerably, from those that were published in the Anglo-Catalan Society series.

Per la seua part Curt Wittlin, en el preàmbul a la seua versió "rítmica" del poema XXVIII d'Ausiàs March, ja ens explica alguns dels problemes i quines serien les dues solucions –no desproveïdes d'ironia— per tenir la traducció completa en anglés de les poesies d'Ausiàs March (WITTLIN, 1999: 224-225):

Els traductors d'Ausiàs March probablement podrien aprofitar-se de la reflexió sobre la situació de les traduccions de Shakespeare. Una primera gran diferència, tanmateix, és de mena comercial. Shakespeare és prou famós arreu i pot fer vendre traduccions de les seues obres fàcilment per onsevilla, fins i tot a gent que immediatament les arrimarien. March és molt menys anomenat. [...]

[...]

Encara no tenim traduccions en anglés de tots els poemes d'Ausiàs Marc. Moltes de les traduccions fetes de fa temps són en prosa, i segueixen l'estil de les paràfrasis. Això permet traduccions explicatives, justificades com a "ajuts perquè el lector estudeie l'original en català". Aquestes versions, normalment més llargues que l'original, s'han hagut d'imprimir a línia tirada a fi d'evitar que s'assemblen a la poesia original. És sorprenent perquè hom no ha provat més sovint traduir Ausiàs March a l'anglès en versos rítmics o potser en rima. Què no creu ningú que March puga interessar a un nombre de lectors més gran, que s'interessen per altres temes, per altres llocs, pels sentiments d'una altra persona? [...] [225]

[...]

Les traduccions d'Ausiàs March que m'agradaria veure se situen entre les versions que hom pot cantar amb la música escrita per a l'original i les traduccions filològiques que només aspiren a ser guies del text català. Sembla que hi cal la col·laboració entre traductors solvents filològicament, un poeta (preferiblement famós) i un editor mamprendedor. La primera fase, és clar, és fer paràfrasis que siguin correctes en tots els detalls. A l'hora d'ara, hi ha qui té la preparació necessària per fer-les. Cadascú podria revisar la faena dels altres. El poeta de l'equip estudiaria totes aqueixes paràfrasis i faria la versió poètica. Els filòlegs entendrien si la versió poètica fos massa allunyada de l'original, de tal manera que es fes difícil comparar temàticament els poemes corresponents.

Trobar un poeta així pot ser més difícil que no un editor ric. [226]

[...]

[Conclusions]

[...] N'hi ha pocs que puguen reivindicar ser especialistes en Ausiàs March, però tots són crítics de traduccions, especialment de les poètiques. La solució pot ser comptar amb un poeta famós, un de tan anomenat que es trobe per damunt de les crítiques, a l'hora de fer poemes de les paràfrasis dels filòlegs. Però sóc pessimista sobre el desenvolupament de la indispensable col·laboració entre poetes i *ausiàsmarquistes*. [231]

Així, podem calibrar ben bé la praxi traductològica dels traductors anglesos d'Ausiàs March es concreta en les nostres anàlisis fonamentades en les locucions verbals, els elements de parèmia i les col·locacions –i, a partir d'aquí és ben fàcil de veure-ho *in extensu* en l'edició interlinial— sovint podem observar elements de variació de registre lingüístic entre aquestes tres versions, que assenyalen on correspon (CORONEL, 1994-1995, i 1997). Aqueixos poden ser les millors constatacions de les característiques de cada

traducció i, alhora, la millor manera de diferenciar-les; d'altra banda, aqueixos casos esdevenen bons exemples des del punt de vista del variacionisme lingüístic.¹⁰⁸

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

¹⁰⁸ Tot i que no és aquest l'objectiu del present treball.

10.2. UNITATS CRÍTQUES D'ACARAMENT TRADUCTOLÒGIC

10.2.1. LOCUCIONS VERBALS

afalagar orelles *loc. verb.* Dir coses plaents a algú –o les que espera oir– a fi de tenir-lo content, captar-ne la benvolença, guinyar-ne la voluntat o convèncer-lo.

Poema 67

V. 7

<O > (¹ne *afalagar orelles* ab rahons:)

<CO> (¹Nor e'en *to flatter ears* with reasonings:)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

allargar-se en paraules *loc. verb.* Estendre o ampliar un parlament.

Poema 73

V. 1

<O > [¹(¹No pens d'algú que *m allarch en paraules*)]

<TE > [¹Let no one think that *I spin out my words*.]

<CO> (¹Let no man think *my words are empty prattle*.)

Notes:

[¹] Literalitat lèxica.

++

(¹) Modulació incrementativa semàntica, amb un canvi de metàfora –basat en la personificació implícita en “empty prattle”–.

anar dret *loc. verb.* Seguir una direcció correcta.

Poema 94¹⁰⁹

V. 42

<O > [¹(¹/¹ome *va dret*, seguint natura mestra,/)]

<TE > [¹man *goes straight*, following nature, his mentor;]

<CO> (¹Then man *goes straight*, and follows mistress nature,)

<AR> /¹man *keeps to a straight path* – following ²the\ dominant nature/

<AR2> \¹man *keeps to a straight path*, following ²his\ dominant nature\

Notes:

[¹] Literalitat lèxica.

++

(¹) Literalitat lèxica.

++

¹⁰⁹ Vid. els comentaris de KEOWN, 1999: 207-208.

¹/ Modulació lèxica, que determina un canvi en el punt de vista —arran del canvi de l'element bàsic de metaforització—.

++

²\ Modulació sintàctica, que determina un canvi en el punt de vista del passatge respecte a ¹/

anar amunt e jus *loc. verb.* En direcció de baix a dalt i de dalt a baix, alternativament.

Poema 31

V. 19

<O > (¹fföra-li bo *anar amunt e jus*)

<CO> (¹‘Twere well he went *both unphill and downdale*.)

<AR2> \¹it would be worth suffering its hardships and being carried *up and down*\

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

++

¹\ Adaptació, amb una major explicació del passatge.

anar d'u en àls *loc. verb.* Anar d'una cosa a una altra.

Poema 58

V. 40

<O > (¹*de hu en àls axí redolan*.)

<CO> (¹From one, unto the other, so I roll.)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

anar detrás *loc. verb.* Seguir.

Poema 91

V. 23

<O > (¹ab los ulls cluchs *detràs sos peus aní*.)

<CO> (¹With my eyes closed I trailed his ev'ry step.)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

anar en cabells *loc. verb.* Anar amb el cap descobert, desprotegit.

Poema 79¹¹⁰

V. 30

¹¹⁰ Vid. els comentaris de DILLA, 1997 i GRILLI, 2000.

<O > [¹(¹per què cascú pot *anar en cabells*;)]
 <TE > [¹so that all men may go *about barehead*.;]
 <CO> (¹Barehead, then may all men *wend their way*;))

Notes:

[¹] Literalitat lèxica

++

(¹) Modulació incrementativa semàntica, basada en una transposició sintàctica que determina un canvi d'estil i de punt de vista.

bastar compliment (a algú) loc. verb. Fer-se realitat.

Poema 87¹¹¹

V. 302

<O > /¹feneix delit, si *compliment li basta*,/

<AR> /¹does not *last* beyond *its fulfilment*./

<AR2> *idem* <AR>

Notes:

/¹/ Adaptació.

caure d'esment loc. verb. Oblidar.

Poema 91

V. 50

<O > (¹ab qui·ls haguí ne·l loch, no·m *cau d'esment*;))

<CO> (¹The person and the place *leave not my thoughts*;))

Notes:

(¹) Modulació semàntica.

caure en dolor loc. verb. Experimentar dolor.

Poema 16

V. 5

<O > (¹Mas del (²\²present\)) *caych en dolor* no (³\³llenta:\))

<CO> (¹But for the (²nonce) I *fall in pain* not (³slight:))

<AR2> \¹But for the \²present\ a \³sharp\ *pain grips me*,\

Notes:

(¹) Modulació semàntica.

(²) Modulació lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a \² i també respecte a l'original. De fet, \² és més fidel.

¹¹¹ Vid. els comentaris de DILLA, 1997.

(³) Modulació lèxica.

++

\¹\ Modulació semàntica.

\²\ Modulació lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a (²) i també respecte a l'original. De fet, \²\ és més fidel.

\³\ Transposició i modulació lèxica.

caure plegat *loc. verb.* Caure arrupit.

Poema 83

V. 4

<O > (¹) (²/¹llevat dret,) (³soptament,) *plegat, cau,*)

<CO> (¹For,) (²once upright,) he (³*keeleth*) o'er asudden,

<AR> /¹and at the first step he crumples up and falls to the ground./

<AR2> *idem* <AR>

Notes:

[¹] Modulació incrementativa sintàctica, que determina la transposició de [²].

[²] Transposició.

[³] Modulació semàntica.

++

/¹/ Adaptació.

coldre saviesa *loc. verb.* Dedicar-se a l'estudi.

Poema 72

V. 28

<O > (¹sobrà'n aquells qui *saviesa colen*,)

<CO> (¹Exceeded those who *wisdom cultivate*,)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

cometre ofensa ves algú *loc. verb.* Ofendre.

Poema 36

V. 29

<O > (¹\¹e si d'açò ves Déu *comet ofensa*,\)

<CO> (¹Should I to God, through that, *commit offence*,)

<AR2> \¹And if I *offend God* in so doing,\

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

++

\¹\ Adaptació.

complir desig loc. verb. *Satisfes la voluntat.*

Poema 81¹¹²

V. 7

<O > [¹(¹/desesperat/)] de (²/²/) mos *desigs* [²(³/³complir,/)]

<TE > [¹Without hope] of [²achieving] *my desires*,

<CO > (¹With hope all gone,) (²e'er) (³to fulfill) *my wishes*,

<AR > /¹In despair/ /²of ever/ /³fulfilling/ *my desires*,

<AR2 > *idem* <AR >

Notes:

[¹] Modulació sintàctica.

[²] Literalitat lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a (³) i a /³/.

++

(¹) Modulació incrementativa sintàctica, que tendeix a fer més intens el passatge – *vid.* (²)—.

(²) Modulació incrementativa sintàctica, que contribueix a intensificar més el passatge, en relació amb (¹).

(³) Modulació semàntica; podem percebre una certa variació de registre respecte a [²] i a /³/.

++

/¹/ Modulació semàntica.

/²/ Modulació incrementativa sintàctica –*vid.* (²)—.

/³/ Modulació semàntica; podem percebre una certa variació de registre respecte a [²] i a (³)

córrer a recurs loc. verb. *Buscar refugi.*

Poema 46¹¹³

V. 13

<O > [¹(¹/grans e pochs peixs/)] [²(²/²a recors correran/)] [³]

<TE > [¹fish great and small] will *rush* [²to save] [³themselves]

<CO > (¹Fish, great and small,) will *rush* (²to have recourse)

<AR > /¹and all the fish beneath/ will *rush* /²for shelter/ /³to secret hiding-places./

<AR2 > *idem* <AR >

Notes:

[¹] Transposició.

[²] Modulació lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a (²) i a /²/.

[³] Modulació incrementativa lèxica.

¹¹² *Vid.* els comentaris de DILLA, 1997 i ZIMMERMANN, 1997a.

¹¹³ *Vid.* els comentaris de DILLA, 1997.

++

(¹) Transposició.

(²) Modulació sintàctica; podem percebre una certa variació de registre respecte a [³] i a /²/.

++

/¹/ Modulació semàntica.

/²/ Modulació lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a [³] i a (²).

/³/ Modulació incrementativa sintàctica.

creure de cert *loc. verb.* Tenir la seguretat, estar segur d'alguna cosa.

Poema 90

V. 21

<O > e (¹*crech de cert*) (²ésser malventurós)

<CO> (¹*Full sure I am*) (²he's truly evil-starred)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

(²) Modulació incrementativa sintàctica. De fet "truly" estableix una modalització, alhora que fa més intens el passatge. D'altra banda, val a dir que "evil-starred" contribueix a remarcar el sentit "malventurós" de l'original, amb allò que conté *in origine* de referència als fets, als astres.

creure fermament Creure en termes absoluts, sense dubte.

Poema 49

V. 22

<O > perquèls (¹juheus) (²fermament) (³lo) *creguessen*,

<CO> So that (¹in Him) the (²Jews) (³might well) *believe*,

Notes:

(¹) Transposició

(²) Modulació semàntica, amb modalització.

(³) Transposició

dar bandonament *loc. verb.* Abandonar, separar-se d'algú deixant de fer-li costat i assistir-io

Poema 63

V. 7

<O > axí Amor me [¹ (²*da bandonament*),]

<TE > so Love has [¹*cast me off*,]

<CO> So too (¹*am I by Love now cast away*),

Notes:

[¹] Literatura lèxica.

++
(¹) Modulació semàntica, basada en transposició.

dar càrrec loc. verb. Encomanar alguna tasca.

Poema 63

V. 6

<O > que null [¹ (¹*castich ne càrech li vol dar*)] [²]

<TE > that [¹he will give him *neither punishment nor duties*] [² (to perform),]

<CO> (¹he deals out neither punishment nor charge,)

Notes:

[¹] Transposició i modulació lèxica.

[²] Modulació incrementativa sintàctica, a fi d'acabar d'aclarir el sentit del passatge.

++

(¹) Transposició.

dar castic loc. verb. Castigar. Vid. **dar càrrec**.

dar despit loc. verb. *Memysprear*.

Poema 84

V. 15

<O > e dóna cels, (¹*dant* (²*congoxós*) *despit*)

<CO> But jealousy(¹-its *issue* (²*cumbrous*) *spite*)

Notes:

(¹) Modulació semàntica.

(²) Modulació lèxica.

dar fe loc. verb.

a) Certificar, acreditar.

Poema 20

V. 7

<O > En vós és tot, e no'm cal (¹*dar-hi fe*)

<CO> In you all is, no need have I (¹*t'attest*,)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

b) Comprometre la paraula, comprometre's, donar la paraula.

Poema 10¹¹⁴

¹¹⁴ Vid. els comentaris de PUJOL, 1997b.

V. 12

- <O > [¹ (\¹ dant fe lo rey que [² bon compte'n retria]\) [²]
 <TE > [¹ the king *pledging* himself [² to render good account] [³ of them]
 <CO > (¹ On the condition of good *stewardship*,)
 <AR2 > \¹ once the king *had sworn to be his vassal and to be answerable to him in matters concerning them*\

Notes:

- [¹] Transposició.
 [²] Literalitat lèxica.
 [³] Modulació incrementativa sintàctica.
 ++
 (¹) Adaptació.
 ++
 \¹\ Adaptació.

dar la sang *loc. verb.* Morir, sacrificar-se.

Poema 95

V. 74

- <O > (\¹ *la sanch daré* per tos goigs infinits\
 <CO > (\¹ *My blood I'll shed* but your infinite joy\
 <AR2 > \¹ *my own blood will be the price* of your eternal bliss.\

Notes:

- (¹) Literalitat lèxica.
 ++
 \¹\ Adaptació.

dar lloguer *loc. verb.* Pagar un sou.

Poema 6

V. 30

- <O > (\¹ al cavador *dóna loguer* de metge\
 <CO > (¹ He *gives* a doctor's wage to the gravedigger)
 <AR2 > \¹ paying the grave-digger a physician's fee\
 \

Notes:

- (¹) Transposició.
 ++
 \¹\ Transposició.

dar ocasió *loc. verb.* Permetre.

Poema 9

V. 11

<O > (¹ffõra tot poch no dar ocasió)

<TE > (¹'Twould all be little not to give me cause)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

dar record de loc. verb. [de] Provocar el record en algú.

Poema 92¹¹⁵

V. 6

<O > \¹\ [¹(¹²*dant-me recort de vós,*)] [¹ (¹²*qui tant amava*)]

<TE > [¹*reminding me of you,*] [¹*whom I loved so much.*]

<CO> (¹*reminding me of you,*) (²*I loved so much.*)

<AR2> \¹ *since it* \² *reminds me of you* \³ *whom I loved so much.* \

Notes:

[¹] Literalitat lèxica.

[²] Transposició.

++

(¹) Literalitat lèxica.

(²) Transposició.

++

\¹\ Modulació incrementativa sintàctica.

\²\ Literalitat lèxica.

\³\ Transposició.

dar remei loc. verb. Guarir un mal.

Poema 101

V. 3

<O > [¹ (¹*si és malalt,*)] [² (²*remey no li pot dar*)]

<TE > [¹*if he is ill*], [³*no doctor in the world*] [² (²*car cure him,*)]

<CO> (¹*Should he take ill;*) (³*no doctor in the world*)

V. 4

<O > [³ (³*metge del món,*)] [⁴ (⁴*si donchs no és d'Espanya,*)]

<TE > [⁴*unless he is from spain;*]

<CO> (²*Car sure him,*) (⁴*unless he is from Spain,*)

Notes:

[¹] Literalitat lèxica.

¹¹⁵ Vid. els comentaris de TERRY, 1998 i 2000.

- [²] Transposició.
 [³] Transposició (interval·sal, anticipadora)
 [⁴] Adaptació, com a resultat de [²] i [³].
 ++
 (1) Modulació sintàctica.
 (2) Transposició (interval·sal).
 (3) Transposició (interval·sal, anticipadora).
 (4) Adaptació, com a resultat de (2) i (3).

donar(-hi) fe *loc. verb.* Concedir crèdit, creure.

Poema 23¹¹⁶

V. 6

- <O > [¹(¹<res no valrà,]) [²(²car fe no y donaran,>)]
 <TE > [¹] [²for they will not believe it,]
 <CO> (¹Will be worth nought,) (²no credence will they give;)
 <AR> /¹for they will not believe what they hear,
 <AR2> *idem* <AR>

Notes:

- [¹] Reducció; transposició respecte al vers anterior.
 [²] Adaptació sintagmàtica.
 ++
 (1) Modulació semàntica.
 (2) Literalitat lèxica.
 ++
 /¹/ Adaptació versal, fonamentada en una transposició sintàctica.

donar mercé *loc. verb.* Concedir un favor.

Poema 66¹¹⁷

V. 15

- <O > [¹(¹no m dons mercé,)] [²(²mas guardó del servir,)]
 <TE > [²grant me no favour,] [²but reward for my service;]
 <CO> (¹Grant me no favour,) (²just boon for my service.)

Notes:

- [¹] Literalitat lèxica.
 [²] Literalitat lèxica. D'altra banda podem observar una certa variació de registre, quant a la tria lèxica, respecte a (2).
 ++

¹¹⁶ Vid. els comentaris de DI GIROLAMO, 1997: 377-381.

¹¹⁷ Vid. els comentaris de BADIA, 1998.

- (¹) Literalitat lèxica.
(²) Literalitat lèxica. D'altra banda podem observar una certa variació de registre, quant a la tria lèxica, respecte a [²].

donar oblit en loc. verb. Oblidar.

Poema 98

V. 54

<O > (¹que *dón oblit en* algun (²bé seu ficte,))

<CO> (¹That *I forget* a (²false good) he may bring,)

Notes:

- (¹) Transposició.
(²) Modulació lèxica.

donar ofensa loc. verb. Ofendre.

Poema 28

V. 16

<O > /¹<¹no-m toll esforç per *donar-me ofensa*.>/

<AR> /¹for the man who like me betrays his own self./

<WI> <¹nothing stops me, bent on destruction.>

<AR2> *idem* <AR>

Notes:

/¹/ Adaptació, amb una modulació general.

++

<¹> Adaptació, amb una modulació general (WITTLIN, 1999).

donar plant loc. verb. Provocar aflicció. Vid. supra *donar dol e plant*.

donar terme loc. verb. Donar fi.

Poema 13¹¹⁸

V. 32

<O > [¹(¹/¹/¹/²seran [² *donats térmens*\\))] (²) [³/³/³a ben amar.\\]]

<TE> [¹there will [²also] *be an end*] to [³good loving.]

<CO> (³Good loving) (²then) (¹will also *have its close*.)

<AR> /¹the /³love/ /²will have *reached its limits*./

<AR2> \¹then \³true love\ \²will exist no more.\\

Notes:

¹¹⁸ Vid. els comentaris de DILLA, 1997 i TORRES, 2000.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

- [¹] Modulació semàntica
- [²] Modulació incrementativa lèxica.
- [³] Literalitat lèxica
- ++
- (¹) Transposició.
- (²) Modulació incrementativa sintàctica; variació en l'estil.
- (³) Transposició.
- ++
- ¹/ Adaptació, per modulació sintàctica general. Variació en l'estil i en el punt de vista; hi ha la personificació de "the love".
- ²/ Modulació semàntica.
- ³/ Modulació semàntica, que determina una reducció de sentit quant a un element essencial en la retòrica poeticoamorosa d'Ausiàs March. Així, "ben amar" > "love" –només—.
- ++
- ¹\ Adaptació, per modulació sintàctica general. No hi ha la personificació que hi havia en ¹/ —vid. ³\—.
- ²/ Modulació semàntica.
- ³/ Esmena de ³\—.

donar-se desalt loc. verb. Setir disgust per alguna raó.

Poema 31

V. 7

- <O > (¹e qui d'açò se *dóna gran desalt*,\)
- <CO> (¹Let he who *finds therein a great displeasure*)
- <AR2> \¹And if anyone *strongly objects to this*,\

Notes:

- (¹) Modulació sintàctica, *tot i que* assoleix l'equivalència semàntica. Podem percebre una certa variació de registre respecte a ¹\.
- ++
- ¹\ Modulació sintàctica, *tot i que* assoleix l'equivalència semàntica. Podem percebre una certa variació de registre respecte a (¹).

dur ofensa loc. verb. Ofendre.

Poema 13¹¹⁹

V. 25

- <O > /¹E [¹ si (¹la mort) [²no(²·m)] [³(⁴*dugués*) tal [⁴(⁵*ofensa*)]V
- <TE > And [¹ (even)] if [²death] did not [³[⁴*inflict*] such a [⁵penalty]
- <CO> And if (¹to me) (²Death) (³(⁴*gave*) not such (⁵offence)),
- <AR> ¹And if death were not *such a heavy blow*/

¹¹⁹ Vid. els comentaris de DILLA, 1997 i TORRES, 2000.

<AR2> \¹And if it were not for the fact that death *would only make matters worse*\

Notes:

[¹] Modulació incrementativa lèxica.

[²] Modulació sintàctica, que determina variació en l'estil i en el punt de vista.

[³] Modulació semàntica.

[⁴] Modulació lèxica, amb una certa variació de registre respecte a (⁴).

[⁵] Modulació lèxica, amb una certa variació de registre respecte a (⁵).

++

(¹) Modulació semàntica, determinada per una personificació.

(²) Transposició sintàctica.

(³) Modulació semàntica.

(⁴) Modulació lèxica, amb una certa variació de registre respecte a [⁵].

(⁵) Modulació lèxica, amb una certa variació de registre respecte a [⁴].

++

/¹/ Adaptació.

++

\¹ Adaptació. És bona de veure l'amplificació quant a l'adaptació en aquesta segona versió d'Archer, tendent a fer més entenedors els diversos matisos de l'original.

eixir a carrera loc. verb. Eixir a camí, a l'encontre d'algú.

Poema 11¹²⁰

V. 9

<O > [¹] [²(¹Braços uberts\)] (²) [³\és exid a carrera,\]

<TE > [¹Death] [³has come out into the street] [²with open arms,]

<CO> (¹With open arms) (²she)(³'s come out in the street,)

<AR2> \²Death rushes out onto the road\, \¹with its arms outstretched\

Notes:

[¹] Modulació incrementativa lèxica. Explicita el subjecte el·ludit a l'original.

[²] Literalitat lèxica, tot i que podem percebre una modulació sintàctica basada en l'increment de "with", a més a més de la transposició sintàctica que és la situació que ocupa respecte l'original.

[³] Modulació explicativa.

++

(¹) Modulació sintàctica, basada en l'increment de "with". Hi ha un caire més explicatiu.

(²) Increment lèxic, que explicita el subjecte el·ludit de l'original.

(³) Modulació explicativa.

++

¹²⁰ Vid. els comentaris de DI GIROLAMO, 1997: 376-377.

- \¹\ Modulació semàntica, a més a més de la transposició sintàctica, que és la situació que ocupa respecte l'original. Podem percebre una variació certa variació de registre (almenys de mena diafàsica), respecte a [\²]. En aquest cas, torna a primar l'objectiu de voler ser més expressiu, com ara també en \²\.
- \²\ Modulació explicativa, a més a més de la transposició sintàctica, que és la situació que ocupa respecte l'original. Podem percebre una variació certa variació de registre (almenys de mena diafàsica), respecte a [\²]. En aquest cas, torna a primar l'objectiu de voler ser més expressiu, com ara també en \²\.

encercar consell *loc. verb.* Demanar parer sobre un assumpte.

Poema 11¹²¹

V. 1

<O > \\¹\ (\¹) \\³Quins [\¹(\²tan segurs)] [\²(\³consells) [\³(\⁴vas encerquant,\)])
 <TE > What [\²certain] [\²guidance] [\³do you seek,]
 <CO> (\¹And) what (\²so certain) (\³counsel) (\⁴do you seek,)
 <AR2> \\¹\²Wretched heart!\ \\³Of what use would good advice be to you\

Notes:

- [\¹] Modulació semàntica.
 [\²] Modulació explicativa lèxica, amb una certa variació de registre respecte a (\³).
 [\³] Literalitat lèxica.
 ++
 (\¹) Modulació incrementativa lèxica, a fi de *filar millor* el discurs.
 (\²) Literalitat lèxica.
 (\³) Literalitat lèxica, amb una certa variació de registre respecte a [\²].
 (\⁴) Literalitat lèxica.
 ++
 \\¹\ Adaptació.
 \\²\ Modulació incrementativa lèxica, derivada de una transposició interversal; derivada del "cor malastruc" amb que comença el vers següent.
 \\³\ Adaptació.

errar camí *loc. verb.* Seguir una direcció incorrecta, materialment o moral.

Poema 6

V. 9

<O > (\¹) (\²\¹Quin son camí verdader) (\³ha erat)\
 <CO> (\¹Whoever) (\²hath mistaken) (\³this true way)
 <AR2> \\¹Once a traveller takes a wrong turn\

Notes:

¹²¹ Vid. els comentaris de DILLA, 1997.

(¹) Modulació incrementativa lèxica, que contribueix a fer més explicatiu el passatge.

(²) Transposició

(³) Literalitat lèxica, tot i que ací es perd el matís d'”errança” que, sens dubte, és latent en l'original –que juga amb l'ambivalència d'*errar* com a ‘desencert’ i, alhora, com allò que té de ‘(re)cerca’, semblant al que feien els cavallers literaris (MARTINES, 1995) –element essencial en el tipus de formació cortesana que rebia al segle XV l'estament al qual pertanyia Ausiàs March, qui no debades pertanyia a la *mà militar* de la societat valenciana del seu temps (CHINER, 1997)—.

++

\¹ Adaptació.

ésser absent loc. verb. Trobar-se allunyat d'algú.

Poema 54

V. 2

<O > (¹(²*esent absent*,) d'aquella qui-m fa viure?)

<CO> (¹(²*Being away*,) from her who makes me live?)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

(²) Literalitat lèxica, tot i que hi ha una certa modulació semàntica.

estar en desacord loc. verb. Tenir una mancança d'acord.

Poema 69

V. 66

<O > (¹que dintre, *ssi estan en desacort*.)

<CO> (¹That *are* within themselves *in disaccord*.)

Notes:

(¹) Transposició.

estar entre les mans d'algú loc. verb. Romandre en poder d'algú o d'alguna cosa.

Poema 54

V. 44

<O > ¡E guay (¹d'aquells) qu·(²*entre llurs mans estan*!)

<CO> And woe betide (¹whoe'ver) (²*falls in their hands*!)

Notes:

(¹) Modulació semàntica: s'hi pot percebre explícita la noció de temporalitat.

ser en tenebres loc. verb. Estar a les fosques, sense llum ni claror.

Poema 18¹²²

V. 36

- <O > [¹(²e tant com) [²] [³viu (³ab ell)] [⁴(⁴és en tenebres,)]
 <TE > [¹and as long as] [²the soul] [³dwells in it,] [⁴it is in darkness,]
 <CO > (¹It dwells (⁴in darkness) (²e'er) it lives (³therein,))
 <AR2 > \¹and knows *only darkness* while it *dwells* within it\

Notes:

[¹] Transposició, que determina una variació en l'estil i en el punt de vista del passatge.

[²] Modulació sintàctica.

[³] Modulació sintàctica; hi podem percebre una certa variació de registre amb respecte a (³).

[⁴] Literalitat lèxica.

++

(¹) Transposició, que determina una variació en l'estil i en el punt de vista del passatge.

(²) Modulació incrementativa lèxica, que explicita el subjecte, a partir de la interpretació del traductor.

(³) Modulació sintàctica; hi podem percebre una certa variació de registre amb respecte a [³].

(⁴) Literalitat lèxica.

++

\¹ Adaptació. Això no obstant, hi ha clarament les dues paraules clau que transmeten els respectius nusos forts del sentit del vers i coincideixen amb les que concorren en <TE> i <CO>: "dwells" i "darkness". Ara bé, a més a més de la transposició que hi observem, també hi ha l'influx de "knows", que expressa de manera més fàcilment "sabedora" el que conté el ver ser en "és en tenebres" de l'original.

fer mentir loc. verb. Desmentir, contradir.

Poema 48¹²³

V. 29

- <O > (¹(²Ell) (³amarà)) e no (⁴farà mentir)
 <CO > (¹(³Love (²it) will show)) and will not (⁴give the lie)

Notes:

(¹) Transposició.

(²) Modulació sintàctica ("ell" > "it").

¹²² Vid. els comentaris de DILLA, 1997.

¹²³ Vid. els comentaris de KEOWN, 1999: 209.

- (³) Modulació semàntica, atés que hi ha un canvi en la metàfora.
- (⁴) Modulació semàntica.

guardar honor *loc. verb.* Honorar.

Poema 72

V. 3

- <O > (¹) (²*guardant honor*) a·quell (³eternal ésser)
<CO> (¹Thus) (²*honouring*) that (³Being who is eternal,)

Notes:

- (¹) Modulació incrementativa sintàctica; pretén ser més explicatiu.
- (²) Modulació sintàctica, per conferir un to més intens al passatge.
- (³) Literalitat lèxica.

haver atur *loc. verb.* Detenir-se, romandre durant un temps en un lloc.

Poema 90

V. 27

- <O > e si·(¹n (²lo molt)) (³*havia lonch atur,*)
<CO> If (¹it (²the greatest)) (³*there was long sojourn*)

Notes:

- (¹) Modulació sintàctica.
- (²) Modulació semàntica, per conferir un to més intens al passatge.
- (³) Literalitat lèxica.

haver avis *loc. verb.* Ser informat, assabentat.

Poema 65

V. 12

- <O > (¹haja'n avis dels qui m'estan en torn!)
<CO> (¹*Let heed* be ta'en by those *who are around!*)

Notes:

- (¹) Literalitat lèxica.

haver bon esplet de *loc. verb.* Obtenir bona collita.

Poema 6

V. 35

- <O > (¹ultracuytat,) (²pens)·(³*aver bon splet*)
<CO> (¹presumptuously,) (²he weens) (³*he'll reap good harvest*)
<AR2> \He is so sure of himself that *he thinks those fields will bring him a fine harvest*

Notes:

- (¹) Modulació sintàctica, general, que determina que hi haja una variació en el sentit.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

- (²) Modulació semàntica.
- (³) Literalitat lèxica.
- + +
- \¹\ Adaptació.

haver bona color *loc. verb.* Tenir bon aspecte.

Poema 6

V. 21

- <O > (¹Sí com florí) qui (²*bona color ha*)
- <CO> (¹Like to the florin,) *it is good of hue,*)
- <AR2> \¹Just as one can be taken *in by a fake florin*\

Notes:

- (¹) Literalitat lèxica.
- (²) Modulació semàntica, a partir d'una metaforització diversa.
- + +
- \¹\ Adaptació.

haver calor *loc. verb.*

Poema 49

V. 4

- <O > (¹*haurà calor,*) (²) (³si aigua freda:l banya,;)
- <CO> (¹When he *doth bathe,*) (²e'en) (if cold water bathes him,;)

Notes:

- (¹) Modulació sintàctica –que en determina una de semàntica—.
- (²) Modulació incrementativa lèxica, que determina un sentit més intensiu al passatge.
- (³) Literalitat lèxica.

haver camí *loc. verb.* Anar avant, seguir la via.

Poema 95

V. 68

- <O > (¹dolor sens tu no *hauria camí*)
- <CO> (¹Dolour without You would not *have a path.*)

Notes:

- (¹) Literalitat lèxica.

haver certana paraula d'alguna cosa *loc. verb.* Tenir plena certesa o seguretat d'alguna cosa.

Poema 98

V. 48

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

<O > (¹de vida y mort *he certana paraula*.)
<CO> (¹Of life and death *I have the certain word*.)

Notes:
(¹) Literalitat lèxica.

haver clam *loc. verb.* Queixar-se.

Poema 47¹²⁴

V. 43

<O > (¹no sé (²de qui haver pus honest clam;))
<CO> (¹I know (²not whom more rightly to accuse;))

Notes:
(¹) Modulació semàntica, que determina que el passatge siga més explicatiu.
(²) Modulació sintàctica: CD original > sintagma adverbial. Hi ha un canvi d'estil i, alhora, de punt de vista, determinat, més en concret, pel canvi del nucli del SV, "haver". En la traducció el nucli del SV és "to accuse", que ocupa el lloc corresponent a l'original "clam" (subs.).

haver complanyiment *loc. verb.* Complànyer-se pel patiment físic o moral, o per la dissort d'algú.

Poema 97¹²⁵

V. 41

<O > (¹) [¹(²Tots mos amichs\)] [²(³hagen complanyiment\)] (⁴)
<TE > [¹All my friends] [²may pity]
<CO> (¹Let) (²all my friends) (³commiserate) (⁴my lot)
<AR2> \¹All who love me\ \²will weep\

Notes:
[¹] Literalitat lèxica.
[²] Modulació sintàctica; podem percebre una mena de variació de registre respecte a (³) i \².
++
(¹) Modulació incrementativa sintàctica, que determina que el sentit del vers siga més concessiu.
(²) Literalitat lèxica.
(³) Modulació sintàctica; podem percebre una mena de variació de registre respecte a [²] i \².
(⁴) Transposició.

¹²⁴ Vid. els comentaris de DILLA, 1997.

¹²⁵ Vid. els comentaris de DILLA, 1997 i ZIMMERMANN, 1997a.

++

- \¹ Modulació semàntica, en funció del que Archer interpreta quant al concepte medieval d'"amistat" en la retòrica amorosa de base trobadoresca.
\² Modulació sintàctica; podem percebre una mena de variació de registre respecte a [²] i (³).

haver compassió de loc. verb. Compadir, pel patiment físic o moral, o per la dissort d'algú.

Poema 61

V. 13

- <O > (¹ En aquell punt (²hages (³) compassió)
<CO> (¹And) in that moment (²show you (³some) compassion)

Notes:

- (¹) Modulació incrementativa sintàctica, que pretén fer més filat el passatge.
(²) Modulació semàntica.
(³) Modulació incrementativa semàntica, que confereix una modalització concessiva, més matisada al passatge.

haver coneixença loc. verb.

a) Conèixer.

Poema 87¹²⁶

V. 144

- <O > /¹amant lo bé del qual ha conexença;/
<AR> /¹because of which it knows and loves good./
<AR2> idem <AR>

Notes:

- /¹/ Adaptació, basada en una transposició sintàctica força significativa, que determina un canvi en l'estil del vers i en el punt de vista.

b) Descobrir o veure una cosa que es manifesta més o menys.

Poema 17

V. 38

- <O > (¹per ço cascú pot haver conexença)
<CO> (¹Ant therefore every wight may come to know)
<AR2> \¹And so we can all understand\

Notes:

- (¹) Literalitat lèxica.

++

¹²⁶ Vid. els comentaris de DILLA, 1997.

\ \ Adaptació.

haver conhort *loc. verb.* Aconhortar-se, consolar-se.

Poema 51

V. 11

- <O > (¹no'm trob esforç per *haver-ne conhort*.)
<CO> (¹I find no strength whereby I might *take comfort*.)
<AR2> \ \ I cannot bring myself to seek *comfort there*.\

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

+ +

\ \ Adaptació.

haver contorn *loc. verb.*

Poema 65

V. 8

- <O > (¹Ira i Amor com dins mi) (²*han contorn*.)
<CO> (¹How Ire and Love within me) (²*are conjoined*.)

Notes:

(¹) Transposició, que, tot i no variar significativament l'estil, prova de fer més explicatiu el passatge.

(²) Adaptació, potser causada per una intel·lecció lèxica.

haver defensa *loc. verb.* [a CR] Tenir protecció.

Poema 76

V. 24

- <O > (¹que a tristor yo pusq·*aver deffensa*.)
<CO> (¹That I from sadness may *attain defence*.)
<AR2> \ \ that I would be sorry to think that I was capable of resisting it.)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

+ +

\ \ Adaptació.

haver desacordança *loc. verb.* Discrepar.

Poema 34

V. 39

- <O > e (¹los volers) (²*han* (³gran) *desacordança*.)
<CO> And (¹base desires) (²*have* (³greatest) *disaccordance*.)

Notes:

(¹) Modulació semàntica, que es basa en l'explicitació que els “volers” ausiasmarquians en són els “desitjos bàsics”.

D'aquesta manera, els traductors estableixen una correspondència, potser en excés directa, entre “voler” i “desitjar” (“love” i “desire” —en els corresponents anglesos—). En la tradició romànica medieval de base trobadoresca, aquesta correspondència no es donava; de fet, hi havia una distinció ben clara entre el que era el “desig” i “voler”-“estimar”. Aquesta no diferenciació també es donava en la retòrica poètica medieval anglesa (i renaixentista-barroca); en gran mesura perquè es fonamentava sobre la poètica trobadoresca —arran dels “trouvers” i de la “importació” cultural que en va determinar la cort de l'Elionor d'aquitània, reina consort i esposa llargament empresonada pel seu marit enric ii de plantagenet. més avant, en la poètica isabelina, en el trenc dels ss. XVI-XVII, potser les fites s'esvaeixen un punt, tot i que no s'hi arriba a la mistificació.

De tota manera, si es tracta d'un original medieval i molt determinat, com ara ausiàs march —mal a son grat (*vid. Poema XXIII*: “leixant a part l'estil dels trobadors”)—, per la poètica trobadoresca —la qual conformava el “disseny curricular” de qualsevol lletraferit de l'època—, convindria, més àina, no cometre aquesta correspondència (bibliografia).

(²) Modulació semàntica, qu estableix un to més intensiu de (³).

(³) Modulació incrementativa semàntica.

haver desper loc. verb. No tenir esperança de reeixir-ne.

Poema 40

V. 4

<O > (¹tot lo plaer, *havent-ne desper*.)

<CO> (¹All pleasantness, *retaining but despair*.)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

haver domini loc. verb. Dominar, senyorejar.

Poema 94

V. 36

<O > [¹(¹seguons qual d'ells) [²(²en l'altre/)] (³) [³ha (⁴domini.)/]]

<TE > [¹according to which of them [³dominates] [²the other.]]

<CO> (¹According to which) (²) (³has th'(⁴ascendancy.))

<AR> /¹according to which of them /³has /⁴dominion// /⁴over the other./

<AR2> *idem* <AR>

Notes:

[¹] Literalitat lèxica, amb la transposició de [²].

[²] Transposició —*vid.* [¹]—, en relació amb [³].

[³] Modulació sintàctica. Hi ha, a més, una modulació lèxica en la qual podem percebre una certa variació de registre respecte a (⁴) i a /⁴/.

++

(¹) Literalitat lèxica.

(²) Reducció –de fet, omissió—.

(³) Modulació semàntica.

(⁴) Modulació lèxica, en la qual podem percebre una certa variació de registre respecte a [³] i a /⁴/.

++

/¹/ Literalitat lèxica, amb la transposició de /²/.

/²/ Transposició –vid. /¹/—, en relació amb /³/.

/³/ Modulació semàntica.

/⁴/ Modulació lèxica, en la qual podem percebre una certa variació de registre respecte a [³] i a (⁴).

haver dubte loc. verb. *Tenir por.*

Poema 98

V. 50

<O > (¹ço és, *haver* de mort (²un molt poch) (³*dubte*;;))

<CO> (¹that is *to have* of death (²the mearest) (³*fear*;;))

Notes:

(¹) Literalitat sintàctica.

(²) Modulació semàntica, que fa més intensiu el to del passatge.

(³) Modulació semàntica.

haver en desheret loc. verb. *Menystenir, tenir en poc valor* –vid. *infra.* nota (²) corresponent a aquest cas—.

Poema 53

V. 17

<O > /¹\¹Tan gran amor /²*hauria*:n *deserets*\

<AR> /¹\²*I would be betraying* such\ great love/

<AR2> \¹If I were to allow such a matter as this to pass\

Poema 53

V. 18

<O > /³\²que tal affer menys de senyal passàs.\

<AR> /³\²as mine if I were to allow such a matter to pass unnoticed\ /

<AR2> \²I would betray the greatest of loves.\

Notes:

/¹/ Transposició.

/²/ Modulació semàntica, que proposa una interpretació que fa sentit, tot i que es tracta d'un vers que tampoc no resta totalment aclarit en l'original.

Bohigas (²000: 522b), en el “Glossari”, que tan esbandidor de dubtes resulta en molts casos, ja indica que “deseret” es tracta d’un terme boirós: “*deseret*: LIII, 17, abandó (?)”. Bohigas (²000: 190) mateix ens glossa el sentit d’aquest vers i el següent (“Tan gran amor hauria’n deserets / que tal affer menys de senyal passàs” [LIII, 17-18]): “Consideraria fracassat el seu amor si no es manifestava amb senyals visibles. Els dos versos que segueixen corroboren aquest pensament”.¹²⁷

Si tenim present aquesta nota i les diverses accepcions del nucli de la unitat de traducció corresponent (“betraying”), podrem inferir que el sentit l’original deu girar a l’entorn de la noció que ‘un amor sense elements visibles, és a dir, sense proves o “béns tangibles”, resultaria un amor que no fa fermaça de la seua validesa, que es troba “privat” o “desprovist”.

En aquest sentit, trobarem fonaments en el que Archer ens indica en la seua edició de l’original (ARCHER (ed.), 1997: 1, 223 [nota a LIII, 17]): “ho consideraria un desheretament, és a dir, una injustícia.”

Sobre la base del ‘desheretament’, potser convindrà tenir compte la traducció d’Ausiàs March al francès feta per Gifreu (GIFREU, 1994). Aquest filòleg tradueix aquest vers: “D’un si grand amour serais déshérité”. En *Le Gran Robert* (²001¹²: 1353a), s.v. *déshériter*, llegim: “[¹] *Déshériter qqn de [...]*, l’en priver. [...] [²] “Fig. *Désavantagé [...]* → Misérable. [...] *Déshérité de qqch* → *Frusté, privé*.”

²/ Adaptació.

++

\¹ Transposició i adaptació interversal \².

\² Transposició i adaptació interversal \¹.

***haver espera* loc. verb. *Tenir esperança*.**

Poema 94

V. 111

<O > [¹(¹y en lo no-res *no pot* (²*haver*) *espera*:/)]

<TE > [¹and in nothingness, there *can be no hope*;]

<CO > (¹In nothingness there *can be* (²*found*) *no hope*;))

<AR > ¹and *it cannot reign* where there is nothingness;/

<AR2 > *idem* <AR>.

Notes:

[¹] Literalitat lèxica.

++

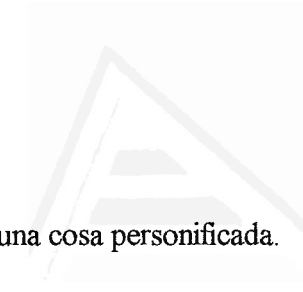
(¹) Modulació semàntica –vid. (²)—.

(²) Modulació semàntica, que pretén fer el passatge més explicatiu.

++

¹/ Adaptació versal.

¹²⁷ Vid: aqueixos versos i tot el *Poema* LIII,m en l’edició interlinial, en aquest mateix treball.

haver favor *loc. verb.* Gaudir de la bona disposició d'algú o d'alguna cosa personificada.

Poema 8¹²⁸

V. 8

<O > (¹passà lo temps que-l bo *favor havia*.)

<CO> (¹Gone is the day when what is good *was favoured*.)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

haver lliga [ab] Tenir un vincle molt estret.

Poema 98

V. 11

<O > Yo pert delit, (¹*havent* ab dolor *liga*.)

<CO> I lose delight sith (¹*I've a bond* with pain.)

Notes:

(¹) Transposició.

haver lligança *loc. verb.* Unir-se.

Poema 19¹²⁹

V. 36

<O > [¹\¹(e tal [²(dolor)] [³(ab (⁴) [⁴(⁵delit)] *ha lligança*.)])]

<TE > [¹and such [²suffering] *is bound* up [³with [⁴pleasure.]]]

<CO> (¹And such a (²pain) *is bound* (³with (⁴great) delight.)

<AR2> \¹along with the pleasures there is deadly pain,\

Notes:

[¹] Modulació semàntica.

[²] Modulació lèxica, podem percebre una certa variació de registre respecte a (⁵).

[³] Transposició.

[⁴] Modulació lèxica, podem percebre una certa variació de registre respecte a (²).

++

(¹) Modulació semàntica.

(²) Modulació lèxica, podem percebre una certa variació de registre respecte a (²).

(³) Transposició.

(⁴) Modulació incrementativa lèxica, que fa més intensiu el passatge.

(⁵) Literalitat lèxica. Podem percebre una certa variació de registre respecte a (⁴).

¹²⁸ Vid. els comentaris de DI GIROLAMO, 1997: 374-375.

¹²⁹ Vid. els comentaris de DILLA, 1997 i SOTOS, 2000.

++
\\ Adaptació.

haver lloc *loc. verb.* Tenir oportunitat.

Poema 87¹³⁰

V. 10

<O > /¹si lurs dos fochs *han loch* en nós d'encendre/

<AR> /¹if there *is room* there for their respective fires to be ignited. /

<AR2> *idem* <AR>.

Notes:

/¹/ Adaptació versal.

haver lloguer Rebre una recompensa.

Poema 63

V. 12

<O > [¹[²(²*no ha* [³(³*lloguer*))]] qui no ha [⁴(⁴*treballat.*)]]

<TE > [¹he who has no [⁴laboured] [²receives no [³pay.]]]

<CO> (¹(²There *is no*(³*wage*) for him who has no (⁴toiled.))

Notes:

[¹] Transposició.

[²] Modulació sintàctica.

[³] Modulació lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a [³].

[⁴] Literalitat lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a [⁴].

++

(¹) Transposició, amb una modulació sintàctica que determina una sensible variació en l'estil i el punt de vista.

(²) Literalitat lèxica.

(³) Modulació lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a [³].

(⁴) Modulació lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a [⁴].

haver paor *loc verb.* Tenir, sentir por.

Poema 72

V. 6

<O > (¹ans ha paor que mon parlar no cumpla)

<CO> (¹Rather I fear my words may not achieve)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

¹³⁰ Vid. els comentaris de DILLA, 1997.

haver paraula [*de*] *loc. verb.* Tenir promesa o seguretat d'alguna cosa.

Poema 98

V. 48

<O > (¹*de vida y mort he certana paraula*)

<CO> (¹*Of life and death I have the certain word.*)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

haver regna *loc. verb.* Dominar.

Poema 87¹³¹

V. 161

<O > /¹*Aquell·amor hon Venus ha sa regna,*/

<AR> /¹*That form of love over which Venus has her dominion!*

<AR2> *idem* <AR>.

Notes:

/¹/ Adaptació versal.

haver remei *loc. verb.* Tenir consol o guariment.

Poema 101

V. 31

<O > [¹(¹*sens ell·*)] [²*al món*] [³(²*remey no puch haver.*)]

<TE > [¹*without her.*] [³*I can have no hope*] [²*in this world.*]

<CO> (¹*Deprived of her,*) *the world* (²*can cure me not.*)

Notes:

[¹] Literalitat lèxica.

[²] Transposició.

[³] Literalitat semàntica.

++

(¹) Modulació semàntica, que fa més intens el passatge.

(²) Modulació semàntica.

jaure en les mans d'algú *loc. verb.* Estar en poder d'algú.

Poema 1¹³²

¹³¹ Vid. els comentaris de DILLA, 1997.

¹³² Vid. els comentaris de DI GIROLAMO, 1997: 372.

V. 6

- <O > [¹(¹\¹ sabent de cert)] qu·[²(en [³(³ses))] mans [⁴(⁴he de jaure.)\]
 <TE > [¹knowing, for certain] that [²I [⁴must fall into] [³its] hands,]
 <CO> (²Into (³their) hands (¹I know) I'm (⁴bound to fall,)
 <AR> /¹and can count on ending up in its hands./
 <AR2> \¹and know for sure that I will end up in its hands.\

Notes:

- [¹] Literalitat lèxica.
 [²] Modulació semàntica.
 [³] Literalitat lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a (³).
 [⁴] Modulació semàntica; podem percebre una certa variació de registre respecte a (⁴).
 ++
 (¹) Modulació esvaïdora.
 (²) Transposició.
 (³) Modulació sintàctica; podem percebre una certa variació de registre respecte a [³].
 (⁴) Modulació semàntica; podem percebre una certa variació de registre respecte a [⁴].
 ++
 /¹/ Adaptació versal.
 ++
 \¹\ Adaptació versal.

justar coneixença *loc. verb.* Tenir capacitat de judici.

Poema 25¹³³

V. 37

- <O > e si en vós (¹conexença justàveu,)
 <CO> If in yourself (¹awareness you assembled,)

Notes:

- (¹) Modulació semàntica .

llançar arrel *loc. verb.* Fer-se fort en un lloc, arrelar.

Poema 92¹³⁴

V. 198

- <O > [¹(¹segons)] [²lo for del lloch hon)] [(ha lançades)] [⁴]
 <TE > [¹according to] [²the law of the place where] [³it has thrust] [⁴out its]

¹³³ Vid. els comentaris de DI GIROLAMO, 1997: 381-382.

¹³⁴ Vid. els comentaris de TERRY, 1998 i TERRY, 2000.

<CO> (¹Depenent on) (²that land's law there) (³it's taken)

Notes:

[¹] Literalitat lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a (¹).

[²] Literalitat lèxica.

[³] Literalitat lèxica.

[⁴] Modulació incrementativa sintàctica.

++

(¹) Literalitat lèxica.; podem percebre una certa variació de registre respecte a [¹].

(²) Transposició.

(³) Modulació semàntica.

Poema 92

V. 199

<O > [¹(¹ffondes rahils:)] [²(²o sus [³(³cara)] de terra,)]

<TE > [¹deep roots:] [²on the earth's [³surface,]]

<CO> (¹Its deepest roots:) (²whether'tis'pon earth's (³soil))

Notes:

[¹] Literalitat lèxica.

[²] Literalitat lèxica.

[³] Literalitat lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a (³).

++

(¹) Modulació semàntica, que pretén fer més intensiu el to del passatge.

(²) Modulació sintàctica.

(³) Literalitat lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a [³].

llançar en oblit loc. verb. Oblidar.

Poema 91

V. 4

<O > (¹e lo passat fon) (²lançat en oblit.)

<CO> (¹And days gone by were) (²cast into oblivion.)

Notes:

(¹) Modulació semàntica.

(²) Literalitat lèxica.

llançar-se en el llit Gitar-se.

Poema 87¹³⁵

V. 279

<O > /¹lanç-m-en lo llit,/ /²/ /³dolor me'n/ gita fora; /⁴/

¹³⁵ Vid. els comentaris de DILLA, 1997.

<AR> /¹I throw myself on to my bed,/ /²but/ /³pain thrusts me off/ /⁴again./
<AR2> *idem* <AR>.

Notes:

/¹/ Literalitat lèxica.

/²/ Modulació incrementativa sintàctica, que pretén fer més filat el passatge.

/³/ Literalitat lèxica.

/⁴/ Modulació incrementativa sintàctica, que prova de fer més intens el to el passatge.

metre a risc *loc. verb.* Posar en perill.

Poema 64¹³⁶

V. 18

<O > (¹*metent a risc,*) sí poria guanyar

<CO> (¹*And ventured all,*) desiring further gain,

Notes:

(¹) Modulació semàntica.

metre en desesper *loc. verb.* Causar desesperació.

Poema 40

V. 17

<O > (¹*Iniquitat met l'om en desesper,*)

<CO> (¹*Iniquity casts man into despair,*)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

metre oblit *loc. verb.* Causar enyorança. *Vid. donar oblit* *loc. verb.*

mostrar dol *loc. verb.* Manifestar aflicció, dolor.

Poema 46

V. 43

<O > [¹(*puys yo són viu, mon cor*)] [²(*no mostra dol*)

<TE > [¹*since I am alive, my heart*] [²*does not show*

<CO> (¹*Since I'm alive, my heart*) (²*shows not such mourning*)

<AR> /¹While I continue to live, I *cannot offer as much proof*

<AR2> *idem* <AR>.

¹³⁶ *Vid. els comentaris de DI GIROLAMO, 1997: 387-389.*

Poema 46

V. 44

- <O > /¹tant com la mort)] [³(³per sa strema dolor./)]
 <TE > such grief as in death,] [³whose suffering is extreme.]
 <CO > As comes with Death) (³through its extreme dolour.)
 <AR > /¹of my heart's suffering as I could by dying./
 <AR2 > *idem* <AR>.

Notes:

- [¹] Literalitat lèxica.
 [²] Transposició semàntica interversal.
 [³] Modulació sintàctica; de fet és més aïna una adaptació.
 ++
 (¹) Literalitat lèxica.
 (²) Modulació semàntica interversal.
 (³) Modulació sintàctica, que resulta ben fidel al sentit.
 ++
 /¹/ Adaptació versal.
 /²/ Adaptació versal.

mostrar refús loc. verb. Refusar.

Poema 19

V. 19

- <O > e lo segon és terrible [¹(¹reffús
 <TE > and the second is the terrible [¹refusal
 <CO > the second is that terrible (¹rebuff

Poema 19

V. 20

- <O > *que vós mostrau*] [²(²si us feya:nqueriment.)]
 <TE > *you give me*] [²if I court you.]
 <CO > *You always give*) (²whene'er I pay you court.)

Notes:

- [¹] Literalitat lèxica.
 [²] Literalitat lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a (²).
 ++
 (¹) Modulació sintàctica, que prova de fer més intens el to del passatge, alhora que més personalitzat.
 (²) Literalitat lèxica, podem percebre una certa variació de registre respecte a [²].

fer enqueriment loc. verb. Demanar res a algú; en l'amor cortés, festejar, requerir d'amors la dama. Vid. **mostrar refús**

mostrar secret loc. verb. Descobrir.

Poema 53

V. 20

<O > ¹Amor li plau que's *mostren sos secrets.*!

<AR> ¹Love is happy for its *secrets to be displayed.*!

<AR2> *idem* <AR>.

Notes:

¹/ Adaptació, de fet esdevé més aïna una glossa.

mudar llig loc. verb. Apostatar.

Poema 53

V. 11

<O > ¹no-m restarà sinó que *mude lig.*!

<AR> ¹by then I will have tried everything, short of *reneging on the Faith.*!

<AR2> *idem* <AR>.

Notes:

¹/ Adaptació, de fet esdevé més aïna una glossa.

obrir la carrera loc. verb. Obrir camí, deixar via lliure.

Poema 92¹³⁷

V. 224

<O > [¹(¹per la Mort *és uberta la carrera.*)]

<TE> [¹the way has been cleared by Death.]

<CO> (¹The road hath now been opened by Death.)

Notes:

[¹] Transposició; podem percebre variacions lèxiques respecte (¹).
++

(¹) Transposició; podem percebre variacions lèxiques respecte [¹].

passar coïssor loc. verb. Sentir dolor intens.

Poema 34

V. 43

<O > (¹si bé·ls morduts *no passen tal cuyçor.*)

<CO> (¹Although the bitten *suffer not such chafe.*)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

¹³⁷ Vid. els comentaris de TERRY, 1998 i TERRY, 2000.

passar desig *loc. verb.* Desitjar.

Poema 22

V. 5

<O > (¹(²car) *pas desig* (³) sens esperanç aver)

<CO> (¹(²) *I feel a great desire* but have no hope.)

Notes:

(¹) Modulació sintàctica –*vid.* (²)—.

(²) Reducció, que determina un estil diferent i un canvi en el punt de vista.

(³) Modulació sintàctica, que, de fet, esdevé adaptació; determina un estil diferent i un canvi en el punt de vista.

perdre camí de *loc. verb.* Perdre la direcció correcta que condueix a un lloc, desorientar-se.

Poema 58

V. 22

<O > (¹torbat, no's mou si d'ella *per* camí,)

<CO> (¹Perturbed, moves not, should he have *lost the way*.)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

perdre carrer *loc. verb.* Equivocar el camí correcte que porta a la consecució d'un fi material o moral.

Poema 8

V. 43

<O > (¹mostrant-me clar com *han perdut carrer*)

<CO> (¹And show me well how *they have gone astray*)

Notes:

(¹) Modulació sintàctica.

perdre compte de *loc. verb.* Trobar-se incapacitat per a pensar en alguna cosa.

Poema 58

V. 24

<O > torbat me sent, (¹*perdent compte de fuyta.*)

<CO> I feel perturbed, (¹the count of flight now lost.)

Notes:

(¹) Modulació sintàctica, que determina un sensible canvi d'estil.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

perdre esperança de loc. verb. Frustrar-se quelcom.

Poema 92¹³⁸

V. 232

<O > [¹(¹e d'ella *pert esperança de* [²(²veure,))]

<TE > [¹and *I lose hope of seeing her* [²again,]]

<CO > (¹And *I lose hope of seeing her* (anew,))

Notes:

[¹] Literalitat lèxica.

[²] Modulació lèxica; podem percebre variacions lèxiques respecte (²).

++

(¹) Literalitat lèxica.

(²) Modulació lèxica; podem percebre variacions lèxiques respecte [²].

perdre lo record loc. verb.[de] Oblidar.

Poema 87

V. 285

<O > /¹*pert lo recort de les cosses passades*/

<AR > /¹*I cannot remember anything from the past*/

<AR2 > *idem* <AR>.

Notes:

(¹) Adaptació, a fi de fer més discursiva la versió.

plegar les mans loc. verb. Unir les mans en senyal de devoció o com a actitud orant.

Poema 96

V. 17

<O > [¹(¹Preguant a Déu, *les mans no m cal pleguar*,/)]

<TE > [¹I do not need to join my hands in prayer to God,]

<CO > (¹In prayer to God *I need not join my hands*,)

<AR > /¹In vain *I press my hands together* in prayer and plead to God,/
<AR2 > *idem* <AR>.

Notes:

[¹] Transposició.

++

(¹) Transposició.

++

/¹/ Transposició.

¹³⁸ Vid. els comentaris de TERRY, 1998 i TERRY, 2000.

portar avantatge *loc. verb.* Avantatjar, ser superior.

Poema 92

V. 163

- <O > [¹(¹sobre tots)] [²(²)] [³(³mals)] [⁴(⁴la Mort)] [⁵(⁵port-avantatge:)]
 <TE > [⁴Death [⁵has the advantage] [¹over all] [² (other)] [³ evils:]]
 <CO> (⁴Death (⁵holdeth sway) (¹o' ver every) (²other) (³ill:))

Notes:

- [¹] Transposició.
- [²] Modulació incrementativa lèxica.
- [³] Modulació lèxica, podem percebre una certa variació de registre respecte a (³).
- [⁴] Transposició i, a més, personificació.
- [⁵] Transposició; podem percebre una certa variació de registre respecte a (⁵).
- ++
- (¹) Transposició.
- (²) Modulació incrementativa lèxica.
- (³) Modulació lèxica, podem percebre una certa variació de registre respecte a [³].
- (⁴) Transposició i, a més, personificació.
- (⁵) Transposició; podem percebre una certa variació de registre respecte a [⁵].

portar caràcter de *loc. verb.* Dur l'empremta.

Poema 92

V. 208

- <O > [¹(¹y, aquell atés, l'altre *n porta* [²(²caracte.)))]
 <TE > [¹and, having achieved it, the other *bears its* [²imprint.]]
 <CO> (¹Once it is gained the other *bears its* (²stamp.))

Notes:

- [¹] Modulació semàntica.
- [²] Modulació lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte (²).
- ++
- (¹) Modulació semàntica.
- (²) Modulació lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte (²).

portar dol *loc. verb.* Sentir aflicció.

Poema 94

V. 70

- <O > [¹(¹car un bé poch entre grans mals [²(²dol)] *porta,*)]
 <TE > [¹for one small good among great ills *brings (more)* [²pain,]]
 <CO> (¹For one small good'midst great ills *must bring* (²grief))
 <AR> /¹for when a small boon comes amidst great ills it *brings only sorrow*;
 <AR2> *idem* <AR>.

Notes:

- [¹] Modulació semàntica.

[²] Modulació lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte (²).

++

(¹) Modulació semàntica.

(²) Modulació lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte (²).

++

¹/ Adaptació.

portar en reconeixença *loc. verb.* Reconéixer.

Poema 44

V. 4

<O > (¹comptes mortals *porte-n reconexença*)

<CO> (¹And mortal tales *I bring in recognition.*)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

portar pels cabells *loc. verb.* Arrossegar algú, dur-lo forçadament.

Poema 98

V. 37

<O > (¹) (²*Per los cabells a mi sembla que'm porten*)

<CO> (¹Dragged) (² by the hair I feel I am transported)

Notes:

(¹) Modulació lèxica, a fi de fer més intens el to del passatge

(²) Literalitat lèxica.

posar en balança *loc. verb.*

Poema 54

V. 15

<O > (¹ab mort (²està) en *balança posada*.)

<CO> (¹With Death (¹itself'tis) now *placed in the balance*.)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica –*vid.* 2—.

(²) Modulació lèxica, a fi de fer més intens el to del passatge –i li confereix un caire més reflexiu—.

posar nom *loc. verb.* Denominar, anomenar.

Poema 84

V. 59

<O > qual d'aquests *noms* (¹voleu en vós *posat*.)

<CO> which of these *names* (¹would you have lief *be given*.)

Notes:

(¹) Modulació sintàctica, amb el mateix valor semàntic.

prendre càrrec de consciència *loc. verb.* Assumir la responsabilitat.

Poema 44

V. 1

<O > Tot metge pren càrrech de consciença

<CO> A charge of conscience each physician takes

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

prendre enseny. *loc. verb.* Aprendre.

Poema 4¹³⁹

V. 44

<O > [¹(¹/romans-ne llas, tots jorns *ne prens enseny.*/)]

<TE > [¹and you are tired of them: every day *you are made aware of this.*]

<CO> (¹Of them you tire; each day *you know this more.*)

<AR> /¹the same thing happens every day, *but you never learn.*/

<AR2> *idem* <AR>.

Notes:

[¹] Modulació semàntica, que fa més explicatiu el passatge.

++

(¹) Literalitat lèxica.

++

/¹/ Intel·lecció.

prendre esment *loc. verb.* [*en*] Traure lliçó o ensenyament.

Poema 63

V. 15

<O > [¹(¹tot amador *prenga'n açò esment.*)]

<TE > [¹every lover should bear this in mind:]

<CO> (¹All lovers to this notice must pay heed:)

Notes:

[¹] Literalitat lèxica.

++

(¹) Literalitat lèxica.

¹³⁹ Vid. els comentaris de KEOWN, 1999: 208.

prendre lo carc *loc. verb.* Assumir la responsabilitat.

Poema 9

V. 21

<O > (¹*Amor ha pres lo carc, si'n res fallesch,*)

<CO> (¹*It is Love's charge if I do fail in aught,*)

Notes:

(¹) Modulació semàntica, que fa més intesiú el to del passatge.

prendre mal sender *loc. verb.* Desviar-se, maldar-se

Poema 6

V. 11

<O > (¹*és-li forçat que prengua mal sender*)

<CO> (¹*Is forced to set his foot down false a road*)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

prendre opinió *loc. verb.* Formar criteri.

Poema 6

V. 18

<O > (¹*forçadament ha pendr opinions;*)

<CO> (¹*Must understanding seek of others counsel;*)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

provar armes *loc. verb.* Experimentar en el combat la capacitat en l'exercici de les armes.

Poema 80

V. 11

<O > /¹\Anau, anau/ (¹/²vostres armes provar/)\

<CO> Go to, go to, (¹that you may try Your arms)

<AR> /¹Be off with you,/ /²/

<AR2> \¹Take your arms elsewhere,\

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

++

/¹/ Adaptació.

/²/ Reducció.

++

\¹\ Adaptació.

Poema 80

V. 12

- <O > (¹/¹\encontr·aquell *qui vostre no vol ser!*\)
 <CO> (¹Against that man *who would not be your own.*)
 <AR> /¹and pick on someone who doesn't want to bé your serf!/
 <AR2> \¹and challenge someone who does not want to be your serf!\

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

++

/¹/ Adaptació.

++

\¹\ Adaptació. Són bons de veure, respecte <AR>, que “pick on” > “challenge” i “doesn't” > “does not”.

provocar a vòmit *loc. verb.* Suscitar la regurgitació.

Poema 94

V. 86¹⁴⁰

- <O > [¹(/¹car tota carn *a vòmit me provoca*;)]
 <TE > [¹for all flesh *makes me vomit*,]
 <CO> (¹And all flesh now *can move me but to vomit*,)
 <AR> /¹since any kind of flesh *now turns my stomach*./
 <AR2> \¹since flesh of any kind turns my stomach.\

Notes:

[¹] Literalitat lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a (¹).

++

(¹) Literalitat lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a [¹].

++

/¹/ Adaptació.

++

\²\ Adaptació. Són bones de veure diverses variants respecte a <AR>: “any kind of flesh” > “flesh of any kind” i la reducció lèxica que determina eliminar “now”.

rebre consell *loc. verb.* Ser aconsellat.

Poema 92¹⁴¹

V. 102

- <O > [¹(¹no só en punt de voler *consell rebre*,)]
 <TE > [¹and I do not want *to see any remedy*.]
 <CO> (¹I have no mind *to pay jeed to advice*,)

¹⁴⁰ Vid. els comentaris de DI GIROLAMO, 1997: 393-396.

¹⁴¹ Vid. els comentaris de TERRY, 1998 i TERRY, 2000.

Notes:

[¹] Literalitat lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a (¹).

++

(¹) Literalitat lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a [¹].

retre bon compte *loc. verb.* [*de*] Informar, presentar, oferir un report o una informació.

Vid. dar fe *loc. verb.*

retre compte de *loc. verb.* Satisfereix unes obligacions econòmiques concretes. *Vid. dar fe* *loc. verb.*

retre esperit *loc. verb.* Morir.

Poema 5

V. 15

<O > (¹ma ja *retut son sperit* en creu,)

<CO> (¹But once *his spirit had parted* on the cross)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

rodar en pensa *loc. verb.* Ballar pel cap una idea insistentment sense acabar de perfilar-se; venir al cap o tenir-hi moltes coses o idees, sense concretar-ne cap.

Poema 36

V. 43

<O > (¹reb-los mon cor tots quants *en penssa m roden*,)

<CO> (¹My heart them welcomes, all those *around my though*)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

rompre cabells *loc. verb.*

Poema 11

V. 18

<O > [¹(*cabells rompent*)] [²(²ab (³grans) *hudulaments*,)]

<TE > [¹*tearing her hair*] [*with great howls*,]

<CO> ¹⁴²(¹*Tearing her hair*) (²with (³fierce shrieks and) *howls*,)

¹⁴² *Vid. els comentaris de DILLA, 1997.*

Notes:

[¹] Literalitat lèxica.

[²] Literalitat lèxica.

++

(¹) Literalitat lèxica.

(²) Modulació lèxica, que contribueix a fer més intensiu el to del passatge –*vid.*

(³)—.

(³) Modulació incrementativa lèxica, que contribueix a fer més intensiu el to del passatge.

saber de cert *loc. verb.* Tenir la seguretat, estar segur d'alguna cosa. *Vid. jaure en les mans d'algú* *loc. verb.*

saber greu a algú Fer sentir pena o donar disgust.

Poema 17

V. 59

<O > (¹*e sab-me greu, com no haureu demèrit*)

<CO> (¹*It doth me grieve that you'll have no demerit*)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

saber noves de *loc. verb.* Assabentar-se de notícies.

Poema 89¹⁴³

V. 33

<O > [¹(¹*Noves de vós saber mortalment tem.*)]

<TE > [¹*I am mortaly afraid to have news of you.*]

<CO> (¹*Of news from you I have a deathly fear.*)

Notes:

[¹] Transposició, tot i que hi ha una correspondència lèxica.

++

(¹) Transposició, que determina un canvi significatiu en l'estil i en el punt de vista del passatge; de fet, és una adaptació.

cloure les palpebres *loc. verb.* Tancar els ulls.

Poema 28¹⁴⁴

¹⁴³ *Vid.* els comentaris de DI GIROLAMO, 1997: 398.

¹⁴⁴ *Vid.* els comentaris de WITTLIN, 1999: 226-229; ARCHER, 1992 i 1994; DI GIROLAMO, 1997: 383.

V. 3¹⁴⁵

- <O > /¹<¹pochs animals *no cloen les palpebres*>/
 <AR> /¹every small creature *keeps a wide-eyed vigil*,/
 <WI> <¹Most animals *are restless, worried.*>
 <AR2> *idem* <AR>.

Notes:

- /¹/ Adaptació.
 ++
 <¹> Adaptació.

sentir sabor *loc. verb. Tastar.*

Poema 92¹⁴⁶

V. 142

- <O > [¹(¹poden-ho [²dir] los qui [³la sabor *senten*,,))]
 <TE > [¹those who [²*experience her taste*] may [³say] this,]
 <CO> (¹all those who (³*know her taste*) may (³speak) of this,)

Notes:

- [¹] Transposició –*vid.* [³]—.
 [²] Modulació lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a [³].
 [³] Literalitat lèxica; de fet, hi ha una modulació lèxica: “sentir” > “to experience”, més fidel o, més aïna, més equivalent.
 ++
 (1) Transposició –*vid.* [³]—.
 (2) Modulació lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a [²].
 (3) Literalitat lèxica; de fet, hi ha una modulació lèxica: “sentir” > “to know”.

senyalar ab lo dit *loc. verb. Indicar.*

Poema 94¹⁴⁷

¹⁴⁵ *Vid.* les versions espanyola, francesa i anglesa d'aquest poema –i, en concret, d'aquest vers— que acompanyen el CD de 1993 amb les totes les cançons de Raimon, incloses les seues versions musicades de poemes d'Ausiàs March; vegeu també la versió de GIMFERRER 1978. Quant al vers 3, que ara ens ocupa, aqueixes versions diuen:

- <esp-Gimferrer> de los brutos *los párpados se cierran*
 <espanyol-CD > pocos animales *no cierran los párpados*
 <francés-CD > peu d'animaux *ne ferment leurs paupières*
 <anglés-CD > few animals *do not close their eyes*

¹⁴⁶ *Vid.* els comentaris de TERRY, 1998 i TERRY, 2000.

¹⁴⁷ *Vid.* els comentaris de DI GIROLAMO, 1997: 396-397.

V. 91

<O > ⁽¹⁾ [¹(²/¹los temps e lochs) [²(³/²ab lo dit la'm senyalen, //)]]
 <TE > [¹times and places [²point to her with their fingers,]]
 <CO > (¹Both) (²times and places) (³point her out of file,)
 <AR > ¹Times and places ²point her out to me together//
 <AR2 > *idem* <AR>.

Notes:

[¹] Literalitat lèxica –*vid.* [²]—.

[²] Modulació semàntica, que determina un canvi de punt de vista, alhora que confereix un to més personalitzat –o reflexiu— al passatge: “their fingers” i “her” –*vid.* ²/—.

++

(¹) Modulació incrementativa lèxica.

(²) Transposició; de fet, hi ha una modulació sintàctica –*vid.* [²] i ²/—.

(³) Modulació semàntica, que fa més remarcable el fet mateix de distingir o “assenyalar” algú.

++

¹/ Modulació lèxica.

²/ Modulació sintàctica –*vid.* [²]—. En aquest cas es refereix a “times and places”, és a dir, explicita el subjecte de [²].

ser baratat per drap loc. verb. Malaguanyar, llançar a perdre, vendre's barat, malbaratar; no tenir valor.

Poema 42¹⁴⁸

V. 23

<O > ¹Vostre cos leg *per drap és baratat!*
 <AR > ¹For you've sold your body for a few yards of cloth!
 <AR2 > *idem* <AR>.

Notes:

¹/ Equivalència.

ser càrrec als muscles loc. verb. Suportar un pes físic o moral.

Poema 69

V. 16

<O > (¹als muscles meus és càrrech molt plaent.)
 <CO > (¹A load most pleasant'tis upon my shoulders)

Notes:

¹⁴⁸ *Vid.* els comentaris de DI GIROLAMO, 1997: 382-384.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

(¹) Transposició.

ser d'un altre cabal *loc. verb.* Ser d'una altra mena o condició.

Poema 32

V. 17

- <O > (¹Són e seran molts d'un altre cabal:)
- <AR> (¹There are others, and there always will be, of a different nature,)
- <AR2> *idem* <AR>.

Notes:

(¹) Adaptació; de fet, esdevé una glossa.

ser de present a algú *locs. verbs.* Estar en el mateix lloc que un altre.

Poema 46¹⁴⁹

V. 24

- <O > [¹(¹e que tots temps *me sereu de present*.\)]
- <TE > [¹and to keep you continually present (to me).]
- <CO> (¹And that all times *to me you will be present*.)
- <AR> /¹and to keep you constantly in my thoughts./
- <AR2> \¹and will keep you always in my thoughts.\

Notes:

- [¹] Transposició.
- ++
- (¹) Literalitat lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte \¹.\
- ++
- /¹/ Adaptació.
- ++
- \¹\ Literalitat lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte (¹).

ser en dolor *loc. verb.* Experimentar dolor, trobar-se en un estat dolorós.

Poema 13¹⁵⁰

V. 43

- <O > (¹/¹(¹creure de mi,) que [¹*só en tal dolor*,]/)
- <TE > [¹the least you can do is believe all your heart]
- <CO> (¹/²Believe of me) *I suffer from that pain*,)
- <AR> /¹/²Have no doubt,/ my suffering is as serious as that./
- <AR2> *idem* <AR>.

¹⁴⁹ Vid. els comentaris de DI GIROLAMO, 1997: 386.

¹⁵⁰ Vid. els comentaris de DILLA, 1997 i TORRES, 2000.

Poema 13

V. 44

- <O > (³no fareu molt que y doneu plena fe./)
 <TE > that [¹*my suffering*] is as great as I say.
 <CO > (³T³would not be much to place therein your trust.)
 <AR > /³The least you can do is to believe me./
 <AR2 > *idem* <AR>.

Notes:

[¹] Transposició.

++

(¹) Literalitat lèxica.

(²) Literalitat lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a /²/.

(³) Modulació semàntica.

++

/¹/ Adaptació.

/²/ Literalitat lèxica; podem percebre una certa variació de registre respecte a (²).

/³/ Adaptació.

ser en record loc. verb. Romandre en la memòria.

Poema 51

V. 37

- <O > (¹*En recort és aquell Pau de Bellviure*)
 <CO > (¹*To memory is called Pau de Bellviure*:)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

ser escut en contra loc. verb. Defensar, protegir d'algun perill.

Poema 96

V. 36

- <O > [¹(¹encontra ublit vules-*me sser escut!*/)]
 <TE > [¹*be a shield to me* against oblivion!]
 <CO > (¹Against oblivion *serve me as a shield!*)
 <AR > /¹*be my shield* against oblivion./
 <AR2 > *idem* <AR>.

Notes:

[¹] Transposició.

++

(¹) Transposició.

++

/¹/ Adaptació.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

ser spill *loc. verb.* Ser model o exemple.

poema 22

V. 34

<O > (¹car seré spill de leals amadors)

<CO> (¹For I will be the glass of loyal lovers,)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

ser ocasió de *loc. verb.* Causar.

Poema 65

V. 42

<O > (¹és ocasió de tu a mi forçar)

<CO> (*Is the occasion*'pon me to exact you force,)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

ser ofensa *loc. verb.* Ofendre.

*Poema 76*¹⁵¹

V. 28

<O > (¹cars sens amor) (²tot delit m'és *offenssa*),)

<CO> (¹Deprived of love,) (²all joy to me *is offence*.)

Notes:

(¹) Modulació semàntica, que confereix un to més intens al passatge.

(²) Literalitat lèxica.

seure en banc *loc. verb.* Ser d'aquesta classe o condició (de la qual s'ha parlat abans).

Poema 32

V. 39

<O > /¹\e l'ome pech \²\ *en aquest banch no seu,*/

<AR> /¹But the brutish man *has no place on that bench,*/

<AR2> \¹But the brutish man, \²who knows nothing of this\, has no place on that bench,\

Notes:

/¹/ Literalitat lèxica.

+ +

\¹\ Adaptació, fonamentada en \²\

¹⁵¹ Vid. els comentaris de DILLA, 1997.

\²\ Modulació incrementativa sintàctica –una veritable interpolació–, que vol escatir més matisos del sentit.

tancar la porta (d'alguna cosa) *loc. verb.* Fer inaccessible una cosa o un sentiment.

Poema 76¹⁵²

V. 38

<O > (¹perquè d'Amor me veig *tancada porta*.)

<CO> (¹Because of Love I see *the door is closed*.)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

tenir avantatge *loc. verb.*

Poema 82

V. 5

<O > [¹(¹L'home sabent *no té pus avantatge*/)]

<TE > [¹The wise man *has no advantage*] [²(over the fool),]

<CO> (¹(²The wisest man) (³*can have*) *no more advantage*)

<AR> /¹The wise are no better off in this respect than are fools,/

<AR2> *idem* <AR>.

Notes:

[¹] Literalitat lèxica.

[²] Modulació incrementativa sintàctica, que contribueix a fer més explicatiu el passatge.

++

(¹) Modulació semàntica.

(²) Modulació semàntica; l'influx del superlatiu no deu seu neutre.

(³) Modulació semàntica, amb una modalització tendent a la remarcar el caràcter de possibilitat del passatge.

++

/¹/ Adaptació, amb un sensible canvi d'estil i de punt de vista.

tenir lo lloc de *loc. verb.* Ocupar el lloc d'un altre o d'una altra cosa.

Poema 99

V. 84

<O > (¹mon esperit *tinga lo loch d'aquell*)

<CO> (¹And let my spirit *take the place of him*)

Notes:

¹⁵² Vid. els comentaris de DILLA, 1997.

(¹) Literalitat lèxica.

tenir mala carrera de Tenir dificultat de fer alguna cosa.

Poema 68¹⁵³

V. 7

<O > [¹[²[³(¹vehent molt clar] que [⁴(²té mala carrera)]]]]
 <TE > [¹[²(but)] [³realizing clearly] that [⁴he has chosen
 <CO> (¹Roght well he sees (²the error of his way))

Poema 68

V. 8

<O > [⁵de (⁴cambiar] son estat en major.]
 <TE > a bad road]] [⁵in changing his situation for a higher one.]
 <CO> (³(⁴In trying to improve) the nature of his lot.)

Notes:

[¹] Transposició.

[²] Modulació sintàctica, que explicita el sentit adversatiu del passatge.

[³] Modulació sintàctica, que determina un canvi d'estil.

[⁴] Adaptació semàntica, amb un canvi d'estil i de punt de vista.

[⁵] Literalitat lèxica.

++

(¹) Modulació semàntica.

(²) Adaptació semàntica, amb un canvi d'estil i de punt de vista.

(³) Modulació semàntica.

(⁴) Modalització.

tenir-se a consciència loc. verb. Penedir-se.

Poema 42¹⁵⁴

V. 20

<O > /¹en vós amar, se *tengr-a consciència*,
 <AR> /¹and heard all the details of your filthy little life,
 <AR2> *idem* <AR>.

Poema 42

V. 21

<O > sabent molt clar la *nsutzeada* vida,
 <AR> and of how you paid in public the wages of your sins,
 <AR2> *idem* <AR>.

¹⁵³ Vid. els comentaris de DI GIROLAMO, 1997: 389-392.

¹⁵⁴ Vid. els comentaris de DILLA, 1997.

Poema 42

V. 22

<O > \¹prenent publich les pagues del peccat.\

<AR> he'd soon regret loving you./

<AR2> \¹he'd soon regret giving you his love.\

Notes:

¹/ Adaptació; de fet, aquest pot ser un bon exemple d'allò que Terry (¹998: 116a) quan es referia a la ubicació de la versió d'Archer entre la de Conejero-Ribes-Keown (<CO>) i la seua pròpia (<TE>).

++

¹\ Dins del to general d'adaptació d'aquest passatge, és bona de veure aquesta variant respecte a <AR>: "loving you" > "giving you his love". Aquesta variant vol modular millor –i modalitzar— l'expressió del sentiment en aquest poema.

traïr algú en creença *loc. verb.* Violar la confiança d'algú.

Poema 51

v. 27

<O > (¹e Dido fonch d'esperança tan vana

<CO> (¹and Dido too, who was in hope so vain

Poema 51

V. 28

<O > que *la trahí* Eneas *en crehença*.)

<CO> That, full of trust, Aeneas her betrayed.)

Notes:

(¹) Modulació sintàctica, amb un to més intensiu i i un canvi de punt de vista.

trobar remei *loc. verb.* Solucionar.

Poema 16

V. 8

<O > (¹e *trob remei*, mas de mi no s'absenta.)

<CO> (¹And *find relief*, though pain won't steal away.)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

valre mercé *loc. verb.* Tenir perdó.

Poema 51

V. 4

<O > (¹creu i no creu que *mercé li valrrà*.)

<CO> (¹He thinks and yet thinks *not grace will avad*.)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

venir a mercé d'algú *loc. verb.* Retre's sense condicions, donar-se.

Poema 10¹⁵⁵

V. 33

<O > [¹(¹De ffet que *fuy a sa mercé vengut*.)]

<TE > [¹As soo as I fell into Love's hands,]

<CO> (¹And from that time *he took me in his charge*)

Notes:

[¹] Adaptació.

++

(¹) Adaptació.

venir dolor *loc. verb.* Tenir dolor.

Poema 95

V. 23

<O > (¹ne planch lo dan per on ma *dolor ve*.)

<CO> (¹I weep not for the harm whence my *pain comes*.)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

venir en esment *loc. verb.* Pensar, acudir-se-li a algú alguna cosa, recordar.

Poema 63

V. 55

<O > [¹(¹a l'ignorant desig no·l *ve·n esment*.)]

<TE > [¹(this) desire never *occurs* to the ignorant:]

<CO> (¹To th'ignorant this yearning ne'er *occurs*.)

Notes:

[¹] Transposició, amb una modalització semàntica, tot i que amb una tria lèxica molt semblant.

++

(¹) Transposició, amb una modalització semàntica, tot i que amb una tria lèxica molt semblant.

¹⁵⁵ Vid. els comentaris de PUJOL 1997b.

venir la nit Pondre's el sol.

Poema 28

V. 2

<O > /¹<¹quant ve la nit qu'espandeix ses tenebres;>/

<AR> /¹spreading darkness before it./

<WI> <¹when *night draws* in and spreads dark shadows.>

<AR2> *idem* <AR>.

Notes:

/¹/ Adaptació.

++

<¹> Adaptació.

veure prim loc. verb. Percebre amb agudesesa, comprendre.

Poema 6

V. 46

<O > (¹ne veja *prim* lo (²fin) secret d'Amor)

<CO> (¹Or *sees right well* of Love His finest secret.)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

veure's posat en esculls loc. verb. Trobar-se en dificultats.

Poema 101

V. 19

<O > [¹si [²(¹en esculls,)] per cas, *se veu posat*,]

<TE > [¹but if, by chance, *he finds himself* [²among rocks]]

<CO> (¹And should, perchance, *he find himself*(²'midst crags,))

Notes:

[¹] Transposició, amb una modalització semàntica, potser influïda per l'increment sintàctic de "but".

[²] Modulació lèxica; podem percebre una certa variació de registres quant a (²).

++

(¹) Transposició, amb una modalització semàntica, potser influïda per "should".

(²) Modulació lèxica; podem percebre una certa variació de registres quant a [²].

viure amb dolor loc. verb. Viure dolorosament.

Poema 76

V. 32

<O > (¹pays *ab dolor viu* per ell, no discreta.)

<CO> (¹Since through it, indiscreet, *in pain it lives*.)

Notes:

Universitat d'Alacant
 Universidad de Alicante

(¹) Transposició.

viure en carn *loc. verb.* Fa referència a la vida carnal, real, a estar viu.

Poema 94

V. 115

<O > [¹(¹/e quant al món *en carn ella vivia*,/)]
 <TE > [¹An when she lived on earth *in the flesh*,]
 <CO> (¹When *in the flesh* she lived upon this earth)
 <AR> /¹And when she lived on this earth *as flesh*,/
 <AR2> *idem* <AR>.

Notes:

[¹] Modulació semàntica.
 ++
 (¹) Transposició.
 ++
 /¹/ Adaptació.

viure en dolor *loc. verb.* Sentir dolor seguit o de manera contínua.

Poema 89

V. 35

<O > [¹(¹per no saber *visch* [²(³*en altra*)] [³] [⁴(*dolor*:)])]
 <TE > [¹through not knowing, I live [²*in a different*] [³(*kind of*)] [⁴*suffering*:]]
 <CO> (¹Through ignorance I live (²*another*) (³*pain*:))

Notes:

[¹] Modulació semàntica; podem percebre una certa variació en el registre quant a (²).
 [²] Modulació semàntica.
 [³] Modulació incrementativa sintàctica, que pretén fer més explicatiu el passatge.
 [⁴] Literalitat lèxica; podem percebre una certa variació en el registre quant a (³).
 ++
 (¹) Modulació semàntica.
 (²) Modulació sintàctica, amb un estil i un punt de vista diferents; podem percebre una certa variació en el registre quant a [¹].
 (³) Literalitat lèxica; podem percebre una certa variació en el registre quant a [⁴].

10.2.2. COL·LOCACIONS

fin amador col. En la tradició poètica trobadoresca, el qui ama amb molta intensitat d'acord amb les regles de la cortesia.

Poema 63

V. 17

- <O > [¹(²Dolor és gran] de tot *fin amador*,)
 <TE> [¹Every *true lover* [²suffers greatly]]
 <CO> (¹Great is the pain of every *Lover true*,)

Notes:

[¹] Transposició.

[²] Adaptació sintàctica, canvi d'estil.

++

(¹) Literalitat lèxica.

béns movents col. Pertinences que es poden moure o transporar.

*Poema 31*¹⁵⁶

V. 36

- <O > (¹los *béns movents* e los *sients* arrasa)
 <CO> (¹*Goods movable* and mar those *sedentary*,)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

béns sients col. Pertinences immobles. *Vid. béns movents col.*

ben amar col. Amor cortés. *Vid. donar terme loc. verb.*

mal astre. Dissortat, mal fadat.

*Poema 76*¹⁵⁷

V. 30

- <O > (¹lexant lo cors desastruch per *mal astre*,)
 <CO> (¹Abandoning the body *ill-starred* and doomed,)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

¹⁵⁶ *Vid.* els comentaris de KEOWN, 1999: 209.

¹⁵⁷ *Vid.* els comentaris de DILLA, 1997.

mal grat col. Desgrat.

Poema 25¹⁵⁸

V. 38

<O > (¹*mal grat* haureu del que fés un matí.)

<CO> (¹You will *repent* for that you did one mom.)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

tancar camí col. Impedir o dificultar les possibilitats d'actuació a algú; no donar possibilitats.

Poema 89¹⁵⁹

V. 8

<O > [¹si per la mort [²(*camí* no m'és *tancat*)]

<TE > [¹if the [²*road* is not *closed* to me] by death.]

<CO> (¹Unless by Death (²to me *the path is closed*.)

Notes:

[¹] Transposició.

[²] Modulació lèxica, derivada de la transposició [¹]; podem percebre una certa variació en el registre respecte a (²).

++

(¹) Transposició.

(²) Modulació lèxica, derivada de la transposició (¹); podem percebre una certa variació en el registre respecte a [²].

taula mesa col. Taula parada, quan tot és llest o fàcil.

Poema 16

V. 23

<O > (¹tots entraran, *sients a taula mesa*.)

<CO> (¹They all will enter, *set themselves at table*.)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

sentir prim col. Bon enteniment, trellat, bon judici.

Poema 33

V. 12

¹⁵⁸ Vid. els comentaris de DI GIROLAMO, 1997b.

¹⁵⁹ Vid. els comentaris de DILLA, 1997.

<O > (¹ab *sentir prim*, qui desperta desdeny.)
<CO> (¹With *subtle feeling* which disdain doth rouse.)

Notes:

(¹) Literalitat lèxica.

dol e plant col. Aflicció molt intensa.

Poema 99

V. 50

<O > (¹per culpa gran) (²me dóna *dol e plant*.)

<CO> (¹Who through her fault brings (²me to *mourn and plaint*.)

Notes:

(¹) Modulació sintàctica, amb reducció semàntica: “*culpa gran*” > “through her *faults*”.

(²) Literalitat lèxica.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

10.2.3. AFORISMES

no pot sentir bé, si el mal no tasta afor. Qui prèviament no experimenta una situació dolenta no es capaç d'apreciar adequadament el benestar.

*Poema 87*¹⁶⁰

V. 194

<O > /¹*no pot sentir bé, si lo mal no tasta;*/

<AR> /¹it cannot experience good without also tasting pleasure./

<AR2> \¹it cannot experience good without also tasting the bad\

Notes:

/¹/ Intel·lecció (“si lo mal no tasta” > “without also tasting pleasure” !)

++

\¹\ Literalitat lèxica, amb l'esmena de la intel·lecció /¹/.

colp vell guareix ab fresch afor. Les seqüeles d'un impacte físic o emocional antic desapareixen amb les que en produeix un de més recent.

Poema 65

V. 27

<O > (¹*O tu, Amor, colp vell guareix ab fresch,*)

<CO> (¹The prithe, Love, with fresh wound cure the old,)

Notes:

(¹) Equivalència.

ser més que els escrits no posen afor. Ser un assumpte o una situació de molt de relleu.

Poema 73

V. 6

<O > [¹(¹*que foren més que los escrits no posen;*)]

<TE > [¹which were greater than the written accounts tell;]

<CO> (¹Greater they were than all accounts relate.)

Notes:

[¹] Equivalència –vid. (*)—.

++

(¹) Literalitat lèxica –vid. (*)—.

(*) Podem percebre una certa variació de registre respecte a (¹). així, <O> *posen* > <te> “tell” || <CO> “relate”. d'altra banda, hi ha una en aquest cas podem percebre la tendència de <te> a ser més explicatiu –sense arribar als casos

¹⁶⁰ Vid. els comentaris de DI GIROLAMO, 1997: 393.

d'adaptació d'<AR>— que no <CO>. així, <O> *los escritos* > <TE> “the written accounts” || <CO> “all accounts”. d'altra banda, hi ha una lleu modalització en <CO> centrada en “*all accounts*”, que intensifica el to del passatge.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

11. CONCLUSIONS GENERALS

El contrast de les traduccions amb els originals constitueix una magnífica ocasió per a l'estudi de la recepció d'una obra i, a partir d'ací, dels mecanismes que n'han guiat o determinat la creació (VILLANUEVA, 1994). Qui subscriu ha pretés oferir una visió global de la transmissió de les obres a través de les seues versions i les opinions que cadascuna d'elles ha generat en la crítica al llarg dels segles. Això permetrà omplir un buit existent en la bibliografia dedicada a la Història de la Cultura, en general, de la Corona d'Aragó que és, en altres aspectes, certament nombrosa.

Per una altra banda —i això pot ser més interessant—, aquest estudi intentarà tenir en compte els tres aspectes de l'anomenada *comunicació literària* establerta a l'entorn de les nostres obres i de les seues versions o traduccions, i, també, a l'inrevés, és a dir, de les versions en català o en aragonés d'obres originalment escrites en altres llengües.

Aquesta tasca té el propòsit de parar esment en l'abast que van tenir les obres originàriament escrites en la Corona Catalanoaragonesa, en català, a través de les seues versions en altres llengües. Així hem pogut analitzar la importància de realitzar un acarament entre els textos (o versions) originals i les traduccions. Això no sols ens aportarà informació de tipus historioliterari, sinó que també resultarà de gran interès per a qüestions de Traductologia i des del punt de vista de la Història de la Llengua.

Això, posar en pràctica el cabal d'informacions de la traducció i la traductologia per a la docència de la literatura i la llengua pot ser molt beneficiós. Els alumnes podran comprovar no solament el grau de *fidelitat* de les traduccions, sinó també —i sobretot— en què modifiquen l'original i de quina manera ho fan. Tindrem més dades per reflexionar sobre la manera en què devien entendre(-rebre) el contingut de les obres en qüestió els respectius traductors, així com també els seus respectius contextos culturals i històrics: què és el que van modificar, remarcar, ometre, glossar, esvair, afegir, etc. respecte a la versió original, preguntar-nos-en el per què i assajar-ne una explicació. Com afirma Shoaf (1997: 85 i 87):

“And if medievalists would successfully meet the crisis of difference in the classroom, then other alternative they can consider is teaching translation as well as teaching various texts in translation. They can teach reading as translation along lines [...] And in doing so, they will gain one other significant advantage: they will also be teaching one of the most fundamental characteristics of medieval culture—or, precisely, translation.

[...]

we must train our students to reorient themselves toward the whole through translation and theories of translation, especially when they are reading literature ‘already’ in ‘translation’.”

Altrament, hem vist la conveniència d'atendre, quan serà possible, a les opinions que els lectors van expressar en forma de notes, glosses, subratllats, comentaris i marques en exemplars conservats de les diverses versions. Això ens orientarà sobre què és el que cridava més l'atenció al lector de les obres en qüestió, què era el que li n'interessava més i per què, etc.

D'altra banda, hi ha altres vies, potser no tan directes i sí més filtrades, per accedir a l'opinió dels lectors. Una d'aquestes vies és l'estudi de les circumstàncies externes en les quals es van produir, consumir i transmetre les traduccions objecte de la

nostra atenció. Una altra és l'anàlisi d'aquestes mateixes traduccions. Per això hem atés a algunes de les primeres atencions de la crítica a Ausiàs March i a altres dels clàssics valencians del segle XV –coetanis seus—. Sobretot a cura de Bastero, el qual es fa ressò de les opinions de Gaspar Escolano i de Beuter. De tota manera, les reflexions de Bastero determinaren la crítica dels segles posteriors i a Itàlia. I aquest és l'altre motiu d'interés pel que fa al cas de la ingent tasca de Bastero. La seua *Crusca provenzale*, escrita en italià i a Roma estant, constitueix un dels primers “diccionaris de literatura” “moderns” i és fet per un veritable filòleg –*avant la lettre*—. Bastero va dedicar una extensa entrada a Ausiàs March i va traduir a l'italià un bon grapat dels seus versos a fi d'exemplificar les línies fonamentals de les seues argumentacions. Aqueixes traduccions a més de ser-ne les més primerenques conegudes, poden ser un bon exemple de la funció de Mercuri que pot tenir la traducció no només per ampliar la recepció d'un autor, sinó també per esdevenir-ne models –o motles— de recepció i hermenèutica.

Això ens ha oferit la possibilitat de completar la seqüència de la historiografia quant a Ausiàs March. Així, tenim les primeres atencions de la crítica i les més actuals (epígraf d'actualització bibliogràfica).

En establir les concordances, els llistats de mots i les lematitzacions, de les traduccions anglés del nostre poeta i en analitzar la praxi traductològica dels seus traductors anglesos hem pogut furnir eines per a l'estudi del llenguatge poètic ausiasmarquià. En el *status quaestionis* dels estudis sobre Ausiàs March, hem vist que ha estat, després dels comentaris de poemes, un dels que més nombre d'atencions ha tingut per part de la crítica. Hauf (1983) va ser el primer a fixar-s'hi, i va iniciar un solc que altres projectes i iniciatives han contribuït a fer avançar. Tanmateix, fins ara hom no havia de la frontera de les unitats lèxiques. Per la nostra part hem ponderat les xarxes d'interdependències sintàctiques i semàntiques. Especialment amb l'anàlisi de la praxi dels traductors i amb l'edició interlinial o interversal. Així serà molt més fàcil poder passar a un anàlisi del llenguatge poètic que contemple com a referent, no només les unitats lèxiques bàsiques, sinó també les solidaritats lexicosemàntiques que s'hi estableixen. Hem pogut calibrar amb detall les clàusules de compromís morfosintàctic i semàntic d'abast sintagmàtic i realitzar anàlisis de cas quant a “entorns” o atributs essencials per a la caracterització –i la comprensió o intel·lecció— del llenguatge poètic del nostre autor: les locucions –especialment les verbals, atés la seua influència en l'oració i tenint en compte que tractem amb un poeta com ara March, tendent cap al caragolament sintàctic—; les col·locacions (o solidaritats lèxiques) i, finalment, els elements de fraseologia, aforismes o de parèmia.

Aquest elements tenen una gran incidència en la caracterització del llenguatge poètic d'Ausiàs March i, per tant, poden tenir una intensa –potser que fins i tot tensa— influència en los de traduir que han de formar part de l'estratègia traductològica, precisament perquè poden ser elements que indiviuen ja l'original. Aquests elements són essencials per entendre la construcció d'un text, sia des de la perspectiva de l'anàlisi del discurs original, sia des de la perspectiva traductològica específicament. Hi ha, altrament, interès des del punt de vista de la diversa activació dels procediments de metaforització. Per tot això són veritables “unitats crítiques” de traducció que determinen haver de realitzar transposicions, modulacions, equivalències o adaptacions.

En atendre a aquests tres vèrtexs hem pogut completar el quadre d'eines per a l'estudi del llenguatge poètic d'Ausiàs March, més encara si tenim en compte el prisma traductològic a través del qual els observem. Aquestes “pedres de toch” —com diria Ausiàs March— ho són també quant a les tècniques, les tonalitats, les variants, els encerts —i potser alguna inintel·lecció— dels traductors anglesos del nostre autor. Per això, ho hem mostrat de manera conjuminada de manera que atindrem a les locucions verbals, els aforismes i les col·locacions i, en cada cas, hem analitzat de manera interversal les mostres de les traduccions objecte d'aquest estudi i en referència als originals corresponents d'Ausiàs March.

Hem pogut comprovar que, tret de molts pocs casos d'inintel·lecció, hi ha hagut una correcta comprensió d'Ausiàs March en els traductors a l'anglès d'Ausiàs March. Ara bé, les tries lexicosemàntiques i morfosintàctiques —i de referencialitat— triades per cadascun determinen que hi haja una força diversitat quant a la relació i a la proporció entre literalitat-fidelitat-modulacions-equivalència (i adaptació) de cadascuna d'aqueixes versios quant a l'original i, alhora, quant a les altres traduccions. De fet, cadascuna és feta amb uns objectius, criteris i tècniques traductològiques diverses.

En la immensa majoria dels casos, els traductors encerten en les seues versions i en funció dels objectius que en cada cas s'havien plantejat. Aquestes versions configuren sengles vèrtexs quant a la concepció i praxi traductològiques i la manera d'abordar el trasllat dels clàssics i, ben bé, es corresponen amb els paradigmes de la Traductologia dels darrers trenta anys.

Les coordenades essencials de les tècniques que segueixen aquests traductors en la traducció d'Ausiàs March: transposicions (sovint abruptes); modulacions semàntiques i sintàctiques (sovint incrementatives i molt poques vegades reduccionistes) que tendeixen a conferir, en general, un to més intensiu a la traducció; tria lèxica i la textura morfosintàctica que tendeix a ser més arcaïtzant que les de Terry o la d'Archer.

D'altra banda, Conejero-Ribes-Conejero plantejen una concepció més “traductològica”, menys crossa i més autònoma, tot i que això implora més d'un peatge i necessitaria en més d'un moment un giatge més estret perquè el lector no es desorientés. De fet, Conejero-Ribes-Keown volen “metre” Ausiàs March en “English verse”. De fet, aquesta traducció és molt fidel i equivalent a l'original, i això és un mèrit d'aquests traductors. Aquesta versió és força “centrípeta”. Ens pot remetre a la lírica isabelina anglesa (ss. XVI-XVII) i no és desgavellat dir-ne que vol encabir-se en un solc “shakesperarià”. Això és lícit en traducció i ho fan així perquè pot ser un referent equiparable en l'àmbit cultural i líric anglés al que representa Ausiàs March en el català, hispànic i romànic. Això, però, imposa que els seues “lectors (anglesos) hagen de saber molt d'anglès”.

La traducció de Terry és centrífuga, vol ser un Mercuri que transmeta el text d'Ausiàs March. Alhora, no perd mai de vista l'original i només en molt comptades avinenteses podem dir que arribe a “cometre” adaptació —i menys encara adaptació per inintel·lecció—. De fet, quan ha de fer modulacions incrementatives lèxiques i afig o interpoïa mots —o poques voltes sintagmes—, ho consigna entre parèntesis.

Archer també aborda la seua traducció amb una perspectiva centrífuga tot i que més que no Terry; d'altra banda, Archer se situa en l'extrem oposat a Conejero-Ribes-

Keown. De fet, la seua traducció, així com també la de Terry, és en prosa, tot i que es fàcil de fer-ne la correspondència amb l'estructura versal de l'original. La mateixa estratègia ha estat en la base de la nova traducció de poemes d'Ausiàs March que ha acabat Archer, encara inèdita.

Així, hem pogut posar a l'abast elements útils per calibrar ben bé la praxi traductològica dels traductors anglesos d'Ausiàs March es concreta en les nostres anàlisis fonamentades en les locucions verbals, els elements de parèmia i les col·locacions –i, a partir d'aquí és ben fàcil de veure-ho *in extensu* en l'edició interlinial— sovint podem observar elements de variació de registre lingüístic entre aquestes tres versions, que assenyalen on correspon. Aqueixos poden ser les millors constatacions de les característiques de cada traducció i, alhora, la millor manera de diferenciar-les; d'altra banda, aqueixos casos esdevenen bons exemples des del punt de vista del variacionisme lingüístic.¹⁶¹

En els exemples acarats següents trobem nombrosos elements per precisament, caracteritzar amb detall aqueixes traduccions i, alhora, la manera en què han entés i rebut els traductors els textos ausiasmarquians. No deixa de ser simptomàtic que sovint trobem aquesta tècnica. Diu molt en favor de l'ofici d'aquests traductors, tots ells –especialment Terry, Keown i Archer, i també Wittlin quant al poema 28— filòlegs de reconeguda solvència internacional en l'àmbit de la literatura catalana medieval.

Tinguem present que hom entén per traducció literal quan hi ha l'adequació completa del text traduït al text d'origen. Es dona quan tant el contingut com l'expressió són rèpliques que es corresponen ben bé amb l'original en els diversos nivells (semàntic, morfològic, sintàctic i –afegim—conceptual).

Tampoc no deixa de ser de ser simptomàtic quant a les transposicions, i a desgrat del que hem dit quant a l'abundor de casos de literalitat lèxica, que hi haja en aquestes traduccions angleses nombrosos casos de transposicions. De fet es tracta d'una tècnica aquesta que ja pot formar part de l'"equipament de sèrie" dels diversos objectius i criteris que ja hem vist segueixen els traductors de referència. Això no obstant, hi ha diversos graus de transposició entre aquestes traduccions, precisament, en funció dels seus respectius criteris. Així, tenim que no són tan nombroses en Conejero-Ribes-Keown, més centrípeta, com sí en Terry que vol ser centrífuga. Ara bé, en la d'Archer és on les transposicions tenen més incidència; tanta que sovint trobem adaptacions.

En general –com assenyalen on s'escau— les transposicions que hem observat bàsicament tenen un abast de dos tipus: intraversal (sintagmàtic, en definitiva), o interversal.

Altrament, les transposicions sovint determinen un canvi d'estil (canvi de tipologia sintàctica) i/o un canvi en el punt de vista atés que el traductor interpreta en cada cas que potser convé intensificar –el més sovint— o matisar el to del passatge.

Potser per tot això plegat, la modulació és el procediment de traducció més usual en aquestes traduccions. De fet ben bé podem dir que és lògic, això, en qualsevol tasca traductològica.

¹⁶¹ Tot i que no és aquest l'objectiu del present treball.

Entre la diversa tipologia de modulacions, les que trobem en les nostres anàlisis –i el lector pot comprovar tot seguit així com també el l'edició interinial—, són:

- ❖ *Modulació incrementativa (semàntica, lèxica o sintàctica)*: els nostres traductors tenen un afany comú, a desgrat dels objectius i criteris traductològics diversos que ja hem vist que expliciten: aclarir i fer significatius per als lectors els trets poètics (Conejero-Ribes-Keown) o semàntics (Terry i Archer) de l'original. Això, ho duen a terme en afegir mots –que Terry posa entre parèntesis— o fins i tot sintagmes que o bé aclareixen matisos, o bé expliciten subjectes o referents sintàctics el·lidits o sobrentesos per l'original, o bé intensifiquen el to del passatge.
- ❖ *Modulació explicativa*: en relació amb l'anterior i amb les transposicions, ens trobem casos en què els traductors modifiquen la perspectiva oracional en traslladar el català amb explicacions o glosses. Aquest recurs es dona sovint en Archer i sovint frega l'adaptació.

En definitiva creiem poder haver complit amb els objectius que ems proposàvem a l'inici d'aquest treball. Ara podem fer nostres els mots del mestre Martí de Riquer quant a les traduccions castellanes d'Ausiàs March en “la Edad de Oro”,¹⁶² quan justifica perquè les publica aplegades en un sol volum (Riquer, 1946: VIII):

Al publicar íntegras cuatro traducciones castellanas de Ausiàs March [...], no pretendo que tales textos puedan sustituir la lectura directa del gran poeta valenciano cuando se trate de conocer su obra, estudiarla o sencillamente entregarse a su paladeo. Agrupo estas versiones con la finalidad de que podamos disponer fácilmente de una base que nos permita estudiar la extensión y la intensidad que tuvo la influencia de Ausiàs March en la poesía española de los mejores tiempos. [...] Evidentemente, en cierta medida el procedimiento es válido, pues muchos ingenios castellanos leyeron a Ausias March directamente; pero se llegaba a cierto punto en el que era difícil determinar este aspecto, pues otros, no conocedores de la que entonces denominaban “lengua lemosina”, por fuerza tuvieron que recurrir a versiones castellanas, las de Baltasar de Romani y Jorge de Montemayor principalmente. En cualquier otro poeta es fácil, en casos parecidos, prescindir del vehículo intermedio; pero en Ausiàs March ello es imposible. El poeta valenciano es, evidentemente, un autor de difícil lectura y cuya interpretación dista mucho de ser tarea sencilla. Los traductores han hallado en todo tiempo escollos durísimos e incluso dificultades de comprensión gramatical, lo cual, si modernamente puede salvar-se gracias a los adelantos de la filología, antes contribuyó a aumentar la fama de poeta que se dio a Ausias March.

¹⁶² Es tracta de les traduccions castellanes fetes, amb criteris diversos i amb nombre molt divers de poemes traduïts en cada cas, per Baltasar de Romani, Jorge de Montemayor, Quevedo, l'anònim de El Escorial i el Brocense (SANTANACH & MARTINES, 2000).

12. BIBLIOGRAFIA GENERAL¹⁶³

- AA. DD. (1984), *La tipografia cinquecentina italiana. Veneto*, Venècia.
- AA. DD. (1991), *La impremta valenciana*, València, Generalitat Valenciana.
- AA. DD. (1991), *La impremta valenciana*, València, Generalitat Valenciana.
- AA. DD. (2000), *Designs for Science Literacy*, Nova York, Oxford University Press.
- AA. DD. (2000), *Designs for Science Literacy*, Nova York, Oxford University Press.
- AA. DD. (2002), *Historias inmortales*, Madrid, Galaxia Gutenberg / Círculo de Lectores.
- ABASCAL, Mª Dolores (1996), "Sobre Oralidad/Escritura: Estudio y Didáctica de la Comunicación Oral", *Teoría/Crítica [Monográfico: Ciencias del lenguaje y de las lenguas naturales*, a cura de M. Helena Fernández Prat), 3, pp. 409-428.
- ABASCAL, Mª Dolores (1996), "Sobre Oralidad/Escritura: Estudio y Didáctica de la Comunicación Oral", *Teoría/Crítica [Monográfico: Ciencias del lenguaje y de las lenguas naturales*, a cura de M. Helena Fernández Prat), 3, pp. 409-428.
- ABDRÉS GONZÁLEZ, Beatriz de (1990-1991), *Bibliografía de biblioteconomía*, 2 vols. Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez.
- ADAB, B. J. (1993), *Annotated Texts for Translation: French-English*, Clevedon/Philadelphia/Adelaide, Multilingual Matters.
- AGUILÓ, Marià (1923), *Catálogo de las obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid.
- AILLC (1986), *Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, 1968-1986*, Barcelona, AILLC / PAM.
- AILLC (1989), *Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, 1986-1989*, Barcelona, AILLC / PAM.
- AILLC (1992), *Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, 1989-1991*, Barcelona, AILLC / PAM.
- ALBALADEJO, Tomás & Francisco CHICO RICO (1996), "El Lenguaje y la Teoría Lingüístico-Textual y Pragmática", *Teoría/Crítica [Monográfico: Ciencias del lenguaje y de las lenguas naturales*, a cura de M. Helena Fernández Prat), 3, pp. 335-351.
- ALBERT, R. & J. GASSIOT, eds. (1928), *Parlaments a les corts catalanes*, arcelona, Barcino.
- ALBERTI, G. B. (1979), *Problemi di critica testuale*, Florència, la Nuova Italia.
- ALBERTI, Leon Battista (1972), *On painting*, amb "Foreword" i notes de Martin Kemp, Harmondsworth, Penguin Books.
- ALCARAZ, Enrique (1982), *Semántica de la novela inglesa (El vocabulario de "Hurry On Down" de John Wain)*, Alacant, Obra Social de la Caja de Ahorros Provincial de Alicante.

¹⁶³ Incloem en aquesta bibliografia els ítems citats així com també aquells que hem consultat en relació als temes estudiats ací. Ho fem com a passa prèvia a una eina bibliogràfica que trene les línies fonamentals que conformen aquesta mena de recerca, de vocació interdisciplinària. Per això hi ha referències pròpiament proviments dels estudis de traducció, de la mateixa manera com també n'hi ha que "pertanyen" als estudis d'història de la literatura i als lingüístics.

- ALCOLEA I BLANCH, Santiago (1987), "Pere el Cerimoniós, protector de les arts", dins Aa. Dd., *Pere el Cerimoniós*, Barcelona, Fundació Jaume I, pp. 86-102.
- ALEMANY, Rafael (1997² [1995]), *Guia bibliogràfica de Literatura Catalana Medieval*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- ALEMANY, Rafael, Vicent MARTINES, Lúcia MARTÍN, Marinela GARCIA & Joan M. PERUJO (1996), *Concordança de la «Vita Christi» de sor Isabel de Villena*, Alacant, IIFV / Conselleri de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana / Secretariat de Publicacions de la Universitat d'Alacant.
- ALIGHIERI, Dante (1974), *Divina comèdia*, traducció d'Andreu FEBRER, 2 vols., a cura d'Anna Maria Gallina, Barcelona, Barcino.
- ALONSO FONTELA, Carlos (1986), «Examen del tratamiento dado al Targum del Cantar de los Cantares en la Biblia Poliglota de Amberes», *Sefarad*, 46, 1-2, pp. 49-55.
- ALONSO TAPIA, Jesús (2001), "Motivación y estrategias de aprendizaje. Principios para su mejora en alumnos universitarios", dins Ana García-Valcárcel Muñoz Repiso, *Didáctica Universitaria*, Madrid, Editorial La Muralla, S.A., pp. 79-112.
- ALONSO, Luis Enrique (2002), "Los mercados lingüísticos o el muy particular análisis sociológico de los discursos de Pierre Bourdieu", *Estudios de Sociolingüística. Linguas, sociedades e culturas (María Antonia ARIAS FERNÁNDEZ (ed.), Monográfico: Técnicas de investigación social y sociolingüística)*, 3, 1, pp. 111-131.
- ALPERS, Svetlana (2000), "Mitos entre artistas: Tiziano, Rubens, Velázquez", dins AA. DD., *Historias inmortales*, Madrid, Galaxia Gutenberg / Círculo de Lectores, pp. 165-174.
- ALTURO I PERUCHO, Jesús (1997-1998), "Restes codicològiques del més antic manuscrit de Jaufre amb algunes consideracions sobre aquesta novel·la provençal", *BRABLB*, 46, pp. 9-22.
- ALTURO I PERUCHO, Jesús (en premsa), "Un altre manuscrit del *Llibre dels fets del rei* en Jaume", *Arxiu de Textos Catalans Antics*.
- ALVAR, C., C. CASTILLO, M. MASERA & J. M. PEDROSA, eds. (2001), *Lyra Minima Oral. Los géneros breves de la literatura tradicional. Actas del congreso internacional celebrado en la Universidad de Alcalá, 28-30, octubre, 1998*, Alcalá, Universidad de Alcalá.
- ALVAR, Carlos & José Manuel LUCÍA MEGÍAS (2002), *Diccionario Filológico de Literatura Medieval Española. Textos y transmisión*, Madrid, Castalia.
- ALVAR, Carlos (1990), "Notas para el estudio de las traducciones italianas en Castilla durante el siglo XV", *Anuario Medieval*, 2, pp. 23-41.
- ALVAR, Manuel (núm 28-29), «Ausias March en castellano», *Archivo de Filología Aragonesa*, 28-29, 193-214.
- ÁLVAREZ FERNÁNDEZ, M. & I. RIVERO GONZÁLEZ (1994), *Cronología Histórica Universal (de la Prehistoria a 1714)*, 1, Madrid, Globo.
- ÁLVAREZ LOPERA, José (2000), "Inmortal y enigmático: 'Laocoonte y sus hijos' según el Greco", dins AA. DD., *Historias inmortales*, Madrid, Galaxia Gutenberg / Círculo de Lectores, pp. 113-144.
- ÁLVAREZ RODRÍGUEZ, Adelino (2002), "Es el ms. 10.190 de la Biblioteca Nacional un codex descriptus", dins Carmen Saralegui Platero & Manuel Casado Velarde (eds.), *"Pulchre, bene, recte". Estudios en homenaje al Prof. Fernando González Ollé*, Pamplona, Eunsa, pp. 89-99.

- ÁLVAREZ TURIENZO, S. (1995), "El tratado *De regimine principum*, de Egidio Romano, y su presencia en la baja Edad Media hispana", *Cuadernos Salmantinos de Filosofía*, 22, pp. 7-25.
- AMOSSY, Ruth (2001): "D'une culture à l'autre: réflexions sur la transposition des clichés et des stéréotypes", *Palimpsestes*, 13.
- ANDERSON, J.R., J.G. GREENO, L.M. REDER & H.A. SIMON (2000), "Perspectives on Learning, Thinking, and Activity", *Educational Researcher*, 29, 4, pp. 11-13.
- ANDERSON, J.R., J.G. GREENO, L.M. REDER & H.A. SIMON (2000), "Perspectives on Learning, Thinking, and Activity", *Educational Researcher*, 29, 4, pp. 11-13.
- ANDERSON, R., L.M. REDER & H.A. SIMON (1996), "Perspectives on Learning, Thinking, and Activity", *Educational Researcher*, 25, 4, pp. 5-11.
- ANDRÉS GONZÁLEZ, Beatriz de (1990-1991), *Bibliografía de biblioteconomía*, 2 vols. Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez.
- ANGLADE, Joseph (1927), *ANTOLOGIE des troubadours*, París, A.G. Nizet.
- ANGLADE, Joseph (1927), *ANTOLOGIE des troubadours*, París, A.G. Nizet.
- ANNICHIARICO, AnnaMaria, ed. (1983-1987), *La Fiammetta catalana*, 2 vols., L'Aquila, Japadre Editore.
- ANNICHIARICO, Annamaria, ed. (1990), *Fronchino e Brisona*, Bari, Adriatica Editrice.
- ANTILLA, Raimo (1989), *Historical and Comparative Linguistics*, Amsterdam-Filadelfia, John Benjamins.
- ANTOINE, Fabrice (2001): "Le dictionnaire bilingue, conservatoire de clichés", *Palimpsestes*, 13 (2001).
- APPEL, Carl (1918), *Provenzalische Lautlehre*, Leipzig.
- ARDEMAGNI, Enrica J. (1995), «The Role of translation in Medieval Spanish and Catalan Literature», dins Roxana Recio (ed.), *La traducción en España, ss. XIV-XVI*, León, Universidad de León, pp. 71-77.
- ARIZA, Manuel (2002), "En torno a las confusiones de sibilantes y otros fenómenos fonéticos (siglos XIV i XVI)", dins Carmen Saralegui Platero & Manuel Casado Velarde (eds.), "*Pulchre, bene, recte*". *Estudios en homenaje al Prof. Fernando González Ollé*, Pamplona, Eunsa, pp. 121-137.
- ARNALL I JUAN, M. Josepa (1993), *Bibliografía de paleografía, lingüística y diplomática hispanoamericanas*, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- AROUX, Eugène (1988² [1858]), *Les mystères de la chevalerie et de l'amour platonique au Moyen Âge*, Puiscaux, Paudès.
- ARRETXE, I. & R. VICH (1993), "La *Faula*, el *Llibre de Fortuna i Prudència* i les *Cobles de la divisió del regne de Mallorques*: tres variants d'un tema literari a la narrativa en vers del segle XIV", *AF: Llengua i Literatura Catalanes*, 16, secció C, 4, 9-22.
- ARRIMADAS SAAVEDRA, Jesús (1987): "La traducción, fuente de la paremiología francesa de los siglos XII-XVI", dins Julio Cesar Santoyo, Rosa Rabadán, Trinidad Guzmán & José Luis Chamosa (eds.), "*Fidus interpretes*": *Actas I Jornadas Nacionales de Historia de la Traducción*, Lleó, Universidad de León, pp. 290-298.
- ARRIZABALAGA, J., L. GARCÍA BALLESTER & J.L. GIL (1991), "Del manuscrito al primitivo impreso: la labor editora de Francesc Argilagues (fl. c. 1470-1508) en el renacimiento médico italiano", *Asclepio*, 43, pp. 3-49.
- ASPERTI, Stefano (1985), «*Flamenca*. Considerazioni sui rapporti fra Occitania e Catalogna nel XIV secolo», *CN*, 44, 59-105.

- ASSOCIATION FRANÇAISE DE NORMALISATION (1986), *Vocabulaire des archives: archivistique et diplomatique contemporaines*, Paris, Afnor.
- AUBAILLY, Jean-Claude (1986), *La fée et le chevalier. Essai de mythanalyse de quelques lais féeriques des XIIe et XIIIe siècles*, Paris, Champion.
- AUDIAU, Jean (1924), *La chanson de la croisade contre les Albigeois, principaux épisodes*, Paris. [Dins JEANROY, 1924]
- AUERBACH, Erich (1982³), *Mimesis. La representación de la realidad en la literatura occidental*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica.
- AVALLE, D'Arco Silvio (1961), *La letteratura medievale in lingua d'oc nella sua tradizione manoscritta. Problemi di critica testuale*, Torí, Einaudi Editori.
- AVENOZA, Gemma (1994), "Antoni Canals i la traducció del Valeri Màxim. Una primera aproximació", en *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco. Atti del V Convegno dell'Associazione Italiana di Studi Catalani (Venezia 1992)*, Pàdua, Editoriale Programma, pp. 89-102.
- AVENOZA, Gemma (1994), "Antoni Canals i la traducció del Valeri Màxim. Una primera aproximació", en *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco. Atti del V Convegno dell'Associazione Italiana di Studi Catalani (Venezia 1992)*, Pàdua, Editoriale Programma, pp. 89-102.
- AVRIN, Leila (1991), *Scribes, Script & Books. The Book Arts from Antiquity to the Renaissance*, Chicago/London, American Library Association/The British Library.
- BADCOCK, R.G. & M.L. SOSWER (1994), *Learning from de Greeks. An Exhibition commemorating the five-hundredth anniversary of the founding of the Aldine Press*, New Haven, Beinecke Library.
- BADIA I MARGARIT, Antoni Maria (1958), "La versione della "Divina Commedia" di Andreu Febrer (sec. XV) e la lingua letteraria catalana", dins *Atti dell'VIII Congresso Nazionale di Studi Romanzi*, Florència, 1958
- BADIA I MARGARIT, Antoni Maria (1960), "Dos tipos de lengua cara a cara", dins *Studia in honorem D. Alonso*, Madrid, Gredos, pp. 115-139.
- BADIA I MARGARIT, Antoni Maria (1984²), *Gramàtica històrica catalana*, València, 3i4.
- BADIA I MARGARIT, Antoni Maria (1984²), *Gramàtica històrica catalana*, València, 3i4.
- BADIA I MARGARIT, Antoni Maria (2000), "Romània', 'Romànitas', 'Romanística'", *Estudis Romànics*, 22, pp. 7-22.
- BADIA, Lola & Albert ROSSICH, dtors. (1995-actualitat), *Quern. Repertori bibliogràfic biennal de literatura i llengua catalanes de l'edat mitjana i l'edat moderna*, 1-4, Girona, Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona.
- BADIA, Lola & Albert SOLER LLOPART, eds. (1994), *Intel·lectuals i escriptors a la baixa Edat Mitjana*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes & Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BADIA, Lola & Anthony BONNER (1988), *Ramon Llull. Vida, pensament i obra literaria*, Barcelona, Empúries.
- BADIA, Lola & Anthony BONNER (1988), *Ramon Llull. Vida, pensament i obra literaria*, Barcelona, Empúries.
- BADIA, Lola & Xavier LAMUELA (1983²), *Obres completes de Bernat Metge*, Barcelona, Selecta.
- BADIA, Lola (1973-1974), "Sobre la traducció catalan del Decameron de 1429", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 35, pp. 69-101.

- BADIA, Lola (1980), «L'humanisme català: formació i crisi d'un concepte historiogràfic», dins J. Bruguera i J. Massot i Muntaner (eds.), *Actes del Cinquè Col·loqui de Llengua i Literatura Catalanes, 1-6 d'octubre de 1979*, Barcelona, PAM, pp. 41-70.
- BADIA, Lola (1983-1984), "Frontí i Vegeci, mestres de cavalleria en català als segles XIV i XV", *BRABLB*, 39.
- BADIA, Lola (1984), «"Siats de naura d'anguila en quant farets": la literatura segons Bernat Metge», *El Crotalón*, 1, pp. 46-47 [reeditat a Lola BADIA, *De Bernat Metge a Joan Rois de Corella*, Barcelona, 1988].
- BADIA, Lola (1985-1986), "La filosofia natural de Guillem de Conches en català", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 40, pp. 137-170.
- BADIA, Lola (1986a), "Cronologia de Ramon Llull", *Randa*, 19, pp.199-201.
- BADIA, Lola (1986b), "Per la presència d'Ovidi a l'Edat Mitjana catalana amb notes sobre les traduccions de les *Heroides* i de les *Metamorfosis* al vulgar", dins *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema, pp. 79-109.
- BADIA, Lola (1987a), "Verdad y literatura en las crónicas medievales catalanas: Ramon Muntaner", *Dispositio* [Departament of Romance Languages, University of Michigan] X, 27, pp. 29-44.
- BADIA, Lola (1987b), "Sobre l'Edat Mitjana, el Renaixement, l'Humanisme i la fascinació ideològica de les etiquetes historiogràfiques", *Revista de Catalunya*, 8, pp.143-155.
- BADIA, Lola (1988), *De Bernat Metge a Joan Rois de Corella. Estudis sobre la cultura literària de la tardor medieval catalana*, Barcelona, Quaderns Crema.
- BADIA, Lola (1989a), "De *La Faula* al *Tirant lo Blanc*, passant, sobretot, pel *Llibre de Fortuna e Prudència*", *Quaderns Crema. Deu anys. Miscel·lània*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema, pp. 17-57. [Reed. corregida en *Tradició i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, València-Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana-PAM, pp. 93-128]
- BADIA, Lola (1989b), "L'aportació de Ramon Llull a la literatura en llengua d'oc: per un replantejament de les relacions Occitània-Catalunya a la baixa Edat Mitjana", *Actes del VIIIè. Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 261-296.
- BADIA, Lola (1991a), "Traduccions al català dels segles XV i XV i innovació cultural i literària", *Estudi General*, 11, pp. 31-50.
- BADIA, Lola (1991b), "Tardor medieval i incubació de la modernitat", *Serra d'Or* (juliol-agost), pp. 54-55.
- BADIA, Lola (1992), *Teoria i pràctica de la literatura en Ramon Llull*, Barcelona, Quaderns Crema.
- BADIA, Lola (1994a), "'On qui ama es content de ço que ha": *Flamenca*, 6569-6624", dins Ridardo Cierbide (ed.), *Actes du IV Congrès International de l'Association International d'Études Occitanes*, 1, Vitòria-Gasteiz, Universitat del País Basc, pp. 3-18.
- BADIA, Lola (1994b), "La legitimació dels discurs literari en vulgar segons Ferran Valentí", dins Lola Badia & Albert Soler Llopart (eds.), *Intel·lectuals i escriptors a la Baixa Edat Mitjana*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- BADIA, Lola (1998), *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella. Estudis sobre la Cultura literària a la tardor medieval catalana*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema.
- BADIA, Lola (2002a), “Lo somni de Bernat Metge: heretgia i hermenèutica”, dins *Literatura i Cultura a la Corona d'Aragó, segles XIV-XV*, Girona, Universitat de Girona, [versió de bestreta penjada en <<http://www.udg.es/ilcc>> (consulta: 1/03/02) i RIALC <<http://www.riac.unina.it/bolletino/base/destra.htm>> ([2002]consulta: 1/03/02)].
- BADIA, Lola (2002b), “Pròleg, amb homenatge a *Lo somni*”, dins Lola Badia, Miriam Cabré & Sadurní Martí (ed.), *Literatura i Cultura a la Corona d'Aragó (s.XIII-XV)*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / PAM, pp. 5-22.
- BADIA, Lola, JOSÉ M. BLECUA, Glòria CLAVERIA, Josep PUJOL, Amadeu SOBERANAS & Joan TORRUELLA, curds. (1995), *Els Cançoners Catalans Medievals. Concordances*, 10 vols., Bellaterra, Fundació “la Caixa” / Seminari de Filologia i Informàtica de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1995 [VOL. 1: *Cançoner Vega-Aguiló*, a cura d'ANNA ALBERNI, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, mss. 7 i 8, aquest a cura de Jordi PERRAMÓN; VOL. 2: *Cançoner de París*, París, Biblioteca Nacional, ms. esp. 225; VOL. 3: *Cançoner L*, a cura de Joan TORRUELLA, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 9; VOL. 4, *Cançoner de l'Ateneu*, a cura de Francesc J. GÓMEZ amb la col·laboració de M. VILASECA, Barcelona, Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, ms. 1; VOL. 5: *L'Espill de Jaume Roig*, a cura d'Antònia CARRÉ, Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostòlica, ms. llatí 4806; VOL. 6, *Jardinet d'Orats*, a cura de Sergi GASCÓN, Barcelona, Biblioteca de la Universitat, ms. 151; VOL. 7, *Cançoner dels Masdovelles*, a cura de Joan TORRUELLA, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 11; VOL. 8, *Cançoner de Saragossa*, Saragossa, Biblioteca Universitària, ms. 184; VOL. 9, *Cançoner del Marquès de Barberà*, a cura de Sadurní MARTÍ, Biblioteca de l'Abadia de Montserrat, ms. 992; VOL. 10, *El Cançoneret de Ripoll*, a cura de Lola BADIA, Ms. 129 del fons de Ripoll de l'Arxiu de la Corona d'Aragó].
- BADIA, Lola, Miriam CABRÉ & Sadurní MARTÍ, ed. (2002b), *Literatura i Cultura a la Corona d'Aragó (s.XIII-XV)*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / PAM, pp. 5-22.
- BAGGETHUN, Kirsti (1999), “La comprensió lingüística internòrdica”, dins Maria Antònia Cano, Josep Martines, Vicent Martines & Joan J. Ponsoda (eds.), *Bescanvi i identitat: interculturalitat i construcció de la llengua*, Alacant, Ajuntament de la Nucia / Caja de Ahorros del Mediterráneo / IIFV, pp. 11-22.
- BAKER, Mona (1992): *In Other Words: A Coursebook on Translation*, Londres, Routledge.
- BALZAC, Honoré de (1990), *Le chef-d'oeuvre inconnu*, a cura de Roger Laporte, Castelnau-le-Lez, Editions Climats.
- BANKS, Doris H. (1989), *Medieval Manuscript Bookmaking: a bibliographic guide*, Metuchen, NJ, & Londres.
- BARBOLANI DI MONTAUTO, Maria Cristina (1997), “Los refranes en una traducción renacentista (español-italiano)”, *Paremia*, 6.
- BARCELÓ CRESPI, Maria & Gabriel ENSENYAT PUJOL (1996), *Ferrando Valentí i la seva família*, “Pròleg” de Lola Badia, Palma de Mallorca / Barcelona, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de les Illes Balears / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- BARCELÓ CRESPI, Maria & Gabriel ENSENYAT PUJOL (2000), *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'Edat Mitjana*, "Pròleg" de J. N. Hillgarth, Palma de Mallorca, Edicions Documenta Balear.
- BARKAI, Ron (1984), *Cristianos y musulmanes en la España medieval (El enemigo en el espejo)*, Madrid, Rialp.
- BARNSTONE, Willis (1995), *The Poetics of Translation: History, Theory, Practice*, Yale, Yale University Press.
- BAROLINI, Teodolina (2000), "Medieval Multiculturalism and Dante's Theology of Hell", *Italiana*, 9, pp. 82-192.
- BARRETT, Edward (1991), *Text, Context, and Hypertext: Writing with and for the Computer*, Massachusetts, The MIT Press.
- BARROSO CASTRO, J. & J. SÁNCHEZ DE BUSTOS (1993), "Propuestas de transcripción para textos del XV y Siglos de Oro", dins M. García Martín *et al.* (eds.), *Estado actual de los estudios sobre el Siglo de Oro*, Salamanca, pp. 161-178.
- BARTHELEMY, Doctor (1983), *La Vie du Fondateurs de Vézelay. Histoire et Légende. Influences Gnostiques sur la genèse d'une épopée Occitane*, Paris, Editions du Borrego, pp. 64-68.
- BARTSCH, K (1904⁶), *Chrestomathies provençal*.
- BASSETT-MCGUIRE, Susan (1980), *Translation Studies*, a cura de William Radice & Barbara Reynolds, Londres, Methuen.
- BASTARDAS, Joan, ed. (1984), *Usatges*, Barcelona, Fundació Noguera.
- BASTERO I LLEDÓ, Antoni (1724 [BAV]), *La Crusca provenzale, ovvero, le voci, frasi, forme e maniere di dire, che la gentilissima, e celebri Lingua Toscana ha presso dalla Provenzale; arricchite, e illustrate, e difese con motivi, con autorità e con esempj. Aggiuntevi Alcune memorie, o notizie istoriche intorno agli antichi Poeti Provenzalim Padri della Poesia Volgare, particolarmente circa alcuni di quelli, tra gli altri molti, che furono di Nazione Catalana, cavate da' MSS. Vaticani, Laurenziani, e altronde. Opera di Don...*, 1, Roma, stamperia di Antonio de' Rossi, 1724 [Exemplar de la BAV = Biblioteca Apostolica Vaticana].
- BATLLE, C. (1981), "Las bibliotecas de los ciudadanos de Barcelona en el siglo XV", dins *Livre et lecture en Espagne et en France sous l'Ancien Régime*, Madrid, Casa de Velázquez, pp. 45-67.
- BATLLORI, Miquel (1979), *A través de la història i de la cultura*, Barcelona, PAM.
- BATLLORI, Miquel (1983), *Orientacions i recerques*, Barcelona, Curial / PAM.
- BATLLORI, Miquel (1987), *Humanismo y Renacimiento. Estudios hispanoeuropeos*, Barcelona, Ariel.
- BATLLORI, Miquel, ed. (1947), Arnau de VILANOVA, *Obres catalanes*, a cura del P. Miquel Batllori, Barcelona, Barcino.
- BAUM, R. (1969), "Les troubadours et les lais", *ZfRPh*, 85, pp. 1-44.
- BAUTIER, Robert Henri (1990), *Chartes, sceux et chancelleries. études de Diplomatique et de Sigilographie Médiévales*, 2 vols. Paris, École des Chartes.
- BAXANDALL, Michael (1985), *Patterns of Intention: On the Historical Explanation of Pictures*, New Haven / Londres, Yale University Press, 1985.
- BAXANDALL, Michael (1988), *Painting and Experience in Fifteenth-Century Italy*, Oxford / Nova York, Oxford University Press.
- BAYER, Raymon (1939), *Les études de Philosophie Médiévale*, Paris, Hermann et Cie, Éditeurs.

- BAYER, Raymon (1939), *Les études de Philosophie Médiévale*, Paris, Hermann et Cie, Éditeurs.
- BBIAS (1992), *Bibliographical Bulletin of the International Arthurian Society*, Madison (Wisconsin, EUA), E.-R. Editions.
- BBSR (1994), *Bulletin Bibliographique de la Société Rencesvals (pour l'étude des épopées romanes)*, fasc. 25 (1993-1994), Lieja, Université de Liège.
- BEC, Pèire (1984), *La llengua occitana*, Barcelona, Edicions 62.
- BEC, Pèire (1986), *La llengua occitana*, Barcelona, Edicions 62.
- BÉDIER, Joseph (1926-1929³ [1906-1913]), *Les légendes épiques. Recherches sur la formation des chansons de geste*, 4 vols., Paris, Honoré Champion.
- BÉDIER, Joseph, ed. (1890), *'Le lai de l'ombre', par Jean Renart*, Friburg, L'Oeuvre de Saint-Paul.
- BEEKES, Robert S. P. (1995), *Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction*, Amsterdam-Filadelfia, John Benjamins.
- BEEKMAN, John (1968): "Eliciting vocabulary, meaning, and collocations", *Notes on Translations*, 1, 29.
- BEHIELS, Lieve (1993): "Cómo se tradujeron los proverbios de *La Celestina* en neerlandés y alemán", *Paremia*, 2.
- BELTRAN, Vicenç, ed. (2002), *Poesía española, 2. Edad Media: lírica y cancioneros*, Barcelona, Crítica.
- BENEVISTE, E. (1954), *Civilisation: contribution à l'histoire d'un mot*, Paris.
- BENNETT, John A. (1994): "Colour Collocations in Prospectus and Advertising Material", *T&T*, 2, pp. 123-132.
- BENSOUSSAN, Albert (1989), "Du litteral au litteraire", dins Jean Canavaggio & Bernard Darbord (ed.), *La Traduction. Actes du XXIIIe Congrès de la Société des Hispanistes Français (Caen, 13-15 mars 1987)*, Caen, Université de Caen, pp. 113-118.
- BENZ BUSCH, H. (1994), «Algunas consideraciones sobre la importancia de los conocimientos culturales en la traducción», Luis Charlo Brea (ed.), *Reflexiones sobre la traducción. Actas del Primer Encuentro Interdisciplinar «Teoría y Práctica de la Traducción» (Cádiz del 29 de marzo al 1 de abril de 1993)*, Cádiz, Universidad de Cádiz, pp. 181-190.
- BERGER, Philippe (1975), "La lectura a Valence de 1474 à 1504", *Mélanges de la casa de Velázquez*, 11, pp. 99-118.
- BERGER, Philippe (1981), "La lecture à Valence de 1474 à 1560", dins *Livre et lecture en Espagne et en France sous l'Ancien Régime*, Madrid, Casa de Velázquez, pp. 97-110.
- BERGER, Philippe (1987), *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*, 2 vols., València, Institució Alfons el Magnànim.
- BERNABÉ, Alberto (1992), *Manual de crítica textual y edición de textos griegos*, Madrid, Ediciones Clásicas.
- BERNABÉ, Alberto (1992), *Manual de crítica textual*, Madrid.
- BERNABÉ, Antonio (1995), "El método histórico comparado", dins F. R. Adrados, A. Bernabé & J. Mendoza, *Manual de Lingüística Indoeuropea*, Madrid, Ediciones Clásicas.
- BERNHEIMER, Charles, ed. (1995), *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, Baltimore-Londres, The John Hopkins University Press.

- BERNONI, Domenico (1890), *Dei Torresani, Bladi e Ragazzoni, celebri stampatori a Venezia e Roma nel XV e XVI; cogli elenchi annotati delle rispettive edizioni*, Milà, Ulrico Hoepli.
- BERTHAUT, H. (1927), *Girart de Roussillon, chanson de geste du XIIe siècle, adaptée par H. Berthaut*, Paris.
- BESORA, Ramon & Mercè FLUVIÀ (1985), *Del plaer de llegir al joc d'escriure*, Vic, EUMO, 1985.
- BEUTER, Pero Antón (1604), *Primera parte de la Cronica general de toda España y especialmente del Reyno de Valencia, donde se trata de los estraños acontecimientos que del diluvio de Noe, hasta los tiempos del rey don Jayme de Aragón, que ganó a Valencia, en España se siguieron: con las fundaciones de las ciudades mas principales de ella, y las guerras crueles, y mutaciones de señoríos que hauido, compuesto por el dotor Pero Anton Beuter, maestro en Sacra Theologia protonotario apostolic*, València, Pedro Patricio Mey.
- BEUTER, Pero Antón (1604): *Primera parte de la Cronica general de toda España y especialmente del Reyno de Valencia, donde se trata de los estraños acontecimientos que del diluvio de Noe, hasta los tiempos del rey don Jayme de Aragón, que ganó a Valencia, en España se siguieron: con las fundaciones de las ciudades mas principales de ella, y las guerras crueles, y mutaciones de señoríos que hauido, compuesto por el dotor Pero Anton Beuter, maestro en Sacra Theologia protonotario apostolic*, València, Pedro Patricio Mey.
- BEZZOLLA, R.R. (1960), *Les origines et la formation de la littérature courtoise en occident (500-1200). Deuxième partie. La société féodale et la transformation de la littérature de cour*, 2, Paris, Champion, pp. 486-496 i 516-517.
- BILLANOVICH, G. (1953), *I primi umanisti e le tradizioni dei classici latini*, Friburg.
- BIRAGHI, C. (1984), *Técnicas modernas de archivo: Manual práctico de organización y funcionamiento*, Barcelona, editorial Hispano europea.
- BISCHOFF, Bernhard (1994), *Manuscripts and Libraries in the Age of Charlemagne*, Cambridge, Cambridge University Press.
- BLAKE, N. (1969), *Caxton and his world*, Londres, Deutch.
- BLECUA, Alberto (1983), *Manual de crítica textual*, Madrid, Castalia.
- BLECUA, Alberto (1988), *Manual de crítica textual*, Madrid, Castalia.
- BLOCH, R. Howard (1991), "Mieux vaut jamais que tard": Romance, Philology, and Old Frech Letters", *Representations*, 36 (fall), pp. 64-84.
- BLOOMFIELD, (1970), *Outline for the Practical Study of Foreign Languages*.
- BOCCACCIO, Giovanni (1926), *Decameró*, 2 vols., a cura de Carles Riba, Barcelona, Barcino.
- BOFARULL Y SANS, Francisco de (1956²), *Heraldic Watermarks*, trad. a cura d'a. J. Henschel, Hiversum (Holanda), The Paper Publications Society
- BOFARULL, Jaume & Amadeu-J. SOBERANAS, eds. (1931-1968), *Diàlegs de Sant Gregori*, Barcelona, Barcino.
- BOHIGAS, Pere (1976), "Assaig sobre el primer segle de la impremta als Països Catalans", dins *Exposició commemorativa del V Centenari de la impremta. El llibre incunable als Països Catalans*, Barcelona, Diputació, pp. 7-34.
- BOHIGAS, Pere (1985), "Notes sobre la utilització de les biblioteques al final de l'Edat Mitjana", *Sobre manuscrits i biblioteques*, Barcelona, Curial & Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 276-288.

- BOHIGAS, Pere, ed. (2000), Ausiàs MARCH, *Poesies*, reedició revisada per Amadeu-J. Soberanas & Noemí Espinàs, "Pròleg" de Lola Badia i "Bibliografia ausiasmarquiana" de Joan Santanach & Vicent Martines, Barcelona, Barcino.
- BOLETÍN BIBLIOGRÁFICO AHLM (1987-actualitat), *Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, Barcelona, AHLM [coordinat — quant a la Literatura Catalana Medieval— de la Dra. Lola Badia— (d'aquest Boletín també poden resultar útils els cabals de Literatura Espanyola Medieval i de Literatura Galaico-portuguesa)].
- BOLTER, J. D. (1991), *Writing Space: The Computer, Hypertext, and the History of Writing*, Nova Jersey (EUA).
- BOONE, E. H. & W. D. MIGNOLO, eds. (1994), *Writing Without Words: Alternative Literacies in Mesoamerica and the Andes*, Durham, Carolina del Nord.
- BOSCH, Josep Maria & Raül TORRENT I TORRENT (1993²), *El mausoleu de Ramon de Cardona i Anglesola: una interpretació artístico-històrica*, Bellpuig, Ajuntament.
- BOSCO, J. (1995), "Schooling and Learning in an Information Society", en *U.S. Congress Office of Technology Assessment, Education and Technology: Future Visions. OTA-BP-EHR-169*, Washington, U.S. Government Printing Office.
- BOSCOLO, Alberto (1983), "Relazioni tra l'Italia e le terre Catalane nel Basso Medioevo", dins *Actes del 6é. Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, PAM, pp. 13-28.
- BOURDIEU, Pierre & L. BOLTANSKI (1975), "Le fétichisme de la langue", *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 4, pp. 2-35.
- BOURDIEU, Pierre (1982), *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques*, Poitiers, Fayard. [versió espanyola: *¿Qué significa hablar? Economía de los intercambios lingüísticos*, Madrid, Akal, 1985]
- BOURDIEU, Pierre (1990), *Sociología y cultura*, Mèxic, Grijalbo.
- BOURDIEU, Pierre (1991), *El sentido práctico*, Madrid, Taurus.
- BOURDIEU, Pierre (1995), *Las reglas del arte. Génesis y estructuras del campo literario*, Barcelona, Anagrama.
- BOURDIEU, Pierre (1997), *Capital cultural, escuela y espacio social*, Mèxic, Siglo XXI.
- BOURDIEU, Pierre (1999), *Intelectuales, política y poder*, Buenos Aires, Eudeba.
- BOURDIEU, Pierre (2000a), *Poder, derecho y clases sociales*, Bilbao, Desclée de Brouwer.
- BOURDIEU, Pierre (2000b), *Cuestiones de sociología*, Madrid, Istmo.
- BOURDIEU, Pierre (2001), *Langage et pouvoir symbolique*, París Seuil.
- BOURLAND, Caroline Brown (1905), "Boccaccio and the Decameron in Castilian and Catalan Literature", *Révue Hispanique*, 12, pp. 1-232.
- BOUZA ÁLVAREZ, Fernando (1992), *Del escribano a la biblioteca: la cultura escrita europea en la Alta Edad Media, XV-XVIII*, Barcelona, Síntesis.
- BOVER I FONT, August (1993), *Manual de Catalanística*, Barcelona, Diputació de Tarragona & PAM.
- BOVIE, Smith Parker (1961), "Translation as a Form of Criticism", dins William Arrowsmith & Roger Shattuck (eds.), *The Craft and the Context of Translation*, Austin, University of Texas, pp. 38-56.
- BOWEN, J. (1986), *Historia de la educación occidental*, Herder, Barcelona.
- BOWERS, Fredson (1958), "Old-Spelling Editions of Dramatic Texts", dins D.C. Allen (ed.), *Studies in Honor of T.W. Baldwin*, Urbana, Illinois University Press, pp. 9-15.

- BOWERS, Fredson (1975), *Essays in Bibliography, Text, and Editing*, Charlottesville, Virginia.
- BOYER, Henry (1999), “Una lengua, una norma... Sobre el *unilingüismo* francés”, dins Maria Antònia Cano, Josep Martines, Vicent Martines & Joan J. Ponsoda (eds.), *Bescanvi i identitat: interculturalitat i construcció de la llengua*, Alacant, Ajuntament de la Nucia / Caja de Ahorros del Mediterráneo / IIFV, pp. 23-30.
- BOZZOLO, C. & E. OPNATO (1980), *Pour une histoire du livre manuscrit au Moyen Âge: trois essais de Codicologie quantitative*, París.
- BRAMBILLA AGENO, F. (1975), *L'edizione critica dei testi volgare*, Pàdua, Antenore.
- BRAMBILLA BARCELLON, Pinin (2002), “Leonardo Da Vinci, dibujo con refinamiento y maestría”, *Rehabilitación & Rehabilitación. Revista Internacional del Patrimonio Histórico*, 68, pp. 42-47b.
- BRANCA, V. (1970), *Boccaccio medievale*, Florència, Sonsoni.
- BRAUDEL, Ferdinand (1987), *Grammaire des civilisations*, París.
- BRAUDEL, Ferdinand (1989), *El Mediterraneo*, Madrid, Espasa-Calpe.
- BREUER, H. (1927), *Altprovenzalische Abenteuerroman des XIII Jahrhunderts un Auswahl*, Halle, 1927.
- BRIFFAULT, Robert (1974), *Les troubadours et les sentiment romanesque*, Genebra, Slatkine Reprinters.
- BRIGHTPLANET (2000), *The 'Deep web': Surfacing Hidden Value*, BrightPlanet.
- BRIQUET, C. M. (1968), *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600. (A facsimile of the 1907 edition with supplementary material contributed by a number of scholars)*, 4 vols. a cura d'Alan Stevenson, Amsterdam, The Paper Publications Society (Labarne Fontation), Hilversum (Holanda) [reimpresió de l'original: Nova York, Hacker Art Books, 1985].
- BROTHERSTON, G. (1992), *The Book of the Fourth World: Reading the Native Americas through their Literatures*, Cambridge, Cambridge University Press.
- BROWN, Horatio F. (1891), *List of Venetian Printers and Booksellers from 1467-1794* [que es basa en l'inèdit Cicogna, *Elenco di Stampatore e lirari tanto Veneti che Forestieri et di quelli ad istanza de quali si pubblicarono libri in Venezia*, Museo Civico, Cod. 3044] [consultat a la Biblioteca Apostolica Vaticana].
- BROWN, Michelle P. (1994), *Understanding Illuminated Manuscripts. A Guide to Technical Terms*, Londres, The Paul Getty Museum & The British Library.
- BRUGUERA, Jordi (2001 [2002]), “La interferència lèxica en la constitució del lèxic català”, dins Maria Antònia Cano, Josep Martines, Vicent Martines & Joan J. Ponsoda (eds.), *Les claus del canvi lingüístic*, Alacant, Ajuntament de la Nucia / Caja de Ahorros del Mediterráneo / IIFV, pp. 235-274.
- BRUMMER, Rudolf (1993), “Algunes notes sobre una versió gairebé oblidada de la *Queste del Saint Graal*”, *Miscel·lània J. Fuster*, pp. 22-38.
- BRUNEL, Clovis (1949), *Jaufré, conte de la Table-Ronde adapté par....*, Neuchâtel, A la Baconnière.
- BRUNEL, Clovis, ed. (1943), *Jaufré. Roman arthurien du XIIIe. siècle en vers provençaux*, 2 vols., París, Société des Anciens Textes Français.

- BRUNEL, G. (1976), "Vida de sant Frances: versions en langue d'oc et en catalan de la *Legenda aurea*; essai de classement des manuscrits", *Revue d'Histoire des Textes*, 6, pp. 219-265.
- BRUNET, Jean-Charles (1810), *Manuel du libraire et de l'amateur de livres, contenant 1º. Un nouveau dictionnaire bibliographique... 2º. Une table en forme de catalogue raisonné*, Paris, Brunet/Leblanc.
- BRUNET, Jean-Charles (1883⁵), *Manuel du libraire et de l'amateur de livres, contenant 1º. Un nouveau dictionnaire bibliographique... 2º. Une table en forme de catalogue raisonné...*, 5, 1, Paris, Didot Frères, Fils et Cie, Imprimerie de l'Institut.
- BRUNETTI, M. (1929), «L'Academia Aldina», *Rivista di Venezia*, 8, pp. 55-67.
- BRUTAILS, J.-A. (1907), «Les influences de l'art oriental et des goths dans le Midi de la France», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, IEC, pp. 29-42.
- BRUYNE, E. (1963), *Historia de la Estética. II. La Antigüedad cristiana. La Edad Media*, Madrid, BAC.
- BRUYNE, E. (1987), *La estética de la Edad Media*, Madrid, Visor.
- BUDICK, Sanford & Wolfgang ISER (1996), *The Translatability of Cultures: Figurations of the Space between*, Stanford, Stanford University Press (CUP).
- BUEZO, Catalina (1988): "Las traducciones vernáculas de Valerio Máximo en el Cuatrocientos hispano. El códice de la Biblioteca de la Real Academia de la Historia", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 185, pp. 39-53.
- BUONOCORE, Domingo (1976), *Diccionario de bibliotecología: términos relativos a la bibliología, bibliografía, bibliología, biblioteconomía, archivología, documentación, tipografía y materias afines*, Buenos Aires, Marymar.
- BURGESS, Glyn S., ed. (1977), *Marie de France: an Analytical Bibliography*, Londres.
- BURGESS, Glyn S., ed. (1986), *Marie de France: an Analytical Bibliography. Suplement*, Londres.
- BURNS, Robert I. (1987), *Moros, cristians i jueus en el regne croat de València*, València, Editorial 3i4.
- BUSBY, Keith (1986), «"Monseiner Galvain l'astrucz" (*Jaufré*, v. 488). Le portrait de Gauvain d'après le roman de *Jaufré* et quelques troubadours de l'époque», dins *Studia Occitana in memoriam Paul Remy, II: 1, The Narrative*, Kalamazoo, Michigan, Medieval Institute Publications, Western Michigan University.
- BUSTOS TOVAR, José Jesús de (1974), *Contribución al estudio del cultismo léxico medieval*, Madrid, Real Academia Española (Boletín de la Real Academia Española, Anejo 28).
- BUTINYÀ I JIMÉNEZ, Júlia (1989-1990), "Un nou tomb per al vell del *Libre de Fortuna e Prudència*", *BRALB*, 42, pp. 219-226.
- BUTINYÀ I JIMÉNEZ, Júlia (1993), "Una volta per les obres de Metge de la mà de Fortuna i Prudència", dins *Miscel·lània Jordi Carbonell*, 5, pp. 45-70.
- BUTINYÀ, Júlia (2002), *Del "Griselda" català al castellà*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona / UNED.
- BUTIERWORTH, Charles E. (1994), "Translation and Philosophy: The Case of Averroes' Commentaries", *International Journal of Middle East Studies*, 26, 1, pp. 19-35.
- BYNON, Th. (1981), *Lingüística històrica*, Madrid, Gredos.
- CABANES Català, María Luisa (1986), «Fuentes documentales y escritura en Alicante», dins *Historia de Alicante*, 3, Alacant, pp. 481-492.

- CABRÉ, Lluís (1987), "El conreu del lai líric a la literatura catalana medieval", *Llengua & Literatura*, 2.
- CABRÉ, Lluís, ed. (1993), Pere March, *Obra completa*, Barcelona, Barcino.
- CABRÉ, M. Teresa (1999), "La lingüística aplicada i el repte de la interculturalitat", dins Maria Antònia Cano, Josep Martines, Vicent Martines & Joan J. Ponsoda (eds.), *Bescanvi i identitat: interculturalitat i construcció de la llengua*, Alacant, Ajuntament de la Nucia / Caja de Ahorros del Mediterráneo / IIFV, pp. 31-56.
- CACHO BLECUA, José Manuel (1991), «Introducción a la obra literaria de Juan Fernández de Heredia», dins *Actas del I Curso sobre Lengua y Literatura en Aragón (Edad Media)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1991, pp. 171-195.
- CACHO BLECUA, Juan Manuel (2002), "Juan Fernández de Heredia", dins Carlos Alvar & José Manuel Lucía Megías, *Diccionario Filológico de Literatura Medieval Española. Textos y transmisión*, Madrid, Castalia, pp. 696-713.
- CAEROLS, José J. (1996), "Lingüística Moderna y Filología Clásica (La Situación de la Lengua Latina)", *Teoría/Crítica [Monográfico: Ciencias del lenguaje y de las lenguas naturales]*, a cura de M. Helena Fernández Prat), 3, pp. 371-398.
- CAIN, William (1984), *The Crisis in Criticism: Theory, Literature, and Reform in english Studies*, Baltimore (EUA) / Londres, The John Hopkins University Press.
- CALUWÉ, J. de (1978), «Le Roman Blandin de Cornualla et Guillot Ardit de Miramar: une parodie de roman arthurien?», *Mélanges Charles Camproux*, Montpelher, Université Paul Valéry.
- CALVO SERRALLER, Francisco (2000), "El coloso de la historia", dins AA. DD., *Historias inmortales*, Madrid, Galaxia Gutenberg / Círculo de Lectores, pp. 13-24.
- CALVO, Cesáreo (1991), "Estudi bibliogràfic de les edicions de la traducció francesa de *Tirant lo Blanch*", *Miscel·lània Joan Fuster*, 3, València / Barcelona, Dept de Filologia Catalana de la Universitat de València / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 179-194.
- CALVO, Italo (1983), *Avviamento alla papirologia greco-latina*, Nàpols, Liguori Editore.
- CAMPILLO, M. (1990), "Text/context: algunes consideracions sobre l'ensenyament de la literatura", dins AA.DD., *Text i ensenyament. Una aproximació interdisciplinària*, Barcelona, Barcanova, pp. 95-117.
- CAMPILLO, Toribio del (1860), *Ensayo sobre los poemas provenzales de los siglos XII y XIII*, Madrid, Campo-Redondo.
- CANÇÓ DE LA CROADA (2003), Guillem de TUDELA & ANÒNIM, *Cançó de la Croada*, traducció al català i notes, i introducció literària de Vicent MARTINES i introducció històrica de Gabriel ENSENYAT, Barcelona, Editorial Proa.
- CANELLAS LÓPEZ, Ángel (1979), *Diplomàtica hispano-visigoda*, Saragossa, Institución Fernando el Católico.
- CANELLAS, Angel & José TRENCHS (1988), *Cancillería y cultura. La cultura de los escribanos y notarios de la Corona de Aragón (1344-1479) [Folia Stuttgartensia]*, Saragossa, Institución Fernando el Católico (CSIC).
- CANFORA, Luciano (1986), *La biblioteca scomparsa*, Palermo, Sellerio Editore, 1986.
- CANO AGUILAR, Rafael (1999), "La construcción del discurso en castellano medieval: diálogo y narración en Berceo y el *Alexandre*", *Moenia*, 5, pp. 257-269.
- CANO AGUILAR, Rafael (2002), "Sintaxis y discurso en la prosa del siglo XIII", dins Carmen Saralegui Platero & Manuel Casado Velarde (eds.), *Pulchre, bene*,

- recte". *Estudios en homenaje al Prof. Fernando González Ollé*, Pamplona, Eunsa, pp. 213-234.
- CANO, Maria Antònia (2001 [2002]), "El contacte de llengües en el català modern", dins Maria Antònia Cano, Josep Martines, Vicent Martines & Joan J. Ponsoda (eds.), *Les claus del canvi lingüístic*, Alacant, Ajuntament de la Nucia / Caja de Ahorros del Mediterráneo / IIFV, pp. 161-188.
- CANO, Maria Antònia, Josep MARTINES & Vicent MARTINES, eds. (1991), *Actes de les III i IV Jornades de Sociolingüística de la Nucia*, Introducció dels curadors, Alcoi, Editorial Marfil / Ajuntament de la Nucia.
- CANO, Maria Antònia, Josep MARTINES & Vicent MARTINES, eds. (1998), *Un món de llengües. Actes de les V-IX Jornades de Sociolingüística de la Nucia*, Introducció dels curadors, Alcoi, Marfil.
- CANO, Maria Antònia, Josep MARTINES, Vicent MARTINES & Joan J. PONSODA, eds. (2001 [2002]), *Les claus del canvi lingüístic*, Pròleg dels curadors, Alacant, Ajuntament de la Nucia / Caja de Ahorros del Mediterráneo / IIFV.
- CANO, Maria Antònia, Josep MARTINES, Vicent MARTINES & Joan J. PONSODA, eds. (1999), *Bescanvi i identitat: interculturalitat i construcció de la llengua*, Pròleg de Josep Martines & Vicent Martines, Alacant, Ajuntament de la Nucia / Caja de Ahorros del Mediterráneo / IIFV.
- CANTAVELLA, Rosanna (1992), *Els cards i el llir. Una lectura del "Espill" de Jaume Roig*, Barcelona, Quaderns Crema.
- CANTAVELLA, Rosanna (1998), "Lectura i cultura de la dona a l'Edat Mitjana, opinió d'autors en català", *Caplletra*, 3, pp. 113-122.
- CANTERA ORTIZ DE URBINA, Jesús (2000): "Locuciones, giros y modismos del español y su correspondencia en francés", dins Gloria Corpas Pastor (ed.), *Las lenguas de Europa: Estudios de fraseología y traducción*, Granada, Comares, pp. 431-454.
- CAPITÁN Díaz, A. (1991), *Historia del pensamiento pedagógico en Europa*, Madrid, Bykinson.
- CAPPONI, Alessandro Gregorio, marchese (1747), *Catalogo della libreria Capponi o sia de' libri italiani del fu marchese Alessandro Gregorio Capponi, Patrizio Romano, e Friere Maggiore Pontificio, con Annotazioni in diversi luoghi, e coll'Appendice de' libri latini, delle miscellanee, e dei manoscritti in fine*, a cura del Reverend P. Luigi Niccolò Ridolfi Maestro del S. Palazzo, Roma, Appresso il Bernabò e Lazzanni.
- CARBONELL, I.C. (1999), "L'aplicació del programa d'incorporació progressiva. Alguns problemes", comunicació presentada en la III Setmana Universitat Escola, Alacant, Universitat d'Alacant.
- CÁRCEL ORTÍ, Mª Milagros, ed. (1994), *Vocabulaire International de la Diplomatie. Commission Internationale de Diplomatie. Comité Internacional des Sciences Historiques*, València, Generalitat Valenciana (Conselleria de Cultura) & UV-EG (Servei de Publicacions).
- CÁRCEL ORTÍ, Maria Milagros (1996), *La enseñanza de la paleografía y diplomática: centros y cursos*, València, [s.n.].
- CARDINAL, Louis & Victorin CHABOT, dirs. (1984), *Les instruments de recherche pour les archives*, La Pocatière, Documentor.

- CARNE-ROSS, D.S. (1961), "Translation and Transposition", dins William Arrowsmith & Roger Shattuck (eds.), *The Craft and the Context of Translation*, Austin, University of Texas, pp. 3-21.
- CARR, Derek C. (1982), "A Fifteenth-Century Castilian Translation and Commentary of a Petrarchan Sonnet", *Revista Canadiense de Estudios Hispánicos*, 5, 2, pp. 123-143.
- CARRIÓN GÚTIEZ, Manuel (1995² [1990]), *Manual de bibliotecas*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez.
- CARTER, Martha, ed. (1983), *Sign, Symbol, Script: An Exhibition on the Origins of Writing and the Alphabet*, Madison, University of Wisconsin: Department of Hebrew and Semitic Studies.
- CARUCCI, Paola *et al.* (1994), *Documento y archivo de gestión diplomática de ahora mismo*, Carmona (Sevilla) / Santa Cruz de Tenerife, S & C Ediciones / Universidad Internacional Menéndez Pelayo.
- CASANOVA, Emili (1988), *El lèxic d'Antoni Canals*, València, Institut [Inter]Universitari de Filologia Valenciana.
- CASANOVA, Emili (2001 [2002]), "Llengües en contacte a l'Edat Mitjana al regne de València: el cas de l'aragonés i del castellà", dins Maria Antònia Cano, Josep Martines, Vicent Martines & Joan J. Ponsoda (eds.), *Les claus del canvi lingüístic*, Alacant, Ajuntament de la Nucia / Caja de Ahorros del Mediterráneo / IIFV, pp. 135-160.
- CASANOVA, Emili (2002), "Locuciones entre dos lenguas: *saber mal* y otras", dins Carmen Saralegui Platero & Manuel Casado Velarde (eds.), "*Pulchre, bene, recte*". *Estudios en homenaje al Prof. Fernando González Ollé*, Pamplona, Eunsa, pp. 259-283.
- CASSANY, Daniel (1987), *Cop d'ull. Textos per a la comprensió lectora i l'expressió escrita*, Barcelona, Edicions 62.
- CASSANY, Daniel (1994), *Descriure escriure. Com s'aprèn a escriure*, Barcelona, Empúries, 1987, i, d'aquest mateix autor, *Reparar l'escriptura*, Barcelona, ICE & Graó, 1994.
- CASSATA, Letterio (1999), "La tragedia del 'dolore antico' (Inf. XXXIII)", *Alighieri: Rassegna Bibliografica Dantesca*, 40, 14, pp. 19-31.
- CAST, David (2000), "Boccaccio, Botticelli y la historia de Nastagio degli Onesti", dins AA. DD., *Historias inmortales*, Madrid, Galaxia Gutenberg / Círculo de Lectores, pp. 71-85.
- CASTAÑER MARTÍN, Rosa M^a & Alberto MONTANER FRUTOS (1992-1993), «[Resseña de:] *Actas del I Curso sobre Lengua y Literatura en Aragón (Edad Media)*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1991, 253 páginas», *AFA*, 48-49, pp. 342-352 [348-349].
- CASTELLANI, A. (1957), *Bédier, avait il raison? La méthode de Lachmann dans les éditions de textes du Moyen Âge*, Friburg.
- CASTELLANOS, Jordi (1990-1991), «Bibliografia Catalana», *Ll&L*, 4, p. 575.
- CATACH, Nina (1968), *L'Orthographe française à l'époque de la Renaissance (auteurs, imprimeurs, ataliers d'imprimerie)*, Paris, Librairie Droz.
- CÀTEDRA, Pedro [=P.M.C.] (2002), "Enrique de Villena", dins Carlos Alvar & José Manuel Lucía Megías, *Diccionario Filológico de Literatura Medieval Española. Textos y transmisión*, Madrid, Castalia, pp. 454-467.

- CÁTEDRA, Pedro M. & Modest PRATS, eds. (1986), *Història de Paris i Viana. Edició facsímil de la primera impressió catalana (Girona, 1495)*, Girona, Diputació Provincial.
- CÁTEDRA, Pedro M. (1983), "Enrique de Villena y algunos humanistas", *III Academia Literaria Renacentista. Nebrija y la introducción del Renacimiento en España*, Salamanca, Universidad, pp. 187-203.
- CÁTEDRA, Pedro M. (1985), "Algunas obras perdidas de Enrique de Villena, consideraciones sobre su obra y su biblioteca", *Anuario de Filología Española El Crotalón*, 2, pp. 53-75.
- CÁTEDRA, Pedro M. (1985), *Exégesis-ciencia-literatura. La "Exposición del salmo Quoniam videbo" de Enrique de Villena*, Madrid.
- CÁTEDRA, Pedro M., ed. (1989), Enrique de Villena, *Traducción y glosas de la "Eneida"*, 2 vols., Salamanca, Diputación Provincial.
- CÁTEDRA, Pedro M., ed. (1994-2001), Enrique de Villena, *Obras completas*, 3 vols., Madrid, Turner.
- CAVALCA, Domenico (1967), *Mirall de la Creu*, 2 vols., a cura d'Annamaria Gallina, Barcelona.
- CAVALLO, G. & R. CHARTIER, ed. (1995), *Storia della lettura*, Bari, Laterza.
- CAVALLO, Guglielmo & Claudio LEONARDI & Enrico MENESTO (dirs.) (1992-1994), *Il Medioevo Latino*, 2 vols. Roma, Salerno.
- CEBRIÁN DE LA SERNA, Manuel, coord. (2000), *Campus virtuales y enseñanza universitaria*, Màlaga, ICE / Universidad de Màlaga.
- CEBRIÁN DE LA SERNA, Manuel, J. MONEDERO MOYA, J.M. RÍOS ARIZA & J. SÁNCHEZ RODRÍGUEZ, coords. (1998), *El ordenador en el aula: el Proyecto Grimm*, Màlaga, I.C.E./ Universidad de Màlaga, pp. 27-34.
- CESTARO, Gary P. (2002), *Dante and the Grammar of nursing body*, Notre Dame, University of Notre Dame.
- CHABANEAU, C. (1876), "[Recensió de MEYER, 1875-1879]", *Revue des langues romanes*, 9, pp. 192-208 i 352-363.
- CHARTIER, Roger (1992), *L'orde des Livres. Lecteurs, Auteurs, Bibliothèques en europe entre XIVe et XVIIIe siècle*, Aix-en-Provence, Alinea.
- CHARTIER, Roger (2000), "La pluma, el taller y la voz. Entre crítica textual e historia cultural", dins Francisco Rico (dtor.), Pablo Andrés & Sonia Garza (eds.), *Imprenta y Crítica Textual en el Siglo de Oro*, Valladolid, Fundación Santander Central Hispano / Centro para la Edición de los Clásicos Españoles, pp. 246-247.
- CHAVY, Paul (1981), "Les traductions humanistes au début de la Renaissance française: traductions médiévales, traductions modernes", *Canadian Review of Comparative Literature*, 8, pp. 284-306.
- CHECA, Fernando (2000), "'Inventio' a la veneciana: las 'poesie' de Tiziano para el rey de España", dins AA. DD., *Historias inmortales*, Madrid, Galaxia Gutenberg / Círculo de Lectores, pp. 145-164.
- CHENTALINSKI, Vitali (1994), *De los archivos literarios del KGB*, trad. de Vicente Cazarra & Helena S. Kriúkova, Madrid, Anaya & Mario Muchnik, 1994.
- CHEVREL, Yves (1994), *La littérature comparée*, París, PUF.
- CHINER GIMENO, Jaume (1993), *El viure novel·lesc. Biografia de Joanot Martorell (amb un fragment d'un manuscrit de "Tirant lo Blanch")*, "Pròleg" de Martí de Riquer, Alcoi, Editorial Marfil.

- CHINER GIMENO, Jaume (1997), *Ausiàs March i la València del segle XV (1400-1459)*, València, Consell Valencià de Cultura (Generalitat Valencian).
- CHINER GIMENO, Jaume (1999), "Ausiàs March y su tiempo (s. XIV-XV). Cronología interdisciplinar", dins *Catálogo de la exposición Ausiàs March en la Biblioteca Nacional de Madrid*, València-Madrid, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència.
- CHINER GIMENO, Jaume J. (2002), *D'Ausiàs March a Joan Roís de Corella. Documents pera la història de la literatura a la València del segle XV* (Tesi Doctoral sota la direcció d'Albert Hauf defensada amb èxit a la Universitat de València, 2002).
- CHUKOVSKY, K. (1984), *A High Art: the art of translation*, trad. per G. Leighton, Knoxville, Tennessee University.
- CICOGNA (inèdit), *Elenco di Stampatore e lirari tanto Veneti che Forestieri et di quelli ad istanza de quali si pubblicarono libri in Venezia*, Museo Civico, Cod. 3044 [consultat a la BAV].
- CIRLOT, Victoria (1987), *La novela artúrica. Orígenes de la ficción en la cultura europea*, Barcelona, Montesinos.
- CLANCHY, M. T. (2001²), *From Memory to Written Record. England 1066-1307*, Oxford, Regne Unit / Cambridge, EUA, Blackwell.
- CLASSE, Olive (1997), *Encyclopedia of Literary Translation*, Fitzroy Dearborn.
- CLAVERÍA NADAL, Gloria (1991), *El latinismo en español*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona.
- CLEMENTE, Ester (2003 [pendent de defensa pública]), *Estudi i edició de la "Regoneixença i moral consideració contra les persuasions, vicis i forces de amo"r, de Francesc Carròs Pardo de la Casta (s. XV). Amb concordances*, Alacant, Universitat d'Alacant [Memòria de llicenciatura, sota la direcció de Vicent Martines]
- CLOSA FARRÉS, J. (1990), "Lo dolç cant: entorn de la traducció de la *Divina Comèdia* de Dant Alighieri per Andreu Ferrer", *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, XX. Miscel·lània Joan Bastardas*, 3, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 47-55.
- COCOZZELLA, Pere, ed. (1991), Francesc Moner, *Obras castellanas*, 2 vols., Nova York, The Edwin Mellen Press.
- COCOZZELLA, Peter, ed (1970), Francesc Moner, *Obras catalanes*, Barcelona, Barcino.
- COLLA, A. (1984), "Tipographi, editore e libri a Padova, Treviso, Vicenza, Verona, Trento", dins Neri Pozza *et al.*, *La stampa degli incunaboli nel Veneto*, Vicenza, Neri Pozza Editore, pp. 37-80.
- COLLIGE, N. E. (1993), "Comparative Linguistics: History", dins *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, Oxford, The Pergamon Press.
- COLÓN, Germà & Arcadi GARCÍA, eds. (2001), *Llibre del Consolat de Mar*, Barcelona, Fundació Noguera / Cambra de Comerç de Barcelona.
- COLÓN, Germà (1974), *Die ersten romanischen und germanischen Übersetzungen des «Don Quijote»*, Basilea, Francke Verlag Bern.
- COLÓN, Germà (1976), *El léxico catalán en la Romania*, Madrid, Gredos.
- COLÓN, Germà (1978), *La llengua catalana en els seus textos*, 2 vols, Barcelona, Curial.
- COLÓN, Germà (1987), *Problemes de la llengua a València i als seus voltants*, València, Universitat de València.
- COLÓN, Germà (1989), *El español y el catalán, juntos y en contraste*, Barcelona, Ariel.

- COLÓN, Germà (2002), *Lliçó magistral d'investidura com a "Doctor Honoris Causa"*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona.
- COLÓN, Germán (1974), *Die ersten romanischen und germanischen Übersetzungen des «Don Quijote»*, Basilea, Francke Verlag Bern.
- COMBET, Louis & Julia SEVILLA MUÑOZ –col·lab: Martín NAVAJO CALVO— (1995): “Proverbes, expressions proverbiales, sentences et lieux communs sentencieux de la langue française d’aujourd’hui, avec leur correspondance espagnole”, *Paremia*, 4.
- CONCHEFF, Beatrice (1985), *Bibliografy of Old Catalan Texts*, The Hispanic Seminar Of Medieval Studies, Madison, Wisconsin.
- CONDE, Juan Carlos [=J.C.C] (2002), "Marqués de Santillana", dins Carlos Alvar & José Manuel Lucía Megías, *Diccionario Filológico de Literatura Medieval Española. Textos y transmisión*, Madrid, Castalia, pp. 843-864.
- CONTAMINE, G., ed. (1989), *Traduction et traducteurs au moyen âge. Actes du Colloque International Paris, 26-28 mai 1986*, Paris.
- COPELAND, Rita (1995² [1991]), *Rhetoric, Hermeneutics, and Translation in the Middle Ages: Academic Traditions and Vernacular Texts*, Cambridge, Cambridge University Press.
- COPELAND, Rita (1995²), *Rhetoric, Hermeneutics, and Translation in the Middle Ages: Academic Traditions and Vernacular Texts*, Cambridge, Cambridge University Press.
- CORNAGLIOTTI, Annamaria (1987), "Els sirventesos de Domenico Cavalca en la traducció catalana de Pere Busquets", en *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, 7, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 85-102.
- COROMINES, Joan (1974²), *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, Clud Editor.
- COROMINES, Joan (1976-1977), *Entre dos llenguatges*, Barcelona.
- COROMINES, Joan (1980-1991), *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana [DECat]*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / La Caixa.
- CORONEL, Marco Antonio, ed. (1997a), *La traducció latina en verso de la obra completa de Ausiàs March, realizada por el valenciano Vicente Mariner (Turnoni, 1633)*, València, Universitat de València. [Tesi doctoral, edició en microforma.]
- CORONEL, Marco Antonio, ed. (1997b), *L'Ausiàs March llatí de l'humanista Vicent Mariner*, “Pròleg” de Germà Colón, València, Edicions Alfons el Magnànim / Intitució Valenciana d'Estudis i Investigacions / Generalitat Valenciana / Diputació Provincial de València.
- CORPAS PASTOR, Gloria, ed. (2000): *Las lenguas de Europa: Estudios de fraseología y traducción*, Granada, Comares.
- CORTE, Francesco della, dtor (1987-1991), *Enciclopedia virgiliana*, 3 i 5, Istituto della Enciclopedia Italiana.
- COSTA-REUS, Marie-Noëlle (2000), “La traduction castillane inédite du Spill (1460) de Jaume Roig, par Joaquin Serrano Cañete (Valence, 1832-1892)”, dins Georges Martin & Marie-Claire Zimmermann (eds.), *Ausiàs March (1400-1459), premier poète catalán*, Paris, Cahiers de Linguistique Hispanique Médiéval / Klincksieck, pp. 53-78.
- CRANZ, F. Edward & Paul O. KRISTELLER (1976-1980), *Catalogus translationum et commentariorum. Mediaeval and Renaissance Latin Translations and Commentaries. Annotated Lists and Guides*, Washington, Catholic University of America Press.
- CREIGHTON, O. H. (2002), *Castles and Landscapes*, Londres / Nova York, Continuum.
- CRESCINI, Vincenzo & Venanzio TODESCO (1913-1914), “La versione catalana dell'Inchiesta del San Graal” *Atti del regio Istituto Veneto*, 73-2, pp. 457-510.

- CRESCINI, Vincenzo & Venanzio TODESCO (1917), *La Inchiesta del Sant Graal*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- CRESPILLO, Manuel (1996), "La Paradoja del Intérprete. Preliminares Críticos a la Teoría Sociolingüística", *Teoría/Crítica [Monográfico: Ciencias del lenguaje y de las lenguas naturales]*, a cura de M. Helena Fernández Prat), 3, pp. 95-112.
- CRESPO, Carmen & Vicente VIÑAS (1984), *La preservación y restauración de documentos y libros de papel: un estudio del RAMP con directrices*, París, UNESCO.
- CRESPO, Gabriele (1984), *Los árabes en Europa*, Introducció de Francesco Gabrielli, Madrid, Ediciones Encuentro.
- CROCE, Benedetto (1926), *Estética como ciencia de la expresión y lingüística general. Teoría e historia de la estética*, versió espanyola, Madrid, Librería Española y Extranjera.
- CROPP, Glyns M. (1987), "Le Livre de Boèce de Consolation: from Translation to Closed Text", dins A.J. Minnis & D. S. Brewer, *The Medieval Boethius in the Vernacular Translations of "De Consolatione Philosophiae"*, Cambridge, pp. 63-88.
- CROS, Edmond (1986), *Literatura, ideología y sociedad*, traducció de Soledad García Mouton, Madrid, Gredos.
- CRUSELLES, J.M. (1989), "Maestros, escuelas urbanas y clientela en la ciudad de Valencia a finales de la Edad Media", *Estudis*, 15, pp. 9-44.
- CRUZ MUNDET, José Ramón (1994), *Manual de archivística*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez.
- CUENCA, Luis Alberto de, ed. (1987), *Los lais de Maria de Francia*, Madrid, Siruela.
- CUENCA, Maria Josep (2000): "L'estudi de les construccions idiomàtiques des de la lingüística cognitiva i l'anàlisi contrastiva", dins Vicent Salvador & Adolf Piquer (eds.), *El discurs prefabricat: estudis de fraseologia teòrica i aplicada*, Castelló, Universitat Jaume I, pp. 33-48.
- CUESTA TORRE, Luzdivina (1993), «Traducción o recreación: en torno a las versiones hispánicas del *Tristán en prose*», *Livius (Actas de las III Jornadas internacionales de Historia de la Traducción)*, 3, pp. 63-75.
- CURRÁS PUENTE, Emilia (1988), *La información en sus nuevos aspectos: ciencias de la documentación*, Madrid, Paraninfo.
- CURTIUS, Erns Robert (1938), "Begriff einer historischen Topik", *Zeitschrift für romanische Philologie*, 58, pp. 129-142.
- CURTIUS, Erns Robert (1984⁴), *Literatura europea y Edad Media Latina*, 2 vols., Madrid, Fondo de Cultura Económica.
- DADSON, Trevor J. (2000), "La corrección de pruebas (y un libro de poesía)", dins Francisco Rico (dtor.), Pablo Andrés & Sonia Garza (eds.), *Imprenta y Crítica Textual en el Siglo de Oro*, Valladolid, Fundación Santander Central Hispano / Centro para la Edición de los Clásicos Españoles.
- DAMPIERRE, E. "Note on 'culture' and 'civilisation'", *Comparative Studies in History and Society*, 3, pp. 328-340.
- DANIELS, P. & W. BRIGHT, eds. (1996), *The World's Writing Systems*, Oxford, Oxford University Press.
- DAZZI, M. (1969), *Aldo Manuzio e il dialogo veneziano di Erasmo*, Vicenza.
- DCVB: *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca, Moll.

- DELISLE, Jean & Judith WOODSWORTH (1995), *Translators through History*, John Benjamins Publishing Company.
- DELPECH, François (1989), «La naissance de Jacques I d'Aragon: histoire, légende, mythe et rituels», dins Jean-Pierre Etienvre (ed.), *La Légende. Anthropologie, Histoire, Littérature/ La legenda. Antropologia, Historia, Literatura. Actes du colloque tenu à la Casa Velázquez (10/11-XI-1986)*, Madrid, Casa Velázquez-Universidad Complutense, pp. 69-102.
- DELPORT, Marie-France (1989), “Le Traducteur omniscient: Deux figures de traduction: L'Explication et l'amplification”, dins Jean Canavaggio & Bernard Darbord (ed.), *La Traduction. Actes du XXIIIe Congrès de la Société des Hispanistes Français (Caen, 13-15 mars 1987)*, Caen, Universitat de Caen, pp. 89-105.
- DELVAL, J. (1986), *Niños y máquinas, Los ordenadores y la educación*, Madrid, Alianza.
- DERRIDA, J. (1976), *De la grammatologie*, Baltimore.
- DESCLOT, Bernat (1983³), “Libre del Rei En Pere”, dins Ferran Soldevila (ed.), *Les Quatre Grans Cròniques*, Barcelona, Selecta.
- DESLISLE, J. (1981), *L'Analyse du discours comme méthode de traduction*, Ottawa, Ottawa University Press.
- DEYERMOND, Alan (1984), “Las relaciones genéricas de la ficción sentimental española”, dins *Symposion in honorem prof. M. de Riquer*, Barcelona, Quaderns Crema, pp. 75-92.
- DI FILIPPO BAREGGI, Claudia (1988), *Il mestiere di scrivere. Lavoro intellettuale e mercato librario a Venezia nel Cinquecento*, Roma, Bulzoni Editore.
- DI GIROLAMO, Costanzo (1979), *Elementi di versificazione provenzale*, Nàpols, Liguori.
- DI GIROLAMO, Costanzo & Donatella SIVIERO (1999), “Da Orange a Beniarjó (passando per Firenze). Un'interpretazione degli ‘estramps’ catalani”, *Revue d'Études Catalanes*, 2, pàgs. 81-95.
- DI GIROLAMO, Costanzo (1990²), *I trovatori*, Torí, Bollati Boringhieri.
- DI GIROLAMO, Costanzo (1997a), “Ausiàs March i la tradició occitana”, dins *Avui. Suplement 'Ausiàs March (1397-1997), Sis-cents anys del naixement' (23-5-1997)*, pàgs. XXXVIII-XLII.
- DI GIROLAMO, Costanzo (1997b), “Lectura del poema XXV de Ausiàs March”, Albert HAUF (ed.) 1998c, pàgs. 65-82.
- DI GIROLAMO, Costanzo (1997c), “Tradurre Ausiàs March”, *Llengua & Literatura*, 9, pp. 369-390.
- DI GIROLAMO, Costanzo (1999a), “El 'cançoner' d'Ausiàs March”, dins Vicent MARTINES (ed.) 1999, pàgs. 69-78.
- DI GIROLAMO, Costanzo (1999b), “Il 'canzoniere' di Ausiàs March”, dins Rafael ALEMANY (ed.) 1999, pàgs. 45-58.
- DI GIROLAMO, Costanzo (2000), “Ausiàs March y las mujeres”, dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 105-114.
- DicCast-Cat* (1994), *Diccionari Castellà-Català*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- DICCIONARIO* (1995² [1993]), *Diccionario de terminología archivística*, Madrid, Dirección de Archivos Estatales.
- DIEZ, Friedrich (1883²), *Dic. Poesie der Troubadours*, a cura de Karl BARTSCH, Leipzig.

- DILTS, Mervin R. (1995), "Greek Literature: From Antiquity to the Renaissance", dins D.C. Greetham, *Scholarly Editing. A Guide to Research*, Nova York, The Modern Language Association of America, pp. 75-94.
- DINGWANEY, Anuradha (1994), *Between Languages and Cultures: Translation and Cross-cultural Texts*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press.
- DINGWANEY, Anuradha (1994), *Between Languages and Cultures: Translation and Cross-cultural Texts*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press.
- DIONISOTTI, C. (1963), «Aldo Manuzio umanista», *Umanesimo europeo e umanesimo veneziano*, Venècia.
- DIRINGER, David (1953), *The Hand-Produced Book*, Nova York, Hutchinson's Scientific and Technical Publications.
- DOBROVL'SKIJ, Dimitrij (1990 [1992]): "Phraseological Treasures in the Process of Translation", dins Barbara Lewandowska-Tomaszczyk & Marcel Thelen (eds.), *Translation and Meaning, 2: Proceedings of the Lodz Session of the 1990 Maastricht-Lodz Duo Colloquium on "Translation and Meaning"*, Maastricht, Euroterm, pp. 35-42.
- DORING-SMIRNOV, Johanna RENATE, Aage-A. HANSEN, Walter KOSCHMAL & Herta SCHMID (1990), "Das Problem des textes in der Linguistik, Philologie und in anderen Humanwissenschaften: Versuch einer philosophischen Analyse", *Poetica: Zeitschrift für Sprach und Literaturwissenschaft*, 22, 3-4, pp. 436-487.
- DUBY, Georges (1976), *Guerreros y campesinos. Desarrollo inicial de la economía europea (500-1200)*, Madrid, Siglo XXI [amb reimpressions posteriors].
- DUBY, Georges (1978), *Les Trois Ordres au l'imaginaire du Féodalisme*, París, Gallimard.
- DUBY, Georges (1982), *El caballero, la mujer y el cura el matrimonio en la Francia feudal*, Madrid, Taurus.
- DUBY, Georges (1988), *El Año Mil. Una nueva y diferente visión de un momento crucial de la historia*, Barcelona, Gedisa Editorial.
- DUBY, Georges (1988), *La société chevaleresque. Hommes et structures du Moyen Age*, París, Flammarion.
- DUNLOP, D.M. (1960), "The Work of Translation at Toledo", *Babel*, 6, pp. 55-59.
- DUPUIGRENET DESROUSSILLES, F. (1984), "Au delà des variants. Note sur les corrections d'atelier dans les textes imprimés en Italien au XVème siècle", *Reécritures*, 2, pp. 228-245.
- DURAN I SANPERE, A., ed. (1917), "Un fragment de *Tristany de Leonís* en català", *Estudis Romànics*, 9, pp. 284-316.
- DURAN I SSANPERE, A. (1912), «Demanda del Sant Grasal, 1422-1423», *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, 4, p. 129.
- DURAN, Eulàlia & Josep SOLERVICENS (1996), *Renaixement a la carta*, Barcelona/Vic, Universitat de Barcelona / EUMO.
- DURAN, Eulàlia (1991), "Defensa de la pròpia tradició davant d'Itàlia al segle XV", dins Antoni Ferrando & Albert Hauf (eds.), *Miscel·lània Joan Fuster*, 3, Barcelona, PAM, pp. 261-262.
- DURAN, Eulàlia, ed. (1990), A Beccadelli, el Panormita, *Dels fets e dits del gran rey Alfonso, versió catalana del segle XV de Jordi Centelles*, Barcelona, Barcino.
- DURISIN, D. (1984), *Theory of Literary Comparatistics*, Bratislava, Veda.
- EBERHARD MAYER, Hans (2001), *Historia de las cruzadas*, Madrid, Istmo.

- ECHENIQUE, Mª Teresa (1996), "Lingüística, Psicología y Enseñanzas de Lenguas", *Teoría/Crítica [Monográfico: Ciencias del lenguaje y de las lenguas naturales]*, a cura de M. Helena Fernández Prat), 3, pp. 209-222.
- ECO, Umberto (1984), *El nom de la rosa*, Barcelona, Lumen.
- ECO, Umberto (1990), *Art i bellesa en l'estètica medieval*, Barcelona, Edicions Destino.
- ECONOMU, Geroge D. (2002), *The Goddess Natura in Medieval Literature*, Notre Dame, University of Notre Dame.
- EDGE, David & John Miles PADDOCK (1988), *Arms & Armor of the Medieval Knight*, Nova York, Crescent Books.
- EISENSTEIN, Elizabeth L. (1969), «L'avènement de l'imprimerie et la Réforme», *Annales E.S.C.*, 26, pp. 1355-1382.
- EISENSTEIN, Elizabeth L. (1994), *La revolución de la imprenta en la Edad Moderna europea*, Madrid, Akal.
- ELIADE, Mircea (1952), *Images et symboles. Essais sur le symbolisme magico-religieux*, París, Gallimard.
- ENSENYAT PUJOL, Gabriel (2001), *Història de la literatura catalana a Mallorca a l'Edat Mitjana*, Mallorca, El Tall Edicions, 2001.
- ENSENYAT PUJOL, Gabriel (2003), "Cançó de la Croada. Context i significació històrica", dins Guillem de Tudela & Anònim, *Cançó de la Croada*, traducció al català i notes de Vicent Martines, Barcelona, Editorial Proa.
- EPALZA, Mikel de (1989), *750 anys. Civilització trencada: l'Islam valencià*, València, Generalitat Valenciana.
- ESCOLANO, Gaspar (1611), *Decada primera de la historia de la insigne, y Coronada Ciudad y Reino de Valencia*, València, Pedro Patricio Mey, 1611, cols. 1698-1699 [n'hi ha una edició facsímil en 6 vols: València, Dept. d'Història Moderna de la Universitat de València-Estudi General, 1972].
- ESCOLAR, Hipólito (2001), *La Biblioteca de Alejandria*, Madrid, Gredos.
- ESCOLAR, Hipólito, dir. (1993), *Historia ilustrada del libro español. Los manuscritos*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez.
- ESPADALER, Anton (1997), "El Rei d'Aragó i la data del *Jaufre*", *Cultura Neolatina*, 57, pp. 199-207.
- ESPADALER, Anton (1997), "El Rei d'Aragó i la data del *Jaufre*", *Cultura Neolatina*, 57, pp. 199-207.
- ESPADALER, Anton (1999-2000), "El final del *Jaufre* i, novament, Cerverí de Girona", *BRABLB*, 47, pp. 321-334.
- ESPADALER, Anton (2002), "Sobre la densitat cultural del *Jaufre*", dins Lola Badia, Miriam Cabré & Sadurní Martí (ed.), *Literatura i Cultura a la Corona d'Aragó (s.XIII-XV)*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / PAM, pp. 335-354.
- ESTÉVEZ SOLÀ, Juan Antonio (1991), «Filología y mundo antiguo», *Kolaios. Publicaciones Ocasionales* 7, pp. 38-53.
- ÉTIEMBLE (1963), *Comparaison n'est pas raison. La crise de la littérature comparée*, París, Gallimard.
- FABRA, Pompeu (1926), "La coordinació i la subordinació en els documents de la cancelleria catalana durant el segle XIVè", dins *Memòries de la Secció Filològica I*, Barcelona, IEC, pp. 1-30.

- FABRA, Pompeu (1926), "La coordinació i la subordinació en els documents de la cancelleria catalana durant el segle XIVè", dins *Memòries de la Secció Filològica I*, Barcelona, IEC, pp. 1-30.
- FÀBREGA I ESCATLLAR, V. (1992), "El *Decameró* català en la versió de 1429: la novel·la de Bernat d'Ast (II, 2)", *Zeitschrift für Katalanistic / Revista d'Estudis Catalans*, 5, pp. 39-63.
- FÀBREGA I ESCATLLAR, V. (1992), "La *Consolació de la Filosofia* en la versió catalana de Pere Saplana i Antoni Genebreda", *Zeitschrift für Katalanistic / Revista d'Estudis Catalans*, 3, pp. 33-49.
- FÀBREGA I ESCATLLAR, V. (1993), "Les transformacions del poeta Ovidi segons la versió de Francesc Alegre: el mite de Pigmalió", *Zeitschrift für Katalanistic / Revista d'Estudis Catalans*, 6, pp. 73-96.
- FABREGAT, Ferran (1997): "Aproximació cognitiva a la traducció de les expressions idiomàtiques", dins Montserrat Bacardí (ed.), *Actes del II Congrés Internacional sobre Traducció (abri, 1994)*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, pp. 505-516.
- FAIDER, P. (1938), «Du manuscrit d'auteur à la première édition», *Académie Royale de Belgique*, 5-24, 497-511.
- FAIDER, P. (1938), «Du manuscrit d'auteur à la première édition», *Académie Royale de Belgique*, 5, 24, pp. 497-511.
- FANG, Achilles (1959), "Some reflections on the Difficulty of Translation", dins Reuben A. Brower (ed.), *On Translation*, Cambridge, Mss, Harvard University Press, pp. 111-133.
- FARAL, Edmund (1910), *Les jongleurs en France au moyen âge*, Paris, Bibliothèque de l'École des Hautes Études, Sciences Historiques et Philologiques.
- FARAL, Edmund (1924), *Les arts poétiques du XIIIe et XIVe siècle*, Paris, Champion.
- FARRENY, M. D. (1986), *Processos de crims del segle XV a Lleida: transcripció i estudi lingüístic*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs / Diputació Provincial de Lleida.
- FAULHABER, Charles B. (1975), *Latin Rhetorical Theory in Thirteenth and Fourteenth Century Castile*, Berkeley, University of California Press.
- FAULHABER, Charles B. (1983), *Medieval Manuscripts in the Library of the Hispanic Society of America: Religious, Legal, Scientific, Historical, and Literature Manuscripts*, 2 vols. Nova York, The Hispanic Society.
- FAULHABER, Charles B. (1987), *Libros y bibliotecas en la España Medieval. Una bibliografía de fuentes impresas*, Londres/Wolfboro (USA), Grant & Cutler Ltd.
- FAULHABER, Jerry R. & Jerry B. CRADDOCK (1991), "Preface", *Romance Philology [Special issue on textual criticism]*, 45, 1, pp. 1-5.
- FAULHABER, Jerry R. & Jerry B. CRADDOCK (1991), "Preface", *Romance Philology [Special issue on textual criticism]*, 45, 1, pp. 1-5.
- FAURIEL, Claude (1832), "La *Chanson de la Croisade des Albigeois*", *Revue des Deux Mondes*.
- FAURIEL, Claude (1836), ["12e leçon: *Chanson de la Croisade des Albigeois*"], *Histoire de la poésie provençale. Coutis professé à la Faculté des lettres de Paris [1831-1832]*, 3, Paris, pp. 145-179. [Prèviament publicada a FAURIEL, 1832]
- FAURIEL, Claude (1837), *Histoire de la croisade contre les hérétiques albigeois, écrite en vers provençaux par un poète contemporain*, Paris, Collection de documents inédits

- sus l'histoire de France. [Edició de l'original –segons el ms. A—, traducció al francès, prefaci, notes, mapa i un facsímil de la pàgina 81 del ms. A –laisse 143, versos 1-27 i la il·lustració del concili del Laterà de 1215]”]
- FAURIEL, Claude (1846), *Histoire de la poésie provençale*, 3, París, 1846.
- FAUS SEVILLA, Pilar (1996), «Réquiem por una biblioteca», *El País. Comunidad Valenciana* (11-11-96), p. 8ae.
- FAWCETT, Peter (1997), *Translation and Language. Linguistic Theories Explained*, Manchester, St. Jerome.
- FEATHER, John & Paul STURGES, ed. (1997), *International Encyclopedia of Information and Library Science*, Londres, Routledge.
- FELIU, Francesc & Cristina JUHER, eds. (1999), *La invenció de les llengües nacionals*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema.
- FELIU, Francesc (1994), “La *Història de la llengua catalana* d’Antoni de Bastero”, dins Albert Rossich & Pep Valsalobre (eds.), *Estudi General, 14: Literatura i llengua catalanes a l’Edat Moderna*, Girona, Universitat de Girona, pp. 163-181.
- FELIU, Francesc (1997a), *L’obra filològica d’Antoni Bastero i Lledó. Edició de la “Historia de la llengua catalana”*, Girona, Servei de Publicacions de la Universitat de Girona (Publicació de tesis doctorals en microfitxa).
- FELIU, Francesc (1997b), “Contribució d l’estudi d’Alfons Par. Epistolari amb Ramon Miquel i Planas”, dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, xxxiv. Miscel·lània Germà Colón, 7*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, pp. 159-184.
- FELIU, Francesc (1997c), “Sentit i context de la primera història del català”, dins Francesc FelIU (ed.), Antoni BASTERO, *Història de la llengua catalana*, Vic / Girona, EUMO Editorial / Universitat de Girona, pp. 7-53.
- FELIU, Francesc (1998a [1997-1998]), “Els treballs filològics de l’acadèmic Josep de Bastero”, *BRABLB*, 46, pp. 213-244.
- FELIU, Francesc (1998a [1997-1998]), “Els treballs filològics de l’acadèmic Josep de Bastero”, *BRABLB*, 46, pp. 213-244.
- FELIU, Francesc (1998b), “Els inicis de la filologia catalana moderna: estudi biogràfic d’Antoni de Bastero i Lledó, canonge de Girona (1675-1737)”, dins *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, 39, pp. 89-128.
- FELIU, Francesc (1999), “Coneixement i percepció de la llengua catalana en l’obra d’Antoni de Bastero”, dins August Rafanell & Pep Valsalobre (eds.), *Estudis de Filologia Catalana. Dotze anys de l’Institut de Llengua i Cultura Catalanes. Secció Francesc Eiximenis*, Girona / Barcelona, Institut de Llengua i Literatura Catalanes de la Universitat de Girona / PAM, pp. 89-128.
- FELIU, Francesc, ed. (1997), Antoni BASTERO, *Història de la llengua catalana*, Vic / Girona, EUMO Editorial / Universitat de Girona.
- FERGUSON, George (1954), *Signs and Symbols in Christian Art*, Oxford / Londres, Oxford University Press.
- FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, Jesús (1995): “Algunas reflexiones sobre aspectos gramaticales e interlingüísticos de las expresiones idiomáticas”, dins Carlos Hernández Sacristán, Brigitte Lépinette & Manuel Pérez Saldaña (eds.), *Apectes de la reflexió i de la praxi interlingüística*, València, Universitat de València, pp. 231-246.

- FERNÁNDEZ MUÑOZ, Ricardo (*Educación*), "Las nuevas tecnologías aplicadas a la educación", *Quaderns Digitals*, <http://www.ciberaula.es/quaderns/html/p_gina_apilada_sin_t_tulo_32.html>
- FERNÁNDEZ PÉREZ, Milagros (1996), "El Papel de la Teoría y de la Aplicación en la Construcción de Disciplinas Lingüísticas. El caso de la 'Lingüística Clínica'", *Teoría/Crítica [Monográfico: Ciencias del lenguaje y de las lenguas naturales]*, a cura de M. Helena Fernández Prat), 3, pp. 223-249.
- FERNÁNDEZ-ARMESTO, Felipe (2002), *Civilizaciones. La lucha del hombre por controlar la naturaleza*, Madrid, Taurus.
- FERRANDO, Antoni & Vicent Josep ESCARTÍ (1992), "Impremta i vida literària a València", *Güttenberg-Jahrbuch*, 67, pp. 100-113.
- FERRANDO, Antoni (1980), *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*, València, Institut de Filologia Valenciana.
- FERRANDO, Antoni (1983), *Els certàmens poètics valencians dels segles XIX al XX*, València, Diputació de València.
- FERRANDO, Antoni (1992), "Noves dades sobre el *Breviari d'Amors* en llengua catalana", dins *Miscel·lània Sanchis Guarner*, 2, València / Barcelona, Dept. de Filologia Catalana de la Universitat de València / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 47-71.
- FERRANDO, Antoni (1993), "Del *Tiran* de 1460-64 al *Tirant* de 1490", dins Rafael Alemany, Antoni Ferrando & Lluís B. Meseguer (eds.), *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 1991)*, 2, Barcelona, PAM, pp. 25-68.
- FERRANDO, Antoni (1994), «El *Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència* de Lluís Alcanyís», *A Sol Post. Estudis de Llengua i Literatura*, 3, pp. 95-114.
- FERRANDO, Antoni (1995), "Sobre una etiqueta historiogràfica de la literatura catalana: la *valenciana* prosa", dins Juan Paredes (ed.), *Medioevo y Literatura. actas del V Congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, 2, Granada, Universidad de Granada, 1995, pp. 237-256.
- FERRANDO, Antoni, ed. (1982), *Comentari a l'Economia d'Aristòtil de Martí de Viciana*, Barcelona, Edicions del Mall.
- FERRANDO, Antoni, ed. (1999), *Lluís Alcanyís, Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència*, València, Universitat de València / Ajuntament de València.
- FERRATÉ, G., C. ALSINA & F. PEDRÓ (1997), "Epílogo: Internet como entorno para la enseñanza a distancia", en J. Tiffin & L. Rajasingham (eds), *En busca de la clasi virtual. La educación en la sociedad de la información*, Barcelona, Paidós.
- FERRER GIMENO, M.R. (1987-1988), "La biblioteca del canónigo Maties Mercader (†1489)", *Estudis castellanencs*, 4, pp. 441-469.
- FERRER I CERVERÓ, Virgínia (1994), *La metodologia didàctica a l'ensenyament universitari*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- FERRER MALLOLL, Maria Teresa (1987), *Els sarrains de la Corona Catalano-Aragonesa. Sefregació i discriminació*, Barcelona, CSIC (Institució Milà i Fontanals).
- FERRER MALLOLL, Maria Teresa (1988), *La frontera amb l'Islam en el segle XIV. Cristians i sarrains al País Valencià*, Barcelona, CSIC (Institució Milà i Fontanals).
- FERRERES, L. (1991), "La declaració dels mots de la traducció catalana anònima de Titus Livi", *Anuari de Filologia*, 14, D, 2, pp. 25-41.
- FERRERO, G.-G. (1962), «Appuni sul *Jaufre*», *Cultura Neolatina*, 22.

- FERZOCO, George & Carolyn MUESSIG (2001), *Medieval Monastic Education*, Londres / Nova York, Continuum.
- FEVRE, Ives le (1946), *Pierre l'Ermite et la croisade*, Amiens, 1946, pp. 31-33.
- FILIPPO Bareggi, Claudia (1988), *Il mestiere di scrivere. Lavoro intellettuale e mercato librario a Venezia nel Cinquecento*, Roma, Bulzoni Editore.
- FLAUBERT, Gustave (1926-1933), "Lettre à Ernest Duplan, 12 juin 1862", *Correspondance*, Paris, Louis Conard.
- FLORI, Jean (1986), *L'essor de la chevalerie. XIe-XIIe siècles*, amb «Prefaci» de Léopold Gênicot, Ginebra, Droz.
- FONTENELLE, Thierry (1994): "Towards the Construction of a Collocational Database for Translation Students", *Meta*, 39, 1 <<http://www.erudit.org/revue/meta/>>
- FOULCHÉ-DELBOSC, R., ed. (1909), *Gestas del rey don Jayme de Aragón*, Madrid, Sociedad de Bibliófilos Madrileños.
- FOURRIER, Anthime (1960), *Le courant réaliste dans le roman courtoise en France au Moyen Age, I. Les débuts (XIIe siècle)*, Paris, Nizet.
- FOWLER, A. (1982), *Kinds of Literature: an introduction to the Theory of genres and modes*, Cambridge (Mss.), Harvard University Press.
- FRADEJAS Rueda, José (1991), *Introducción a la edición de textos medievales castellanos*, Madrid, UNED.
- FRAGO GRACIA, Juan Antonio (2002), "El seseo de un clérigo catalán en Aragón. Cuestiones filológicas y sociolingüísticas", dins Carmen Saralegui Platero & Manuel Casado Velarde (eds.), "*Pulchre, bene, recte*". *Estudios en homenaje al Prof. Fernando González Ollé*, Pamplona, Eunsa, pp. 537-549.
- FRAILE VICENTE, Esther (2001): "Estrategias para la traducción de las connotaciones latentes en los binomios irreversibles idiomáticos de la lengua inglesa y las expresiones idiomáticas en general", *T&T*, 3, pp. 101-143.
- FRANK, István (1955), "Les débuts de la lirique en Catalogne et le problème des origines lyriques", dins *Actas y Memorias del VII° Congreso Internacional de Lingüística Románica*, 1, Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 181-187.
- FRÄNKEL, Hermann (1983² [1969]), *Testo critico e Critica del Testo*, a cura de Carlo Ferdinando Russo, trad. de Luciano Canfora, Florència, Felice Le Monnier.
[Versió italiana de l'original alemany *Einleitung zur kritischen Ausgabe der Argonautika des Apollonios*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1964.]
- FRANKFORT, H. et al. (1963), *Before Philosophy: The Intellectual Adventure of Ancient Man*, Harmondsworth.
- FRATTAROLO, Renzo & Salvatore ITALIA (1984), *Manuale del bibliotecario: Storia del libro, biblioteconomia, elementi di diritto pubblico e privato, legislazione delle biblioteche*, Roma, Elia.
- FRESKO, Marc & Lynne BRINDLEY (1992), *Optical Disc Technology and European Libraries: a Study of User and Technical Requirements*, Londres, Bowker-Saur.
- FRIES, Maureen (1988), «Boethian Themes and Tragic Structure in Geoffrey of Monmouth's *Historia Regum Britanniae*», dins Mary Flowers BRASWELL & John BUGGE, *The Arthurian Tradition. Essays in Convergence*, Tuscaloosa, Alabama, The University of Alabama Press, pp. 29-42.
- FUERTES OLIVERA, Pedro A. & Eva SAMANIEGO FERNÁNDEZ (1998): "Metaphor and Motivation: A Study of English Informal Phraseological Units", *Lexicology*, 4, 1, pp. 35-59.

- FULIN, Rinaldo (1882), *Documenti per servire alla storia della tipografia veneziana*, Venècia, Visentini.
- FUMAGALLI, Vito (1988), *Cuando el cielo se oscurece. La vida en la Edad Media*, Madrid, Nerea.
- FUMAGALLI, Vito (1989), *Las piedras vivas*, Madrid, Nerea.
- FUSTER, Joan (1968), *Obres completes*, I, Barcelona, Edicions 62.
- FUSTER, Joan (1993), *L'aventura del llibre en català*, Barcelona, Empúries.
- GABINET de Llengua Catalana, UAB (1994), *Les referències i les citacions bibliogràfiques, les notes i els índexs*, Bellaterra, Gabinet de Llengua Catalana de la UAB.
- GALLEGO ROCA, Miguel (1994), *Traducción y literatura: los estudios literarios ante las obras traducidas*, Madrid, Jucar.
- GALLEGO, José & Francisca VÁZQUEZ (1996), “”, *Teoría/Crítica [Monográfico: Ciencias del lenguaje y de las lenguas naturales*, a cura de M. Helena Fernández Prat), 3, pp. 269-281.
- GALLINA, Annamaria, ed. (1958), *Viatges de Marco Polo*, Barcelona, Barcino.
- GALLINA, Annamaria, ed. (1975), Dant Alighieri, *Divina comèdia*, Barcelona, Barcino.
- GALMÉS DE FUENTES, Álvaro (2002), “El celoso engañado: Boccaccio y la tradición árabe”, dins Carmen Saralegui Platero & Manuel Casado Velarde (eds.), *“Pulchre, bene, recte”. Estudios en homenaje al Prof. Fernando González Ollé*, Pamplona, Eunsa, pp. 551-559.
- GALVANI, G. (1840), *Lezione accademiche*, 2, Mòdena, pp. 255-265.
- GANGES GARRIGA, Montserrat (1992), “Cuaderno bibliográfico nº 6: Poetes bilingües (català-castellà) del segle XV”, *Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, 6,1, Barcelona, AHLM.
- GARCÍA BERRIO, Antonio & Javier HUERTA CALVO (1992), *Los géneros literarios. Sistema e historia*, Madrid, Cátedra.
- GARCÍA EJARQUE, Luis (1993), *La formación del bibliotecario en España: de la paleografía y la bibliografía a la biblioteconomía y la documentación*, Madrid, Asociación Nacional de Archiveros Bibliotecarios Arqueólogos y Documentalistas.
- GARCÍA GABALDÓN, Jesús (1996), “Sobre el Comparatismo Lingüístico y Literario”, *Teoría/Crítica [Monográfico: Ciencias del lenguaje y de las lenguas naturales*, a cura de M. Helena Fernández Prat), 3, pp. 113-127.
- GARCÍA GALINDO, Juan Antonio, ed. (1995), *Innovación educativa en la Universidad. Investigaciones y experiencias para mejorar la calidad de la enseñanza*, Málaga, ICE / Universidad de Málaga.
- GARCÍA GARCÍA, Alicia (2002), “La descontaminada *La Última Cena*”, *Rehabilitación & Rehabilitación. Revista Internacional del Patrimonio Histórico*, 68, pp. 38a-41a.
- GARCÍA GUAL, Carlos (1987), «Les primeres novel·les d'aventures», *L'Avenç*, 107, pp. 10c-15b.
- GARCÍA GUAL, Carlos (1988²), *Primeras novelas europeas*, Madrid, Istmo.
- GARCÍA GUAL, Carlos (2000), “Relato mítico y momento pictórico. Rubens y Ovidio”, dins AA. DD., *Historias inmortales*, Madrid, Galaxia Gutenberg / Círculo de Lectores, pp. 281-298.
- GARCÍA GUAL, Carlos (2002), “Prólogo”, Dionisio Tracio, *Gramática. Comentarios antiguos*, a cura de Vicente Bécares Botas, Madrid, Editorial Gredos.

- GARCÍA IZQUIERDO, Isabel (2000): "Reflexions a l'entorn de la traducció (al català i a l'espanyol) d'algunes unitats fraseològiques de *Three Men in a Boat*", dins Vicent Salvador & Adolf Piquer (eds.), *El discurs prefabricat: estudis de fraseologia teòrica i aplicada*, Castelló, Universitat Jaume I, pp. 153-167.
- GARCÍA YEBRA, V. (1989²), *En torno a la traducción*, Madrid, Gredos.
- GARCÍA YEBRA, Valentín (1989²), *Teoría y práctica de la traducción*, 2 vols., Madrid, Gredos.
- GARCÍA GABALDÓN, Jesús (1996), "Sobre el Comparatismo Lingüístico y Literario", *Teoría/Crítica [Monográfico: Ciencias del lenguaje y de las lenguas naturales]*, a cura de M. Helena Fernández Prat, 3, pp. 113-127.
- GARCÍA-VALCÁRCEL MUÑOZ REPISO, Ana (2001), "La función docente del profesor universitario, su formación y desarrollo profesional", dins Ana García-Valcárcel Muñoz Repiso, *Didáctica Universitaria*, Madrid, Editorial La Muralla, S.A., pp. 9-44.
- GARCÍA-VALCÁRCEL MUÑOZ REPISO, Ana, coord. (2001), *Didáctica Universitaria*, Madrid, Editorial La Muralla, S.A.
- GARGALLO GIL, J. E. (1996²), *Les llengües romàniques. Tot un món lingüístic fet de romanços*, Barcelona, Empúries.
- GARGALLO GIL, José Enrique (2002), "Per Santa Llúcia, un pas de puça. Crecer y decrecer de los días, refranes del calendario, *Romania continua*", *Estudis Romànics*, 24, pp. 109-137.
- GARNIER, François (1982), *Le langage de l'image au Moyen Âge: Signification et symbolique*, Paris, Le Léopard d'or.
- GASCÓN URIS, Sergi (1998-1999), "L'astrònom Pere Gilbert en les obres d'Eiximenis", *BRABLB*, 46, pp. 389-396.
- GASKELL, Phillip (1974), *A New Introduction to Bibliography*, Oxford, Oxford University Press.
- GATCH, Milton McC. (1991), "The Medievalist and Cultural Literacy", *Speculum*, 66, pp. 591-604.
- GAUGER, H.-M. (1989), *Introducción a la lingüística románica*, Madrid, Gredos.
- GAUR, Albertine (1990), *Historia de la escritura*, Madrid, Fundació Germán Sánchez Ruipérez.
- GELJERSTAM, Regina Af (1960), "Un esbozo de la *Grant Crònica de Espanya* de Juan Fernández de Heredia", *Studia Neophilologica*, 32, pp. 80-105.
- GELJERSTAM, Regina Af (1964), *La Grant Crònica de Espanya*, Uppasala, «Acta Universitatis Upsaliensis».
- GELB, Ignace J. (1991⁵ [1976]), *Història de la escritura*, Madrid, Alianza Editorial.
- GENICOT, Luc Francis (1984), *Introduction aux sciences auxiliares traditionnelles de l'histoire de l'art: Diplomatique, Héraldique, épigraphie, Sigillographie, Chronologie, Paléographie*, Lovaina, Institut Supérieur d'Arqueologie et d'Histoire de l'Art de Université Lovain-La-Neuve.
- GENICOT, Luc Francis (1984), *Introduction aux sciences auxiliares traditionnelles de l'histoire de l'art: Diplomatique, Héraldique, épigraphie, Sigillographie, Chronologie, Paléographie*, Lovaina, Institut Supérieur d'Arqueologie et d'Histoire de l'Art de Université Lovain-La-Neuve.
- GÉNIN, Isabelle (2001): "Des métaphores pas si mortes. Redynamisation des métaphores fingées dans *Moby-Dick* et ses traductions françaises", *Palimpsestes*, 13.

- GENT, Lucy (1981), *Picture and Poetry, 1560-1620*, Lexington Spa. G. B.
- GILMOUR-BRYSON, Anne, ed. (1984), *Computer Applications to MS*, Kalamazoo, Medieval Institute Publications, Western Michigan University.
- GIMENO BLAY, Francisco (1994), "A propòsit d'un ms. vulgar del tres-cents: el MS K.I.& de l'Escorial i la minúscula cursiva literària de la Corona d'Aragó", *Miscel·lània Joan Fuster*, 3, València / Barcelona, PAM, pp. 25-78.
- GIMENO SACRISTÁN, J. (1994), "La desregulación del *currículum* y la autonomía de los centros escolares" *Signos*, 13, 4-20.
- GIMENO, Francisco M. (1985), *La escritura gótica en el País Valenciano después de la conquista del siglo XIII*, València, Universitat de València, 1985.
- GIRART (1953):] *Girart de Roussillon. Chanson de geste*, 3 vols., a cura de W. Mary Hackett, París, Éditions A. & J. Picard & Cie («Société des Anciens Textes Français»).
- GIRY, A. (s.a.), *Manuel de Diplomatique. Diplomes et chartes. Cronologie technique. Éléments critiques et parties constitutives de la teneur des chartes. Les chancelleries. Les actes privés*, Nova York, Burt Franklin, Nova York [s.a.].
- GIUNTA, Francesco (1989), *Aragoneses y Catalanes en el Mediterraneo*, Barcelona, Ariel.
- GNISI, Armando & Franca SINOPOLI, eds. (1996), *Comparare i comparatismi*, Roma, Lithos.
- GODDARD, K. A. (1980), "Loan-Words in Spanish. A Reappraisal", *Bulletin of Hispanic Studies*, 57, pp. 1-16.
- GOFF, Jacques LE (1986), *Los intelectuales en la Edad Media*, Barcelona, Gedisa.
- GÓMEZ CAPUZ, Juan (1998), *El préstamo lingüístico. Conceptos, problemas y métodos*, València, Universitat de València-Estudi General (Cuadernos de Filología, Anejo XXIX).
- GÓMEZ MORENO, Ángel [=A.G.M.] (2002), "Juan de Mena", dins Carlos Alvar & José Manuel Lucía Megías, *Diccionario Filológico de Literatura Medieval Española. Textos y transmisión*, Madrid, Castalia, pp. 670-685.
- GÓMEZ PIN, Víctor (2000), "Qué cabe ver (tras la trama 'El descendimiento')", dins AA. DD., *Historias inmortales*, Madrid, Galaxia Gutenberg / Círculo de Lectores, pp. 55-70.
- GÓMEZ REDONDO, Fernando & José Manuel LUCÍA MEGÍAS [=F.G.R. i J.M.L.M.] (2002), "Juan Manuel", dins Carlos Alvar & José Manuel Lucía Megías, *Diccionario Filológico de Literatura Medieval Española. Textos y transmisión*, Madrid, Castalia, pp. 718-738.
- GÓMEZ REDONDO, Fernando (1994), *El lenguaje literario. Teoría y práctica*, Madrid, Edaf.
- GÓMEZ REDONDO, Fernando (1998), *Historia de la prosa medieval castellana, I. La creación del discursos prosístico: el entramado cortesano*, Madrid, Cátedra.
- GÓMEZ REDONDO, Fernando (2000a), *Historia de la prosa medieval castellana, II. El desarrollo de los géneros. La ficción caballeresca y el orden religioso*, Madrid, Cátedra.
- GÓMEZ REDONDO, Fernando (2000b), *Artes poéticas medievales*, Madrid, Ediciones del Laberinto.
- GÓMEZ REDONDO, Fernando (2002), *Historia de la prosa medieval castellana, III. Los orígenes del humanismo. El marco cultural de Enrique III y Juan II*, Madrid, Cátedra.

- GÓMEZ REDONDO, Fernando, ed. (1996), *Jaufré*, Madrid, Gredos.
- GÓMEZ, Glòria, Vicent MARTINES & Marisa TOMÀS (1995), *A debat*, 4. *Literatura i Llengua*, Alcoi, Marfil [per a 4t d'ESO].
- GONFROY, G. (1988), "Les genres lyriques occitans et les traités de poétique: de la classification médiévale à la typologie moderne", dins *Actes du XIVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes*, 6, Tübingen, pp. 121-135.
- GOOD, T. & Y. BROODY (1996), *Psicología Educativa contemporánea*, México, McGraw-Hill Interamericana Editores.
- GOODY, Jack & Jan WATT (1968), "The Consequences of Literacy", dins Jack Goody (ed.), *Literacy in Traditional Societies*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 25-39.
- GOODY, Jack (1977), *The Domestication of the Savage Mind*, Cambridge, Cambridge University Press.
- GORNI, G. (1998), "Restituzione formale dei testi volgari a tradizione plurima. Il caso della *Vita Nuova*", *Studi di filologia italiana*, 56, pp. 5-30.
- GOURC, Jacques (1991), *Azemar lo Negre, troubadour albigeois du XIIIe siècle*, París, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique.
- GRAVES, Robert (2001), *Los mitos griegos*, Madrid, Alizanza Editorial.
- GREEN, D.H. (1990), "Orality and Reading: The State of Research in Medieval Studies", *Speculum*, 65, pp. 267-280.
- GREETHAM, D.C. (1995), *Scholarly Editing. A Guide to Research*, Nova York, The Modern Language Association of America.
- GREG, W.W. (1950-1951), "The Rationale of Copy-Text", *Studies in Bibliography*, 3, pp. 19-36.
- GREG, W.W. (1966), *Collected Papers*, a cura de J. C. Maxwell, Oxford.
- GRIFFIN, David A. (1986), «The Author of *Jaufré*: A Biographical Note on An Anonymous Poet», dins *Studia Occitana in memoriam Paul Remy, II: 2, Philology*, Michigan, Medieval Institute Publications, Western Michigan University.
- GRIMM, Charles (1930), *Étude sur le Roman de Flamenca*, poème provençal du XIIIe siècle, París, Droz.
- GROUSSET, R. (1996), *La epopeya de las cruzadas*, Madrid, Palabra.
- GUAL CAMARENA, M. (1952), "Precedentes de la Reconquista Valenciana", *Estudios Medievales*, 1, pp. 189-206.
- GUBERN, Ramon (1987), «L'home de lletres», Aa. Dd., *Pere el Cerimoniós*, Barcelona, Fundació Jaume I, pp. 45-57.
- GUÉNON, André (1954), *Aperçus sur l'ésotérisme chrétien*, París, Les Éditions Traditionnelles.
- GUÉNON, André (1957), *L'ésotérisme de Dante*, París, Gallimard.
- GUIBAL, G. (1863), *Le poème de la croisade contre les Albigeois ou l'épopée nationale de la France du sud au XIIIe siècle*, Tolosa de Llenguadoc.
- GUILLÉN, C. (1985), *Entre lo uno y lo diverso. Introducción a la literatura comparada*, Barcelona, Crítica.
- GUITART, J. (2001), "Los multimedia e Internet, al servicio de la educación", *Cuadernos de Pedagogía*, 301, pp. 64-69.

- GUMBRECHT, Hans Ulrich (1986), "Un Souffle d'Allemagne ayant passé: Friedrich Diez, Gaston Paris, and the Genesis of National Philologies", *Romance Philology*, 40 (1986), 1-37.
- GUSTÀ, Marina & Francisco RICO, eds. (1980), Joan Rois de Corella, *Tragèdia de Caldesa i altres proses*, Barcelona, Edicions 62/«la Caixa».
- GUTT, Ernst-August (1991), *Translation and Relevance: Cognition and Context*, Oxford, Blackwell Publishers.
- GUYOTJEANNIN, Olivier & Jacques PYCKE & Benoit-Michel TOCK (1993), *Diplomatique médiévale*, Paris, Brepols.
- GYUG, Richard F. (2002), *Medieval Cultures in Contact*, Fordham, Fordham University Press.
- HACKETT, W. Mary (1953-1955), Anònim, *Girart de Roussillon. Chanson de geste*, 3 vols., Paris, Éditions A. & J. Picard & Cie («Société des Anciens Textes Français»).
- HACKETT, W. Mary (1955), «Remarques sur le vocabulaire de Girart de Roussillon», dins *Recueil de Travaux offerts à Clovis Brunel*, Paris, pp. 562-573.
- HACKETT, W. Mary (1965), «Syntactical Features common to Girart de Roussillon and Beroul's Tristan», dins *Medieval Miscellany presented to Eugène Vinaver*, Manchester, pp. 157-166.
- HACKETT, W. Mary (1970), *La langue de Girart de Roussillon*, Ginebra, Librairie Droz.
- HAHN, Thomas (1990), "The Premodern text and the Postmodern Reader", *Exemplaria*, 2,1 (març), pp. 1-21.
- Haidu, Peter (1968), *Aesthetic Distance in Chrétien de Troyes. Irony and Comedy in «Cligès» and «Perceval»*, Ginebra.
- HAILIGBRODT, R. (1879), «Synopsis der Tiradenanfolge in den Handschriften des Girart de Roussillon», *Romanische Studien*, 4, 124-140.
- HAJNAL, István (1959), *L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales*, a cura de Laszlo Mezey, Budapest, Académie des Sciences de Hongrie.
- HALLIDAY, John (1971), «Linguistic function and literary style», dins *Literary style*, Noya York.
- HAMESSE, Jacqueline & Antonio ZAMPOLLI, eds. (1988), *Computers in Literary and Linguistic Research (Proceedings of the Thirteenth International Conference) / L'Ordinateur et les recherches littéraires et linguistiques (Actes de la XIIIe Conférence Internationale)*. University of North Anglia (Norwich), 1-4 april 1986, Paris / Ginebra, Champion / Slatkine.
- HAMMAN, A.G. (1985), *L'épopée du livre: la transmission des textes anciens, du scribe à l'imprimerie*, Paris.
- HAMMER-PURGSTALL, J. von (1849), «Sur la chevalerie des arabes antérieure à celle d'Europe, sur l'influence de la la première à la seconde», *Journal Asiatique*, 4, pp. 1-14.
- HARRIS, C. & L. CAMPBELL, *Historical syntax in cross-linguistic perspective*, Cambridge, Cambridge University Press.
- HARRIS-NORTHALL, Ray (1999), "Re-Latinization of Castilian Lexis in the Early Sixteenth Century", *Bulletin of Hispanic Studies*, 62, pp. 79-94.
- HARRISSON, Ann Turkey (1986), «Arthurian Women in *Jaufre*», dins *Studia Occitanica in memoriam Paul Remy, II: 1, The Narrative*, Kalamazoo, Michigan, Medieval Institute Publications, Western Michigan University.

- HATIM, Basil & I. MASON (1990), *Discourse and the Translator*, Harlow, England: Longman.
- HATIM, Basil (1996), *Communication across Cultures: Translation Theory and Contrastive Text Linguistics*, Exeter, University of Exeter Press.
- HAUF I VALLS, Albert (1983a), «El lèxic d'Ausiàs March. Primer Assaig de valoració i llista provisional de mots i de freqüències», *Miscel·lània Pere Bohigas*, 3, Barcelona, PAM, pp. 121-124.
- HAUF I VALLS, Albert (1983b), «El lèxic d'Ausiàs March. Primer Assaig de valoració i llista provisional de mots i de freqüències», *Miscel·lània Pere Bohigas*, 3, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 121-124.
- HAUF I VALLS, Albert (1989a), «La poesia Valenciana fins al segle XV», dins AA.DD., *En torno al 750 aniversario. Antecedentes y consecuencias de la conquista de Valencia*, València, Generalitat Valenciana («Consell Valencià de Cultura»).
- HAUF I VALLS, Albert (1989b), «La poesia valenciana fins al Segle d'Or», dins Aa. Dd., *En torno al 750 aniversario*, València, Consell Valencià de Cultura, pp. 313-342.
- HAUF I VALLS, Albert (1989c), «Introducció» a Aitó de Gorigos, *La flor de les històries d'Orient*, Barcelona, Biblioteca Escriny.
- HAUF I VALLS, Albert G. (1986), «Més sobre la intencionalitat dels textos historiogràfics catalans medievals», dins Aa. Dd., *Medieval and Renaissance Studies in Honour of Robert Brian Tate*, Oxford, The Dolphin Book, pp. 47-61.
- HAUF I VALLS, Albert-G. & Vicent J. ESCARTÍ, eds. (1992²), Joanot Martorell (i Martí Joan de Galba?), *Tirant lo Blanch*, 2 vols., València, Generalitat Valenciana.
- HAUF I VALLS, Albert-G. (1983), «El lèxic d'Ausiàs March. Primer Assaig de valoració i llista provisional de mots i de freqüències», *Miscel·lània Pere Bohigas*, 3, Barcelona, PAM, pp. 121-124.
- HAUF I VALLS, Albert-G. (1989), «La poesia valenciana fins al Segle d'Or», dins Aa. Dd., *En torno al 750 aniversario*, València, Consell Valencià de Cultura, pp. 313-342.
- HAUF I VALLS, Albert-G. (1990), *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*, Barcelona/ València, Institut de Filologia València / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- HAUF I VALLS, Albert-G. (1993), «*Tirant lo Blanc*: algunes qüestions que planteja la connexió corelliana», dins Rafael Alemany, Antoni Ferrando & Lluís Meseguer (eds.), *Actes del IX Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura catalanes (Alacant-Elx, setembre 1991)*, 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/ Universitat d'Alacant / Universitat de València / Universitat Jaume I, pp. 69-116.
- HAUF, Albert (1989), "Dues versions iberorromàniques de l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi. Petita mostra lexicogràfica", dins *La Corona de Aragón y las lenguas románicas. Miscelánea de homenaje para Germán Colón / a Corona d'Aragó i les llengües romàniques. Miscel·lània d'homenatge per a Germà Colón*, Tübingen, pp. 383-394.
- HAVELOCK, Eric A. (1976), *Origins of Western Literacy*, Toronto, The Ontario Institute for Studies in Education.
- HAVELOCK, Eric A. (1986), *The Muse Learns to Write: Reflections on Orality and Literary from Antiquity to the present*, New Haven / Londres, Yale University Press.

- HAVELOCK, ERIC A. (1995), "La ecuación oral-escrito: una fórmula para la mentalidad moderna", dins David R. Olson & Nancy Torrance (ed.), *Cultura escrita y oralidad*, Barcelona, Gedisa, pp. 25-47.
- HAYNES, David, ed. (1990), *Infomation Sources in Information Technology*, Londres, Bowker-Saur.
- HEID, Ulrich & Gerhard FREIBOTT (1991): "Collocations dans une base de données terminologique et lexicale", *Meta*, 36, 1 <<http://www.erudit.org/revue/meta/>>
- HELIEL, Mohamed Helmy (1990): "Lexical Collocations and Translation", dins Marcel Thelen & Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (eds.), *Translation and Meaning*, Maastricht, Hogeschool Zuyd / Maastricht School of Translation and Interpreting, pp. 129-139.
- HELLINGA, W. G. (1953), "Principes linguistiques d'édition de textes", *Lingua*, III (1952-1953), 295-308.
- HELLINGA, W. G. (1953), "Principes linguistiques d'édition de textes", *Lingua*, III, pp. 295-308.
- HENDRIKS, Ignace H.M. (1980), «Pliny, Historia Naturalis XIII, 74-82, and the Manufacture of Papyrus», *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 37, pp. 121-136.
- HENTSCHKE, G. (1882), *Die Verbalflexion in der Oxforder Handschrift des Girart de Roussillon*, Diss., Halle.
- HEREDIA HERRERA, Antonia (1993), *Archivística general: Teoría y práctica*, Sevilla, Diputación Provincial de Sevilla.
- HERNÁNDEZ GUERRERO, J.A. (1994), «La traducción: una mediación inevitable», dins Luis Charlo Brea (ed.), *Reflexiones sobre la traducción. Actas del Primer Encuentro Interdisciplinar «Teoría y Práctica de la Traducción» (Cádiz del 29 de marzo al 1 de abril de 1993)*, Cádiz, Universidad de Cádiz, pp. 13-20.
- HERNÁNDEZ I DOBÓN, Fransesc Jesús (1997), «Ausiàs a Internet», *Mètode. «Ausiàs March. Tradició i Modernitat»*, 16, p. 27b.
- HERNÁNDEZ, Pedro (1989), *Diseñar y enseñar. Teoría y técnicas de la programación y del proyecto docente*, Madrid/La Laguna, Narcea, S.A. de Ediciones / ICE Universidad de La Laguna.
- HERNANDO, Josep (1995), *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV*, 2 vols., Barcelona, Fundació Noguera.
- HESS, Rainer, Gustav SIEBENMANN, Mireille FRAUENRATH & Tilbert STEGMANN, eds. (1995), *Diccionario terminológico de las literaturas románicas*, Madrid, Gredos.
- HIGHET, Gilbert (1986²), *La tradición clásica*, 2 vols., Mèxic, Fondo de Cultura Económica.
- HILLGARTH, Jocelyn N. (1991), *Readers and Books in Majorca (1229-1550)*, 2 vols., París, CNRS, 1991.
- HINOJOSA MONTALVO, José (1975), «Aportaciones de la Bibliología Valenciana durante el reinado de Alfonso el Magnánimo», *Ligarzas*, 7, pp. 213-228.
- HIRSH, J. (1997), "Framed Narratives and Painted Poetry: Giovanni Boccaccio and the Visual Arts", dins *University of Pennsylvania Working Papers in Romance Literatures and Philology*, Filadelfia, University of Pennsylvania Press, pp. 81-94.
- HJORNAGER, Viggo (1985 [1986]): "The Translation of Collocations and Idioms", dins Lars Wollin & Hans Lindquist (eds.), *Translation Studies in Scandinavia*.

- Proceedings from the Scandinavian Symposium on Translation Theory (SSOTT) II (Lund 14th and 15th June, 1985)*, Lund, Wallin & Dalholm Boktryckeri, pp. 126-132.
- HOEPPFNER, Bernard (1994), «El original es infiel a la traducción», *Letra internacional*, 30/31, pp. 63-66.
- HOEPPFNER, Ernest (1955), *Les Lais de Marie de France*, París, Bibliothèque de la Revue des Cours et Conférences.
- HOLDER-EGGER (1882), “[Versió en llatí, a partir de MEYER, 1975-1879]”, *Monumenta Germaniae historica, Scriptores*, 26, pp. 404-432.
- HOLLANDER, John (1959), “Versions, Interpretations, and Performances”, dins Reuben A. Brower (ed.), *On Translation*, Cambridge, Mass, Harvard University Press, pp. 205-231.
- HOLTUS, Günter, Michael METZELTIN & Christian SCHMITT, eds. (1988), *Lexikon der romanistischen Linguistik*, Tübingen, Max Niemeyer.
- HOSINGTON, Brenda B. (1993 [1996]): “Proverb Translation as Linguistic and Cultural Transfer in Some Middle Versions of Old French Romances”, dins Roger Ellis & René Tixier (eds.), *The Medieval Translation, 5. Traduire au Moyen Age, 5*, Turnhout (Bèlgica), Brepols, pp. 170-186.
- HOWE, John & Michael WOLFE (eds.), *Inventing Medieval Landscapes. Senses of Place in Western Europe*, Tampa, University Press of Florida.
- HUIZINGA, Johan (1950), “Geschonden Wereld: Een Beschouwing over de Kansen op Herstel van Onze Beschaving”, dins Johan Huizinga, *Verzamelde Werken, 7*, Haarlem, pp. 479-490.
- HUNGER, Herbert *et al.* (1975), *Die Textüberlieferung der antiken Literatur un der Bibel*, Munic, DTV.
- HUNT, Richard (1980), *Collected Papers on the History of Grammar in the Middle Ages*, a cura de G. L. Bursill-Hall, Amsterdam, John Benjamins.
- HUNT, Tony (1988), «Texte and Prétexte: *Jaufré and Yvain*», dins Norris J. Lacy & Douglas Kelly & Keith Busby (eds.), *The Legacy of Chrétien de Troyes, 2*, Amsterdam, Faux Titre, pp. 125-142.
- HUSSEIN, Mahammad A. (1970), *Origins of the Book: Egypt's Contribution to the Development of the Book from Papyrus to Codex*, Leipzig, 1970 [*Origins of the Book: Egypt's Contribution to the Development of the Book from Papyrus to Codex*, Nova York, 1972].
- HUTCHINS, J. & H. SOMERS (1992), *An Introduction to machine translation*, Nova York, Academic Press.
- IBN ‘ARABÍ, Muhyi-d-dîn (1955), *La sagesse des prophètes (Fuṣūḥ al-Hikam)*, traducció i notes de Titus Burkhardt, “Préface” de Jean Herbert, París, Éditions Albin Michel.
- IEC (2001), *Institut d'Estudis Catalans. Memòria d'estudis, curs 1999-2000*, Barcelona, IEC.
- IMPEY, Olga Tudorica (1972), “Alfonso de Cartagena, traductor de Séneca y precursor del humanismo español”, *Prohemio*, 3, pp. 473-493.
- INFANTES, Víctor (1982), “La apología de la imprenta de Gonzalo de Ayala: un texto desconocido en un pleito de impresores del Siglo de Oro”, *Cuadernos Bibliográficos*, 44, pp. 33-47.

- INSTITUT VALENCIÀ D'ESTADÍSTICA (s. d.), *Info Censos. Censos de Població, Habitatges, Edificis i Locals. Comunitat Valenciana. 1990-1991*. [CD-ROM]. València, Generalitat Valenciana.
- INTERNATIONAL ARTHURIAN SOCIETY (1992),] *Bibliographical Bulletin of the International Arthurian Society*, Madison, Wisconsin, EUA, E.-R. Editions.
- IRIGOIN, J. (1977), «Quelques réflexions sur le concept d'archetype», *Revue d'Histoire des Textes*, 7, pp. 235-245.
- IRVING, Washington (1990), «El legado de los árabes», *FMR*, 2, pp. 20-26.
- IVES, Vernon A. (1935), *Jaufry the Knight and the fair Brunissende*, Nova York
- IZQUIERDO, Josep (1994), “‘Emperò piadosament se creu per los feels’: la traducció occitano-religiosa medieval de l'apòcrif *Evangelium Nicodemi*”, dins Lola Badia & Albert Soler Llopart, *Intel·lectuals i escriptors a la baixa Edat Mitjana*, Barcelona, Curial & PAM, pp. 5-16.
- JACKOBSON, Roman (1959), “On linguistic Aspects of Translation”, dins Reuben A. Brower (ed.), *On Translation*, Cambridge, Mass, Harvard University Press, pp. 232-239.
- JACOB, Christian (1996), “Lire pour écrire: navigations alexandrines”, en Marc Baratin & Christian Jacob (ed.), *Le pouvoir des bibliothèques. La mémoire des livres en Occident*, París, Albin Michel, 1996, pp. 47-83.
- JAEGER, W. (1962²), *Paideia: los ideales de la cultura griega*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica.
- JÀFER, Salvador, Vicent PITARCH i Lluís GIMENO, eds. (1988), *Lo procés de les olives. Lo somni de Joan Joan*, València, Tres i Quatre.
- JANER MANILA, Gabriel (1982), *Cultura popular i ecologia del llenguatge*, Barcelona, Edicions CEAC.
- JEANROY, Alfred (1934 [1973]), *La Poésie lyrique des troubadours*, 2 vols. Tolosa de Llenguadoc. [Reimprés: Ginebra, Slatkine, 1973]
- JEANROY, Alfred (1945), *Histoire Sommaire de la Poésie Occitane des origines à la fin du XVIIIe siècle*, Tolosa de Llenguadoc/París, Privat/Didier.
- JEANROY, Alfred (1947), «Le roman de Jaufré», *Anales du Midi*, 53, pp. 363-390.
- JEANROY, Alfred (1949), “La poésie provençale dans le sud-ouest de la France et en Catalogne du début au milieu du XIVe siècle”, dins *Histoire Littéraire de la France*, 38, pp. 1-233.
- JEANROY, Alfred, dtor (1924), *Poèmes et récits de la vieille France*, París.
- JEFFERY, Lilian Hamilton (1961), *The Local Scripts of Archaic Greece: A Study of the Origin of the Greek Alphabet and its Development from the Eighth to the Fifth Centuries B.C.*, Oxford, The Clarendon Press.
- JENSEN, Hans (1970), *Sign, Symbol and Script: An Account of Man's Efforts to Write*, Londres, George Allend and Unwin.
- JERARDI, Sergio (1990), *Manuale pratico di archivistica: con quiz e questionario*, Rimini, Maggioli.
- JOHNSON, Malcolm (1973), *The Nature and Making of Papyrus*, Barkston Ash (Yorkshire), Elmete Press.
- JUAN, Joaquín de (1996), *Introducción a la enseñanza universitaria*, Madrid, Dykinson, S.L..
- KAISER, Wolfgang (1981⁴), *Interpretación y análisis de la obra literaria*, Madrid, Gredos.

- KALLMANN, H. (1897), *Die Lautverhältnisse des Oxforder, Girart*, Diss., Bonn.
- KARNEIN, A. (1985), "De Amore" in *volksprachlicher Literatur: Untersuchungen zur Andreas-Capellanus-Rezeption in Mittelalter und Renaissance*, Heidelberg, Carl Winter-Universitätsverlag.
- KAY, Sarah (2002), *Courtly Contradictions. The Emergence of the Literary Object in the Twelfth Century*, Stanford, Stanford University Press.
- KEENAN, Stella (1996), *Concise dictionary of Library and Information Science*, Bowker-Saur, Londres.
- KEITZ, Saiedeh von & Wolfgang von KEITZ (1994), *Dictionnaire des sciences de l'informmation, de la bibliothèque et de la documentation: français-allemand, allemand-français = Wörterbuch bibliotheks-und informationswissenschaft: französisch-deutsch, -deutsch-französisch*, Weinheim, VCH.
- KELLY, Henry A. (1993), *Ideas and Forms of Tragedy from Aristotle to the Middle Ages*, Cambridge, Cambridge University Press.
- KELLY, Louis G. (1990), "Medieval Philosophers and Translation", dins Hans Josef Niederehe & Konrad Koerner (eds.), *History and Historiography of Linguistics: Papers from the Fourth International Conference on the History of the Language Sciences (ICHoLS IV)*, Trier, 24-28 August 1987, 2 vols., Amsterdam, Benjamins, pp. 399-873.
- KENNEY, E.J. (1974), *The Classical Text: Aspects of Editing in the Age of the Printed Texts*, Berkeley, University of California Press.
- KENNY, Dorothy (2000), "Lexical Hide-and-Seek: Looking for Creativity in a Parallel Corpus", Maeve Olohan (ed.), *Intercultural Faulties. Research Models in Translation Studies I: Textual and Cognitive Aspects*, Manchester, St. Jerome.
- KENNY, Dorothy (2001), *Lexis and Creativity in Translation. A Corpus-based Study*, Manchester St. Jerome.
- KHADER, Bichara (1999), *Los hijos de Agenor. Europa y Palestina, desde las cruzadas hasta el siglo XXI*, Barcelona, Bellaterra.
- KNIAZZEH, Ch. S. M. & E.J. NEUGAARD (1977), *Vides de sants rosellonesos*, 3, Barcelona, Fundació Vives Casajuana.
- KNOX, Bernard MacGregor Walker (1985), «Books and Readers in the Greek World», dins P.E. Easterling & B.M.W. Knox, *The Cambridge History of Classical Literature. Vol. 1. Greek Literature*, Cambridge, University of Cambridge Press, pp. 1-41.
- KÖHLER, Erich (1985), *L'avventura cavalleresca. Ideale e realtà nei poemi della Ravola Rotonda*, Bolonya, il Mulino.
- KOLSEN, A. (1910-1935), *Sämtliche Lieder der Trobadors Giraut de Bornelh, mit übersetzung, Kommentar und Glossar*, 2 vols [1910, 1: introducció, edició i traducció; 1935, 2: vida, comentari i glossari], Halle.
- KOMISSAROV, V.N. (1991), "Language and Culture in Translation: Competitors of Collaborators?", *Traduction, Terminologie, Redaction: Études sur les Textes et ses Transformations*, 4, 1, pp. 33-47.
- KRAACK, L. (1884), *Ueber die Entstehung und die Dichter der "Chanson de la croisade contre les Albigeois"*, Marburg.
- KRISTELER, Paul Oskar (1986), *El pensamiento renacentista y las artes*, Madrid.
- KRISTELLER, Paul Oskar (1961), *Renaissance Thought: The Classic, Scholastic and Humanist Strains*, Nova York, Harper and Row.

- KRISTELLER, Paul Oskar (1974), *Medieval Aspects of Renaissance Learning*, Durham, Duke University Press.
- KYTZLER, Bernhard (1989), *Breve diccionario de autores griegos y latinos*, Madrid, Gredos.
- LABANDE, Edmond-René (1974), «Le credo épique. A propos des prières dans les chansons de geste», dins Edmond-René LABANDE, *Spiritualité et vie littéraire de l'Occident, X^e-XIVe siècles*, Londres, Variorum Reprinters, III, pp. 62-80 [aparegut abans a *Recueil Clovis Brunel*, 2, París, Société de l'École des Chartes, 1955, pp. 62-80].
- LABBÉ, Alain & Bernard RIBÉMOBNT (1991), «"Marbrin", "musec", "metau": Marbres et mosaïques dans *Girart de Roussillon*. Le vocabulaire mosaïstique du poème et ses sources savantes», *Bulletin de la société des Fouilles Archéologiques et des Monuments Historiques de l'Yonne*, 8, 11-28.
- LABBÉ, Alain (1990), «Nature et artifice dans quelques jardins épiques», dins AA.DD., *Vergers et jardins dans l'univers médiéval*, Aix-en-Provence, Publications du CUERMA, Université de Provence (Senefiance, 28), pp. 177-195.
- LABBÉ, Alain (1991), «Corps et Coeur dans *Girart de Roussillon*», dins Aa.Dd., *Le «Cuer» au Moyen Âge (Réalité et «Senefiance»)*, Aix-en-Provence, Université de Provence (Senefiance, 30), pp. 161-186.
- LAFARGA, Francisco, ed. (1996), *El discurso sobre la traducción en la Historia. Antología bibliográfica*, Barcelona, EUB.
- LAFON, Mary (1856), *Les aventures du chevalier Jaufre et de la belle Brunissende*, París.
- LAFONT, Robert & Christian ANATOLE (1960²), *Història de la literatura occitana*, 1, Barcelona, Dopesa.
- LAMBERT, J. (1995), "Literary Translation. Research Updated", dins J. M. Borillo (ed.), *La Traducció Literària*, Castelló, Publicacions de la Universitat Jaume I.
- LANDOW, G. P. (1999), *Hipertexto. La convergencia de la teoría crítica contemporánea y la tecnología*, Barcelona.
- LANHAM, Carol Dana (2002), *Latin Grammar and Rhetoric*, Londres / Nova York, Continuum.
- LANHAM, R. (1999), "The electronic Word: Literary Study and the Digital Revolution", *New Literary History*, 20, pp. 265-290.
- LASPÉRAS, J. M. (1980), "La traducción et ses théories en Espagne au XVe et XVIe siècles", *Revue des Littératures Romanes*, 84, pp. 81-92.
- LAUFER, Roger (1972), *Introduction à la textologie*, París, Larousse.
- LAUSBERG, H. (1966-1968), *Manual de retórica literaria. Fundamentos de una ciencia de la literatura*, 3 vols., Madrid, Gredos.
- LAVAUD, J. & René NELLI, eds. (1960), *Les Troubadours. Jaufre, Flamenca, Barlaam e Josaphat*, 1, Bruges, Desclée de Brouwer.
- LAVAUULT, Elisabeth (1985), *Fonctions de la traduction en didactique des langues. Apprendre uba langue en apprenant a traduire*, "Préface" D. Seleskovitch, París, Didier.
- LE COAT, Gerard (1975), *The Rhetoric of Arts, 1550-1650*, Frankfurt.
- LE GOFF, J. (1986), *Los intelectuales en la Edad Media*, Barcelona, Gedisa.
- LE GOFF, Jacques (1985), *L'imaginaire médiéval. Essais*, París, Gallimard.

- LÉCRIVAIN, Cl. (1994), «Escribir/traducir: dos vertientes de una misma práctica creativa», dins Luis Charlo Brea (ed.), *Reflexiones sobre la traducción. Actas del Primer Encuentro Interdisciplinar «Teoría y Práctica de la Traducción» (Cádiz del 29 de marzo al 1 de abril de 1993)*, Càdis, Universidad de Cádiz, pp. 325-336.
- LEE, Rensselaer W. (1982), *Ut pictura Poesis. La teoría humanística de la pintura*, Madrid, Taurus.
- LEHMANN, W. P. (1959), *Introducción a la lingüística histórica*, Madrid, Gredos.
- LEJEUNE, Rita (1948), «La date du roman de Jaufré», *Le Moyen Age*, 52, pp. 257-295.
- LEJEUNE, Rita (1950), «De l'histoire à la légende», *Le Moyen-Age*, 56, pp. 1-28.
- LEJEUNE, Rita (1952), *Les cahiers de Saint Michel de Cuxa*, 2.
- LEJEUNE, Rita (1953), «A propos de la datation de Jaufré», *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, pp. 717-747.
- LEMAIRE, Jacques (1989), *Introduction à la codicologie*, Lovaina, Institut d'Études Médiévales de Université Catholique de Louvain-La-Neuve.
- LEWENT, Kurt (1928), «Zum Jaufresroman», *Zeitschrift für romanische Philologie*, 47.
- LEWIS, J.H. & A. ROMISZOWSKI (1996), «Networking and the Learning Organization: Networking issues and scenarios for the 21st Century», *Journal of Instructional Science and Technology*, vol. 1, n° 4 <<http://www.usq.edu.au>>.
- LILLEY, Keith D. (2001), *Urban Life in the Middle Ages (1000-1450)*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, Regne Unit / Nova York, Palgrave.
- LITERATURA COMPARADA ACTUAL (1995),] *1616 [Especial: Estado Actual de la Literatura Comparada]*, 9 [revista de la Sociedad Española de Literatura Comparada].
- LITTON, Gaston (1973), *Arte y ciencia del bibliotecario*, Buenos Aires, Bowker Editores Argentina.
- LLEDÓ, Emilio (1978), *Lenguaje e Historia*, Barcelona, Ariel.
- LLEDÓ, Emilio (1992), *El silencio de la escritura*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales.
- LODOLINI, Elio (1993), *Archivística: principios y problemas*, Madrid, Asociación Nacional de Archiveros Bibliotecarios Arqueólogos y Documentalistas.
- LOPE BLANCH, Juan M. (1986), *Análisis gramatical del discurso*, Mèxic, UNAM.
- LOPE BLANCH, Juan M. (1993), *Nuevos estudios de lingüística hispánica*, Mèxic, UNAM.
- LÓPEZ MARTÍNEZ María Paz (1993), *Fragmentos papiráceos de novela griega [microforma]*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- LÓPEZ QUILES, J. A. & V. PALMERO, eds. (1985), Joan Roís de Corella, *Psalteri*, Barcelona, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- LORENZO GRADÍN, Pilar (2000), «Trovadores, cronología y razos en los cancioneros gallego-portugueses», dins Margarita Freixas & Silvia Iriso (eds.), *Actas del VIII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (Santander, 22-26 de septiembre de 1999, Palacio de la Magdalena, Universidad Internacional Menéndez Pelayo)*, 2, Santander, Consejería de Cultura del Gobierno de Cantabria / Año Jubilar Lebaniego / Asociación Hispánica de Literatura Medieval, pp. 1105-1126.
- LORENZO GRADÍN, Pilar (2000), «Trovadores, cronología y razos en los cancioneros gallego-portugueses», dins Margarita Freixas & Silvia Iriso (eds.), *Actas del VIII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*

- (*Santander, 22-26 de septiembre de 1999, Palacio de la Magdalena, Universidad Internacional Menéndez Pelayo*), 2, Santander, Consejería de Cultura del Gobierno de Cantabria / Año Jubilar Lebaniego / AHLM, pp. 1105-1126.
- LORENZO I GALÉS, Neus & Elena NOGUERA I PIGEM (1996), «Missatges llunyans, una realitat compartida: unes experiències de comunicació internacional a la Xarxa Telemàtica Educativa de Catalunya», *Temps d'Educació. Revista de la Divisió de Ciències de l'educació de la Universitat de Barcelona*, 6, 23-36.
- LOT, Ferdinand (1970²), *Études sur les légendes épiques françaises*, Paris, Honoré Champion, pp. 79-87.
- LOUIS, René (1947), *De l'histoire à la légende. II. Girart comte de Vienne dans les chansons de geste: «Girart de Vienne», «Girart de Fraite», «Girart de Roussillon»*, 2, Auxerre.
- LOVE, Robin & Mary MCVEY (2002), *Teachers' Use of the Internet*, <<http://www.tcrecord.org/PrintContent.asp?ContentID=1053>> [consulta: 03/09/2002].
- LOWRY, M. (1979), *The World of Aldus. Business and Scholarship in Renaissance Venice*, Oxford, Blackwell.
- LOZANO GONZÁLEZ, Wenceslao Carlos (1992): "Aproximación al problema de las expresiones idiomáticas y su traducción", *Sendebarr*, 3.
- LOZANO, W.C. (1994), «En torno al concepto de fidelidad en la traducción literaria», *Reflexiones sobre la traducción. Actas del Primer Encuentro Interdisciplinar «Teoría y Práctica de la Traducción» (Cádiz del 29 de marzo al 1 de abril de 1993)*, Cádiz, Universidad de Cádiz, 1994, pp. 367-378.
- LUCIAIRE, Anchille (1905), *Innocent III. La croisade des Albigeois*, Paris.
- LUCÍA MEJÍAS, José Manuel (1998a), "Catálogo descriptivo de libros de caballerías hispánicas. XI. El último libro de caballerías castellano: *Quinta parte de Espejo de príncipes y caballeros*", *Nueva Revista de Filología Hispánica*, 46, pp. 309-356.
- LUCÍA MEJÍAS, José Manuel (1998b), "Manuales de crítica textual: las líneas maestras de la ecdótica española", *Revista de Poética Medieval*, 2, pp. 122-123.
- LUCÍA MEJÍAS, José Manuel (1999), *Libros de caballerías castellanos en las Bibliotecas Públicas de París. Catálogo descriptivo*, Alcalá de Henares / Pisa, Universidad de Alcalá / Università degli Studi di Pisa.
- LUCÍA MEJÍAS, José Manuel (2002), *Literatura Romànica en Internet. Los textos*, Madrid, Castalia.
- LUCÍA MEJÍAS, José Manuel, ed. (1997), Francisco Barahona, *Flor de caballerías*, Alcalá de Henares, Centro de Estudios Cervantinos.
- MAALOUF, Amin (1994), *Las cruzadas vistas por los árabes*, Madrid, Ediciones del Prado.
- MAAS, Paul (1960⁴ [1927, 1950², 1957³]), *Textkritik*, 1, Leipzig-Berlin (volum VII de la Col·lecció Gerke-Norden, *einleitung in die Altertumswissenschaft*, 1, 3ª edició).
- MACHAN, Tim William (1994), *Textual Criticism and Middle English Texts*, University Press of Virginia.
- MACKENZIE, Jean Gilkinson (1984), *A Lexikon of the 14th-Century Aragonese Manuscripts of Juan Fernández de Heredia*, Madison, University of Wisconsin (Hispanic Seminary of Medieval Studies).

- MADURELL I MARIMÓN, José Ma (1972), *El paper a les terres catalanes: contribució a la seva història*, 1, Barcelona.
- MADURELL MARIMÓN, J. Ma & Jorge RUBIÓ I BALAGUER (1955), *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*, Barcelona, Gremios de Editores, de Libreros y de Maestros Impresores.
- MAGRELLI, Valerio (1994), «Traducción y escritura», *Letra internacional*, 30/31, pp. 51-53.
- MAHN, C. A. F. (1874), «Über die epische Poesie der Provenzalen besonders über... Jaufre...», *Archiv für das studium der neuen Sprachen und Literaturen*, 52.
- MAHN, C. A. F. (1886), *Commentar zu Girartz de Rossilho*, Berlin.
- MAKENZIE, David (1981²), *A Manual of Manuscript transcription for the Dictionary of the Old Spanish Language*, Madison, The Hispanic Seminar of Medieval Studies de la University of Madison (Wisconsin, EUA).
- MALACA CASTELEIRO, João & Margarita CORREIA (1999), “A normatização do português”, dins Maria Antònia Cano, Josep Martines, Vicent Martines & Joan J. Ponsoda (eds.), *Bescanvi i identitat: interculturalitat i construcció de la llengua*, Alacant, Ajuntament de la Nucia / Caja de Ahorros del Mediterráneo / IIFV, pp. 57-84.
- MALET, A., ed. (1998), Francesc Sancliment, *Suma de l'Art d'Aritmètica*, Vic, Eumo.
- MALKIEL, Yakob (1988), *From Particular to General Linguistics*, Amsterdam.
- MALLAFRÉ, Joaquim (1994), *Llengua de tribu i llengua de polis: bases d'una traducció*, Barcelona, Quaderns Crema.
- MALMKJAER, Kirsten (1993): “Who Can Make ‘Nice’ a Better Word than ‘Pretty’? – Collocations, Translation and Psycholinguistics”, dins Mona Baker, Gill Francis & Elena Tognini-Bonelli (eds.), *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*, Amsterdam, John Benjamins.
- MANERO SOROLLA, Mª Pilar (1990), *Imágenes petrarquistas en la lírica española del Renacimiento. Repertorio*, Barcelona, Promociones y Publicaciones Universitarias.
- MANGUEL, Alberto (2002), *Leer imágenes. Una historia privada del arte*, Madrid, Alianza Editorial.
- MANRESA, Andreu (2002), “Miquel Barceló expone los favoritos de su biblioteca”, *El País* (4-08-2002), 44ac.
- MARCELO GARCÍA, Carlos (2001), “El proyecto docente: una ocasión para aprender”, dins Ana García-Valcárcel Muñoz Repiso, *Didáctica Universitaria*, Madrid, Editorial La Muralla, S.A., 45-78.
- MARCONI S. (1994), *Aldo Manunzio e l'ambiente veneziano 1494-1515*, Venècia, il Cardo.
- MARCOS-MARÍN, Francisco (1987), «El *Libro de Alexandre*: edición unificada por ordenador», *Lea. Linguística española actual*, 9 (2), pp. 347-370.
- MARÍN MARTÍNEZ, Tomás & José Manuel RUIZ ASENCIO (dirs.) & Ángel RIESCO TERRERO (col.) (1978), *Paleografía y diplomática*, Madrid, UNED.
- MARINIS, T. de (1947-1952), *La biblioteca napoletana del re d'Aragona*, 4 vols., Milà, Rico Hoepli ed.
- MARROU, H.-I. (1985), *Historia de la educación en la Antigüedad*, Madrid, Akal.
- MARSHALL, J.H. (1972), *The “Razos de Trobar” of Raimon Vidal and associated Texts*, Londres, Oxford University Press.

- MARTÍ CASTELL, Joan (1981), *El català medieval. La llengua de Ramon Llull*, Barcelona, Indesinenter.
- MARTÍ CASTELL, Joan (2002), Intervenció en el programa-debat sobre la Universitat, *Coses que passen*, direcció de J. Cuní, Barcelona, TV3 (29/30-09-2002).
- MARTÍ MESTRE, Joaquim (2001 [2002]), "La interferència lingüística del castellà durant els segles XVIII i XIX", dins Maria Antònia Cano, Josep Martines, Vicent Martines & Joan J. Ponsoda (eds.), *Les claus del canvi lingüístic*, Alacant, Ajuntament de la Nucia / Caja de Ahorros del Mediterráneo / IIFV, pp. 187-234.
- MARTÍ, Joan (1989), "Producció escrita i producció oral", *Caplletra. Revista de Filologia*, 6, pp. 21-35.
- MARTÍ, Octavi (1995), «Mitterrand inaugura su último proyecto cultural», *El País* (31-3-95), 33ae).
- MARTÍ, Sadurní & Francesc FELIU, eds. (1995), *Problemes i mètodes de la història de la llengua*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema.
- MARTIN, H.J. (1971), *La escritura y la psicología de los pueblos*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica.
- MARTINES, Josep (1999), "Sobre una construcció sintàctica catalana una mica controvertida: 'ser + de + infinitiu'. *E si de dos mals lo menor és de elegir, qual serà l'altre, si la mort per menor elegexes*", dins Vicent Martines (ed.), *Estudis sobre Joan Roís de Corella*, Alcoi, Marfil, pp. 211-263.
- MARTINES, Josep (coord.), Glòria GÓMEZ, Vicent MARTINES & Marisa TOMÀS (1999), *Auques. Literatura i Llengua*, Alcoi, Marfil [per a 1r de Batxillerat].
- MARTINES, Josep (coord.), Josep M. ESCOLANO, Jaume FORNÉS, Glòria GÓMEZ, Josep MARTINES, Vicent MARTINES, Caterina MARTÍNEZ & Marisa TOMÀS (2002), *Valencià: llengua i literatura. Espills / 3*, Alcoi, Marfil.
- MARTINES, Josep, dtor. [en preparació]: *Guia d'usos lingüístics, 2. Qüestions de lèxic*, València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana [els altres membres de l'equip: Hèctor Gonzàlvez, Sandra Montserrat i Maribel Guardiola].
- MARTINES, Vicent & Gabriel ENSENYAT (2003 [en premsa]): "Prólogos de traducciones catalanas medievales de interés para el estudio de la evolución del modelo literario y lingüístico (s. XV). Los umbrales del alba del Renacimiento", *Revista de Poética Medieval*.
- MARTINES, Vicent (1990), «L'espai, dimensió poètica de contacte entre el *dolce stil novo* i la poesia catalana del segle XV», *XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona (La Corona d'Aragona in Italia nei secoli XIII-XVIII [Sassari-Alghero])*, V, Roma, Carlo Delfino Editore, pp. 759-775.
- MARTINES, Vicent (1991), *Temps de croada, temps creuats. El Xarq Al-Andalus, un espai d'osmosi (Premi d'Investigació "Ibn Al-Abbar", 1990)*, Onda, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana / Ajuntament d'Onda (Castelló).
- MARTINES, Vicent (1993b), «El *Tirant lo Blanc* a Itàlia: *In Spagna è riputato come qui il "Decamerone" di Giovanne Boccaccio*», *Actes del IX Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura catalanes (Alacant-Elx, setembre 1991)*, 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat d'Alacant / Universitat de València / Universitat Jaume I, pp. 160-172.
- MARTINES, Vicent (1993b), «El *Tirante il Bianco*: èxit, ficció i ofici del *Tirant lo Blanch* a Itàlia», dins *Actas do IV Congresso da Associassão Hispanica de Literatura Medieval*, 4, Lisboa, Edições Cosmos, pp. 331-335.

- MARTINES, Vicent (1993c), «Cap a un discurs cavalleresc primerenc: el *Jaufre*», *Actes du IIIème Congrès de l'Association Internationale d'Études Occitanes*, 3, Montpelher, Université Paul Valéry, pp. 1031-1043.
- MARTINES, Vicent (1993d), *La versió catalana de la Queste del Saint Graal: estudi i edició*, Tesi Doctoral sota la direcció de Rafael Alemany, Alacant, Universitat d'Alacant (19-2-1993) [Excel·lent *cum laude* per unanimitat].
- MARTINES, Vicent (1994a), “Els amants i els altres. Una visita al tercer amorós en la literatura catalana medieval”, *Anuari '94. Revista de Recerca Humanística i Científica*, 5 Burriana (Castelló), Associació Borrianenca de Cultura / Universitat Jaume I, pp. 29-43.
- MARTINES, Vicent (1994b), “El còdex *Vaticanus Latinus 4802*: els textos literaris de Moner a cavall de diverses edicions”, *Miscellanea Bibliothecae Apostolicae Vaticanae*, 7, pp. 215-244.
- MARTINES, Vicent (1994b), “Els amants i els altres. Una visita al tercer amorós en la literatura catalana medieval”, *Anuari '94. Revista de Recerca Humanística i Científica*, 5 Burriana (Castelló), Associació Borrianenca de Cultura / Universitat Jaume I, pp. 29-43.
- MARTINES, Vicent (1994b), «Diverses claus d'un esperit cavalleresc primerenc: el *Jaufre*», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, XXVI. Miscel·lània Jordi Carbonell*, 5, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 5-32.
- MARTINES, Vicent (1994c), “Un joc de terços. El tercer en la literatura catalana medieval”, en María Isabel Toro Pascua (ed.), *Actas del III Congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (Salamanca, 3 al 6 de octubre de 1989)*, 1, Salamanca, Biblioteca española del siglo XV & Departamento de Literatura Española e Hispanoamericana, pp. 549-555.
- MARTINES, Vicent (1994d), «*Per adolcir cotante pene amare*. Una coincidència de Rois de Corella amb uns sonets italians anònims de la fi del segle XV desconeguts fins ara (còdex *Vaticanus Latinus 6742*)», *Revista de l'Alguer. Anuari de Cultura Catalana*, 5, pp. 219-228.
- MARTINES, Vicent (1995a), «Del *Girart de Rosselló* a la *Questa del Sant Grasal*. "Durament ama Déu e-ternitaz lo cavaller benuhirat"», *Miscel·lània Germà Colón*, 1, 1995, Barcelona, PAM, pp. 23-26.
- MARTINES, Vicent (1995b), *Introducció a l'edició de textos literaris*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- MARTINES, Vicent (1995c), «Aspectes d'un esperit cavalleresc divers: el *Girart de Rosselló*», *Actes du IV Congrès de l'Association Internationale d'Études Occitanes*, 1, Vitòria, Universidad del País Vasco, pp. 189-204.
- MARTINES, Vicent (1995d), *Els Cavallers Literaris. Assaig sobre Literatura Cavalleresca Catalana Medieval (Premio de Ensayo de Catalán, Gallego y Vasco. Catalán. 1993. UNED / Fundación Ortega y Gasset / «La Caixa»)*, Madrid, UNED.
- MARTINES, Vicent (1995e), «Aspectes d'un esperit cavalleresc divers: el *Girart de Rosselló*», *Actes du IV Congrès de l'Association Internationale d'Études Occitanes*, 1, Vitòria, Universidad del País Vasco, pp. 189-204.
- MARTINES, Vicent (1995f), *Introducció a l'edició de textos literaris*, Alacant, Universitat d'Alacant.

- MARTINES, Vicent (1995g), "La versió catalana de la *Queste del Saint Grasal* i l'original francès", dins Juan Paredes Núñez (ed.), *Medioevo i literatura. Actas del V Congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval* (Granada, 1993), Granada, Universidad, pp. pp. 241-252.
- MARTINES, Vicent (1996), "Tiempo y espacio en la versión catalana de la *Queste del Saint Graal*", *Hispanic Review* (Pennsylvania, EUA), 43, 3, 373-390.
- MARTINES, Vicent (1997), *El "Tirant" poliglota. Estudi sobre del "Tirant lo Blanch" a partir de les seues traduccions espanyola, italiana i francesa dels segles XVI-XVIII*, "Pròleg" d'Amadeu-J. Soberanas, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Curial Edicions Catalanes.
- MARTINES, Vicent (1999a), *L'edició filològica de textos*, València, Universitat de València.
- MARTINES, Vicent (1999b), "Concomitànies entre Joan Roís de Corella i la lírica italiana medieval", dins Rafael Alemany (ed.), *Ausiàs March i el món cultural del segle XV*, "Pròleg" de Tomàs Martínez Romero, Alacant, Universitat d'Alacant / IIFV, pp. 265-298.
- MARTINES, Vicent (1999c), *L'edició filològica de textos*, València, UV-EG.
- MARTINES, Vicent (2000), "El còdex *Vaticanus Latinus 4802*: els textos literaris de Moner a cavall de diverses edicions", *Miscellanea Bibliothecae Apostolicae Vaticanae*, 7, pp. 215-244.
- MARTINES, Vicent (2000b), "Traduccions, recepcions i transformacions: traduccions en la i de la literatura catalana medieval. Relacions d'anada i tornada de literatura romànica", dins August Bover i Font, Maria Rosa Lloret & Mercè Vidal-Tibbits (eds.), *Actes del Novè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica* (Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1998), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 245-268.
- MARTINES, Vicent (2001 [2002]), "Traducció i contacte de llengües. Bescanvis culturals i literaris d'àmbit romànic", dins Maria Antònia Cano, Josep Martines, Vicent Martines & Joan J. Ponsoda (eds.), *Les claus del canvi lingüístic*, Alacant, Ajuntament de la Nucia / Caja de Ahorros del Mediterráneo / IIFV, pp. 447-498.
- MARTINES, Vicent (2001a), *Prosa profana de Joan Roís de Corella*, Madrid, Gredos [introducció, traducció, notes i índexs].
- MARTINES, Vicent (2001a), *Prosa profana de Joan Roís de Corella*, Madrid, Gredos [introducció, traducció, notes i índexs].
- MARTINES, Vicent (2003b), *Cronologies Paral·leles. Literatura i Cultura; Política, Milícia i Societat, segles XIII-XVI* (Corona d'Aragó, Castella, Itàlia, França, Regne Unit, Portugal i altres àmbits), "Pròleg" de Roxana RECIO (Creighton University), Alcoi, Marfil, 2002.
- MARTINES, Vicent, ed. (1999), *Estudis sobre Joan Roís de Corella*, Alcoi, Marfil.
- MARTINES, Vicent, trad. (2002d), "*Libro de Fortuna y Prudencia*" y 'obras menores' de Bernat Metge, "Epílogo" de Juan Miguel Ribera Llopis, Madrid, Centro de Lingüística Aplicada "Athenea" (Universidad Complutense de Madrid).
- MARTÍNEZ ROMERO, Tomàs, ed. (1996), *Tragèdies de Sèneca*, Barcelona, Barcino.
- MARTÍNEZ RUIZ, Juan (1968), "Visita a las imprentas granadinas de Antonio de Nebrija, Hugo de Mena y René Rabut en el Año 1573", *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, 24, pp. 75-110.

- MARTÍNEZ, C. & F. R. MANRIQUE (1966), dins *Obras de Manuel Milá y Fontanals*, 2, dirigida per Martín de Riquer, Barcelona, CSIC/Patronato Menéndez Pidal/ Instituto Miguel de Cervantes/ Sección de Literaturas Románicas.
- MARY-LAFON, L. (1868), *La croisade contre les Albigeois, épopée nationale*, Paris. [Versió en francès, seguint FAURIEL, 1837]
- MAS, J. (1961): "Notes documentals de llibres antics a Barcelona", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 16, p. 230-243.
- MASAI, François (1950), "Principes et conventions de l'édition diplomatique", *Scriptorium*, 4, pp. 177-193.
- MASSAI, François (1950), «Paléographie et Codicologie», *Scriptorium*, 4, pp. 279-293.
- MASSÓ I TORRENTS, Jaume, ed. (1910), Johan Boccaccio, *Decameron, traducció catalana segons l'únic manuscrit conegut (1429)*, Noya York-París.
- MATTHEWS, John (1988), *El Santo Grial*, Madrid, Ediciones Debate.
- MAYORALAS, José (2000): "Sinonimia semántica en estructura profunda de algunos clichés españoles y franceses", *Babel*, 46, 2, pp. 125-153.
- MCGANN, Jerome J. (1983), *A Critique of Modern Textual Criticism*, Chicago, University of Chicago Press.
- MCGANN, Jerome J., ed. (1980-1993), Lord Byron, *The Complete Poetical Works*, 7 vols., Oxford, The Clarendon Press
- MCKITTERICK, Rosamond (1994), *Books, Scribes and Learning in the Frankish Kingdoms, 6th-9th Centuries*, Hampshire (Regne Unit), Variorum.
- MCLUHAN, M. H. (1986), *La galaxia Gutenberg*, Barcelona, Platena-Agostini.
- MEDIEVAL ACADEMY OF AMERICA, THE (1996), *Directory*, Cambridge, Massachusetts, EUA, The Medieval Academy of America.
- MEDINA RIVILLA, Antonio (2001), "Los métodos en la enseñanza universitaria", dins Ana García-Valcárcel Muñoz Repiso, *Didáctica Universitaria*, Madrid, Editorial La Muralla, S.A., pp. 155-189.
- MEGE, A. de (1842), [Versió en prosa de la *Cançó de la Crosada*], *Histoire de Languedoc*, 4-5 i 8, Tolosa de Llenguadoc. [Amb reproducció, en litografia, de les il·lustracions del ms. A]
- MEILLET, Antoine (1925), *La méthode comparative en linguistique historique*, Oslo, Aschehoug.
- MEILLET, Antoine (1937⁸), *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, París, Hachette.
- MELCZER, William (1981), "Towards the Dignification of the Vulgar Tongues: Humanistic Translations into Italian and Spanish in the Renaissance", *Canadian Review of Comparative Literature*, 8, pp. 256-271.
- MELKO, M. & L. R. SCOTT, eds. (1987), *The Boundaries of Civilisations in Space and Time*, Lanham, Md.
- MENEGHETTI, Maria Luisa (1994), "Le 'vida' e le 'razos'", en "Il racconto", dins Costanzo Di Girolamo (ed.), *La letteratura romanza medievale*, Bolonya, Il Mulino, pp. 233-238.
- MEREGALLI, Franco (1962), "Las relaciones literarias entre Italia y España en el Renacimiento", *Thesaurus*, 17, pp. 606-624.
- MERINO ÁLVAREZ, Raquel (1994), *Traducción, tradición y manipulación. Teatro inglés en España (1950-1990)*, León, Universidad de León & Universidad del País Vasco.

- MERTENS, Dieter (1983), "Früher Buchdruck und Historiographie: Zur Rezeption historiographischer Literatur in Bürgertum des deutschen Spätmittelalters beim Übergang vom Schreiben zum Drucken", dins Bernd Moeller, Hans Patze & Karl Stackmann (eds.), *Studien zum städtischen Bildungswesen des späten Mittelalters und der frühen Neuzeits*, Göttingen, pp. 83-111.
- MESCHONNIC, Henri (1982), «Qu'entendez vous par oralité?», *Langue Française*, 56 (desembre), pp. 6-23.
- MESSARIS, Paul (1994), *Visual Literacy: Image, Mind and Reality*, Boulder / San Francisco / Oxford, Westview Press.
- MEYER, Paul (1865 [1901²]), *Le Roman de Flamenca, publié d'après le ms. unique de Carcassonne, traduite et accompagné d'un vocabulaire*, Paris, Bibliothèque Française du Moyen Âge (8) [refosa sencera en 1901²].
- MEYER, Paul (1865), *Recherches sur les auteurs de la "Chanson de la croisade albigeoise"*, 1, Paris, Bibliothèque de l'École des Chartes, pp. 401-422.
- MEYER, Paul (1874), "Rapport de M. Paul Meyer sur les progrès de la philologie romane", *Transactions of the Philological Society 1873-1874*, pp. 407-439. [reimprés: *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 35 (1874), 631-654]
- MEYER, Paul (1875-1879), *La chanson de croisades contre les Albigeois, commencée par Guillaume de Tudèle et continuée par un poète anonyme*, 2 vols., Paris, Société de l'Histoire de France.
- MEYER, Paul (1879), "Notes additionnelles au tome II de la *Chanson de croisades contre les Albigeois*", *Annuaire-Bulletin de la Société de l'Histoire de France*, 16, pp. 286-292.
- MEYER, Paul (1883), "Fragment d'une chanson d'Antioche en provençal", *Archives de l'Orient latin*, 2, pp. 407-509.
- MEYER, Paul (1884), *Fragment d'une chanson d'Antioche en provençal*, Paris. [Extret de MEYER, 1883]
- MEYER, Paul (1884), *Girart de Roussillon, chanson de geste, traduite pour la première fois par Paul Meyer*, Paris, Champion.
- MEYER, Paul (1891-1901a), "Fragment d'une chanson d'Antioche en provençal", *Archives de l'Orient latin*, 2, pp. 467-509.
- MEYER, Paul (1891-1901b), *L'histoire de Guillaume le Maréchal*, Paris, Société de l'Histoire de France.
- MEYER, Paul (1901), "Notice du ms. 10295-304 de la Bibliothèque Royale de Belgique", *Romania*, 30, 295-316.
- MICHA, Alexandre (1970), "Coeur épique dans le *Roman de Thèbes*", *Romania*, 91, pp. 145-160.
- MICHA, Alexandre (1978), «Le roman en vers en France au XIIIe siècle (les romans arthuriens)», dins Aa. Dd., *Grundriss der Romanischen Literatures*, 4, 1, Heidelberg, Carl Winter, pp. 380-399.
- MICHAVALA, Francesc (2002), "La Universidad y el progreso social", *El País. Comunidad Valenciana* (2-10-2002), 88ad.
- MICHEL, F. (1856), *Gérard de Roussillon, chanson de geste ancienne, publiée en provençal et en français d'après les manuscrits de Paris et de Londres*, Paris.
- MICHELET, Victor-Émile (1985), *Le secret de la Chevalerie*, Paris, Guy Trédaniel / Éditions Véga.

- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1966), *De los trovadores en España*, a cura de C. Martínez & F.R. Manrique, dins *Obras de Manuel Milá y Fontanals*, dirigida per Martín de Riquer, 2, Barcelona, CSIC/Patronato Menéndez Pidal/ Instituto Miguel de Cervantes/ Sección de Literaturas Románicas, 1966.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1966), *De los trovadores en España*, a cura de C. Martínez & F.R. Manrique, dins *Obras de Manuel Milá y Fontanals*, dirigida per Martín de Riquer, 2, Barcelona, CSIC/Patronato Menéndez Pidal/ Instituto Miguel de Cervantes/ Sección de Literaturas Románicas.
- MILLON, Henry A. (1997), *The Renaissance from Brunelleschi to Michelangelo: The Representation of Architecture*, Nova York, Rizzoli.
- MINERVINI, Vincenzo (1993), "La prima analisi critica del 'Tirant'. L'Avvertissement di Nicolas Fréret", dins Rafael Alemany, Antoni Ferrando & Lluís Meseguer (eds.), *Actes del IXé. Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991*, 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat d'Alacant / Universitat de València / Universitat Jaume I, pp. 183-190.
- MINERVINI, Vincenzo & Maria Luisa INDINI, eds. (1986) *Càrcer d'Amor, Carcer d'Amore. Due traduzioni della "novela" di Diego de San Pedro*, Bari, Schema Editore.
- MINERVINI, Vincenzo, ed. (1982), *Il "Libro di Sidrac", versione catalana*, Bari, Lerici.
- MINNIS, A.J. & Charlotte BREWER (1992), *Crux and Controversy in Middle English Textual Criticism*, D.S. Brewer.
- MIQUEL I PLANAS, Miquel, ed. (1913), *Novelari català dels segles XIV al XVII*, 3 vols., a cura de Ramon Miquel i Planas, Barcelona, "Biblioteca Catalana".
- MIQUEL I PLANAS, Ramon, ed. (1916), *Les Històries Troyanes de Guiu de Columpnis, traduides al català en el XIVè segle per Jacme Conesa*, Barcelona, Biblioteca Catalana.
- MIRA, Joan Francesc (2000), ALIGHIERI, Dante, *Divina comèdia*, Barcelona, Proa.
- MIRALLES I MONTSERRAT, Joan (1984), *Un llibre de cort reial mallorquí del segle XIV*, 2 vols., Palma, Moll.
- MIRALLES, Joan (1980), "Sobre l'ús lingüístic en les viles medievals mallorquines. Els llibres de cort reial", dins *Actes del Vè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, PAM, pp. 535-569.
- MIRALLES, Joan (1984), *Un llibre de cort reial mallorquí del segle XIV (1357-1360)*, 2 vols., Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana.
- MIRET I SANS, J. (1905-1907), "Itinerario del rey Pedro I de Cataluña, II en Aragón", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 3-4.
- MITJA, Violeta (1989): *Las locuciones francesas en el campo semántico de la comida y su traducción al español*, Madrid, Universidad Complutense de Madrid [Tesis].
- MOESCHLER, Jacques (1991 [1992]): "Idiomes et locutions verbales: à propos de quelques bizarreries syntaxiques et mystères sémantiques", *T&T*, 2-3, pp. 135-148.
- MOLAS, Joaquim (coor.), Enric SULLÀ, Lola BADIA, Eulàlia DURAN & Jordi CASTELLANOS (2001), *Reports de la recerca a Catalunya. Literatura Catalana*, Barcelona, IEC.
- MOLINA CAMPOS, Enrique & Rafael OLIVARES (eds.) (1995), *Teoría de la Biblioteconomía*, Granada, Universidad de Granada.
- MOLINA CAMPOS, Enrique (1993), «Ideologías y Biblioteconomía», *Revista General de Información y Documentación*, 3, 2, pp.19-53.

- MOLINIER, Auguste (1873), "Catalogue des actes de Simon et d'Amaury de Montfort", *Bibliothèque de l'École des chartes*, 34, pp. 153-203 i 445-501.
- MOLINIER, Auguste (1880), "[Recensió de MEYER, 1875-1879]", *Revue historique*, 12, pp. 438.
- MOLINIER, Auguste (1903), *Sources de l'histoire de France*, 3, París.
- MOLL, Francesc de B. (1982), "El *Corbatxo* de Boccaccio traduït al català per Narcís Franch", *Textos i estudis medievals*, Barcelona, PAM, 1982, pp. 43-122 [aquest estudi, publicat per la vegada en forma de llibre: Palma de Mallorca, 1935]
- MOLL, Jaime (1994), *De la imprenta al lector. Estudios sobre el libro español de los siglos XVI al XVIII*, Madrid, Arco-Libros.
- MOLLÀ, Antoni (1991), "Les motivacions i l'ús de la llengua", dins de Maria Antònia CANO, Josep MARTINES i Vicent MARTINES (eds.), *Actes de les III i IV Jornades de Sociolingüística de la Nucia*. Alcoi, Ed. Marfil / Ajuntament de la Nucia, pp. 137-151.
- MONÉS, J. (1994), *Diccionari abreujat d'educació*, Barcelona, Graó.
- MONFRIN, J. (1964), «La bibliothèque Sánchez Muñoz et les inventaires de la bibliothèque pontificale à Peñíscola», *Studi di bibliografia e di storia in onore di Tommaro de Marinis*, 3, Verona, pp. 229-269.
- MONFRIN, Jacques (1964), "Les traducteurs et leur public en France au Moyen Age", *Journal des Savants* (gener-març), pp. 5-20.
- MONFRIN, Jacques (1983), "Humanisme et traductions au Moyen Age", *Journal des Savants* (juliol-setembre), pp. 161-190.
- MONTANER, Alberto (1999), *Prontuario de bibliografía*, Gijón.
- MONTECCHI, Girogio (1994), *Il libri nel Rinascimento. Saggi di Bibliologia*, Milà, Editrice La Stampa.
- MONTOYA, Brauli (1989), "Un repte per a la lingüística històrica: copsar la llengua parlada del passada", *Caplletra. Revista de Filologia*, 6, pp.71-88.
- MONTOYA, Brauli (1996), *Alacant: la llengua interrompuda*. València, Denes 10, 1996, p. 254.
- MONTOYA, Brauli, Vicent MARTINES, Hèctor GONZÀLVEZ, Patrícia GILABERT & Xavier COLLADO (2000), *Informe de Qualitat de la titulació de Filologia Catalana*, Alacant, Universitat d'Alacant [inèdit, document oficial a disposició pública al Departament de Filologia Catalana, ICE de la Universitat d'Alacant].
- MORABITO, Raffaele, ed. (1988), *La circolazione dei termini e degli intrecci narrativi: il caso Griselda*, L'Aquila, Japadre Editore.
- MORATÓ, Josep M. (1959), *Traducció de les "Paradoxa" de Ciceró. Parlamental Gran e General Consell de Ferran Valentí*, Barcelona, Biblioteca Catalana d'Obres Antiques.
- MORENO HERNÁNDEZ, C. (1997), "Literatura e hipertexto: nuevos medios para viejos ideas", dins J. Romera Castillo, F. Guitiérrez Carbajo & M. García-Page (eds.), *Literatura y multimedia*, Madrid, pp. 279-286.
- MORGADES, Lourdes (2002), "La magia de la música a través de Jordi Savall", *El País* (26, agost), pp. 21a-22e.
- MOROCHO GAYO, Gaspar (1981-1982), "La crítica textual en Bizancio", *Anales de la Universidad de Murcia*, 39, pp. 29-55.
- MOROCHO GAYO, Gaspar (1982-1983), «La crítica textual desde el Renacimiento a Lachmann», *Anales de la Universidad de Murcia*, 40, 3-26.

- MOROCHO GAYO, Gaspar (1982-1983), «La crítica textual desde el Renacimiento a Lachmann», *Anales de la Universidad de Murcia*, 40, pp. 3-26.
- MORRAS, María (1994), «El traductor como censor de la Edad Media al Renacimiento», dins Luis Charlo Brea (ed.), *Reflexiones sobre la traducción. Actas del Primer Encuentro Interdisciplinar «Teoría y Práctica de la Traducción» (Cádiz del 29 de marzo al 1 de abril de 1993)*, Càdis, Universidad de Cádiz, pp. 415-425.
- MORRAS, María (1995), «Latinismos y literalidad en el origen del clasicismo vernáculo: las ideas de Alfonso de Cartagena (ca. 1384-1456)», dins Roxana Recio (ed.), *La traducción en España, ss. XIV-XVI*, León, Universidad de León, pp. 35-58.
- MORRÁS, María [=M.M.] (2002), "Alfonso de Cartagena", dins Carlos Alvar & José Manuel Lucía Megías, *Diccionario Filológico de Literatura Medieval Española. Textos y transmisión*, Madrid, Castalia, pp. 93-127.
- MORREALE, Margherita (1954), «Un ensayo de exégesis mitológica: *Los doce trabajos de Hércules* de Enrique de Villena», *Revista de Literatura*, 5, pp. 21-34.
- MORREALE, Margherita (1959), «Apuntes para la historia de la traducción en España», *Revista de Literatura*, 29, pp. 21-34.
- MORREALE, Margherita (1960), «Apuntes bibliográficos para la iniciación al estudio de las traducciones bíblicas en castellano», *Sefarad*, 20, pp. 66-109.
- MORREALE, Margherita (1975), «Para la transcripción de textos medievales: el problema llamado “de la unión y separación de las palabras”», *Romanica*, 8, pp. 49-75.
- MORREALE, Margherita (1981), «Algunas consideraciones sobre el uso de los signos diacríticos en la edición de textos medievales», *Incipit*, 1, 31-44.
- MORREALE, Margherita, ed. (1958), Enrique de Villena, *Los doce trabajos de Hércules*, Madrid, RAE.
- MORRISSEY, Robert (2002), *Charlemagne and France. A Thousand Years of Mythology*, Notre Dame, University of Notre Dame.
- MOXON, Joseph (1962), *Mechanick Exercisies on the whole Art of Printing (1683-4)*, a cura de H. Davis & H. Carter, Londres, Oxford University Press.
- MÜLLER, K. (1882), *Die Assonanzen in Girart de Roussillon*, Diss., Altenburg [incomplet] i [completat] dins *Französische Studien*, 3, pp. 289-356.
- MUNDÓ, Anscari M. (1977-1981), «L'escriptura i la codicologia», *Lacambard. Estudis d'Art Medieval*, 1, 99-104.
- MUÑOZ MARTÍN, Ricardo (1995), *Lingüística per a la traducció*, Vic, EUMO / Facultat de traducció i Interpretació de la UPF / Dept. de Traducció i Interpretació de la UAB / Facultat de Traducció i Interpretació d'Osona dels EUV.
- MURPHY, James J. (1986), *La retórica en la Edad Media. Historia de la teoría de la retórica desde San Agustín hasta el Renacimiento*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica.
- MUSSON, Anthony (2001), *Medieval Law in Context. The Growth of Legal Consciousness from Magna Carta to the Peasants' Revolt*, Manchester, Manchester University Press.
- NADAL, Joaquim & Modest PRATS (1982-1996), *Història de la llengua catalana*, 2 vols., Barcelona, Edicions 62.
- NADAL, Josep (1999), «Són les llengües semblants a les aigües del mar: normativa i Història de la llengua», dins August Rafanell & Pep Valsalobre (eds.), *Estudis de Filologia Catalana. Dotze anys de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes. Secció*

- Francesc Eiximenis*, Girona / Barcelona, Institut de Llengua i Literatura Catalanes de la Universitat de Girona / PAM, pp. 9-27.
- NADAL, Josep Maria (1989), "Dir lo latí en so de romanç", *Caplletra. Revista de Filologia*, 6 (primavera), pp. 171-177.
- NADAL, Josep Maria (1992), *Llengua escrita i llengua nacional*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema.
- NAVARRO DOMÍNGUEZ, Fernando (1995 [1996]): "Analyse du discours et proverbes détournés: un problème de traduction", dins Marcel Thelen & Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (eds.), *Translation and Meaning*, Maastricht, Hogeschool Zuyd / Maastricht School of Translation and Interpreting.
- NAVARRO DOMÍNGUEZ, Fernando (1996): *Manual de Bibliografía española de traducción e interpretación: Diez años de historia (1985-1995)*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- NELLI, Rene (1963), *L'erotique des troubadours*, París/Tolosa de Llenguadoc, Privat.
- NELLI, René & René LAVAUD (1960), *Les troubadours. [1:] Jaufré, Flamenca, Barlaam et Josaphat*, Brussel·les, Desclée de Brouwer.
- NELLI, René (1966), *Le Roman de Flamenca, un art d'aimer occitan*, Tolosa de Llenguadoc, Institut d'Études Occitanes.
- NELLI, René (1984² [1963]), *L'erotique des troubadours*, Tolosa de Llenguadoc, Privat.
- NEPAULSINGH, C. (1977), "Bernat Metge's *Libre de Fortuna e Prudencia* and the Literary Tradition of the Goddess Fortuna", *Catalan Studies. Volume in memory of Josephine de Boer*, Barcelona, pp. 203-212.
- NEWMARK, Peter (1992), *Manual de Traducción*, Madrid, Cátedra.
- NEWMARK, Peter (1993), *Paragraphs on Translation*, Multilingual Matters.
- NICHOLS, Stephen G. (1990), "Introduction: Philology in a Manuscript Culture", *Speculum*, 65, pp. 1-10.
- NICOLÀS, Miquel (1998), *La història de la llengua catalana: la construcció d'un discurs*, València / Barcelona, IIFV / PAM.
- NIKOLÁEVA, Julia (1997): "Lo traducible e intraducible en las paremias (análisis de refraneros españoles italianos y rusos)", *Paremia*, 6.
- NITZE, N. A. (1952-1953), «The Character of Gauvain in the Romances of Chrétien de Troyes», *Modern Philology*, 50, 45-64.
- NORMAS (1944),] *Normas de transcripción y edición de textos y documentos*, Madrid, CSIC.
- NORMAS (1984),] "Normas para la transcripción de documentos de la Asociación Internacional de Diplomática", *Folia Caesaraugustana*, 1 (1984).
- NORMAS (1993), "Normas nacionales para la Descripción Archivística", *ALA. Revista de la Asociación Latinoamericana de Archivos*, 14 (diciembre), pp. 71-72.
- NORTON, Glyn P. (1984), "Fidus Interpres: A Philological Contribution to the Philosophy of Translation in Renaissance France", dins Grahame Castor & Terence Cave (eds.), *Neo-Latin and the Vernacular in Renaissance France*, Oxford, The Clarendon Press, pp. 227-251.
- NÚÑEZ GARCÍA, Laureano (1999): "El diablo en fraseologismos italianos y españoles; acercamiento a un análisis cultural contrastivo", *Paremia*, 8.
- OEHMER, E. (1876), *Romanisches Studien*, 1.
- OESTERRREICHER, W., "La 'recontextualización' de los géneros medievales como tarea hermenéutica", dins D. Jacob & J. Kabatek (eds.), *Lengua medieval y tradiciones*

- discursivas en la Península Ibérica*, Frankfurt am Main / Madrid, Vervuert / Iberoamericana, pp. 199-231.
- OJANGUREN FERNÁNDEZ, Ana (1995 [1997]): "Las versiones alemanas de las paremias pronunciadas por Sancho Panza en la II Parte del *Quijote*", dins Miguel Ángel Vega (ed.), *La palabra vertida: investigaciones en torno a la traducción. Actas de los VI Encuentros Complutenses en torno a la Traducción*, Madrid, Universidad Complutense, pp. 641-648.
- OLIVAR, Marçal (1936), "Notes entorn de la influència de l'*Ars Dictandi* sobre la prosa de la Cancilleria a finals del segle XIV. El Ms. Y-129-7 de la Biblioteca colombina", dins *Homenatge a Rubió i Lluch*, 3, Barcelona, pp. 631-653.
- OLLIER, Maria Louise (1978), «Le présent du récit: Temporalité et roman en vers», *Langue Française*, 40, pp. 99-112.
- OLSON, David R. & Nancy TORRANCE, ed. (1995), *Cultura escrita y oralidad*, Barcelona, Gedisa.
- ONG, Walter J. (1967), *The presence of the World. Prolegomena for Cultural and Religious History*, Hew Haven / Londres, Yale University Press.
- ONG, Walter J. (1982), *Orality and Literay: The technologizing of the World*, Londres, Methuen.
- ONIAN, Richard Broxton (1951), *The Origins of European Thought about the Body, the Mind, the Soul, the World, Time, and Fate*, Cambridge, Cambridge University Press.
- ORDATO, Enzo (1991), «La Codicologia Cuantitativa, herramienta privilegiada para la historia del libro medieval», *Historia. Instituciones. Documentos*, 18, 375-402.
- ORDUNA, Germán (1990), «La "Edición Crítica"», *Incipit*, 10, pp. 17-43.
- ORDUNA, Germán [= G.O.] (2002), "Pero López de Ayala", dins Carlos Alvar & José Manuel Lucía Megías, *Diccionario Filológico de Literatura Medieval Española. Textos y transmisión*, Madrid, Castalia, pp. 875-912.
- ORERA ORERA, Luisa, ed. (1996), *Manual de biblioteconomía*, Madrid, Síntesis.
- ORLANDI, G. (1976), *Aldo Manuzio editore*, 2 vols. Milà.
- OURSEL, Raymond, ed. (1955), *Le Procès des Templiers*, París, Club du Meilleur Livre.
- OUY, G. (1978), «Comment rendre les manuscrits médiévaux accessibles aux chercheurs», *Codicologica*, 4, pp. 9-27.
- PACHECO, Arseni (1982a), "Catalan Contribution to the Development of the Spanish Novel", *Revista Canadiense de Estudios Hispánicos*, 6, pp. 405-424.
- PACHECO, Arseni (1982b), «Notes per a l'estudi de la narrativa en vers dels segles XIV i XV», *Actes del Segon Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, PAM.
- PACHECO, Arseni (1988), "L'anàlisi de la passió amorosa en alguns textos catalans del segle XV. Anatomia d'un gènere en embrió", *ELLILC*, VI (=Miscel·lània Pere Bohigas, 3), Barcelona, PAM, 1988, ps. 25-38.
- PACHECO, Arseni, ed. (1970), *Novel·letes sentimentals dels segles XIV i XV*, Barcelona, Edicions 62.
- PACHECO, Arseni, ed. (1982), Pròleg a *Novel·les amoroses i morals*, a cura d'Arseni Pacheco & August Bover, Barcelona, Ed. 62-"la Caixa".

- PACHECO, Arseni, ed. (1983), Bernat METGE, "Llibre de Fortuna e Prudència", dins *Blandín de Cornualla i altres novel·les en vers dels segles XIV i XV*, Barcelona, Edicions 62/la Caixa", pp. 115-141.
- PAES, Marinela Leite (1991), *Arquivo: teoria e prática*, Rio de Janeiro, Fundação Getulio Vargas.
- PAETOW, Louis John (1910), *The Arts Course at Medieval Universities with Special Reference to Grammar and Rhetoric*, Urbana-Champaign, North Carolina University Press.
- PAGANI, Walter (1991), «Prologhi ed epiloghi dei lais anonimi bretoni», *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema, pp. 551-587
- PAGEAUX, Daniel-H. (1994), *Littérature générale et comparée*, Paris, Colin.
- PAGÈS, Amadée, ed. (1930), *Andreae Capellani regi francorum "De amore libri tres": text llatí amb la traducció catalana del segle XIV*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura.
- PAGÈS, Amedée (1907), "Étude sur la chronologie des poésies d'Auzias March", *Romania*, 36, pp. 302-223.
- PAGÈS, Amédée (1936), *La poésie française en Catalogne di XIIIe siècle à la fin du XIVe*, Tolosa de Llenguadoc-Paris, Privat-Didier.
- PALMER, R. Barton (1988), "Philology and the Material, Dialogical World: Bakhtin, Eagleton, and Medieval Historicism", *Envoi*, 1, 1 (spring-summer), pp. 41-57.
- PAOLI, Cesare (1942), *Diplomatica*, edició actualitzada a cura de G.C. Bascapè, Florència, G.C. Sansoni.
- PAPERT, Seymour (1993), *The Children's Machine: Rethinking School in the Age of the Computer*, Nueva York, Basic Books, pp. 1-2.
- PAR, A. (1923), *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge*, Halle, Max Niemeyer Verlag.
- PAREDES NÚÑEZ, Juan & E. MUÑOZ RAYA, eds. (1999), *Traducir la Edad Media. La traducción de la literatura medieval románica*, Granada, Universidad de Granada.
- PAREDES NÚÑEZ, Juan (1988), «En torno a la problemática de la narrativa románica medieval», dins Juan Paredes Núñez & Paloma Gracia (eds.), *Narrativa breve medieval románica*, Granada, Ediciones TAT.
- PARIS, Gaston (1874), "Rev. 'Jean, sire de Joinville': *Histoire de Saint Louis*, ed. de Natalis de Wailly", *Romania*, 3, pp. 401-413.
- PARIS, Gaston (1890), "Rev. *Le lai de l'ombre*, ed. Joseph Bedier", *Romania*, 19, pp. 609-615.
- PARIS, Gaston & Léopold PANNIER, eds. (1872), *La vie de Saint Alexis: 'Poème du XIe siècle et renouvellements des XIIe, XIIIe et XIVe siècles*, Paris, Bibliothèque de l'École des Hautes Etudes / A. Frank.
- PARIS, Gaston (1888), «Jaufre», *Histoire littéraire de la France*, 20.
- PARIS, Gaston (1897), *L'estoire de la Guerre sainte*, Paris, Collection des documents inédits sur l'histoire de France.
- PARIS, Gaston (1907), *Esquisse historique de la littérature française du Moyen Age*, Paris.
- PARIS, Gaston, ed. (1885), *La vie de Sanit Alexis, poème du XIe siècle, texte critique*, Paris, Vieweg.
- PARIS, Paulin (1851), "*La Chanson de Roland* (Edition de M. F. Génin)", *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 3a sèrie, 2, pp. 297-338 i 393-414.

- PARIS, Paulin, ed. (1832), *'Li romans de Berte aus grans piés', publié pour la première fois et précédé d'une lettre à M. de Monmerqué sur les romans des douze pairs*, Paris, Techener.
- PARIS, Paulin, ed. (1969), *Chanson d'Antioche: La Chanson d'Antioche composée au commencement du XIIème siècle*, Ginebra, Slatkine.
- PARRILLA, Carmen [=C.P.] (2002), "Alfonso Fernández de Madrigal, el Tostado", dins Carlos Alvar & José Manuel Lucía Megías, *Diccionario Filológico de Literatura Medieval Española. Textos y transmisión*, Madrid, Castalia, pp. 153-167.
- PASCUAL, J. A. (1993), "La edición crítica de los textos del Siglo de Oro: de nuevo sobre su modernización gráfica", dins M. García Martín *et al.* (eds.), *Estado actual de los estudios sobre el Siglo de Oro*, Salamanca, pp. 37-57.
- PASCUAL, José A. (1999), "Sobre la norma", dins Maria Antònia Cano, Josep Martines, Vicent Martines & Joan J. Ponsoda (eds.), *Bescanvi i identitat: interculturalitat i construcció de la llengua*, Alacant, Ajuntament de la Nucia / Caja de Ahorros del Mediterráneo / IIFV, pp. 151-174.
- PASCUAL, José Antonio (1974), *La traducción de la "Divina Commedia" atribuida a d. Enrique de Aragón. Estudio y edición del Infierno*, Salamanca, Universida de Salamanca.
- PASQUALI, Giorgio (1934), *Storia della tradizione e critica del testo*, Firenze, Le Monnier.
- PASTORELLO, E. (1924), *Tipografi, editori, librai a Venezia nel secolo XVI*, Florència, Olschki.
- PATER, Walter (1999), *El Renacimiento*, Barcelona, Alba.
- PAUL, J. (1973), *Histoire intellectuelle de l'Occident Médiéval*, Paris, Armand Colin.
- PAUPHILET, Albert (1912), *Études sur 'la Quête del Saint Graal' attribuée à Gautier de Map*, Paris, Librairie Honoré Champion.
- PAVEL, Silvia (1995): "Bibliographie de la phraséologie", *Meta*, 40, 4 <<http://www.erudit.org/revue/meta/>>
- PEARSALL, Derek (1985), "Editing Medieval Texts: Some Developments and some Problems", dins Jerome J. McGann (ed.), *Textual Criticism and Literary Interpretation*, Chicago, University of Chicago Press.
- PÉREZ GÓMEZ, A.I. (1991), "Comprender y enseñar a comprender. Reflexiones en torno al pensamiento de J.Elliot". Introducción a la obra de ELLIOT, J.: *La investigación-acción en educación*. Madrid. Morata.
- PÉREZ PRIEGO, Miguel Ángel (1997), *La edición de textos*, Madrid, Síntesis.
- PESCADOR DEL HOYO, Maria del Carmen (1993² [1986]), *El archivo: instrumentos de trabajo*, Madrid, Ediciones Norma, Madrid.
- PETERS, H. (1992): "Lexicografía traduccional en la colocación de adjetivos", dins Gerd Wotjak (eds.), *Estudios de lexicografía y metalexicografía del español actual*, Tubinga, Max Niemeyer.
- PETRIS, Alfonso de (1975), "Le teorie humanistiche del tradurre e l'Apologeticus de Giannozzo Manetti", *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 37, pp. 15-32.
- PEIRUCCI, Armando (1979), *Libri, scrittura e pubblico nel Rinascimento. Guida storica e critica*, Roma-Bari.
- PETRUCCI, Armando (1987² [1984]), *La descrizione del manoscritto. Storia, problemi, modelli*, Roma, La Nuova Italia Scientifica.
- PETRUCCI, Armando (1988), "La lectura en la Edad Media", *Irargi*, 1, pp. 293-314.

- PETRUCCI, Armando (1991), "Biblioteca, libri, scritture nella Napoli aragonesa", dins *Manuscrits del duc de Calàbria, còdexs de la Universitat de València*, València, Universitat de València, pp. 9-19.
- PETTINATO, G. (2000), *Ebla, una ciudad olvidada*, Madrid / Barcelona, Trotta / Universitat de Barcelona.
- PFISTER, Max (1970), *Lexicalische Untersuchungen su Girart de Rosussillon*, Tubinga, Max Niemeyer.
- PHILIPP-SATTEL, Sabine (1998), "Les tradicions textuais en el pas del català a l'escriptura. L'exemple de la historiografia", dins Joan Mas i Vives, Joan Miralles i Montserrat & Pere Rosselló i Bover (eds.), *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Palma (Mallorca), 8-12 de setembre de 1998*, 1, Palma / Barcelona, AILLC / Universitat de les Illes Balears / PAM, pp. 203-225.
- PICCAT, M. (1992), "Il Tractat d'agricultura del Ms. 754 della Biblioteca de Catalunya", dins Antoni Ferrando i Albert G. Hauf (eds.), *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de Llengua i Literatura*, I, Universitat de València/ AILLC/ PAM, pp. 45-65.
- PICCAT, Mario (1994), "Osservazioni sulla versione catalana della Divina Commedia", *Atti del Convegno «La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barroco (Venezia, 24-27, marzo, 1992)*, Pàdua.
- PICHOIS, C. & A. M. ROUSSEAU (1967), *La Literatura Comparada*, Madrid, Gredos.
- PIERA, Josep (1983), *Els poetes aràbigos-valencians*, València, Diputació de València.
- PINA, Víctor Manuel (1999), "L'establiment normatiu de les llengües anglogermàniques", dins Maria Antònia Cano, Josep Martines, Vicent Martines & Joan J. Ponsoda (eds.), *Bescanvi i identitat: interculturalitat i construcció de la llengua*, Alacant, Ajuntament de la Nucia / Caja de Ahorros del Mediterráneo / IIFV, pp. 175-200.
- PINA, Víctor Manuel (2002), *La creatividad lingüística. Un estudio basado en la novela "A Clockwork Orange" de Anthony Burgess*, Alacant, Publicacions de la Universitat d'Alacant.
- PINA, Víctor Manuel (2002), *La creatividad lingüística. Un estudio basado en la novela "A Clockwork Orange" de Anthony Burgess*, Alacant, Publicacions de la Universitat d'Alacant.
- PIVATO, Joseph (1981), "Wyatt, Tudor Translation of Petrarca: Italian Plain Style", *Canadian Review of Comparative Literature*, 8, pp. 239-255.
- PIZARROSO QUINERO, Alejandro (1993), *Información y poder. El mundo después de la imprenta*, Madrid, Eudema.
- PLANS D'ESTUDIS UA (2001-2002),] *Universitat d'Alacant. Plans d'estudis, 2001-2002*, "Presentació" de Maria José Frau Llinares (Vicerectora d'Alumnat), Alacant, Universitat d'Alacant vigents i publicats en volum en paper (sense Dipòsit Legat ni ISBN) [disponible en xarxa <http://www.ua.es/va/estudis/index.html>]
- PLATANIA, Gaetano (1983), *Lineamenti di scienza archivistica*, Udine, Del Bianco.
- PLATT, Colin (1982), *El hombre. Las culturas de la Edad Media*, Madrid, Aguila.
- PLESSI, Giuseppe (1990), *Compendio di archivistica*, Bolonya, CLUEB.
- PNUD [Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo] (2001): *Informe sobre desarrollo humano, 2001. Poner el adelanto tecnológico al servicio del desarrollo humano*, Nueva York, PNUD / Mundi-Prensa Libros.
- PONS, Salvador & Ofèlia SANMARTÍN (1990), "Vers una anàlisi estilística del *Tirant lo Blanch*", *Afers*, 19, pp. 329-361.

- PONS, Salvador & Ofèlia SANMARTÍN (1991), *Algunes consideracions per a l'anàlisi estilística del "Tirant lo Blanch" (XXXII Premi Senyera)*, València, Ajuntament de València.
- PONSODA SANMARTÍN, Joan J. (1996), *El català i l'aragonés en els inicis del Regne de València segons el Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina (1269-1295)*, Alcoi, Marfil.
- PONSODA, Joan & Vicent MARTINES (1995⁵ [1991]), *De Bat a Bat. 3. Guia del Mestre*, Alcoi, Marfil.
- POPKEWITZ, TH. S. (1993), *El poder/saber en la enseñanza, la formación del profesorado y la investigación*, Madrid, Ediciones Morata.
- PORTÚS, Javier (1996), "El Lenguaje Artístico", *Teoría/Crítica [Monográfico: Ciencias del lenguaje y de las lenguas naturales, a cura de M. Helena Fernández Prat]*, 3, pp. 453-460.
- POSNER, Rebecca (1998), *Las lenguas romances*, Madrid, Cátedra [traducció de: *The Romance Languages*, Cambridge, University Press, 1996].
- POSTMAN, Neil (1993), *Technopoly: the Surrender of Culture of Technology*, Nueva York, Vintage [trad. al catalán: *Tecnòpoli*, Barcelona, Llibres de l'Índex, 1997].
- POTTIER, Bernard (1950), «Un manuscrito aragonés, *Las vidas de hombres ilustres*, de Plutarco», *Archivo de Filología Aragonesa*, 3, pp. 243-252.
- PRATS I DOMINGO, Modest (1988), "Per una valoració de la versió catalana de la *Divina Comèdia* d'Andreu Ferrer", dins *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, 3, Barcelona, Quaderns Crema, pp. 97-107.
- PRATS, Modest (1983), "Un vocabulari català a la versió del *De Regimine principum de Gil de Roma*", dins *Actes del Sisè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 43-55.
- PRAZ, Mario (1979), *Mnemosyne. El paralelismo entre la literatura y las artes visuales*, Madrid.
- PREMINGER, A., O. B. HARDISON Jr. & K. KERRANE, eds. (1974), *Classical and Medieval Literary Criticism. Translation and Interpretations*, Nova York, Ungar.
- PRETTE, Maria Carla & Alfonso DE GIORGIS (2002), *Leer el arte y entender su lenguaje*, Madrid, Susaeta.
- PRITCHARD, J. B., ed. (1958), *The Ancient Near East: an Anthology of Texts and Pictures*, Princeton.
- PROCTOR, R. (1900), *The Printing of Greek in the 15th Century*, Oxford.
- QUENTIN, Henri (1927), *Essais de critique textuelle (ecdotique)*, París, Picard.
- QUINT, David (1983), *Origin and Originality in Renaissance Literature: Versions of the Source*, New Haven Yale University Press.
- QUONDAM, Amedeo (1990), «"Mercancía de honor", "mercancía de utilidad". Producción del libro y trabajo intelectual en Venecia en el siglo XVI», dins Armando Petrucci (ed.), *Libros, editores y público en la Europa moderna*, València, Edicions Alfons el Magnànim/Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.
- RABADÁN, Rosa (1991), *Equivalencia y traducción. Prolemática de la equivalencia transléctica inglés-español*, Lleó, Universidad de León.
- RADICE, William & Barbara REYNOLDS, eds. (1987), *The Translator's Art*, Middlesex, Penguin.
- RAGAB, Hassan (1980), *Le Papyrus*, El Caire, Dr. Ragab Papyrus Institute.

- RAIMONDI, Enzo (2002), *El museo del discreto. Ensayos sobre la curiosidad y la experiencia en la literatura*, a cura de Manuel Garrido Palazón & Andrés Soria Olmedo, Madrid, Akal.
- RAJNA, Pio (1884), *Origini dell'epopea francese*, Florència.
- RAMÓN TRIVES, Estanislao (1979), *Aspectos de Semántica lingüístico-textual*, Madrid, Istmo-Alcalá.
- RAMOS Y LOSCERTALES, José María (núm 28-29), «Relatos poéticos en las crónicas medievales. Los hijos de Sancho III», *Archivo de Filología Aragonesa*, pp. 313-334.
- RASICO, Philip D. (1998), "Dues fonts cabdals per a l'estudi del català medieval popular: els documents en català de J. Miret i Sans (1908) i de P. Pujol (1913)", dins Joan Mas i Vives, Joan Miralles i Montserrat & Pere Rosselló i Bover (eds.), *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Palma (Mallorca), 8-12 de setembre de 1998*, 1, Palma / Barcelona, AILLC / Universitat de les Illes Balears / PAM, pp. 339-357.
- RAYNOUARD, François Juste Marie (1817), *Choix des poésies originales des troubadours*, 2, Paris.
- RAYNOUARD, François Juste Marie (1830), "Rétablissement du text de *La divina commedia*, 26e chant du Purgatoire, où le troubadoir Arnaud Daniel s'exprime en vers provençaux", *Journals des Savants* (febrer), pp. 67-78.
- RAYNOUARD, François Juste Marie (1832), "Rev. *Poésies morales et historiques d'Eustache Deschamps*, ed. G.-A. Grapelet", *Journals des Savants* (març), pp.155-163.
- RAYNOUARD, François Juste Marie (1834), "Rev. *Patonopeus de Blois*, ed. G.-A. Grapelet", *Journals des Savants* (desembre), pp.725-735.
- RAYNOUARD, François Juste Marie (1835), "Rev. *Jongleurs et trouvères*, ed. Achille Jubinal; *Le dit d'aventures*, ed. G.-S. Trébutien; *Roman d'Eustache le moine*, ed. Francisque Michel", *Journals des Savants* (maig), pp. 273-284.
- RAYNOUARD, François Juste Marie (1836-1844), *Lexique roman ou Dictionnaire de la langue des Troubadours*, 6 vols. Paris, Silvestre.
- RAYNOUARD, François Juste Marie (1838a), "Chronique des Albigeois", en "Nouveau choix de poésies originales des Troubadours, dins *Lexique roman ou Dictionnaire de la langue des troubadours*, 1, Paris, pp. 225-289. [Edició fragmentària]
- RAYNOUARD, François Juste Marie (1838b), *Lexique roman*, 1, pp. 48-173.
- RECASENS, Daniel (1993), *Fonètica i fonologia*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- RECASENS, Daniel (1996), *Fonètica descriptiva del català*, Barcelona, IEC.
- RECASENS, Daniel (2001), *De la fonètica a la fonologia (Les consonants i assimilacions consonàntiques del català)*, Barcelona, Ariel.
- RECIO, Roxana (1991), "Alfonso de Madrigal (el Tostado): la traducción como teoría entre lo medieval y lo renacentista", *La Corónica*, 19, 2, pp. 112-131.
- RECIO, Roxana (1993a), "Las interpolaciones latinas en la *Vita Christi* de Sor Isabel de Villena", *Anuario Medieval*, 5, pp. 126-140.
- RECIO, Roxana (1993b), "Traductor y tradición: los triunfos de la muerte de Obregón y Coloma", *Livius*, 3, pp. 229-240.
- RECIO, Roxana (1995), "El concepto de belleza de Alfonso de Madrigal, el Tostado: la problemática de la traducción literal y libre", dins Roxana Recio (ed.), *La traducción en España (siglos XIV-XVI)*, Lleó, Universidad de León, pp. 59-68.

- RECIO, Roxana (1996a), "El concepto 'intérprete tan fiel' de Antonio de Obregón", *Bulletin of Hispanic Studies*, 73, pp. 225-237.
- RECIO, Roxana (1996b), "La literalidad y el caso de la *Carcel de Amor*: el quehacer del traductor catalán y del traductor italiano", *Hispanic Journal*, 17, 2, pp. 271-283.
- RECIO, Roxana (1996c), *Petrarca y Alvar Gómez: la traducción del "Triunfo de Amor"*, Nova York, Peter Lang.
- RECIO, Roxana (1996d), "Por la orden que mejor suena': traducción y Enrique de Villena", *La Corónica*, 24, 2, pp. 140-153.
- RECIO, Roxana (1997), "Del latín al vernáculo: la difusión peninsular del *Decamerón*", *Livius*, 9, pp. 109-119.
- RECIO, Roxana (1998), "Approches to Medieval Translation in the Iberian Peninsula: Glosses and Amplifications", *Fifteenth-Century Studies*, 24, pp. 38-49.
- RECIO, Roxana (1999), "Landino y Fernández Villegas: análisis de una traducción del *Infierno* de Dante", *Voz y Letra*, 10, 1, pp. 25-39.
- RECIO, Roxana (2000a), "El nuevo petrarquismo y el petrarquismo cuatrocentista: Hozes y los otros traductores castellanos de *I Trionfi*", dins *Actas del VIII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (1999)*, Santander, Universidad Internacional Menéndez Pelayo, pp. 1523-1533.
- RECIO, Roxana (2000b), "Puntualizaciones sobre la traducción catalana del *Triunfo de Amor* de Petrarca según el manuscrito 534 de la Biblioteca Nacional de París", dins Florencio Sevilla & Carlos Alvar (eds.), *Actas del XIII Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas, Madrid: 1998*, 1, Madrid, Castalia, pp. 213-220.
- RECIO, Roxana (2001a), "Boccaccio y la difusión del humanismo italiano en Castilla: la traducción llamada *Laberinto de Amor*", dins María Hernández (ed.), *La recepción de Boccaccio en España: Actas del Seminario Internacional Complutense 18-20 de octubre de 2000*, Madrid, Cuadernos de Filología Italiana, pp. 275-294.
- RECIO, Roxana (2001b), "Petrarca traductor: los cambios de traducción peninsular a través de la historia de Valter y Griselda", dins Roxana Recio & Tomàs Martínez (eds.), *Essays on Medieval Translation (Homage to Margherita Morreale)*, Omaha / Castelló, Creighton University / Universitat Jaume I, pp. 291-308.
- RECIO, Roxana, ed. (1995), *La traducción en España*, ss. XIV-XVI, Lleó, Universidad de León, 1995.
- RECIO, Roxana, ed. (1998), *Alvar Gómez de Ciudad Real, El Triunfo de Amor de Petrarca traducido por Alvar Gómez*, Barcelona, PPU.
- RÈGLES (1972),] *Règles et recommandations pour les éditions critiques*, París, Société d'Édition "Les Belles Lettres".
- REIGELUTH, C. (1999), "What is Instructional-Design Theory and How is it changing?" en Charles Reigeluth, (ed.), *Instructional-Design Theories and Models: A New Paradigm of Instructional Theory*, Lawrence Erlbaum Assoc., EEUU, 5-29.
- RENAISSANCE SOCIETY OF AMERICA (1994),] *Directory of Members. The Renaissance Society of America. 1994. Supplement to Vol. XLVII, no. IV*, "Renaissance Quarterly", Nova York, RSA.
- RENEDO, Xavier (1989), "De libidiosa amor los efectos", *L'Avenç*, 123, pp. 18-23.
- RENFREW, C. (1990), *Arqueología y lenguaje: la cuestión de los orígenes indoeuropeos*, Barcelona, Crítica.
- RENZI, L. (1982), *Introducción a la filología románica*, Madrid, Gredos, 1982.
- REPERTORI DE CATALANÒFILS (1983-),] *Repertori de catalanòfils*, Barcelona, PAM.

- REYES, Alfonso (1983), *La crítica en la Edad Ateniense*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica.
- REYNOLDS, Leighton Durham & Nigel Guy WILSON (1978), *Scribes and Scholars. A guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*, Oxford, The Clarendon Press
- REYZÁBAL, María Victoria & Pedro TENORIO (1992), *El aprendizaje significativo de la literatura*, Madrid, Muralla.
- RIBA, Carles (ed.) (1926), Giovanni Boccaccio, *Decameró*, Barcelona, Barcino.
- RIBELLES Comín, José (1929), *Bibliografía de la lengua valenciana*, 4 toms, Madrid.
- RIBERA LLOPIS, Juan Miguel (1996), "Narrativa peninsular sentimental del segle XV. Anatomia d'un gènere en embrió", dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 6. *Miscel·lània Pere Bohigas*, 3, Barcelona, PAM, pp. 25-38.
- RIBERA LLOPIS, Juan Miguel (1998), "Lectura narratològica de Valter e Griselda de Bernat Metge", dins Juan Paredes & Paloma Gracia (eds.), *Tipologia de las formas narrativas breves románicas medievales*, Granada, Universidad de Granada, pp. 185-207.
- RIBERA LLOPIS, Juan Miguel, ed. (1990), *Narrativa breu catalana (segles XIV-XV)*, València, Tres i Quatre ("L'Estel").
- RICKETTS, J. M. (1997), *Visualising Boccaccio. Studies on Illustrations of the Decameron from Giotto to Passolini*, Cambridge, The University of Cambridge Press.
- RICO, Francisco (1982), «¿De *Lo Somni* a la *Apologia*?», dins *Primera Cuarentena y Tratado General de Literatura*, Barcelona, El Festín de Esopo.
- RICO, Francisco (1983), «Petarca y el humanismo catalán», *Actes del Sisè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 257-292.
- RICO, Francisco (1984), "Antoni Canals y Petarca. Para la fecha y las fuentes del Scipió e Anibal", dins *Miscel·lània Sanchis Guarner*, 1, València / Barcelona, Dept. de Filologia Catalana de la Universitat de València / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 285-288.
- RICO, Francisco (1985), "Del *Cantar del Cid* a la *Eneida*: tradiciones épicas en torno al *Poema de Almería*", *Boletín de la Real Academia Española*, 65, pp. 197-211.
- RICO, Francisco (1998), "Componedores y grafias en el Quijote de 1604 (sobre un libro de R.M. Flores)", dins A. Bernat Vistarini (ed.), *Actas del Tercer Congreso Internacional de la Asociación de Cervantistas (III-Cindac)*, Cala Galdana, Menorca, 20-25 de octubre de 1997, Palma, Universitat de les Illes Balears, pp. 63-83.
- RICO, Francisco (2000), "Crítica textual y transmisión impresa", dins Francisco Rico, Pablo Andrés & Sonia Garza (eds.), *Imprenta y Crítica Textual en el Siglo de Oro*, Valladolid, Fundación Santander Central Hispano / Centro para la Edición de los Clásicos Españoles, pp. 223-241.
- RICO, Francisco (2002), "Nota preliminar sobre la grafía del texto crítico", dins Carmen Saralegui Platero & Manuel Casado Velarde (eds.), "*Pulchre, bene, recte*". *Estudios en homenaje al Prof. Fernando González Ollé*, Pamplona, Eunsa, pp. 1147-1162.
- RICO, Francisco (dtor), Pablo ANDRÉS & Sonia GARZA, eds. (2000), *Imprenta y Crítica Textual en el Siglo de Oro*, Valladolid, Fundación Santander Central Hispano / Centro para la Edición de los Clásicos Españoles.

- RIERA I SANS, J. (1984), "Sobre la difusió hispànica de la *Consolació de Boeci*", *El Crotalón. Anuario de Filología Española*, 1, pp. 297-327.
- RIERA I SANS, J. (1989), "Catàleg d'obres en català traduïdes eb castellà durant els segles XIV i XV", dins Antoni Ferrando (ed.), *Segons Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, 8, Àrea 7: *Història de la llengua*, València, IFV, pp. 699-710.
- RIERA I SANS, Jaume (1984), "Sobre la difusió hispànica de la *Consolació de Boeci*", *El Crotalón. Anuario de Filología española*, 1, Madrid, pp. 297-327.
- RIERA I SANS, Jaume (núm 28-29), «Una versió aragonesa de la *Epistola de cura et modo rei familiaris utilius gubernande* atribuïda a San Bernardo», *Archivo de Filología Aragonesa*, 28-29, pp.121-142..
- RIESCO TERRERO, Ángel (1983), *Diccionario de abreviaturas hispanas de los siglos XIII al XVIII: con un apéndice de expresiones y fórmulas jurídico-diplomáticas de uso corriente*, Salamanca, Imp. Varona.
- RIINO, Timo & Lauri Juhani EERIKÄINEN (1993), *Crestomatia iberorrománica. Textos paralelos de los siglos XIII-XVI*, Helsinki, Annales Academiae Scientiarum Fennicae, ser. B. tom. 268.
- RILEY-SMITH, Jonathan (1986), *The First Crusade and the Idea of Crusading*, Londres / Nova York, Continuum.
- RILEY-SMITH, Jonathan (2001), *The Crusades. A Short History*, Londres / Nova York, Continuum.
- RIQUER, Isabel de (1987), «Realitat i ficció de la cavalleria medieval», *L'Avenç*, 107 (1987), 7a-11b.
- RIQUER, Isabel de (1989), «La literatura francesa en la Corona de Aragón en el reinado de Pedro el Ceremonioso (1336-1387)», dins Francisco Lafarga (ed.), *Imágenes de Francia en las letras hispánicas*, Barcelona, Promociones Publicaciones Universitarias, pp. 114-135.
- RIQUER, Isabel de, ed. (1987), *Nueve lais bretones y 'La sombra' de Jean Renart*, Madrid, Siruela.
- RIQUER, Martí (1989), "Los problemas del roman provenzal de *Jaufré*", dins *Martín de Riquer. Antología.mAnthropos. Suplementos*, 12, Barcelona, Anthropos, pp. 41-53 [reimpressió de: «Los problemas del roman provenzal de *Jaufré*», dins *Mélanges Clovis Brunel*, 2, pp. 435-461.]
- RIQUER, Martí de & Lola BADIA (1984), *Les poesies de Jordi de Sant Jordi. Cavaller valencià del segle XV*, València, Tres i Quatre, pp. 219-229.
- RIQUER, Martí de & Lola BADIA, eds. (1984), *Jordi de Sant Jordi, Poesies*, València, 3i4, 1984.
- RIQUER, Martí de (1935), "Narcís Franch, traductor del *Corbatxo*", *BSCC*, 16, pp. 377-384.
- RIQUER, Martí de (1955), «La "aventure", el "lai" y el "conte" en María de Francia», *Filologia Romanza*, 2, pp. 1-19.
- RIQUER, Martí de (1955), «Los problemas del roman provenzal de *Jaufré*», dins *Mélanges Clovis Brunel*, 2, pp. 435-461.
- RIQUER, Martí de (1959), "La littérature provençale à la cour d'Alphonse II d'Aragon", *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 2, pp. 177-201.
- RIQUER, Martí de (1966), "Il poeta Andreu Febrer, castellano di Catania, primo traduttore della *Commedia* in catalano", dins *Dante e la Magna Curia. Atti del*

- Convegno di Studi Palermo, Catania, Messina, 7-11 novembre 1965*, Palerm, pp. 2-11.
- RIQUER, Martí de (1968a), *Les chansons de geste français*, traducció francesa a cura d'Irénée Cluzel, París, Nizet.
- RIQUER, Martí de (1968b), *L'arnès del cavaller. Armes i armadures catalanes medievals*, Barcelona/Esplugues del Llobregat.
- RIQUER, Martí de (1968c), *Lletres de batalla, cartells de deseiximents i capitols de passos d'armes*, 3 vols., Barcelona, Barcino.
- RIQUER, Martí de (1970), *Cavalleria fra realtá e letteratura nel Quattrocento*, Bari, Adriatica.
- RIQUER, Martí de (1975), *Los trovadores*, 3 vols., Barcelona, Ariel.
- RIQUER, Martí de (1978), "Il Boccaccio nella letteratura catalana medievale", dins *Il Boccaccio nelle culture e letterature nazionali*, Florència, Olschki, pp. 107-126.
- RIQUER, Martí de (1980²), *Història de la Literatura Catalana*, 1-4, Barcelona, Ariel.
- RIQUER, Martí de (1983), Alain Chartier, "*La Belle Dame sans merci*", amb la traducció catalana del segle XV de fra Francesc Oliver, Barcelona, Quaderns Crema.
- RIQUER, Martí de (1987), «Pere el Cerimoniós», dins Aa. Dd., *Pere el Cerimoniós*, Barcelona, Fundació Jaume I.
- RIQUER, Martí de (1989), «La novela en prosa y la difusión del papel», dins *Suplementos Anthropos, Martín de Riquer. Antología: Cantares de Gesta, trovadores, narrativa mmedieval, literatura catalana y castellana, y vida caballeresca*, 12, pp. 30a-34b.
- RIQUER, Martí de, ed. (1982 [1969]), «Introducció» a Joanot Martorell & Martí Joan de Galba, *Tirant lo Blanch*, Barcelona, Ariel, 1982 [1969].
- RIQUER, Martí de, ed. (1984), Mossèn Gras, *Tragèdia de Lançalot*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema.
- RIQUER, Martín de (1965), *Vida caballeresca en la España del siglo XV*, Madrid, Gráficas Marina.
- RIQUER, Martín de (1970), *Cavalleria fra realtá e letteratura nel Quattrocento*, Bari, Adriatica.
- RIQUER, Martín de (1971), "La influencia de la transmisión manuscrita en la estructura de las obras literarias medievales", *Coloquios de historia y estructura de la obra literaria*, Madrid.
- RIQUER, Martín de (1992), *Tirant lo Blanch, novela de historia y de ficción*, Barcelona, Sirmio, 1992.
- RIQUER, Martín de (1999), *Caballeros medievales y sus armas*, Madrid, Instituto Universitario "General Gutiérrez Mellado", UNED.
- RIZZO, Silvia (1973), *Il lessico filologico degli umanisti*, Roma, ed. di Storia e Letteratura.
- ROBERTS, Colin Henderson & Theodore Cressy SKEAT (1983), *The Birth of the Codex*, Londres, Oxford University Press & the British Academy.
- ROJO, José Andrés (2002), "Francisco Rico, escritor y académico", *El País* (29 de setembre), p. 39ad.
- ROMAGNOLI, Claudia, Guillermo FEMENÍAS & Paola CONTE (2001), *Internet, un nuevo recurso para la Educación. Material de apoyo para profesores*, Santiago de Chile,

- <http://portal.enlances.cl/documentos/html/manual_internet/manual.html>[consulta: 21/06/01].
- ROMANO, David (1975), «Manuscrito boccacciano del siglo XV en la Corona de Aragón», *Filología Moderna*, 55, pp. 491-497.
- ROMANO, David (1979), "La versió catalana de *De claris mulieribus* de Boccaccio", dins *Miscel·lània Aramon i Serra*, 1, Barcelona, IEC, pp. 507-711.
- ROMANO, David (1981), «Pere el Cerimoniós i la cultura científica», *L'Avenç*, 107, pp. 26a-30b [558a-562b].
- ROMANO, David (1982), "Appunti per la fortuna di Leonardo Bruni nella cultura catalana", dins *Il Rinascimento. Aspetti e problemi. Atti del X Congresso dell'Associazione Internazionale per gli Studi di Lingua e Letteratura Italiana (Belgrado, 1979)*, Florència, Olschki, pp. 603-606.
- ROMANO, David (1983-1984), "Quin Narcís Franch fou traductor del *Corbatxo*?", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 39, pp. 5-62.
- ROMANO, David (1987-1988), "Acerca del manuscrito del Ateneo Barcelonés de los *Triunfos* de Petrarca", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 41, pp. 5-18.
- RONCAGLIA, Alberto (1975), *Principi e applicazioni di Critica Testuale*, Roma, Bulzoni.
- ROQUES, Mario (1931), "[Comptes rendus] Étude sur le *Roman de Flamenca*, poème provençal du XIIIe, par Charles GRIMM; Paris, Droz ; in-8, 175 pages avec deux facsimiles", *Romania*, 57, pp. 237-239.
- ROSALES LÓPEZ, Carlos (2001), "Comunicación didáctica en la Universidad", dins Ana García-Valcárcel Muñoz Repiso, *Didáctica Universitaria*, Madrid, Editorial La Muralla, S.A., pp. 113-154.
- ROSSELLÓ I VAQUER, Ramon (1978), "Inquisició criminal contra Jaume Lluïl i el seu cunyat Arnau Gener de Manacor (1385)", *Fontes Rerum Balearium*, 2, 1, pp. 161-180.
- ROSSICH, Albert & August RAFANELL (1998), "Oralitat, escriptura, ortologia", dins Joan Mas i Vives, Joan Miralles i Montserrat & Pere Rosselló i Bover (eds.), *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Palma (Mallorca), 8-12 de setembre de 1998*, 1, Palma / Barcelona, AILLC / Universitat de les Illes Balears / PAM, pp. 263-298.
- ROSSICH, Albert (1986), "La introducció de la mètrica italiana en la poesia catalana", *Els Marges*, 35, pp. 3-20.
- ROZAK, T. (1994), *The Cult of Information: A neo-luddite Treatise on high-tech, artificial Intelligence, and the True Art of Thinking*, Berkeley, University of California Press.
- ROTHSCHILD, J. R. (1974), *Narrative Technique in the Lais of Marie de France: Theme and Variation*, 1, Chapel Hill, N.C.
- ROUPNEL, Gaston (1972²), *Histoire de la campagne française*, Paris.
- ROVIRA, José Carlos (1990), *Poetas y humanistas de la corte napolitana de Alfonso el Magnánimo*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert.
- RSA (1994), *Directory of Members. The Renaissance Society of America. 1994. Supplement to Vol. XLVII, no. IV*, Renaissance Quarterly, Nova York, RSA.
- RUBIERA, Maria Jesús (1987), "La lengua romance en las jarchas (Una jarcha en lengua occitana)", *Al-Qantara. Revista de Estudios Árabes*, 8, 1-2, pp. 325-337.

- RUBIERA, Maria Jesús (1988), "La conquesta de València per Jaume I com a tema literari en un testimoni de l'esdeveniment: Ibn al-Abbar de València", dins Rafael Alemany (ed.), *L'Aiguadolç. Revista de Literatura (Dossier: "La Conquesta de València (1238)")*, 7, 33-44.
- RUBIERA, Maria Jesús (1989), *Introducció a la Literatura Hispano-àrab*, Pròleg de Rafael Alemany, Alacant, Universitat d'Alacant.
- RUBIERA, Maria Jesús (1990), "Una fòrmula elocutiva en la lírica tradicional romànica i una altra possible khartja occitana", dins Vicent Martines, Josep Martines & Joan J. Ponsoda (eds.), *A Sol Post. Estudis de Llengua i Literatura*, 1, pp. 193-196.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1955), "Influència de la sintaxi llatina en la cancelleria catalana del segle XIV", dins *VIII Congrés Internacional de Lingüística Romànica*, Barcelona, pp. 357-364.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1986), *Impremta i llibreria a Barcelona (1474-1553)*, Barcelona, Diputació, 1986.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1993), *Llibreters i impressors a la Corona d'Aragó*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya & PAM, pp. 215-281.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1995), *Sobre bibliotèques y biblioteconomia*, Barcelona, PAM / Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni (1903), "Notícia de dos manuscrits d'un *Lançalot català*", *Revista de Bibliografia Catalana*, 3, pp. 5-25.
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni (1908), *Documents per a l'història de la cultura catalana migeval*, 2 vols., Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni (1914), «La cultura catalana en el regnat de Pere III», *Estudis Universitaris Catalans*, 8, pp. 219-247.
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni (1917-1918), «Joan I humanista i el primer període de l'humanisme català», *Estudis Universitaris Catalans*, 10, pp. 28-35.
- RUBIÓ Y ORS, Joaquim (1898), "Bastero provenzalista catalán (Memoria leída en la sesión pública celebrada el 25 de Febrero de 1894 con ocasión de conmemorar el quincuagésimo aniversario de su ingreso en la RABLB, por el doctor ----)", *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 6, Barcelona, pp. 7-101.
- RUCINAN, S. (1994), *Historia de las cruzadas*, Madrid, Alianza Editorial.
- RUIZ DOMÉNEC, José Enrique (1984), *La caballería o la imagen cortesana del mundo*, Gènova, Università di Gènova.
- RUIZ DOMÉNEC, José Enrique (1996), *A propósito de Alfonso, rey de Aragón, conde de Barcelona i marqués de Provenza*, Barcelona.
- RUIZ DOMÉNEC, José Enrique (2001), *Lecturas para un nuevo milenio*, Barcelona, Península.
- RUIZ, Elisa (1988), *Manual de codicología*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez / Pirámide.
- RUIZ, Elisa (1992), *Hacia una semiología de la escritura*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez.
- RUIZ, Luis Manuel (14-08-2002), "La Biblia", *El País*, p. 48d.
- RUMMEL, E. (1985), *Erasmus as a translator of the classics*, Toronto, University of Toronto Press.
- RUSSELL, Peter (1978), *Temas de "La Celestina"*, Barcelona, Ariel.

- RUSSELL, Peter (1982), *Traducciones y traductores en la Península Ibérica (1400-1550)*, Barcelona, Monografía de l'EUTI (núm. 2).
- RUSSELL, Peter E. (1979), "Francisco de Madrid y su traducción del *De remediis* de Petrarca", dins A. Gallego Morel *et al.* (eds.), *Estudios sobre literatura y arte dedicados al profesor E. Orozco Díaz*, Granada, Universidad de Granada, pp. 203-220.
- RYCHNER, Jean (1981), *Les Lais de Marie de France*, París.
- RYDER, Alan (1990), *Alfonso the Magnanimous, king of Aragon, Naples and Sicily, 1396-1458*, Oxford, The Clarendon Press.
- SABOR, Josefa E. (1984), *Manual de Bibliotecología*, Mèxic, Kapelusz Mexicana.
- SACHETTI, G. (1991), "Premessa per una edizione critica della traduzione catalana di Pere Busquets del *Trattato della pazienza* di Domenico Cavalca", *Miscel·lània Joan Fuster*, 2, València / Barcelona, UV-EG / PAM, pp. 107-123.
- SÁEZ HERMOSILLA, Teodoro (1994), *El sentido de la traducción. Reflexión y crítica*, León, Universidad de León & Ediciones Universidad de Salamanca.
- SAGREDO, Felix & María Victoria NUÑO (1994), «En los orígenes de la Biblioteconomía y Documentación», *Documentación de las Ciencias de la Información*, 17, pp. 123-129.
- SAIZ NOEDA, Belén (1996), "Retórica, Tópica, Enseñanza", *Teoría/Crítica [Monográfico: Ciencias del lenguaje y de las lenguas naturales]*, a cura de M. Helena Fernández Prat), 3, pp. 439-452.
- SALRACH, J. M. (1984), *Història dels Països Catalans. 1, Dels orígens a 1714*, 1, Barcelona, Edicions 62.
- SALVADOR, Vicent & Adolf PIQUER (eds.) (2000): *El discurs prefabricat: estudis de fraseologia teòrica i aplicada*, Castelló, Universitat Jaume I.
- SALY, Antoinette (1986), «Jaufre, lo fil Dozon, et Girflet, fils de Do», dins *Studia Occitanica in memoriam Paul Remy, II: 1, The Narrative*, Kalamazoo, Michigan, Medieval Institute Publications, Western Michigan University.
- SAMARAN, Ch. (1928), «La recherche des manuscrits d'auteur du Moyen Âge et de la Renaissance», *Revue du XVI siècle*, 15, 334-345.
- SAMSÓ, Julio (1981), «La cartografía mallorquina», *L'Avenç*, 107, pp. 37-42 [569-574].
- SAN VÍCTOR, Hugo de (1961), *"The Didascalion": A Medieval Guide to the Arts*, Oxford, Oxford Medieval Press.
- SÁNCHEZ, Emilio & Francisco LEAL (2001), "La explicación verbal: problemas y recursos", dins Ana García-Valcárcel Muñoz Repiso, *Didáctica Universitaria*, Madrid, Editorial La Muralla, S.A., pp. 190-230.
- SÁNCHEZ-PRieto BORJA, Pedro (1998), *Cómo editar los textos medievales. Criterios para su presentación gráfica*, Madrid, Arco Libros.
- SANCHIS SIVERA, J. (1930-1931), "Bibliología valenciana medieval", *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 5-6, pp. 33-56 i 81-132; 9, pp. 89-122.
- SANT JORDI, Jordi de (1985), *Poesies*, a cura de Martí de Riquer & Lola Badia, València, 3i4.
- SANTIAGO LACUESTA, Ramón (1979), *La primera versión castellana de "la Eneida" de Virgilio. Los libros I-II traducidos y comentados por Enrique de Villena (1384-1434)*, Madrid, Real Academia Española (Boletín de la Real Academia Española, Anejo 38).
- SANTORO, Marco (1994), *Storia del libro italiano*, Milà, editrice Bibliografia.

- SANTOYO, Julio César (1984), *Teoría y crítica de la traducción: antología*, Barcelona, Monografía de l'EUTI.
- SANTOYO, Julio César (1987), *Traducción, traducciones, traductores: ensayo de bibliografía española*, Lleó, Universidad de León.
- SANTOYO, Julio César (1990), "Alonso de Madrigal: A Medieval Spanish Pioneer of Translation Theory", dins Hans-Josef Niederehe & Konrad Koerner (eds.), *History and Historiography of Linguistics*, 1, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins, pp. 219-231.
- SANTOYO, Julio César (1994), «Traducción de cultura, traducción de civilización», dins Amparo Hurtado Albir (ed.), *Estudis sobre la traducció*, Castelló, Universitat de Castelló, pp. 141-152.
- SANTOYO, Julio-César (1987), *Teoría y Crítica de la Traducción: Antología*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona.
- SANVISENTI, B. (1902), *I primi influssi di Dante, del Petrarca e del Boccaccio sulla letteratura spagnuola*, Milà.
- SATUÉ, Enric (1996), *El disseny de llibres del passat, del present i, tal vegada, del futur. La petjada d'Aldo Manuzio*, Pròleg d'Oriol Bohigas, Vic, Eumo editorial.
- SAVERIO QUADRIO, Francesco (1737-1744), *Della Storia e della ragione d'ogni poesia volumini quattro* Bologna, F. Pisani.
- SAVORY, Theodore (1968), *The Art of Translation*, Londres, Cape.
- SCHAPECCCHI, P. (1994), *Aldo Manuzio i suoi libri, i suoi amici tra XV e XVI secolo*, Octavo Franco Cantini Editore.
- SCHIMDT, Siegfried (1991), *Fundamentos de la ciencia empírica de la literatura. El ámbito de actuación social LITERATURA*, versió castellana de Francisco Chico Rico, Madrid, Taurus Humanidades, pp. 392-393.
- SCHMELING, M., comp. (1984), *Teoría y praxis de la literatura comparada*, Barcelona-Caracas, Alfa.
- SCHMID, B. (1988), *Les "traduccions valencianes" del "Blaquerna" (València, 1521) i de la "Scala Dei" (Bardelona, 1523)*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / PAM.
- SCHOLBERG, Kenneth R. (1954), "Alfonso de Cartagena; sus observaciones sobre la lengua", *Nueva Revista de Filología Hispánica*, 8, pp. 414-419.
- SEGARRA, Mila (1999a), "L'establiment d'una norma: la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans (1911-1918)", dins Maria Antònia Cano, Josep Martines, Vicent Martines & Joan J. Ponsoda (eds.), *Bescanvi i identitat: interculturalitat i construcció de la llengua*, Alacant, Ajuntament de la Nucia / Caja de Ahorros del Mediterráneo / IIFV, pp. 243-270.
- SEGARRA, Mila (1999b), "Una llengua plural i rica per a una comunitat lingüística forta i cohesionada", dins Maria Antònia Cano, Josep Martines, Vicent Martines & Joan J. Ponsoda (eds.), *Bescanvi i identitat: interculturalitat i construcció de la llengua*, Alacant, Ajuntament de la Nucia / Caja de Ahorros del Mediterráneo / IIFV, pp. 271-287.
- SEGRE, Cesare (1985), *Principios de análisis del texto literario*, Barcelona, Crítica.
- SELIG, M., B. FRANK & J. HARTMANN, eds. (1993), *Le passage à l'écrit des langues romanes*, Tübingen, Gunter Narr Verlag.

- SERRANO MORALES, J.E. (1987²), *Reseña histórica en forma de diccionario de las imprentas que han existido en Valencia*, València [facsimil de València, 1898-1899].
- SHARRER, Harvey L. (1991), «Spanish and Portuguese Arthurian Literature», dins Norris J. Lacy (ed.), *The New Arthurian Encyclopedia*, Nova York/Londres, Garland Publishing, Inc., pp. 421-435.
- SHOAF, R.A. (1997), "Literary Theory, Medieval Studies, and the Crisis of Difference", *Reorientations*, 56, pp. 76-92.
- SICILIANO, I. (1951), *Les Origines des Chansons de Geste*, traducció francesa a cura de P. Antonetti, París.
- SILLERA, Maria Elvira & Antonio Miguel RUIZ RODRÍGUEZ, eds. (1995), *Manual de archivística*, Madrid, Síntesis.
- SILVIO AVALLE, D'Arco (1972), *Principi de critica testuale*, Pàdua, Natenore.
- SIVIERO, Donatella (1998), *Jordi de Sant Jordi, Poesie*, Milà, Lune.
- SLAMA-CAZACU, Tatiana (1970), *Lenguaje y contexto. El problema del lenguaje en la concepción de la expresión y de la interpretación por las organizaciones del contexto*, Barcelona / Mèxic, Grijalbo.
- SNELBECKER, G. E. (1999), "Future of instructional theory", en Ch. Reigeluth (ed.), *Instructional-Design Theories and Models: A New Paradigm of Instructional Theory*, Nova York, Lawrence Erlbaum Assoc., pp. 653-674.
- SOBERANAS, Amadeu-J. (1990-1991), «Els Nostres Clàssics», "Biblioteca Renaixença" i "Biblioteca Verdageriana": realitzacions i projectes», *Llengua & Literatura*, 4 (1990-1991), 579-587.
- SOCIÉTÉ RENCESVALS (1994),] *Bulletin Bibliographique de la Société Rencesvals (pour l'étude des épopées romanes)*, fasc. 25 (1993-1994), Lieja, Université de Liège.
- SOLÀ, Joan & Josep Ma PUJOL (1990), *Tractat de puntuació*, Barcelona, Columna.
- SOLÀ, Joan & Josep Ma PUJOL (1995), *Manual d'ortotipografia*, Barcelona, Columna.
- SOLÀ, Joan (2001 [2002]), "Impressions d'una estada a los Ángeles", dins Maria Antònia Cano, Josep Martines, Vicent Martines & Joan J. Ponsoda (eds.), *Les claus del canvi lingüístic*, Alacant, Ajuntament de la Nucia / Caja de Ahorros del Mediterraneo / IIFV, pp. 13-44.
- SOROKIN, P. A. (1962), *Dinámica social y cultural*, Madrid, Instituto de Estudios Políticos.
- SOSA, G.S. (1982), "La imprenta en València en el siglo XV", dins *Historia de la imprenta hispana*, Madrid, pp. 363-425.
- SOUTHWORTH, Marie-José (1973), *Étude comparée de quatre romans médiévaux. Jaufré, Fergus, Dumart, Blancandin*, París, A. G. Nizet.
- SPEER, Mary B. (1991), "Editing Old French Text in the Eighties: Theory and Practice", *Romance Philology*, 45, 1, pp. 7-43.
- SPEER, May B. (1995), "Old French Literature", dins D.C. Greetham, *Scholarly Editing. A Guide to Research*, Nova York, The Modern Language Association of America, pp. 382-416.
- SPEIGHT, K. (1983), *The Decameron: a Selection*, Manchester.

- SPENCE, Sarah (1999), "Rhetoric and hermeneutics", dins Simon Gaunt & Sarah Kay (eds.), *The Troubadours. An Introduction*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 164-180.
- SPENGLER, O. (1998), *La decadencia de Occidente: bosquejo de una morfología de la historia universal*, Madrid, Espasa-Calpe.
- SPITZER, Leo (1978), *Lingüística e historia literaria*, Gredos, Madrid.
- STANESCO, Michel (1988), *Jeux d'errance du Chevalier médiéval. Aspects ludiques de la fonction guerriere dans la littérature du moyen âge flamboyant*, Leiden, E. J. Brill.
- STEINER, George (1980), *Después de Babel. Aspectos del lenguaje y la traducción*, Madrid, Fondo de Cultura Económica.
- STERNEMANN, R. & K. GUTSCHMIDT (1989), *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*, Berlin, W. de Gryter.
- STIMMING, A. (1888), «Ueber den Verfasser des *Roman de Jaufre*», *Zeitschrift für romanische Philologie*, 12.
- STOCK, Brian (1995) "Historical Worlds, Literary History", *Representations*, 25, pp. 44-57.
- STRAYER, Joseph R., ed. (1989), *Dictionary of the Middle Ages*, Nova York, Charles Scribner's Sons.
- SULTANA, Niloufar (1987), "The Translation of Literary Texts: A Paradox in Theory", *Language and Style: An International Journal* 20, 3 (estiu [Flushing, NY]), 269-284.
- SVINICKI, Marilla D. & Barbara A. SCHWARTZ (1991), *Formación de profesionales y usuarios de bibliotecas: aprendizaje y diseño de instrucción*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez.
- SZEMERÉNNY, Oswald (1979), *Introducción a la lingüística comparativa*, Madrid, Gredos.
- TAGLIAVINI, C. (1993), *Orígenes de las lenguas neolatinas. Introducción a la filología romance*, México, Fondo de Cultura Económica [traducció de *Le origini delle lingue neolatine. Introduzione alla filologia romanza*, Patron, Bologna, 1949].
- TAMAYO, Alberto (1996), *Archivística, diplomática y sigilografía*, Madrid, Càtedra.
- TANSELLE, G.T. (1987), *Textual Criticism since Greg*, Charlottesville, Virginia.
- TANSELLE, G.T. (1998), *Literature and Artifacts*, Charlottesville, Virginia.
- TATARKIEWICZ, W. (1990a), *Historia de la estética. II: La estética medieval*, Madrid, Akal.
- TATARKIEWICZ, W. (1990b), *Historia de seis ideas. Arte. Belleza. Forma. Creatividad. Mimesis. Experiencia estética*, Madrid, Tecnos, 1990.
- TATARKIEWICZ, W. (1991), *Historia de la estética. III: La estética moderna (1400-1700)*, Madrid, Akal.
- TATE, Robert B. (1976), *Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona*, Barcelona, Curial.
- TAUCH, Christian & Andrejs RAUHVARBERS (2002), *Survey on Master Degrees and Joint Degrees in Europe*, Brussel·les, European Comission / European Universities Association.
- TAVANI, Giuseppe (1979), «La *Griseldis* de Petrarca i la *Griselidis* de Bernat Metge», *Els Marges*, 16, pp. 99-104.

- TAVANI, Giuseppe (1980), "Literatura i societat a Barcelona entre la fi del segle XIV i el començament del segle XV", *Actes del 5é Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, PAM, pp. 7-40.
- TAVANI, Giuseppe (1989), «Tolosa i Barcelona: dos consistoris per a una poesia», en *Actes del 8é. Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, PAM, pp. 297-323.
- TAVANI, Giuseppe (1993), "As Artes Poéticas Hispânicas do Século XIII e do início do XIV, na Perspectiva das Teorizações Provençais", dins *Actas do IV Congresso Internacional da Associação Hispânica de Literatura Medieval*, 2, Lisboa, Cosmos, pp. 25-34.
- TERCEIRO, J. B. (1998), "El texto impreso en la nueva cultura digital", *RO*, 206, pp. 110-125.
- TERÉS, Elías (1965), "Textos poéticos árabes sobre Valencia", *Al-Andalus*, 30, pp. 292-307.
- THORPE, James (1971), *Watching the Ps & Qs. Editorial treatment of Accidentals*, Lawrence, Kansas.
- THORPE, James (1979), *Principles of Textual Criticism*, San Marino, Califòrnia.
- TILLIETTE, Jean-Yves (2000), *Une Lecture de la "poetria nova" de Geoffroy de Vinsauf*, Ginebra, Droz.
- TIMPANARO, Sebastiano (1977² [1974]), *El lapsus freudiano*, Barcelona, Crítica. [Original italià: *Il lapsus freudiano. Psicoanalisi e critica testuale*, Firenze, La Nuova Italia, 1974].
- TIMPANARO, Sebastiano (1977² [1974]), *La genesis del metodo del Lachmann*, Pàdua, Liviana editrice.
- TODOROV, Tzvetan (1983⁹), *Diccionario enciclopèdico de las ciencias del lenguaje*, Madrid, Siglo XXI.
- TODOROV, Tzvetan (1969), *Grammaire du Décameron*, La Haya-Paris, Mouton.
- TODOROV, Tzvetan (1988), «El origen de los géneros», dins Miguel Angel Garrido Gallardo (ed.), *Teoría de los géneros literarios*, Madrid, Arco/Libros, pp. 31-48.
- TORRUELLA, Joan (1992), *La rima en la lírica medieval (Estudi mètric del Cançoner "L")*, Barcelona, Seminari de Filologia i d'Informàtica, Departament de Filologia espanyola, UAB.
- TORRUELLA, Joan (1995), "Manuscrits, grafies i ordinadors (Criteris d'edició pensats per a la informatització dels texts)", *X Congrés de Lingüística Romànica* (Palerm,).
- TRACIO, Dionisio (2002), *Gramática. Comentarios antiguos*, a cura de Vicente Bécades Botas, Prólogo de Carlos García Gual, Madrid, Editorial Gredos.
- TRENCS ODENA, J. (1982), "El llibre i l'escriptura en inventaris catalans del segle XV", *L'Espill*, 13-14, pp. 21-32.
- TROVATO, P. (1991), *Con ogni diligenza corretto. La stampa e le revisioni editoriali dei testi letterari italiani (1470-1570)*, Bolonya, Il Mulino.
- TROVATO, P. (2000), *Il testo della 'Vita Nuova' e altra filologia dantesca*, Roma.
- TROYES, Chrétien (1978), *Le Chevalier au lion*, a cura de Mario ROQUES, París.
- TSIEN, Tsuen-Hsuein (1976), «China, inventora del papel y de la imprenta de tipos móviles», dins Hipólito Escolar Sobrino (selecc. i pròl.), *De la escritura al libro*, Barcelona, Promoción Cultura/Unesco, pp. 49-68.

- TURNER, Eric G. (1977), *The Typology of Early Codex*, Filadèlfia, University of Pennsylvania Press.
- TURRÓ, Jaume (1992), "Romeu Llull i la poesia de certamen", *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 13.
- TURRÓ, Jaume (1994), "Officium poetae est fingere. Francesc Alegre i la *Faula de Neptuno i Diana*", dins Lola Badia & Albert Soler (eds.), *Intellectuals i escriptors a la Baixa Edat Mitjana*, Barcelona, PAM / Curial.
- TURRÓ, Jaume (1996b), "Apèndix. El ms. 151 de la Biblioteca Universitària de Barcelona (Jardinet de Orats). Descripció i estudi codicològic", dins Romeu Llull, *Obra completa*, Barcelona, Barcino.
- TURRÓ, Jaume, ed. (1996a), Romeu Llull, *Obra completa*, Barcelona, Barcino.
- TUSÓN, Jesús (1997), *La escritura*, Barcelona, Empúries.
- URBINA BARRENGO, Carmen (1989), *Archivística: curso a distancia*, Madrid, CeVe.
- VALÉRY, Paul (1957), *La crise de l'esprit, primera carta*, Oeuvres, 2 vols., a cura de J. Hytier, París.
- VALLÈS, Ismael (1995), "Nivell de competència lingüística en català a les comunitats autònomes catalanòfones", dins d'INSTITUT DE SOCIOLINGÜÍSTICA CATALANA, *Actes del Simposi de Demolingüística. III Trobada de Sociolingüistes Catalans*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, pp. 264-272.
- VALLS I SUBIRÀ, Oriol (1970), *Paper and Watermarks in Catalonia*, 1, Amsterdam, The Paper Publications Society (Labane Foundation).
- VALLVÉ, Digna (1984), "Arnau d'Alfarràs, un bon estilista del segle XV", *El Crotalón. Anuario de Filología Española*, 1, pp. 831-840.
- VALVERDE, José Maria, introd. (1981), "Sobre la gradual puesta a punto del pensar en el habla", *Quimera: Revista de Literatura* 14 (des. 1981 [Barcelona]), pp. 18-20.
- VAN HOOF, Henri (1991), *Histoire de la Traduction en Occident*, París-Lovaina, Duculot.
- VÀRVARO, Alberto (1970), «La critica dei testi classica e romanza. Problemi comuni ed esperienze diverse», *Rendiconti dell'Accademia di Archeologie, Lettere e Belle Arti di Napoli*, 45.
- VÀRVARO, Alberto (1983), *Literatura románica de la Edad Media*, Barcelona, Ariel.
- VÀRVARO, Alberto (1985), "Critica dei testi classica e romanza", dins Alfredo Stussi (ed.), *La critica del testo*, Bolonya, Il Mulino.
- VÀRVARO, Alberto (1988), *Historia, problemas y métodos de la lingüística románica*, Barcelona, Sirmio. [Trad. de Ana María MUSSONS de l'original italià de 1980].
- VASARI, G. (1966), *Le vite de' più eccellenti pittori, scultori ed architetti*, a cura de R. Bettarini, Florència.
- VÁZQUEZ, Francisca (1996), *Las lenguas y su comparación en la obra de Juan Andrés: Historiografía y Traductología*, Madrid, Cuadernos de Eslavística, Traductología y Comparatismo.
- VEGA, Miguel Ángel (1994), *Textos clásicos de teoría de la traducción*, Madrid, Cátedra.
- VENTURA, Jordi (1961), *Alfons el «Cast»*. *El primer comte-rei*, Barcelona, Aedos.
- VENTURA, Jordi (1993), *La Bíblia valenciana*, Barcelona, PAM.
- VENUTI, Lawrence (1994), *The Translator's Invisibility*, Routledge.
- VENY, Joan (1978a), *Estudis de geolingüística catalana*, Barcelona, Edicions 62.
- VENY, Joan (1978b), *Els parlars*, Barcelona, Dopesa.

- VENY, Joan (1986a), *Introducció a la dialectologia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- VENY, Joan (1986b), *Onomàstica i dialectologia*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VENY, Joan (1993), *Dialectologia filològica*, Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VENY, Joan (1998a), *Els parlars catalans (Síntesi de dialectologia)*, Palma de Mallorca, Moll.
- VENY, Joan (2001), *Llengua i entorn natural*, Barcelona, Edicions 62.
- VENY, Joan, ed. (1971), *Regiment de preservació de pestilència de Jacme d'Agramont (s. XIV)*, Tarragona, Diputació.
- VENY, Joan, ed. (1998b), *Jacme d'Agramont Regiment de pestilència (Lleida, 1348)*, Estudis i Glossari de Jon Arrizabalaga, Luis García Ballester i Joan Veny, Il·lustracions de J. Minguell, Pròleg de Jaume Porta, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- VERDICCHI, Massimo (2000), "Re-reading Brunetto Latini and Inferno XV", *Quaderni d'Italianistica: Official Journal of the Canadian Society for Italian Studies*, 21, 1, pp. 61-81.
- VERGER, Jacques (1995), *Les universités françaises au moyen âge*, Leiden / Nova York / Colònia, E.J. Brill, 1995.
- VERGER, Jacques (1999), *Gentes del saber en la Europa de finales de la Edad Media*, Madrid, Universidad Complutense.
- VICENS, Jaume (1927), *Juan Fernández de Heredia. Gran Maestre de Rodas*, Barcelona, Biblioteca Històrica de la Biblioteca Balmes.
- VIDAL BENEYTO, José, ed. (1991), *Las INDÚSTRIAS de la lengua*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez.
- VILA ASCARIZ, S. (1994), «La Recepción de Joyce a través de la Traducción», Luis Charlo Brea (ed.), *Reflexiones sobre la traducción. Actas del Primer Encuentro Interdisciplinar «Teoría y Práctica de la Traducción» (Cádiz del 29 de marzo al 1 de abril de 1993)*, Càdis, Universidad de Càdis, pp. 733-742.
- VILALLONGA, Mariàngela (1994), "El viatge dels catalans a Roma", dins August Rafanell & Pep Valsalobre (eds.), *Estudis de Filologia Catalana. Dotze anys de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes. Secció Francesc Eiximenis*, Girona / Barcelona, Institut de Llengua i Literatura Catalanes de la Universitat de Girona / PAM, pp. 201-221.
- VILALLONGA, Mariàngela (1994), *La literatura llatina a Catalunya al segle XV*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / PAM.
- VILLALMANZO, Jesús & Jaime CHINER (1992), *La pluma y la espada. Estudio documental sobre Joanot Martorell y su familia (1373-1483) [Premio Joanot Martorell de Investigación Histórica]*, València, Ajuntament de València.
- VILLANUEVA, D. (1994), *Curso de teoría de la literatura*, Madrid, Taurus.
- VILLANUEVA, Mª Luisa (1994), «Metàfora y discurso periodístico. Análisis contrastivo de crónicas y reportajes en periódicos franceses y españoles», dins Lluís B. Meseguer (ed.), *Metàfora i creativitat*, Castelló, Universitat de Castelló, pp. 277-298.
- VILLAR, F. (1996²), *Los indoeuropeos y los orígenes de Europa. Lenguaje e historia*, Madrid, Gredos.

- VINTAR, Spela (2001), "Using Parallel Corpora for Translation-Oriented Term Extraction", *Babel*, 47, 2, pp. 121-132.
- VISCARDI, Antonio (1965), *Florilegio trobadorico*, edició revisada de Carla Cremoseni, Milà, Milà/Varesse, Istituto Editoriale Cisalpino.
- VOSTERS, Simon A. (1990), *Rubens y España. Estudio artístico-literario sobre la estética del Barroco*, Madrid, Cátedra.
- VOULLAMOZ PAJARO, N. (1999), "Reescritura e informática: la publicación electrónica de textos literarios", dins Miguel Á. Márquez, Antonio Ramírez de Verger & Pablo Zambrano (eds.), *El retrato literario. Tempestades y naufragios. Escritura y reelaboración. Actas del XII Simposio de la Sociedad Española de Literatura General y Comparada*, Huelva, Universidad de Huelva / Sociedad Española de Literatura General y Comparada, pp. 669-675.
- VOZZO, Lia Mendia, ed. (1983), Juan Bocacio, *Libro de Fiameta*, Pisa, Giardini Editore.
- WAEGNER, K. (1975), «Aldo Manuzio e i prezzi dei suoi libri», *La Bibliofilia*, 77 (1975), pp. 45-67.
- WALNE, Peter, ed. (1988), *Dictionary of Archival Terminology: English and French with equivalents in Dutch, german, Italian, Russian and Spanish*, Munich, Saur.
- WARNER, Marina (2000), "Metamorfosis fantásticas: frutos prohibidos y otros mundos en 'El jardín de las delicias' de Hieronymus Bosch", dins AA. DD., *Historias inmortales*, Madrid, Galaxia Gutenberg / Círculo de Lectores, pp. 87-112.
- WARNKE, K. (1880), "Über die Zeit der Marie de France", *ZfRPh*, 4, pp. 223-248.
- WARNKE, K. (1885), *Die Lais der Marie de France*, Halle.
- WARTBURG, Walther von (1979), *La fragmentación lingüística de la Romania*, Madrid, Gredos, 1979. [Traducció de l'original alemany *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume*, Bern, Francke, 1950].
- WARTBURG, Walther von (1991), *Problemas y métodos de la lingüística*, Madrid, CSIC.
- WEBWER, Alfred (1950), *Kulturgeschichte als Kultursoziologie*, Munic.
- WHEELER, Max W. (1998), "Fonètica històrica i teoria fonològica", dins Joan Mas i Vives, Joan Miralles i Montserrat & Pere Rosselló i Bover (eds.), *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Palma (Mallorca), 8-12 de setembre de 1998*, 1, Palma / Barcelona, AILLC / Universitat de les Illes Balears / PAM, pp. 299-337.
- WILSS, Wolfram (1997): "Adjektiv / Substantiv -Kollokationen. Ein Beitrag zum Verständnis von Textaustein", dins Nadja Grbic & Michaela Wolf (eds.), *Text-Kultur-Kommunikation. Translation als Forschungsaufgabe*, Tubinga, Stauffenburg, pp. 67-84.
- WITTLIN, Curt (1971), "La *Suma de colacions* de Juan de Gales en Catalunya", *Estudis Franciscans*, 72, pp. 189-303.
- WITTLIN, Curt (1979), "i.^a (sic) nota polèmica sobre edicions recent<e>s de textos catalans [antichs]^{1a}", *Serra d'Or*, pp. 99a-95b.
- WITTLIN, Curt (1987), *De la traducció literal a la creació literària*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- WITTLIN, Curt (1987b), «Grupos de sinónimos y fórmulas multinominales en la antigua traducción castellana del *Tirant lo Blanc*», *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, 2, Barcelona, Quaderns Crema, pp. 467-483.

- WITTLIN, Curt (1988), "La revisió lingüística de l'antiga traducció catalana del *De regimine principum* d'Edigi Romà publicada el 1480 pel mestre Aleix de Barcelona", dins Phil D. Rasico & Curt Wittlin (eds.), *Actes del Cinquè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Tampa-St. Agustine, 1987)*, Barcelona, NACS / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 111-134.
- WITTLIN, Curt (1988), "Una traducció catalana parcial del *Tresor* de Bruneto Latini conservada a l'Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona", dins *Miscel·lània Joan Gili*, Barcelona, AILLC / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 625-637.
- WITTLIN, Curt (1988), "El català antic, ¿llengua morta?", *Revista de Catalunya*, 18, pp. 29-35.
- WITTLIN, Curt (1988), "La revisió lingüística de l'antiga traducció catalana del *De Regimine principum* d'Edigi Romà publicada el 1480 pel mestre Aleix de Barcelona", dins *Actes del Cinquè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica*, Barcelona, PAM, pp. 111-134.
- WITTLIN, Curt (1990), "Los catalanismos en la traducción castellana de la versión catalana del libro de Valerio Máximo", dins *Estudios de Lingüística y Filologías Españolas. Homenaje a Germán Colón*, Madrid, Gredos, pp. 449-466.
- WITTLIN, Curt (1991), *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*, Barcelona, IEC
- WITTLIN, Curt (1992), «Testament i inventari del canonge valencià Pere d'Artés (†1440)», dins Antoni Ferrando & Albert Hauf (eds.), *Miscel·lània Joan Fuster*, 3, Departament de Filologia Catalana (Universitat de València)/ AILLC/ PAM, pp. 459-480.
- WITTLIN, Curt (1995), *De la traducció literal a la creació literària*, València/Barcelona, IIFV/PAM.
- WITTLIN, Curt (1999), "Ressenya d'ALEMANY FERRER, Rafael with Vicent MARTINES, Lúcia MARTÍN, Marinela GARCIA, and Joan PERUJO, *Concordança de la "Vita Christi" de sor Isabel de Villena*. Concordances dels Clàssics Valencians I, Alacant: IIFV, 1996. One CD-ROM", *Catalan Review*, 13, 1-2, pp. 320-321.
- WITTLIN, Curt (2001), "Yakov Malkiel (1914-1998)", *Estudis Romànics*, 23, pp. 416-420.
- WITTLIN, Curt (núm 18-19), «Un inventario turolense de 1484: los Sánchez Muñoz, herederos del papa Clemente VIII», *Archivo de Filología Aragonesa* (núm 18-19), pp. 187-216.
- WITTLIN, Curt J. (1996), "El *Psaltiri* del 1480 i altres restes de la *Biblia valenciana* dels cartoixans de Portaceli", dins August Bover, J. Martí Olivella & Mary Ann Newmann (ed.), *Actes del Setè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Berkeley, 1993)* Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 287-301
- WITTLIN, Curt, ed. (1985), *Brunetto Latini, Llibre del Tresor*, versió catalana de Guillem de Copons, Barcelona, Barcino.
- WORTH, Valerie (1988), *Practising Translation in Renaissance France: The Example of Etienne Dolet*, Oxford, The Clarendon Press.
- YARZA LUACES, Joaquín (2000), "Una imagen dirigida: los fretablos de santo Domingo y san Pedro Mástir de Pedro Berruguete", dins AA. DD., *Historias inmortales*, Madrid, Galaxia Gutenberg / Círculo de Lectores, pp. 24-54.
- YOUNG, Herastil, ed. (1988), *Glosario ALA [American Library Association (Chicago, Illinois)] de Bibliotecología y ciencias de la información*, trad. de Blanca de Mendizábal Allende, Madrid, Díaz de Santos.

- ZABALZA, Miguel A. (2001), "Evaluación de los aprendizajes en la Universidad", dins Ana García-Valcárcel Muñoz Repiso, *Didáctica Universitaria*, Madrid, Editorial La Muralla, S.A., pp. 261-291.
- ZARRI, G.P. (1979), "Une méthode de dérivation quentinienne pour la constitution semi-automatique de généalogies de manuscrits: premier bilan", dins *La pratique des ordinateurs dans la critique des textes*, Paris, Colloques du CNRS, pp. 121-141.
- ZINK, Michel (1984), «Héritage rhétorique et nouveauté littéraire dans le "Roman antique" en France au Moyen age. Remarques sur l'expression de l'amour dans le Roman d'Eneas», *Romania*, 105, pp. 248-269.
- ZINK, Michel (1989³), "Introduction", *Chanson de la Croisade Albigeoise*, Paris, Les Lettres Gothiques.
- WALBERG, E. (1922), *La vie de saint Thomas le martyr*, Upsala.
- ZITZLSPERGER, Rolf (1985), "Les nouveaux media et la lecture: opposition ou complémentarité", dins *Livres, lecture et enfants*, Ginebra, Fond. Simon, pp. 67-74.
- ZUMTHOR, Paul (1963), *Langue et techniques poétiques à l'époque romane*, Paris.
- ZUMTHOR, Paul (1972), *Essai de poétique médiévale*, Paris, Seuil.
- ZUMTHOR, Paul (1981² [1954]), *Histoire littéraire de la France médiévale (VIe-XIVe siècles)*, Ginebra, Slatkine Reprints [Paris, 1954].

13. ANNEX: BIBLIOGRAFIA SOBRE ELS "GUANYS" DEL V CENTENARI DEL NAIXEMENT D'AUSIÀS MARCH. COMPENDI AMB COMENTARIS I CLASSIFICACIÓ TEMÀTICA

13.1. EDICIONS I TRADUCCIONS

13.1.1. EDICIONS CRÍTIQUES

- 1997: ARCHER, Robert (ed.), Ausiàs March, *Obra completa*, 2 vols., Barcelona, Barcanova, 1997.
- 2000: BOHIGAS, Pere (ed.), Ausiàs March, *Poesies*, edició revisada per Amadeu-J. SOBERANAS & Noemí ESPINÀS, "Pròleg" de Lola BADIA i "*Bibliografia ausiasmarchiana*" de Joan SANTANACH & Vicent MARTINES, Barcelona, Barcino ("ENC", 18, col·lecció B).

13.1.2. EDICIONS COMPLETES O AMB VOLUNTAT DE COMPLETESA

- 1997a: MARCH, Ausiàs, *Poesies d'Ausiàs March*, València, L'Oronella Serveis Editorials Valencians, SL, 1997.
[Edició facsímil del cançoner de Saragossa per a les Corts Valencianes. Edició no venal.]
- 1997b: MARCH, Ausiàs, *Poesies d'Ausiàs March: en el cançoner de Saragossa*, a cura de Artur AHUIR I LÓPEZ & Voro LÓPEZ I VERDEJO, 2 vols., València, L'Oronella Serveis Editorials Valencians, SL, 1997.
[Facsímil, vol. 1, i *Llibre d'Estudi*, vol. 2]

13.1.3. ANTOLOGIES O EDICIONS PARCIALS EN CATALÀ

- 1997a: DILLA, Xavier (ed.), *Guia de lectura d'Ausiàs March*, Barcelona.
[Molt últim antologia comentada, que facilita molt l'accés del lector no necessariemnt ensinistrat en Ausiàs March.]
- 1997b: AHUIR I LÓPEZ, Artur (ed.), *Antologia poètica d'Ausiàs March*, València, L'Oronella Serveis Editorials, SL, 1997.
- 1997c: MARCH, Ausiàs, *Antologia poètica*, Aravaca, McGraw-Hill / Interamericana de España, SA, 1997.
- 1997d: MARCH, Ausiàs, *Ausiàs March, 1397-1459*, València, Diputació de València, 1997.
- 1997e: MARCH, Ausiàs, *Selecció poètica*, a cura de Joan IBORRA, Oliva, Colomar Editors, 1997.
- 1997f: MARCH, Ausiàs, *Poesies*, a cura de Joan FUSTER, València, Fundació Bancaixa, 1997.
[Antologia poètica.]
- 1997g: RIQUER, Martí de, *Antologia de poetes catalans. Un mil·leni de literatura*, I, Època medieval, Barcelona, Galàxia Gutenberg / Cercle de Lectors.
[A les pàgs. 321-357 hi ha setze poesies de March]
- 1998a: MARCH, Ausiàs, *Cants d'amor*, a cura de Josep PUCHADES SEGARRA, València, Asociación Valenciana de Amigos de la Poesia, 1998.
[Edició actualitzada dels cants de referència.]
- 1998b: MARCH, Ausiàs, *Cants morals, cants de mort i cants espirituals: en versió valenciana actual*, a cura de Josep PUCHADES SEGARRA, València, Asociación Valencian de Amigos de la Poesia, 1998.

- 1998c: MARCH, Ausiàs, *Tria de poemes*, a cura de Josep PUJOL & Francesc GÓMEZ, Barcelona, Hermes.
- 1998d: MARCH, Ausiàs, *35 poemes d'amor*, a cura de Manel RODRÍGUEZ CASTELLÓ, Barcelona, Tàndem.
- 1999: MARCH, Ausiàs, *Llir entre cards. Antologia poètica*, a cura [versió moderna en vers] de Climent FORNER, introducció de Francesc GUERRERO I BORRUL, Barcelona, Proa / Enclopèdia Catalana.

13.1.4. TRADUCCIONS A ALTRES LLENGÜES I EDICIONS COMPLETES O ANTOLOGIES POLIGLOTES

13.1.4.1. Anglès

- 1999: WITILIN, Curt: *Ausiàs March en anglès, amb una versió rítmica del poema XXVIII: 'Lo jorn ha por...'*, dins Vicent MARTINES (ed.) 1999, pàgs. 223-232.
[Reflexió cabdal sobre raons de Traductologia especialment, qualnt al vessament dels clàssics medievals a l'actualitat. Proposta dels criteris editorials que haurien de regir la fixació dels criteris de la traducció d'Ausiàs March a l'anglès, a partir de les experiències ja realitzades en aquesta línia. Acarament de diversos exemples d'aqueixes experiències prèvies i exemplificació dels criteris proposats per Witlín amb una molt encertada traducció del poema XXVIII a l'anglès.]

13.1.4.2. Espanyol

- 1997a: MARCH, Ausiàs, *Antologia poètica*, València, Comercial Editorial, SL, 1997.
[Antologia poètica bilingüe català-espanyol.]
- 1997b: MARCH, Ausiàs, *Antologia poètica*, Madrid, Huerga y Fierro, SL, 1997.
[Antologia poètica bilingüe català-espanyol.]
- 1997c: MARCH, Ausiàs, *Cants d'amor*, a cura de Josep SANCHIS CARBONELL, traducció de Rafael FERRER, València, Edicions de la Guerra / Ajuntament d'Ontinyent.
- 1998a: *Contra las mujeres: poemas medievales de rechazo y vituperio*, a cura de Robert ARCHER i Isabel de RIQUER, Barcelona, Quaderns Crema.
[A les pàgs. 220-241 recullen, en versió bilingüe, les poesies 41, 42, 47 i 71.]
- 1998b: MARCH, Ausiàs, *Antologia poètica*, a cura de Pere ROBERT I FERRER, Madrid / Barcelona, McGraw-Hill / Liberduplex, 1998.

13.1.4.3. Francés

- 1999: MARCH, Ausiàs, *Chants de mort*, presentació i traducció francesa de Dominique de COURCELLES, París, José Corti (Iberiques).
[Versió bilingüe.]

13.1.4.4. Italià

- 1996: DI GIROLAMO, Costanzo, Ausiàs March, *Pagine del Canzoniere*, Nàpols, l'autor.
[Com indica una nota a la pàgina de crèdits: "Questa è una prestampa, non professionale, del libro che apparirà nel 1997 con lo stesso titolo nella 'Biblioteca medievale', diretta da Mario Mancini, Luigi Milone e

Francesco Zambon per la casa editrice Luni di Milano". Vid. DI GIROLAMO 1998.]

1998: DI GIROLAMO, Costanzo, Ausiàs March, *Pagine del Canzonere*, Milà-Trento, Luni Editrice.

[Selecció i traducció a l'italià acarada de quaranta-cinc poemes d'Ausiàs March, amb una introducció general al poeta força completa i rigorosa. Els poemes van comentats i, amb trelat i aprofundiment, Di Girolamo matisa, corregeix interpretacions anteriors alhora que aporta perspectives noves. Molt útil.]

13.1.4.5. *Llatí*

1997a: CORONEL, Marco Antonio (ed.), *La traducción latina en verso de la obra completa de Ausiàs March, realizada por el valenciano Vicente Mariner (Turnoni, 1633)*, València, Universitat de València.

[Tesi doctoral, edició en microforma.]

1997b: CORONEL, Marco Antonio (ed.), *L'Ausiàs March llatí de l'humanista Vicent Mariner*, "Pròleg" de Germà Colón, València, Edicions Alfons el Magnànim / Institució Valenciana d'Estudis i Investigacions / Generalitat Valenciana / Diputació Provincial de València.

13.1.4.6. *Neerlandés*

1999: NIJS, Bob de, Ausiàs March: *Derde Dodenzang [poema XCIV (Tercer Cant de Mort)] [traducció al neerlandés del tercer Cant de Mort d'Ausiàs March]*, dins Vicent MARTINES (ed.) 1999, pàgs. 217-222.

13.1.4.7. *Edicions o antologies poliglotes*

1996: *Homenatge europeu a Ausiàs March*, Gandia, CEIC "Alfons el Vell", 1996.

[Versions d'algunes poesies en italià, francès, anglès i espanyol]

1999: MARCH, Ausiàs, *Versek / Poemes / Poemas*, introducció i versió hongaresa de Deri Balázs, revisada per Kálmán FALUBA, traducció espanyola de Pere GIMFERRER i José Maria MICÓ, Budapest, Íbisz / CEIC Alfons el Vell (Gandia).

[Versió original de vint-i-nou poemes acarada a les versions respectives en hongarès i espanyol.]

13.2. ESTUDIS

AA. DD. (1997), *Ausiàs March i el seu temps*, València, Conselleria de Presidència & Direcció General de Promoció Cultural, Museus i Belles Arts de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, 1997.

[Magnífic catàleg, il·lustrat a tot color, fidelitat i rigor, de la magna exposició del mateix títol que hi hagué al Museu Sant Pius V-Belles Arts de València octubre de 1997 i, prèviament (juliol de 1997), al Castell Nou de Nàpols —en ocasió del XVI Congresso Internazionale di Storia della Corona d'Aragona—].

AA. DD. (1997-1998), *Ausiàs March: estudis*, 2 vols, València, Javier Boronat, Editor, 1997-1998.

[Vol 1: Artur AHUIR I LÓPEZ, Alicia PALAZÍN I LOUSTAUNAU & Manuel BAS I CARBONELL; vol 2: Nuria BLAYA, Josep Vicent GÓMEZ BAYARRI & Voro López VERMEJO]

- AHUIR I LÓPEZ, Artur (1998), "Ausiàs March. A propòsit de les besties [sic, sense accents i amb faltes d'ortografia]", dins *AUSIÀS MARCH: ESTUDIS*, 2, pàgs. 45-107.
- ALEXANDRE TENA, Francesca (1999), "En torno a Ausiàs March: lectura e interpretación. Impresos y manuscritos del siglo XVI", dins *AUSIÀS MARCH* 1999, pàgs. 137-154.
- ALEMANY, Rafael (1996-1997 [1998]), "Ausiàs March ante la tradición trovadoresca", *Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, 5 (1996-1997 [1998]), 351-366.
 [Revisió dels elements de la lírica ausiasmarquiana a la llum de la llum de la seua depència i originalitat respecta a la tradició dels trobadors.]
- ALEMANY, Rafael (1997), "Introducció", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1997, pàgs. 7-11.
- ALEMANY, Rafael (1999), "Ausiàs March en el context literari de la València del XV", dins Vicent MARTINES (ed.) 1999, pàgs. 17-28.
- ALEMANY, Rafael (2000), "Ausiàs March i el context literari valencià del segle XV", dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 7-25.
- ALEMANY, Rafael (ed.) (1997), *Ausiàs March: textos i contextos*, Alacant/Barcelona, IIFV/PAM
 [amb articles d'Rafael ALEMANY & Vicent MARTINES, Robert ARCHER, Lola BADIA, Lluís CABRÉ, Peter COCCOZZELLA, Germà COLÓN, Marco Antonio CORONEL, Vicent J. ESCARTÍ, Albert-Guillem HAUF, Llúcia MARTÍN, Marinela GARCÍA SEMPERE, Tomàs MARTÍNEZ, Josep Lluís MARTOS, Carles MIRALLES, Josep PUJOL, Arthur TERRY.]
- ALEMANY, Rafael (ed.) (1999), *Ausiàs March i el món cultural de la València del XV*, Pròleg de Tomàs MARTÍNEZ, Alacant, IIFV, 1999.
 [Volum que aplega bona part de les ponències del Simposi Internacional homònim que es va desplegar a les universitats d'Alacant, València i Jaume I (de Castelló) el novembre de 1998 i amb la participació d'experts reconeguts en Ausiàs March i en el món cultural valencià del segle XV. El volum inclou les ponències de: Mariola APARICIO & Ferran CARBÓ, Robert ARCHER, Rosanna CANTAVELLA, Emili CASANOVA, Jaume J. CHINER, Stefano M. CINGOLANI, Germà COLÓN, Vicent Josep ESCARTÍ, Anton E. ESPADALER, Marinela GARCÍA, Costanzo DI GIROLAMO, Isabel GRIFOLL, Vicent MARTINES, Tomàs MARTÍNEZ, Josep E. RUBIO i Donatella SIVIERO. Imprescindible.]
- ALPERA, Lluís (1998), "Una notable antologia ausiasmarquiana dels anys trenta", *Serra d'Or*, 458, pp. 49-50 [129-130].
- ALPERA, Lluís (1999), "Procés d'empatia amb Ausiàs March i Enric Navarro Borràs", dins Vicent MARTINES (ed.) 1999, pàgs. 165-172.
- APARICIO, Mariola & Ferran CARBÓ (1999), "Ausiàs March en la poesia valenciana de postguerra", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1999, pàgs. 217-246.
- ARCHER, Robert (1996), *Aproximació a Ausiàs March. Estructura, tradició, metàfora*, Barcelona, Empúries.
- ARCHER, Robert (1997a), "Ausiàs Marc i la invenció", dins Marie-Claire ZIMMERMANN (ed.), pàgs. 69-86.
- ARCHER, Robert (1998a), "Ausiàs March i les dones", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1997, pàgs. 13-30.

[Estudi sobre la relació entre l'Ausiàs March poeta i les dones, que és una de les peces clau de la seua obra. Arriba a la conclusió que cabria “plantejar-se la possibilitat d'una relectura de March segons la qual gran part de la seva obra seria un esforç a contracorrent dels supòsits normals del seu temps, en el qual hom podria suposar la presència d'una tensió important entre l'ideal al qual aspira i la seva consciència constant, reconeguda en pocs poemes però al darrere de tots ells, que tot el que demanava de les dones anava contra la natura i estava, per tant, destinat a fracassar” (pàg. 28)]

ARCHER, Robert (1998b), “La lírica: de la Edad Media al Renacimiento (II) [: Ausiàs March y Joan Roís de Corella (tema 30)]”, dins Julia BUTIÑÀ JIMÉNEZ (ed.), *Literatura Catalana I (Edad Media)*, Madrid, UNED, 1998, pàgs. 343-346.

[Resum actualitzat de les característiques essencials d'Ausiàs March (i succintament de Roís de Corella). Pensat, com el volum del qual forma part, perquè siga una eina àgil d'aprenentatge com a llibre de text universitari. Molt útil.]

ARCHER, Robert (1998c), “‘Puys que sens tu algú a tu no basta’ (poema CV)”, dins Albert HAUF (ed.) 1998c, pàgs. 241-264.

[Comentari del poema de referència.]

ARCHER, Robert (1999a), “Els Cants de Mort”, dins Vicent MARTINES (ed.) 1999, pàgs. 29-44.

[Estudi sobre aquest corpus poemàtic ausiàsmarquià, que freturava molt un estudi com aquest, amb perspectiva globalitzadora i, alhora, amb aprofundiment rigorós.]

ARCHER, Robert (1999a), “Formes del desamor: blasme de dones i maldit”, dins Rafael ALEMANY (ed.) 1999, pàgs. 59-76.

AUSIÀS MARCH (1999), *Ausiàs March (Madrid, Biblioteca Nacional, 13 mayo – 27 junio 1999)*, València, Generalitat Valenciana (Conselleria de Cultura, Educació i Ciència).

AUSIÀS MARCH (1997), “Ausiàs March, cinc-cents anys”, *Serra d'Or*, 448, pàgs. 73-75 [313-315].

BADIA, Lola (1997a), “Ausiàs Marc. Un programa metodològic”, dins Marie-Claire ZIMMERMANN (ed.), pàgs. 9-14.

BADIA, Lola (1997b), “Ausiàs March i l'enciclopèdia natural: dades científiques per a un discurs moral”, dins Rafael ALEMANY (ed.) 1997, pàgs. 31-58.

[Estudi sobre de quina manera Ausiàs March feia servir l'enciclopèdia natural com a pedrera retòrica per a la seua creació poètica. Estudi de referència IMPRESCINDIBLE perquè representa una passa més en el coneixement dels mecanismes tant de mertaforització com de mera designació d'Ausiàs March, i en qualsevol cas els factors de resemantització referencial en el nostre poeta. Per una banda, hom ens el presenta més integrat, o almenys més coneixedor, de la cultura (científica) del seu temps. Per una altra banda i derivat d'això, l'adopció “d'una perspectiva científica, amb els tecnicismes corresponents, per part del darrer March, en substitució d'una retòrica més estrictament literària, ens el presenta, a la seva maduresa, més afeccionat a la filosofia que no pas als trobadors, el Sèneca tràgic, Ovidi *el prous* o lo

- Troia: res que no tingui tradició entre els escriptors medievals.” (pàg. 54).]
- BADIA, Lola (1998), “Lo temps és tal que tot animal brut! Lectures d'Ausiàs March. Poema LXVI”, dins Albert HAUF (ed.) 1998c, pàgs. 183-201.
- BADIA, Lola (1999), “Ausiàs March: poesia i escolàstica”, dins Pere GABRIEL (dtor.), *Història de la cultura catalana, I. L'esplendor medieval. Segles XI-XV*, Barcelona, Edicions 62, pàgs. 112-113.
- BADIA, Lola (2000), “De l'amor que educa a la passió culpable: Jordi de Sant Jordi, XI versus Ausiàs March, IV”, dins *Homenatge a Joaquim Molas*, Barcelona, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona [edició electrònica de bestreta en *Narpan*, Girona, Universitat de Girona, Institut de Llengua i Cultura Catalanes, Secció Francesc Eiximenis: <http://www.udg.es/ilcc/lolamarch.htm>]
- BALLESTER, Josep (1997), “El francitador Fuster i el megalòman March”, dins *Avui. Suplement 'Ausiàs March (1397-1997)'*: *Sis-cents anys del naixement (23-5-1997)*, pàgs. XVIII-XXI
 [Aparegut primer dins Dominique KEOWN (conv.) & Magí ALMIRALL (ed. tec.), *Online Conference on Catalan Studies. The Life and Work of Ausiàs March (24 d'octubre-24 de novembre de 1996)*, University of Cambridge & Universitat Oberta de Catalunya, publicació en hipertext; i, després, dins Antoni GÓMEZ (ed.) 1997, pàgs. 99-109.]
- BALSALOBRE, Pep (1997), “Dévotion pour Ausiàs March au XVIIe siècle hispanique: Vision de la Catalogne”, dins Francine WILD (ed.), *Regards sur le passé dans l'Europe des xve-xviie siècles. Actes du Colloque organisé par l'Université de Nancy II (14 au 16 décembre 1995)*, Berna, Peter Lang, pàgs. 73-86.
- BARBERÀ, Jean-Marie (2000), “Les images du Cavalier à Valence au XVe siècle: d'Ausiàs March au Tirant de Martorell”, dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 27-40.
- BATALLER Català, Alexandre (1998), “Representació social i tòpic de la igualtat davant la mort a través de la figuració del joc dels escacs (de Jaume de Cèssulis i Innocenci III/Joan de Gal·les a Francesc Eiximenis i Ausiàs March)”, *Llengua & Literatura*, 9 (1998), 7-47.
- BEAUMATIN, Eric (2000), “L'Esparsa LXXXVI”: une “cobla” carrée?”, dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 169-181.
- BELTRAN, Vicenç (1999), “Tipologia i gènesi del cançoner J, ms. espàg. 225 de la Bibliothèque Nationale de Paris”, dins Santiago FORTUNY & Tomàs MARTÍNEZ (ed.), *Actes del VII Congrés de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval (Castelló de la Plana, 1997)*, 1, Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I, pàgs. 337-352.
- BERGER, Philippe (2000), “La culture de l'aristocratie à Valence dans la seconde moitié du XVe siècle”, dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 41-52.
- BRUNO, Paula (1998), “Ausiàs March in the Light of Dante”, dins Josep Miquel SOBRESER (ed.), *Actes del Vuitè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Bloomington, 1995)*, Barcelona, PAM, pàgs. 101-108.

- BURGOS CÓLLIGA, Fernando & Josep CERVERA CERVERA (1997), *El cavaller Ausiàs March. Història d'un poeta*, il·lustracions de Fernando BURGOS CÓLLIGA, Beniarjó / València, Ajuntament de Beniarjó / Diputació de València.
- BURGUERA, Francesc de P. (1997), "Si Ausiàs March tornara a nàixer", dins Antoni GÓMEZ (ed.), pàgs. 65-68.
- BUSTOS, Fernando & Josep CERVERA (1997), [còmic] *Ausiàs March*, Beniarjó, Ajuntament de Beniarjó & Edicions Camacuc, 1997.
 [Lloable iniciativa que, ben il·lustrada i amb guió interessant, conta la vida del senyor de Beniarjó de manera que hi permet un accés senzill del públic menut (de Primària). Ha tingut una gran acollida, espectacular fins i tot, al País Valencià: 25.000 exemplars, dels quals l'ajuntament de Gandia en va distribuir 15.000 per les escoles de la comarca de la Safor.]
- CABRÉ, Lluís (1997a), "From March to Petrarch: Torroella, Urrea and Other Ausimarchides", dins Ralph PENNY & Ian MACPHERSON (eds.), *The Medieval Mind. Hispanic Studies in Honour of Alan Deyermond*, Londres, Queen Mary and Westfield College.
- CABRÉ, Lluís (1997b), "Dos lectors antics del mestre Ausiàs March i un context", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1997, pàgs. 59-72.
 [Reflexió sobre la recepció d'Ausiàs March en dos lectors com ara Pere Torroella i Pedro de Urrea, que es van vescanviar entre si set cartes a l'entorn de la casuística amorosa —ms 1.011 de la Biblioteca Universitària de Coïmbra (ff. 97r-113v)—. L'estudi dels autors que no figuren en el primer rengle de la història és essencial per restaurar el context dels que han esdevingut clàssics; per a aquests és essencial la funció d'aquells a l'hora de crear-ne la tradició i a assenyalar-ne els primers influxos.]
- CABRÉ, Lluís (1998a), "Llum i tenebres: l'amor segons Ausiàs March (a la poesia XLV)", dins Albert HAUF (ed.) 1998c, pàgs. 131-152.
 [Comentari del poema XLV: "Los gnorants Amor e sos exemples".]
- CABRÉ, Lluís (1998b), "Notas sobre la memoria de Santillana y los poetas de la Corona de Aragón", dins Alan DEYERMOND (ed.), *Cancionero Studies in Honour of Ian Macpherson*, Londres, Dept of Hispanic Studies, Queen Mary and Westfield College, pàgs. 25-38.
- CABRÉ, Lluís (1998b), "El palau de la poesia abans d'Ausiàs March", dins GIBBERT (ed.) 1999, pàgs. 37-43.
- CALAFAT, Francesc (1999), "Ausiàs March i la poesia contemporània", dins Vicent MARTINES (ed.) 1999: 173-180.
 [Influxos de l'obra d'Ausiàs March en l'obra de diversos clàssics de la lírica catalana contemporània (Foix, Espriu, etc).]
- CAMPS, Christian (2000), "Le bestiaire poétique d'Ausiàs March", dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 243-259.
- CANTAVELLA, Rosanna (1997), "On the Sources of the Plot of *Corella's Tragedia de Caldesa*", dins Ian MACPHERSON & Ralph PENNY (eds.), *The Medieval Mind. Hispanic Studies in Honour of Alan Deyermond*, Londres, Tamesis, pàgs. 75-90.
- CASANOVA, Emili (1999), "Recorregut per la llengua d'Ausiàs March (1397-1459)", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1999, pàgs. 135-172.

- CASTELLANO I AROLAS, Miguel (ed) & Enric CALVO IDOLZ (il.) (1997), *Cortes Valencianas, Ausiàs March: seicientos aniversario 1397-1997 / Corts Valencianes, Ausiàs March: sis-cents aniversari, 1397-1997*, València, Conselleria de Presidència de la Generalitat Valenciana, 1997.
- CASTILLO SAINZ, Jaume (1999a), "La Safor al temps d'Ausiàs March", dins GIBERT (ed.) 1999, pàgs. 87-100.
- CASTILLO SAINZ, Jaume (1999b), "Un passeig per la vida d'Ausiàs March", dins GIBERT (ed.) 1999, pàgs. 111-132.
- CERVERA CERVERA, Josep & Fernando Burgos Colliga (1997), *El cavaller Ausiàs March: història d'un poeta*, València, Diputació de València, 1997.
- CHINER GIMENO, Jaume (1997), *Ausiàs March i la València del segle XV (1400-1459)*, València, Consell Valencià de Cultura (Generalitat Valenciana).
[Obra imprescindible: aporta una mar de documentació nova no sols sobre Ausiàs March sinó també sobre els altres autors que constitueixen el mapa cultural de la València de llavors. Aportació fonamental a la nostra història cultural.]
- CHINER GIMENO, Jaume (1998), "Ausiàs March y Navajas", *Navajas. Boletín cultural informativo*, Navajas, Excmo. Ayuntamiento de Navajas, 1998, pàgs. 6-7.
[Estudi documental de la relació familiar d'Ausiàs March amb Najavas, pel seu segon matrimoni, amb Joana Escorna.]
- CHINER GIMENO, Jaume (1999a), "1997, any March? Noves dades sobre el naixement d'Ausiàs", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1999, pàgs. 13-44.
[Noves dades documentals que demostren, entre altres coses, que Ausiàs March no degué nàixer el 1397, sinó que això degué passar cap al 1400. Fonamental per a saber de l'home que donava cos al poeta. Aquest llibre s'ha de complementar amb Chiner 1997d.]
- CHINER GIMENO, Jaume (1999b), "Cor d'acer, de carn e de fust: Ausiàs March (1400-1459)", dins "Catálogo de la exposición Ausiàs March en la Biblioteca Nacional de Madrid", València-Madrid, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1999.
[Versió molt abreujada de Chiner 1997. Primera biografia del poeta que ix en espanyol.]
- CHINER GIMENO, Jaume (1999c), "En vós està fer son cas fort o floch'. Correccions d'autor a Ausiàs March i la València del segle XV (1400-1459)", *Llengua & Literatura*, 10 (1999) [en premsa].
[Estudi que corregeix les errades detectades per l'autor mateix en Ausiàs March i la València del segle XV (1400-1459) —Chiner 1997—. L'autor ja les havia esmenades en les galerades, però hom no les va introduir totes en el volum definitiu per incúria de la institució que ho publicava a causa de la fretura de complir amb un termini d'exigències polítiques. Algunes de les esmenes no introduïdes llavors són greus i ara podem tenir-ho result, gràcies a la pretz professional i personal de Chiner i a la de la revista que ara es va ressò de les correccions. Imprescindible.]
- CINGOLANI, Stefano M. (1999a), "L'art al·lusiu: Ausiàs March en l'obra de Joan Roís de Corella", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1999, pàgs. 247-264.
- CINGOLANI, Stefano M. (1999b), *Joan Roís de Corella. La importància de dir-se honest*, València, 314.

- [Presència d'Ausiàs March en Roís de Corella, pàgs. 225-233 i 274-294]
- CIVERA I GÓMEZ, Manuel (1997), "Ausiàs March com a recurs didàctic, propostes de dramatització", dins GÓMEZ (ed.) 1997a, pàgs. 133-145.
- CLAUSELL NÀCHER, Carmen (1997), "Donchs, mal deçà, e dellà mal sens terme': petjades anselmianes en el Cant Espiritual d'Ausiàs March", *ELiLLC, XXXIV* (=Miscel·lània Germà Colón, 7), Barcelona, PAM, pàgs. 47-50.
- COCOZZELLA, Peter (1997), "Ausiàs March, herald del Renaixement a Espanya", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1997, pàgs. 73-88.
- COLÓN, Germà (1997), "Ausiàs March interpretat al segle XVI per Juan de Resa i Jorge de Montemayor", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1997, pàgs. 89-116.
[Estudi sobre la recepció que de l'obra d'Ausiàs March en la versió espanyola que en va fer Montemayor i en el vocabulario de Resa.]
- COLÓN, Germà (1998 [1999]), "El manuscrit fantasma d'Ausiàs March", *BSCC, 74, 1* "(= *Cultura i Humanisme en les lletres hispàniques (s. XV-XVI)*), a cura de Germà COLÓN & Lluís GIMENO BETÍ), pàgs. 341-344.
- COLÓN, Germà (1999), "Una nota sobre la recepció d'Ausiàs March a l'estranger (segles XVI i XVII)", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1999, pàgs. 199-216.
- COMPAGNA PERRONE CAPANO, Anna Maria (1999a), "Il sogno marchiano di Joan Pujol", dins *Sogno e Scrittura nelle Culture Iberice. Atti del XVII Convegno (Milano 24-25-26 ottobr 1996)*, Roma, Bulzoni Editore, pàgs. 319-326.
- COMPAGNA PERRONE CAPANO, Anna Maria (1999b), "Come denominano la lingua della poesia catalana del '300 e '400 gli scrittori e gli editori e critici di Ausiàs March fra '300 e '800", dins Paolo MANINCHEDDA, *La Sardegna e la presenza catalana nel Mediterraneo. Atti del VI Congresso (III Internazionale) dell'Associazione Italiana di Studi Catalani (Cagliari 11-15 ottobre 1995)*, 2, Cooperativa Universitaria Editrice Cagliaritano, pàgs. 149-178.
- COMPAGNA PERRONE CAPANO, Anna Maria (1999), "Vellea i deterioració en la poesia d'Ausiàs March", dins Vicent MARTINES (ed.) 1999, pàgs. 45-56.
[Anàlisi de les imatges, metàfores i referències a estats de vellesa i de deterioració en l'obra d'Ausiàs March com a referent literari del dolor i de les quimeres filosoficomorals, de negació de l'amor hereós i de la tendència cap a l'espiritual.]
- COMPAGNA PERRONE CAPANO, Anna Maria (2000), "Una "vida" sense "razo"", dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 81-90.
- CORONEL RAMOS, Marco Antonio (1997), "L'Ausiàs llatí del segle XVI, problema d'intel·lecció lèxica", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1997, pàgs. 117-154.
[Reflexió sobre la versió llatina de l'obra d'Ausiàs March feta per Vicent Mariner i la interpretació que això implica de l'original en el context del traductor.]
- CORONEL RAMOS, Marco Antonio (1999), "Una cala en l'Ausiàs March barroch de l'humanista Vicent Mariner", dins Vicent MARTINES (ed.) 1999, pàgs. 191-200.
- CORONEL RAMOS, Marco Antonio (2000), "Ausiàs March recreé en latin par l'humaniste Vicente Mariner", dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 339-344.
- COSTA I SARIÓ, Josep Ramon (1997), "En torno a Ausiàs March (Introducción a su obra)", *Iglesia en Valencia*, 478 (15 de juny), pàg. 12.

- COURCELLES, Dominique de (2000), "Les "Cants de mort" d'Ausiàs March", dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 91-104.
- DI GIROLAMO, Costanzo (1997a), "Ausiàs March i la tradició occitana", dins *Avui. Suplement 'Ausiàs March (1397-1997), Sis-cents anys del naixement'* (23-5-1997), pàgs. XXXVIII-XLII.
- DI GIROLAMO, Costanzo (1997b), "Lectura del poema XXV de Ausiàs March", Albert HAUF (ed.) 1998c, pàgs. 65-82.
- DI GIROLAMO, Costanzo (1999a), "El 'cançoner' d'Ausiàs March", dins Vicent MARTINES (ed.) 1999, pàgs. 69-78.
 [Important —si més no definitiva— anàlisi sobre la conformació i dispositio del corpus líric d'Ausiàs March a la llum de la tradició romànica medieval dels cançoners i, especialment, de la del de Petrarca.]
- DI GIROLAMO, Costanzo (1999b), "Il 'canzoniere' di Ausiàs March", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1999, pàgs. 45-58.
 [Versió italiana original de Di Girolamo 1999a.]
- DI GIROLAMO, Costanzo (2000), "*Ausiàs March y las mujeres*", dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 105-114.
- DI GIROLAMO, Costanzo & Donatella SIVIERO (1999), "Da Orange a Beniarjó (passando per Firenze). Un'interpretazione degli 'estrams' catalani", *Revue d'Études Catalanes*, 2, pàgs. 81-95.
- DILLA, Xavier (1997a), "Temporalitat i formes cançoneresques en la poesia d'Ausiàs Marc", dins Marie-Claire ZIMMERMANN (ed.) 1997, pàgs. 47-68.
- DILLA, Xavier (1997b), *Guia de lectura d'Ausiàs March*, Barcelona, Empúries.
- DILLA, Xavier (1998), "Tres elements i una dona. Lectura del poema 47 d'Ausiàs March (a la vista del 46)", dins Albert HAUF (ed.) 1998c, pàgs. 157-178.
- DILLA, Xavier (1999), "Fortuna dels poemes. Tres notes sobre la poesia d'Ausiàs March", dins Vicent MARTINES (ed.) 1999: pàgs. 57-68.
 [Interessant anàlisi de la varia fortuna hermenèutica de tres poemes ausiasmarquians a partir de la varia lectio que n'ha determinat llur traditio textual]
- DILLA, Xavier (2000a), "L'amant mesquí. Notes sobre el poema 102 d'Ausiàs March", dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 183-196.
- DILLA, Xavier (2000b), *En passats escrits. Una lectura de la poesia d'Ausiàs March*, Barcelona, Empúries.
- DURAN, Eulàlia (1997), "La valoració renaixentista d'Ausiàs March", dins *ELLILC, XXXV* (= *Homenatge a Arthur Terry, I*), Barcelona, PAM, pàgs. 93-108.
- EDICIÓ FACSIMIL (1999), *Edició facsimil del testament, codil i inventari d'Ausiàs March*, 2 vols., València, L'Oronella.
- ENSENYAT PUJOL, Gabriel (1999), "Els primers estudis sobre Ausiàs March: Josep Maria Quadrado", dins MARTINES (ed.) 1999, pàgs. 77-89.
- ENTORN A AUSIÀS MARCH (1998), *Entorn a Ausiàs March, 1397-1997*, coord. d'Àngel-Vicent CALPE I CLIMENT & Andreu TINTORER I PERIÓ, València, Generalitat Valenciana, 1998.
- ESCARTÍ, Vicent Josep (1997a), "El deute valencià amb Ausiàs March. Convé recuperar el temps perdut per a un poeta amb escasses edicions a València", *El País. Quadern* (29-5-97), 2bd.

- ESCARTÍ, Vicent Josep (1997b), "Nota sobre l'interés per Ausiàs March al segle XVI", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1997, pàgs. 155-172.
 [Estudi sobre la "posteritat immediata dels clàssics", sobretot d'Ausiàs March, a partir de les edicions de les seues obres en català i en espanyol en el segle XVI.]
- ESCARTÍ, Vicent Josep (1997c), "Les edicions de l'obra d'Ausiàs March al segle XVI", dins Antoni GÓMEZ (ed.) 1997, pàgs. 33-36.
- ESCARTÍ, Vicent Josep (1997d), "Ausiàs March a la València del segle XVI", *Saó*, 22, 210 (setembre), pàgs. 22-23.
- ESCARTÍ, Vicent Josep (1999), "Encara sobre València i Ausiàs March al segle XVI", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1999, pàgs. 173-198.
- ESPADALER, Antón (1998), "Senyals, seny i paraula", Albert HAUF (ed.) 1998c, pàgs. 45-59.
 [Comentari del poema III: "Alt e amor, d'on gran desig s'engendra".]
- ESPADALER, Antón (1999a), "Ausiàs March: el jo i el seu semblant", dins Vicent MARTINES (ed.) 1999, pàgs. 91-98.
 [Estudi sobre la caracterització del tractament del jo d'Ausiàs March en la seua obra.]
- ESPADALER, Antón (1999a), "El concepte de vergonya a l'obra d'Ausiàs March", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1999, pàgs. 77-94.
- FÀBREGA, Valentí (1999), *'Veles e vents'. El conflicte eròtic en la poesia d'Ausiàs March*, Barcelona, Pagès Editor, 1999.
- FERRER, Josep (1997), "Sobre el concepte ausiasmarquià d'escriptura. Un pas cap a la modernitat", dins Marie-Claire ZIMMERMANN (ed.) 1997, pàgs. 103-116.
- GADEA I GAMBÚS, Ferran (1999), *Lectures d'Ausiàs March*, dins *Lectures de batxillerat 1999-2000/2000-2001*, Barcelona, Edicions de la Magrana, pàgs. 53-119.
- GÁLVEZ, Jordi (2000), "Lectura i recepció d'Ausiàs March a l'obra de Jorge de Montemayor", dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 345-356.
- GARCIA FRASQUET, Gabriel (1997a), "La memòria d'Ausiàs Marc a la Safor durant la Renaixença", dins Marie-Claire ZIMMERMANN (ed.) 1997, pàgs. 147-156.
- GARCIA FRASQUET, Gabriel (1997b), "L'Any March a Gandia", *Mètode. Revista de Difusió de la Investigació de la Universitat de València: Ausiàs March, Tradició i Modernitat*, 16 (1997), 26a.
- GARCIA-OLIVER, Ferran (1998a), *Cor d'hacer, cor de carn, cor de fusta. El cavaller Ausiàs March*, Gandia, Ajuntament de Gandia.
- GARCIA-OLIVER, Ferran (1998b), *En la vida d'Ausiàs March*, Barcelona, Edicions 62.
- GARCIA-OLIVER, Ferran (1999), "Marc, una genealogia imprevisible", dins GISBERT (ed.) 1999a, pàgs. 23-34.
- GARCÍA SEMPERE, Marinela (1997), "Més sobre Ausiàs March al segle XVI castellà", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1997, pàgs. 173-190.
- GARCÍA SEMPERE, Marinela (1999), "Ausiàs March, ben enamorat", dins Vicent MARTINES (ed.) 1999, pàgs. 99-104.
- GARCÍA SEMPERE, Marinela (2000a), "Sobre sonetos prologales en el primer Renacimiento español", dins *Actas del III Encuentro Interdisciplinar sobre*

- Retórica, Texto y Comunicación (Cádiz, 13-15 de diciembre de 1995)*, Cadis, Universidad de Cádiz.
- GARCÍA SEMPERE, Marinela (2000b), "L'edició de 1539 de l'obra d'Ausiàs March; algunes dades noves," a cura d'August BOVER I FONT, Maria Rosa LLORET i Mercè VIDAL-TIBBITS (eds.), *Actes del Novè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1998)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 177-194.
- GIMFERRER, Pere (1997), "Un poeta modern", dins *Avui. Suplement 'Ausiàs March (1397-1997), Sis-cents anys del naixement' (23-5-1997)*, pàgs. XVI-XVII.
- GISBERT SANTONJA, Josep A. (ed.) (1999a), *El gust d'Ausiàs March (Gandia, Palau dels Borja. Del 14 de novembre de 1997 al 15 de febrer de 1998)*, Gandia, Ajuntament de Gandia / CEIC Alfons el Vell.
- GISBERT SANTONJA, Josep A. (1999b), "A la recerca del gust d'Ausiàs March", dins GISBERT (ed.) 1999b, pàgs. 11-21.
- GISBERT SANTONJA, Josep A. (1999c), "La mar de March", dins GISBERT (ed.) 1999b, pàgs. 135-146.
- GISBERT SANTONJA, Josep A. (1999d), "Ausiàs March, senyor de Beniarjó, Pardines y Vernissa", dins AUSIÀS MARCH 1999, pàgs. 191-202.
- GÓMEZ, Antoni (1997), "El realisme brut d'Ausiàs", dins Antoni GÓMEZ (ed.) 1997, pàgs. 115-124.
- GÓMEZ, Antoni (ed.) (1997), *Abalorio, revista de creación: Ausias March* [Fundació Bancaixa Sagunt & Navarro Impresores, S.L.], 24-25 (1997).
- GÓMEZ BAYARRI, Josep Vicent (1997), "Alfonso el Magnánimo y Ausiàs March", dins *AUSIÀS MARCH: ESTUDIS, 1*, pàgs. 7-70.
- GRIFOLL, Isabel (1999), "...ab milans caç la ganta / y ab lo branxet la lebre corredora" (XLIV, 25-26), Arnaut Daniel i Ausiàs March", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1999, pàgs. 95-134.
- GRILLI, Giuseppe (1999), "Comentari al poema CIII: 'Aquell ateny tot quant atènyer vol'", MARTINES (ed.), 1999, pàgs. 105-114.
- GRILLI, Giuseppe (2000), "'O vós mesquins...': un poema sobre els temps de l'amor o sobre l'amor d'un temps? [filòlegs i poetes llegeixen Ausiàs March]", dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 197-221.
- GUILLEM, Ramon (1997), "*La realitat del poema*", dins GÓMEZ (ed.) 1997a, pàgs. 125-128.
- HAUF, Albert G. (1997a), "*L'apocalipsi marquià. Ausiàs March, místic i profeta de l'amor humà*", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1997, pàgs. 191-220.
[Anàlisi de l'obra d'Ausiàs March a partir de possibles —però sembla que certs, a partir de l'argumentació d'aquest savi estudiós— referents teològics. En definitiva sembla que Ausiàs March s'ocupa de la contemplació de l'amor humà com a "correlat objectiu de l'experiència mística".]
- HAUF, Albert (1997b), "Ausiàs March o la voz del silencio", *Cuadernos Hispanoamericanos*, 569 (novembre 1997), 71-83.
- HAUF, Albert (1997c), "Ausiàs March: el clamor del silenci", *L'Illa, revista de lletres*, 18 (1997), 6-8.
- HAUF, Albert (1997d), "Ausiàs March, o el poder de la paraula", dins Antoni GÓMEZ (ed.) 1997, pàgs. 47-52.

- HAUF, Albert (1998a), "Introducció", dins Albert HAUF (ed.) 1998c, pàgs. 7-15.
- HAUF, Albert (1998b), "Ausiàs March i el temor d'amor", dins Albert HAUF (ed.) 1998c, pàgs. 87-126.
 [Comentari del poema XXXVII: "La mia por d'alguna causa mor".]
- HAUF, Albert (ed.) (1998a), *Lectures d'Ausiàs March (15 de gener - 10 de desembre de 1997)*, València, Fundació Bancaixa, 1998.
 [Text de les lectures de diversos poemes d'Ausiàs March cadascuna a càrrec d'alguns dels experts més aprofundits en el trascurs del fecund i pròdig cicle organitzat per HAUF per a la Fundació Bancaixa: Robert ARCHER, Lola BADIA, Lluís CABRÉ, Costanzo DI GIROLAMO, Xavier DILLA, Anton M. ESPADALER, Albert G. HAUF, Gareth WALTERS i Marie Claire ZIMMERMANN. Aquest volum creix el nombre de poemes comentats, una de les necessitats més freturades en els estudis sobre el nostre poeta. Força remarcables són les aportacions d'artistes plàstics que han cedit obres seues per il·lustrar aquest bell volum: Rafael ARMENGOL, Arcadi BLASCO, Manuel BOIX, Joan CASTEJÓN, Joan GENOVÉS, Artur HERAS, Joaquim MICHAVILA, Antoni MIRÓ i Vicent TRAVER. Per tot plegat, IMPRESCINDIBLE.]
- HAUF, Albert (ed.) (1998b), "Possibles ressons de les Tusculanes en el poema XXXVII d'Ausiàs March", *Caplletra. Revista Internacional de Filologia (dedicat a "Joan Rois de Corella i el seu temps")*, 24, pàgs. 105-115.
- HAUF, Albert (1999), "Ausiàs March, ara i encara?", dins GISBERT (ed.) 1999a, pàgs. 45-55
- HERNANDO I DELGADO, Josep (1993), "El testament de Jaume Marc, senyor d'Eramprunyà, pare dels poetes Jaume i Pere Marc i avi d'Ausiàs March", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 12 (1993), pp. 305-314.
 [Edició comentada del text de referència, útil per als orígens familiars d'Ausiàs March.]
- HUGUET, Jesús (1997), "Ausiàs March i les Corts del seu temps", dins Antoni GÓMEZ (ed.) 1997, pàgs. 41-45.
- KEOWN, Dominique (1999), "Algunes reflexions sobre la traducció d'Ausiàs March a l'anglès", dins Vicent MARTINES (ed.) 1999, pàgs. 201-28.
 [Versió catalana i revisada de KEOWN (1996) (trad. de Vicent MARTINES). Reflexions traductològiques i propostes de traducció de l'obra d'Ausiàs March a l'anglès. Les raons de mena traductològica sobre el tractament i els criteris de trasllat dels clàssics medievals al temps o, fins i tot, al context contemporanis són de gran interès i poden marcar el solc a seguir.]
- LLISO GENOVÉS, Francisco (1997), *Con motivo del seiscientos aniversario de Ausiàs March, 1397-1997*, València, Librerías París-València, SL, 1997.
- LLOPIS, Tomàs (1999), "Ausiàs March i el poder de la paraula", dins Vicent MARTINES (ed.) (1999), pàgs. 181-190.
 [Intertextualistats d'Ausiàs March en l'obra de Vicent Andrés Estellés.]
- LLUCH, Carles J. (s.d. [1998]), "Ausiàs March: la saviesa amorosa del mestre", *Passadís. Quaderns de Lletres*, 19-20, pàgs. 99-130.
- LÓPEZ VERDEJO, Voro (1997), "Ausiàs March: vida i obra", dins *AUSIÀS MARCH: ESTUDIS, I*, pàgs. 95-117.

- MALÉ I PEGUEROLS, Jordi (1997), "Un editor d'Ausiàs March poc Conegut: Carles Riba", *RC*, 123, pàgs. 92-103.
- MALÉ I PEGUEROLS, Jordi (1999), "Carles Riba i Ausiàs March: entre la passió i la raó", *ELLILC*, XXXVIII (= *Homenatge a Arthur Terry*, 2), Barcelona, PAM, pàgs. 227-242.
- MANSANET, Víctor (1997), "Un amor particular", dins Antoni GÓMEZ (ed.) 1997, pàgs. 17-32.
- [Reflexió sobre el concepte d'amor en Ausiàs March.]
- MARÇAL, Maria-Mercè (1997), "Sobre Ausiàs March", *Serra d'Or*, 450, pàgs. 53-54.
- MARTIN, Georges & Marie-Claire ZIMMERMANN (eds.) (2000), *Ausiàs March (1400-1459), Premier poète de Catalogne*, París, Klincksieck (Cahiers de Linguistique Hispanique Médiévale).
- MARTÍN PASCUAL, Llúcia (1997), "Car no és pur que apetit brutal'. L'amor, el pecat i l'animalogia poètica en l'obra d'Ausiàs March", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1997, pàgs. 221-244.
- MARTÍN PASCUAL, Llúcia (1999), "Ausiàs March. el poeta i les imàtgens relacionades amb la naturalesa de l'amor hereos", dins Vicent MARTINES (ed.) 1999, pàgs. 115-122.
- MARTINES, Vicent (1999), "Sia tohom ben attent per ben oir'. De les claus d'un volum d'estudis amb imàtgens", dins Vicent MARTINES (ed.) 1999, pàgs. 6-16.
- MARTINES, Vicent (ed.) (1999), *Canelobre: Estudis sobre Ausiàs March* [Revista de l'Institut de Cultura Juan Gil-Albert] (Alacant, Diputació), 39-40.
- [Amb articles d'experts en el poeta: Rafael ALEMANY, Lluís ALPERA, Robert ARCHER, Francesc CALAFAT, Jordi COLOMINA, Anna Maria COMPAGNA PERRONE CAPANO, Marco ANTONIO CORONEL, Xavier DILLA, Germain DROOGENBROODT & Tomàs LLOPIS, Vicent Josep ESCARTÍ, Antón ESPADALER, Marinela GARCIA SEMPERE, Constanzo DI GIROLAMO, Dominique KEOWN, Llúcia MARTÍN, Josep Lluís MARTOS, Rafael M. MÉRIDA, Bob DE NIJS, Adolf PIQUER, Esther SANZ I GARCIA, i Curt WITTLIN. A més, hi ha més de 250 il·lustracions a tot color sobre l'art dels segles XV-XVIII i XX a fi d'oferir una visió globalitzador del medi ambient cultural general dels temps en què Ausiàs March va escriure (s. XV) i ha estat editat, llegit, traduït, estudiat, rebut i ha exercit la seua influència (XVI-XX). IMPRESCINDIBLE]
- MARTINES, Vicent (2001), "Traduccions, recepcions i transformacions: traduccions en la i de la literatura catalana medieval. Relacions d'anada i tornada de literatura romànica", a cura d'August BOVER I FONT, Maria Rosa LLORET i Mercè VIDAL-TIBBITS (eds.), *Actes del Novè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Institu d'Estudis Catalans, Barcelona, 1998)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 245-268.
- [Notícia de dos nous exemplars d'edicions barcelonines del segle XVI d'Ausiàs March, desconegudes fins a llavors. Els exemplars són a la Biblioteca Apostolica Vaticana, un en el Fondo Barberini i l'altre en el Ferrarioli.]
- MARTÍNEZ, Tomàs (1997), "Dolor e por són bastants per offendre': de vicis i virtuts al poema LVII de March", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1997, pàgs. 245-264.

- MARTÍNEZ, Tomàs (1998a), *Un clàssic entre els clàssics. Sobre traduccions i recepcions de Sèneca a l'època medieval*, Pròleg d'Albert Hauf, València / Barcelona, IIFV / PAM.
- MARTÍNEZ, Tomàs (1998b), "Variacions sobre el tema 'Corella i els contemporanis valencians'", *Caplletra. Revista Internacional de Filologia (dedicat a "Joan Rois de Corella i el seu temps)*, 24, pàgs. 45-66.
- MARTÍNEZ, Tomàs (1999), Pròleg a Rafael ALEMANY (ed.) 1999, pàgs. 7-12.
- MARTOS, Josep-Lluís (1996), "Esquemes tripartits en la macroestructura sintàctica dels poemes d'Ausiàs March", dins Dominique KEOWN (conv.) & Magí ALMIRALL (ed. tec.), *Online Conference on Catalan Studies. The Life and Work of Ausiàs March (24 d'octubre-24 de novembre de 1996)*, University of Cambridge & Universitat Oberta de Catalunya [publicació en hipertext].
- MARTOS, Josep-Lluís (1997a), "El cant a la dama en tres poemes marquians", dins *Actes del Col·loqui Internacional «Paraula de dona» (26-29 d'abril de 1995)*, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili, pàgs. 220-233.
- MARTOS, Josep-Lluís (1997b), "De sagetes i metalls sutzeus: l'al·legoria al poema LXXIX d'Ausiàs March", dins José Manuel LUCÍA MEJÍA (ed.), *Actas del VI Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (12-16 de septiembre de 1995)*, Alcalá de Henares, pàgs. 1039-1047.
[Lectura i interpretació del poema 79 quant al tòpic de la sageta d'amor en relació a l'estructura ternària de l'amor d'Ausiàs March.]
- MARTOS, Josep-Lluís (1997c), "Símil y macroestructura sintáctica. Del soneto del Siglo de Oro a la cançó postrobadoresca de Ausiàs March", dins *Actas del Congreso Internacional «Quintiliano: Historia y actualidad de la Retórica» (14-18 de noviembre de 1995)*, Madrid & Calahorra, Universidad Autónoma de Madrid & Centro de Estudios Riojanos.
[Aplicació de la teoria d'Antonio García Berrio sobre el sonet amorós clàssic espanyol a l'anàlisi macroestructural de la cançó postrobadoresca d'Ausiàs March. En concret, a partir del recurs del símil com a conformador d'aqueixa macroestructura, tot referit als poemes de cinc cobles.]
- MARTOS, Josep-Lluís (1997d), "De trapos abaratados y blasmos de la mujer. A propósito de cuatro poemas de Ausiàs March", dins *Actas del Congreso Internacional «Escritura y Feminismo» (13-18 de noviembre de 1995)*, Saragossa, Universidad de Zaragoza.
[Lectura i interpretació dels poemes 8, 41, 42 i 47 quant al tema del blasme dins el context de la queixa de la dama. Proposta d'establiment d'una mena de cicle temàtic sobre «la queixa de la dama» a l'entorn dels poemes «quarantes».] [Reflexió a l'entorn de la macroestructura sintàctica (textual) predominant en els poemes ausiasmarquians de cinc cobles.]
- MARTOS, Josep Lluís (1997f), "Els fonaments arquitectònics del discurs poètic d'Ausiàs March", dins ALEMANY (ed.) 1997, pàgs. 265-280.
- MARTOS, Josep Lluís (1999), "L'estructura dels poemes d'Ausiàs March: un joc tripartit", dins Vicent MARTINES (ed.) (1999), pàgs. 123-140.
- MÉRIDA, Rafael M. (1999), "Ausiàs March, matèria de poètica i de debat (de Santillana a Lope de Vega)", dins Vicent MARTINES (ed.) 1999, pàgs. 211-216.

[Important anàlisi sobre l'influx d'Ausiàs March en la lírica espanyola del XV i del XVI.]

- MESEGUER, Lluís (1997), "Ausiàs March a la ciutat (Nota sobre erudició i poesia sobre Ausiàs March a Castelló de la Plana)", dins Antoni GÓMEZ (ed.) 1997, pàgs. 57-64.
- MÈTODE (1997) = Monogràfic "Ausiàs March, tradició i modernitat", *Mètode. Revista de difusió de la investigació de la Universitat de València*, 16, pàgs. 13-27.
[Recull d'opinions, sobre March i la seua poesia, d'Albert HAUF, Arthur TERRY, Robert ARCHER, Josep PUJOL, Lola BADIA, Marie-Claire ZIMMERMANN, Lluís CABRÉ...]
- MIRALLES, Carles (1997), "Sobre les comparacions marines en la poesia d'Ausiàs March", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1997, pàgs. 281-296.
- MONTANER, Jaume (1997), "Vicent Andrés Estellés a l'ombra d'Ausiàs March", dins *Avui. Suplement 'Ausiàs March (1397-1997), Sis-cents anys del naixement'* (23-5-1997), pàgs. XXII-XXVI.
- NAVARRO I TOMÀS, Alexandre (1997), "De com vaig descobrir Ausiàs March", dins Antoni GÓMEZ (ed.) 1997, pàgs. 73-77.
- NEUSMEISTER, Sabastian (1998), "Amor und Fortuna bei Ausiàs March (Lied XXIV)", dins Dietrich BRIESEMEISTER & Axel SCHÖNBERGER (eds.), *'Ex nobilis philologorum officio'. Festschrift für Heinrich Bihler zu seinem 80. Geburtstag*, Berlín, Domus Editoria Europaea, pàgs. 133-142.
- OROBITG, Christine (2000), "Ausiàs March une poétique de la négation", dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 261-281.
- PALAU I FABRE, Josep (1997), "El centenari d'Ausiàs March", dins *Avui. Suplement 'Ausiàs March (1397-1997), Sis-cents anys del naixement'* (23-5-1997), pàgs. III-IV.
- PÉREZ MUNTANER, Jaume (1997), "Vicent Andrés Estellés. A l'ombra d'Ausiàs March", dins Antoni GÓMEZ (ed.) 1997, pàgs. 79-86.
- PIERA, Josep (1997a), "Per la pervivència de la paraula dels poetes", dins GÓMEZ (ed.) 1997a, pàgs. 111-114.
- PIERA, Josep (1997b), "Tot celebrant Ausiàs March", *Avui*, 18 d'abril, pàg. 18.
- PIERA, Josep (1997c), "Ausiàs March", *Avui*, 20 de setembre, pàg. 17.
- PIERA, Josep (2001), *Jo són aquest que es diu Ausiàs March. Biografia d'Ausiàs March*, Barcelona, Edicions 62.
- PIERA, Emili (1997), "De com el cavaller Ausiàs aparegué en les nostres vides", dins Antoni GÓMEZ (ed.) 1997, pàgs. 69-72.
- PLIOAN I PICAS, Maria Isabel (2000), "Sobre alguns mitemes marquiens: metàfores i símbols", dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 283-296.
- PIQUER, Adolf (1997a), "Retòrica i discursivitat en Ausiàs March", dins *Avui. Suplement 'Ausiàs March (1397-1997), Sis-cents anys del naixement'* (23-5-1997), pàgs. XXXIV-XXXVII.
- PIQUER Vidal, Adolf (1997b), "Ausiàs March en un context diferent", dins Antoni GÓMEZ (ed.) 1997, pàgs. 53-56.
- PINTO, Raffaele (1997), "Fuentes métricas de Ausiàs March: una imagen de licanotropia", dins Marie-Madeleine FRAGONARD & Caridad MARTÍNEZ (eds.), *Transfert de themes, transfert de textes. Mythes, légendes et langues entre Catalogne et Languedoc*, Barcelona, PPU, pàgs. 87-94.

- PIQUER, Adolf (1999), "Els mecanismes expressius d'Ausiàs March", dins Vicent MARTINES (ed.) 1999, pàgs. 133-140.
 [Detallada anàlisi dels elements expressius d'Ausiàs March, dins de la més plena tradició retòrica escolàstica.]
- PRATS, Modest (1998), "Sobre el "Cant Espiritual" d'Ausiàs March", Barcelona, Fundació Joan Maragall / Editorial Claret, pàgs. 168-171.
- PUJOL, Josep (1997a), "Ausiàs March: una retòrica de la veritat", dins *Avui. Suplement 'Ausiàs March (1397-1997), Sis-cents anys del naixement' (23-5-1997)*, pàgs. V-VII.
- PUJOL, Josep (1997b), "Amor i desmemòria. Notes per a la interpretació del poema X d'Ausiàs March", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1997, pàgs. 297-320.
- RAMÍREZ I MOLAS, Pere (1997), "Ausiàs March: el saber del sentiment", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1997, pàgs. 321-342.
 [Reflexió sobre la manera en què les doctrines filosòfiques que vessa en la seua obra Ausiàs March, no gaire originals per a l'època, esdevenen "matèria viva" d'"introspecció, de reflexió i de comunicació poètica".]
- RIQUER, Isabel de (1996-1997 [1998]), "La "Mala Cansó" provençal, fuente del "Maldit catalán", *Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, 5, pàgs. 109-127.
- RUBIO, Josep Enric (1997), "El foll amor i l'amor foll", dins Antoni GÓMEZ (ed.) 1997, pàgs. 37-40.
- RUBIO, Josep Enric (2000), "De Llull a March: memòria, enteniment, voluntat", dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 115-122.
- SÁNCHEZ RODRIGO, Lourdes & Enrique J. NOGUERAS VALDIVIESO (2000), "Ausiàs March y Jorge de Montemayor: traducción e interpretación", dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 357-374.
- SANZ I GARCIA, Esther (1999), "De Laura a la dona marquiana. Influència de Petrarca en el 'Primer Cant de Mort'", dins Vicent MARTINES (ed.) 1999, pàgs. 141-152.
 [Interessant anàlisi sobre els punts concomitants i les diferències entre Petrarca i l'obra d'Ausiàs March, especialment en el Primer cant de Mort i a propòsit del tractament de la dona. Visió de conjunt de l'espai líric comú de la Romània medieval occidental.]
- SERVERAT, Vincent (2000), "L'enigme du moi: scolastique et subjectivé dans le 'cant spirituel' d'Ausiàs March", dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 123-156.
- SIVIERO, Donatella (2000), "Veles, vents i poetes: Andreu Febrer, Jordi de Sant Jordi i Ausiàs March", dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 157-165.
- SOLER D'HYVER, Carlos (1999), "El caballero", dins AUSIÀS MARCH 1999, pàgs. 155-170.
- SOTOS, Juan (2000), *Étude du poème XIX: 'Hohiu, hohiu, tots los qui bé amats'*, dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 223-229.
- SUBIRÀS I PUGIBET, Marçal (1996-1997), "Ausiàs March, trovador de la modernidad", *Quimera*, 153-154, pàgs. 30-34.
- SWAN, Alan (1999), "El manuscrit Rothschild: "Breviarium secundum ordinem cistercientium" i els dos manuscrits ausiasmarquians de la Bibliothèque Nationale de France, París", dins GISBERT (ed.) 1999a, pàgs. 71-85.

- TERRY, Arthur (1997), "Introspecció i imaginació dins l'obra d'Ausiàs Marc", dins Marie-Claire ZIMMERMANN (ed.) 1997, pàgs. 87-102.
- TERRY, Arthur (1998), "Ausiàs March i la imaginació medieval", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1997, pàgs. 343-354.
- TERRY, Arthur (1998), "Per la mort és uberta carrera': A Reading of Ausiàs March, Poem 92", dins Ian MACPHERSON & Ralph PENNY, *The Medieval Mind. Hispanic Studies in Honour of Alan Deyermond*, Londres, Tamesis, pàgs. 469-479.
- TERRY, Arthur (2000), "Per la mort és uberta la carrera': una lectura d'Ausiàs March, poema 92", dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 231-242.
- [Versió catalana de Terry 1998]
- TORRES, Milagros (2000), "Teatralidad y poeticidad en la poesia de Ausiàs March: la catarsis en el poema XIII", dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 297-306.
- TRIADÚ, Joan (1997), "Solitud i "jo" d'Ausiàs March al peu de l'abisme", dins *Avui. Suplement 'Ausiàs March (1397-1997), Sis-cents anys del naixement' (23-5-1997)*, pàgs. XIV-XVI.
- TURRÓ, Jaume (1999), "Ausiàs March no va viure en temps d'Ovidi", dins August RAFANELL & Pep BALSALOBRE (eds.), *Estudis de Filologia Catalana. Dotze anys de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes. Secció Francesc Eiximenis*, Barcelona, Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona / PAM, pàgs. 175-199.
- VALSALOBRE, Pep (1999), "Lectura dre 'Cants d'amors', de Pere Serafi: una art poètica del renaixement hispànic," dins August RAFANELL & Pep BALSALOBRE (eds.), *Estudis de Filologia Catalana. Dotze anys de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes. Secció Francesc Eiximenis*, Barcelona, Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona / PAM, pàgs. 223-251.
- VAÑÓ, Josep (1997), *Ausiàs March, cavaller i poeta*, València, Generalitat Valenciana.
- VENDRELL, Salvador & Rafa MATOSES (1997), *Ausiàs March, el poeta i el seu temps: una biografia il·lustrada*, Alzira, Bromera, 1997.
- [Panoràmica general sobre Ausiàs March i el seu context, bellament il·lustrada. És de lamentar que encara incorre en la reincidència de certa part de la crítica a resistir acceptar l'evidència documental (Chiner) que Ausiàs March era nat, criat, casat i mort a València i no a Gandia.]
- VICIANO, Pau (1997), "El temps d'Ausiàs. Un Quatre-cents cavalleresc", dins Marie-Claire ZIMMERMANN (ed.) 1997, pàgs. 15-32.
- VILA, Pep (2000), "Una religiosa clarissa de Vic, lectora del 'Cant Espiritual' d'Ausiàs March (1570)", *RC*, 150, pàgs. 133-141.
- WALTERS, Gareth (1998), "Ausiàs March: el poema i la descoberta del lector", dins Albert HAUF (ed.) 1998c, pàgs. 21-40.
- [Comentari del poema I: "Així com cell qui en lo somni-s delita".]
- WALTERS, D. Garreth (2000), "Ausiàs March i la resistència a la imitació", dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 307-316.
- ZIMMERMANN, Marie-Claire (1997a), "El poema LXXXI d'Ausiàs March: d'un tòpic revisitat a un metallenguatge", dins Rafael ALEMANY (ed.) 1997, pàgs. 355-364.
- ZIMMERMANN, Marie Claire (1997b), "Per entendre Ausiàs Marc", dins Marie-Claire ZIMMERMANN (ed.) 1997, pàgs. 7-8.

- ZIMMERMANN, Marie-Claire (1997c), "Ausiàs Marc. Construcció de la veu poemàtica i recerca del sentit", dins Marie-Claire ZIMMERMANN (ed.) 1997, pàgs. 33-46.
- ZIMMERMANN, Marie-Claire (1998a), "Poema XCVII, el dol de l'amant: veritat poètica i retorn al silenci", dins Albert HAUF (ed.) 1998c, pàgs. 207-236.
[Comentari del poema XCVII: "Si per null temps creguí ser amador".]
- ZIMMERMANN, Marie-Claire (1998b), *Ausiàs March o l'emergència del Jo*, València / Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana / CEIC Alfons el Vell / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.
- ZIMMERMANN, Marie-Claire (2000), "Ausiàs March aux prises avec la langue catalane. Naissance d'une voix", dins Georges MARTIN & Marie Claire ZIMMERMANN (eds.) 2000, pàgs. 317-336.
- ZIMMERMANN, Marie-Claire (ed.) (1997), *Afers. 'Per entendre Ausiàs March'*, 12, 26
[amb articles de —per ordre d'aparició— Marie Claire ZIMMERMANN (introducció i article), Lola BADIA, Pau VICIANO, Xavier DILLA, Josep FERRER, Robert ARCHER, Arthur TERRY, Vicent MARTINES, Gabriel GARCIA FRASQUET. IMPRESCINDIBLE].

13.3. RESSENYES

- BADIA, Lola (1998), "Ausiàs March i els estímuls d'un fals centenari", *Serra d'Or*, 468, 72a-73c.
[ressenya d'ALEMANY (ed.) 1997, ARCHER 1996, ARCHER (ed.) 1997, DI GIROLAMO 1998, DILLA (ed.) 1997, CHINER 1997 i ZIMMERMANN (ed.) 1997]
- BELDA, Ismael (1999), "Ausiàs March, retablo de família", *El Mundo*, 23 de març (1999), 34ad.
[ressenya de MARTINES (ed.), 1999]
- CAPILLA, Juli (1998), "Una visió innovadora dels clàssics valencians de la literatura catalana", *El Punt. Setmanari independent, valencià, comarcal i democràtic* (14-6-98), 18ad.
[ressenya de ZIMMERMANN 1997 i CINGOLANI 1998]
- CIVERA I GÓMEZ, Manuel (1997), "Ausiàs March com a recurs didàctic, propostes de dramatització", dins Antoni GÓMEZ (ed.) 1997, pàgs. 133-145.
- DI GIROLAMO (1999), "Una nuova edizione di Ausiàs March", *Medioevo Romanzo*, 23, 1, pàgs. 121-144.
- FERNÁNDEZ, Óscar (2000), ressenya conjunta de ZIMMERMANN 1998b, ALEMANY (ed.) 1999a, HAUF (ed.) 1998 i MARTINES (ed.) 1999, *Revista de Lengüas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, 6, 345-349.
- GUERRERO, Lluís E. (1999a), ressenya de "Sabine Sattel, Ausias March: *Katalanische Lyrik im 15. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, Domus Editoria Europaea, 1993", *ASPAG.RILLiL*, 4 (1999).
- GUERRERO, Lluís E. (1999b), ressenya d'Ausiàs MARCH: *Gedichte (alkatalasich und deutsch)*, a cura de Hans-Ingo RADATZ, Frankfurt am Main, Domus Editoria Europaea, 1993', *ASPAG.RILLiL*, 4 (1999).
- MANZANARO, Josep Miquel (2000), ressenya de MARTINES (ed.) 1999, *Revista de Lengüas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, 6 (2000), 364-370.
- MOLTÓ, Ezequiel (1999), ressenya de MARTINES (ed.) 1999, *El País. Comunitat Valenciana*, 23 de març (1999), 9cd.

WITTLIN, Curt (1999), ressenya conjunta de GARCÍA-OLIVER 1998a, HAUF (ed.) 1998, ZIMMERMANN (ed.) 1997, ZIMMERMANN 1998b, ALEMANY (ed.) 1999, ARCHER 1996, ARCHER 1997 i CORONEL RAMOS 1997b, *Catalan Review*, XIII, 1-2 (1999), 324.

13.4. BIBLIOGRAFIES I ESTUDIS BIBLIOGRÀFICS, I CRONOLOGIES

ALEMANY, Rafael (1997 [1^a: 1995]), *Guia bibliogràfica de la Literatura Catalana Medieval*, Alacant, Universitat d'Alacant.

[IMPRESINDIBLE no sols quant a Ausiàs March, sinó quant al conjunt de la Literatura Catalana Medieval, i que assoleix els objectius fonamentals que l'autor mateix explicita (pàg. 8), “La Guia que ara presente [...] naix amb la voluntat d'ocupar un lloc intermedi entre les bibliografies extremadament selectes dels programes de curs i els repertoris particulars especialitzats destinats a l'alta investigació.” L'autor prepara a l'hora d'ara l'ampliació d'aquesta Guia en edicions successives, tal i com ell mateix diu (pàg. 8), “a les quals pretenc incorporar, en una primera fase, una classificació temàtica dels ítems de cada capítol i, en una segona, un petit abstract a la fi de cada entrada.”]

ALEMANY, Rafael & Vicent MARTINES (1997), “Bibliografia d'Ausiàs March”, dins Rafael ALEMANY (ed.) 1997, pàgs. 365-408.

BADIA, Lola (1987-actualitat), “Literatura Catalana”, dins Vicenç BELTRAN (ed.), *Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, Barcelona, AHLM.

BAS CARBONELL, Manuel (1997), *Repertorio básico de ediciones de Ausiàs March*, València, Gremio de Libreros de Lance de la Comunidad de Valencia.

CHINER, Jaume J. (1997), “Els March. recull bibliogràfic”, dins CHINER 1997a, pàgs. 555-579.

CHINER, Jaume (1999), “Ausiàs March y su tiempo (s. XIV-XV). Cronología interdisciplinar”, dins *Catálogo de la exposición Ausiàs March en la Biblioteca Nacional de Madrid*, València-Madrid, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència.

MARTINES, Vicent (1997), “La recepció d'Ausiàs Marc. Assaig d'actualització bibliogràfica d'ençà de 1985”, dins Marie-Claire ZIMMERMANN (ed.), pàgs. 117-146.

[Estudi bibliogràfic que aplega la bibliografia sobre Ausiàs March en el període 1985-1997, amb sinopsi de les entrades i amb classificació temàtica, feta segons els ítems d'Esteve & Ripoll, amb modificacions.]

ROCA RICART, Rafael (1997), “Pedra sobre pedra. Nou compendi bibliogràfic ausiasmarquià (1987-1997)”, dins Antoni GÓMEZ (ed.) 1997, pàgs. 146-194.

[Compendi o mer llistat que vol actualitzar la bibliografia sobre Ausiàs March d'ençà de 1985 i, en concret, de la bibliografia d'Esteve & Ripoll (Llengua & Literatura, 2 (1987). No és complet, no inclou sinopsis de les entrades (almenys de les més significatives influents en la recerca sobre Ausiàs...), ni en realitza cap classificació temàtica.]

ROSSICH, Albert & Lola BADIA (dtors), Pep BALSALOBRE & Lidia AYATS (eds.) (1995-actualitat), *Quern. Repertori bibliogràfic biennal de literatura i llengua catalanes de l'Edat Mitjana i l'Edat Moderna*, Girona, Universitat de Girona, Institut de Llengua i Cultura Catalanes-Secció Francesc Eiximenis.

13.4.1. VARIA

13.4.1.1. Taules redones i entrevistes

- ARANDA, Quim (1999), entrevista-ressenya de FÀBREGA ESCATLLAR, Valentí, *Veles e vents'. El conflicte eròtic en la poesia d'Ausiàs March*, Barcelona, Pagès Editor, 1999, *Avui* (25-2-1999), 68ad.
- BELDA, Carles (1997), "Una lliçó d'integritat" [taula redona sobre l'obra d'Ausiàs March, amb: Albert HAUF, Josep PUJOL, Arthur TERRY & Garreth WALTERS], *Mètode. Revista de Difusió de la Investigació de la Universitat de València: Ausiàs March, Tradició i Modernitat*, 16 (1997), 14-17b.
- BONADA, Lluís (1996a), "Metàfora i destrucció del món" [entrevista a Marie-Claire Zimmermann], *El Temps* (28-10-95), 54a-56c.
- FERRER, Anacleto (1997), "Ausiàs March: traduir l'intraduïble?" [Taula redona sobre les traduccions de les obres d'Ausiàs March, amb: Robert ARCHER, Marco Antonio CORONEL, Costanzo DI GIROLAMO, Arthur TERRY i Marie-Claire ZIMMERMANN], *Mètode. Revista de Difusió de la Investigació de la Universitat de València: Ausiàs March, Tradició i Modernitat*, 16 (1997), 18-21.
- HERNÁNDEZ I DOBON, Francesc Jesús (1997a), "Ausiàs March, l'amor i la dona" [taula redona amb Robert ARCHER, Lola BADIA, Jaume CABRÉ i Rosanna CANTAVELLA], *Mètode. Revista de Difusió de la Investigació de la Universitat de València: Ausiàs March, Tradició i Modernitat*, 16 (1997), 22-23.
- RAMON, Ramon (1997), "Ausiàs, fill dels March" [entrevista a Lluís Cabré], *Mètode. Revista de Difusió de la Investigació de la Universitat de València: Ausiàs March, Tradició i Modernitat*, 16 (1997), 24a-25b.

13.4.1.2. Ausiàs March i l'art

- AA.DD. (1997a), *9 gravadors interpreten Ausiàs March*, València, Fundació Bancaixa, 1997.
[Superba edició de l'obra de nou dels millors mestres del gravat que reten homenatge al poeta i contribueixen a estendre'n la recepció. N'hi ha una edició en català i una altra en espanyol.]
- AA.DD. (1997b), "Lo jorn ha por de perdre sa claror" [pintors i artistes contemporanis reten homentage a Ausiàs March], dins Antoni GÓMEZ (ed.) 1997, pàgs.146-194.
[Secció d'aquest monogràfic d'*Abalorio* amb què pintors i artistes contemporanis de gran prestigi reten homentage a Ausiàs March. Hi ha acarades les seues obres (pàgines senars) a fragments de les obres d'Ausiàs March (pàgines parelles). El responsable de la selecció és Antoni Gómez. Fa goig.]
- BLAYA ESTRADA, Nuria (1997), "*Imagen y palabra: arte y espiritualidad en el tiempo de Ausiàs March*", dins *Ausiàs March: estudis*, 1, pàgs. 71-94.
- COMPANY, Ximo (1998), *L'Europa d'Ausiàs March: "art, cultura, pensament"*, Gandia, Centre d'Estudis i Investigacions Comarcal 'Alfons el Vell', 1998.
[Interessant i rigorosa panoràmica europea del context artístic, cultural i intel·lectual de la Europa coetània d'Ausiàs March.]
- HERNÁNDEZ, Lorenzo (1999), "El mundo artístico de Ausiàs March", dins Vicent MARTINES (ed.) 1999: pàgs. 153-164.
[Visió general del context artístic (pictòric, escultòric i arquitectònic) del XV valencià coetani d'Ausiàs March.]

13.4.1.3. *Ausiàs March i els contemporanis*

- AA.DD. (1997), "Que per mos dits enetenguen mes clamors" [poetes contemporanis reten homentage a Ausiàs March], dins Antoni GÓMEZ (ed.) 1997, pàgs. 195-224.
 [Secció d'aquest monogràfic d'*Abalorio* amb què poetes contemporanis de gran prestigi reten homentage a Ausiàs March.]
- AHUIR I LÓPEZ, Artur & Zayo BRU I SANÇ & Enric CALVO I DOLÇ (1997), *Ausiàs March des de la València dels 90: 20 poetes glossen Ausiàs March en commemoració del seu 600 aniversari*, Catarroja, Ajuntament de Catarroja, 1997.
- GUILEM, Ramon (1997), "La realitat del poema", dins Antoni GÓMEZ (ed.) 1997, pàgs.125-128.
- PIERA, Josep (1997), "Per la pervivència de la paraula dels poetes", dins Antoni GÓMEZ (ed.) 1997, pàgs. 111-114.

13.4.1.4. *Ausiàs March informàtic*

- HERNÁNDEZ I DOBON, Francesc Jesús (1997b), "Ausiàs a Internet", *Mètode. Revista de Difusió de la Investigació de la Universitat de València: Ausiàs March, Tradició i Modernitat*, 16 (1997), 27b.
- KEOWN, Dominic (conv.) & Magí ALMIRALL (ed. tec.) (1996), *Online Conference on Catalan Studies. The Life and Work of Ausiàs March (24 d'octubre-24 de novembre de 1996)*, University of Cambridge & Universitat Oberta de Catalunya
 [amb comunicacions de Josep BALLESTER, Patricia BOEHNE, Francesc CALAFAT, Dominic KEOWN, Josep-Lluís MARTOS, Jaume PÉREZ MONTANER, Adolf PIQUER, Curt WITTLIN (publicació en hipertext). Primera inciativa d'aquesta mena, que significa una aplicació més de les noves tecnologies i eines informàtiques per a la recerca sobre la Literatura Catalana Medieval.]

13.4.1.5. *Crònica*

- ESPADALER, Antón (1997), "Els dimecres d'Ausiàs March. A propòsit Lectures d'Ausiàs March 1997 [cicle de conferències organitzades per Albert HAUF per a la Fundació Bancaixa]", *Mètode. Revista de Difusió de la Investigació de la Universitat de València: Ausiàs March, Tradició i Modernitat*, 16 (1997), 26b-27a.
- GARCIA FRASQUET, Gabriel (1997b), "L'Any March a Gandia", *Mètode. Revista de Difusió de la Investigació de la Universitat de València: Ausiàs March, Tradició i Modernitat*, 16 (1997), 26a.

13.4.1.6. *Ausiàs March i la música*

- PALOMERO, Josep (1997), *L'Ausiàs March de Raimon*, dins Antoni GÓMEZ (ed.) 1997, pàgs. 87-98.
- RAIMON (1997), [CD Ausiàs March], dins *Avui. Suplement: Ausiàs March i Joan Roís de Corella* (23-4-97).

13.4.1.7. *Ausiàs March i l'audiovisual*

- 1997: *Audiovisual sobre Ausiàs March* [amb la col·laboració o intervenció de Rafael ALEMANY, Vicent J. ESCARTÍ, Albert HAUF, José HINOJOSA, Ximo COMPANYY.]

ORTÍN RAMOS, Innocenci (1997), "*Ausiàs March: un personatge masmediàtic?*", dins Antoni GÓMEZ (ed.) 1997, pàgs. 129-132.

[Reflexió sobre la recepció o audiència d'Ausiàs March.]

13.4.1.8. *Ausiàs March i l'escena (i d'altres versions)*

VIDAL, Ximo, Ausiàs. *Impromptu per a una representació*.

VIDAL, Ximo (1997), *March nostàlgic*, Gandia, Ajuntament e Beniarjó / CEIC Alfons el Vell, 1997

13.5. ABREVIATURES

AABC = "Anuari de l'Agrupació Borriana de Cultura".

AHLM = Associació Hispànica de Literatura Medieval.

ASPÀGRILLiL = "A Sol Post. Revista Internacional de Llengua i Literatura", Alcoi, Editorial Marfil.

ER = "Estudis Romànics".

IIFV = Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.

PAM = Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

PPU = Publicaciones Promociones Universitarias.

RALB = Real Academia de Bones Lletres de Barcelona.

RC = "Revista de Catalunya".

13.6. CLASSIFICACIÓ TEMÀTICA

edicions i traduccions

Edicions

Edicions crítiques

1997 Barcelona, Archer (ed.)

2000 Bohigas (ed.) [Soberanas & Espinàs, rev.]

Edicions completes o amb voluntat de completesa

1997a València, L'Oronella

1997b València, Ahuir & López (eds)

Antologies o edicions parcials en català

1997a Barcelona, Dilla (ed.)

1997b València, Ahuir i López (ed.)

1997c Aravaca.

1997d València.

1997e Oliva, Iborra (ed)

1997f València, Fuster (ed.)

1997g Barcelona, Riquer (ed.)

1998a València, Puchades (ed)

1998b València, Puchades (ed)

1998c Barcelona, Pujol & Gómez (eds.)

1998d València, Rodríguez (ed.)

1999 Barcelona, Forner & Guerrero (eds.)

Traduccions a altres llengües i edicions completes o antologies poliglotes

Anglès

1999 Alacant [Cambridge, prèviament], Wittlin (trad)

Espanyol

1997 [1539] València, Romaní (trad) [Escartí 1997]

1997a València

1997b Madrid

1997c València

1998a Barcelona

1998b Barcelona

Francés

1999 Paris

Italià

1996 Nàpols

1998 Milà-Trento

Llatí

1997a València, Coronel (ed.) [1633 Tournon, Mariner (trad.)]

1997b València, Coronel (ed.) [1633 Tournon, Mariner (trad.)]

Neerlandés

1999 Alacant, Nijs (trad)

Edicions o antologies poliglotes

1996 Gandia, Aa.Dd. (trad) [versions en italià, anglès, francès i espanyol]

1999 Budapest, Faluba, Gimferrer & Micó (trads.)

ESTUDIS

Estudis generals

Ausiàs March 1997;
Aa. Dd. 1997;
Aa. Dd. 1997-1998;
Ausiàs March 1999;
Archer 1998b
Alemany (ed.) 1997;
Alemany (ed.) 1999;
Alemany 1997;
Alemany 1999;
Alemany 2000;
Alpera 1998;
Archer 1996;
Archer 1998a;
Burgos Còlliga 1997;
Burguera 1997;
Bustos & Cervera 1997;
Casimiro 1997;
Castellano 1997;
Castillo Sainz 1997a;
Castillo Sainz 1997b;
Cervera Cervera 1997;
Civera i Gómez 1997;
Costa Sarrió 1997;
Entorn a Ausiàs March 1998;
Escartí 1997a;
Garcia Frascuet 1997a;
Garcia Frascuet 1997b;
Gisbert Santonja 1999a;
Gisbert Santonja 1999b;
Gisbert Santonja 1999c;
Gisbert Santonja 1999d;
Gómez (ed.) 1997;
Gómez 1997;
Guillem 1997;
Gimferrer 1997;
Hauf (ed.) 1998a;
Hauf (ed.) 1998b;
Hauf 1997b;
Hauf 1997c;
Hauf 1998a;
Hauf 1999;
López Verdejo 1997;
Lliso Genovés 1997;
Marçal 1997;
Martin & Zimmermann (eds.) 2000;
Martines (ed.) 1999;
Martines 1999;
Martínez 1999;
Meseguer 1997;
Piera, Emili 1997;
Piera 1997a;
Piera 1997b;
Piera 1997c;

Piera 1997d;
Soler d'Hyver 1999
Vañó 1997;
Zimmerman (ed.) 1997.
Zimmermann 1997b;

Documents d'arxiu

Chiner 1997;
Chiner 1998;
Chiner 1999a;
Chiner 1999b;
Chiner 1999c;
Chiner 1999d;
Edició facsímil 1999 [testament d'Ausiàs March]

Fonts d'inspiració

[les aportacions se subsumeixen en §§ 2.5, 2.7 i 2.8]

Comentaris de poemes

Poema

- 1 Dilla 1997b; Walters 1998
- 3 Espadaler 1998
- 4 Badia, 2000; Dilla 1997
- 10 Pujol 1997b
- 11 Dilla 1997;
- 13 Dilla 1997; Torres 2000
- 18 Dilla 1997
- 19 Dilla 1997; Sotos 2000
- 23 Dilla 1997
- 24 Neumeister 1998
- 25 Di Girolamo 1997b
- 29 Dilla 1997;
- 37 Hauf 1998b
- 39 Dilla 1997; Gadea 1999
- 42 Dilla 1999
- 45 Cabré 1998a
- 46 Dilla 1997
- 47 Dilla 1998
- 57 Martínez 1997
- 66 Badia 1998
- 76 Dilla 1997
- 79 Dilla 1997; Grilli 2000
- 81 Dilla 1997; Zimmermann 1997a
- 86 Beaumatin 2000
- 87 Dilla 1997
- 89 Dilla 1997
- 92 Terry 1998; Terry 2000
- 97 Dilla 1997; Zimmermann 1998a
- 102 Dilla 2000a
- 103 Dilla 1997; Grilli 1999
- 105 Dilla 1997; Archer 1998c
- 121 Fàbrega 1999
- 122a Dilla 1997; Dilla 1999
- 122b Dilla 1997; Dilla 1999
- 123 Dilla 1997

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Tradició trobadoresca

Alemany 1996-1997 [1998]

Di Girolamo 1997;

Grifoll 1999;

Riquer, I. de (1996-1997 [1998])

Relació amb la lírica espanyola i amb d'altres líriques

Balsalobre 1997;

Bruno 1998;

Cabré 1997a;

Cingolani 1999a;

Coccozella 1997;

Colón 1997;

Colón 1999;

Coronel 1997;

Coronel 1999;

Coronel 2000;

Di Girolamo 1999a;

Di Girolamo 1999b;

Escartí 1997c;

Escartí 1999;

Ferrer 1997;

Gálvez 2000;

García Sempere 1997;

García Sempere 1999;

García Sempere 2000a;

García Sempere 2000b;

Keown 1999;

Mérida 1999;

Sánchez Rodrigo & Noguera Valdivieso 2000;

Valsalobre 1999.

Psicologia, filosofia i pensament

Badia 1997a;

Badia 1997b;

Badia 1999;

Barberà 2000;

Bataller 1998;

Cabré 1998;

Cabré 1999;

Cantavella 1997;

Cingolani 1999b;

Clausell Nàcher 1997;

Compagna Perrone Capano 2000;

Duran 1997;

Ensenyat 1999;

Ferrer 1997;

Hauf 1997a;

Hauf 1997d;

Martínez 1998a;

Martínez 1998b;

Ramírez 1997;

Rubió i Albarracín 1997;

Rubio 2000;

Siviero 2000;

Terry 1997;

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Terry 1999;
Turró 1997;
Vendrell & Matoses 1997;
Zimmermann 1997.

Estructura i llenguatge poètic

Archer 1997a;
Ballester 1997;
Beltran 1999;
Cabré 1997b;
Cabré 1998b;
Camps 2000;
Colón 1998 [1999];
Compagna Perrone Capano 1998a;
Compagna Perrone Capano 1998b;
Compagna Perrone Capano 1999;
Coronel 2000;
Di Girolamo & Siviero 1999;
Dilla 1997;
Escartí 1997;
Espadaler 1999a;
Espadaler 1999b;
Gómez Bayarri 1997;
Guillem 1997;
Keown 1999;
Ahuir López 1998;
Lluch s.d. [1998];
Mansanet 1997;
Martín 1997;
Martín 1999a;
Martines 2001;
Martos 1996;
Martos 1997a;
Martos 1997b;
Martos 1997c;
Martos 1997d;
Martos 1997f;
Martos 1999;
Miralles 1997;
Orobitg 2000;
Pijoan i Picas 2000;
Pinto 1997;
Piquer 1999;
Walters 2000;
Zimmermann 1999b;
Zimmermann 2000;

Societat valenciana del XV

Berger 2000;
Escartí 1997d;
García-Oliver 1998a;
García-Oliver 1998b;
García-Oliver 1999;
Viciano 1997.

Tradició manuscrita, cronologia i cicles

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Aleixandre 1999;
Archer 1999a;
Colón 1998 [1999];
Courcelles 2000;
Malé 1997;
Prats 1998;
Serverat 2000;
Swan 1999;
Vila 2000;

***La dona o l'estimada* (a més de diversos articles classificats pels poemes o pels cicles que estudien o comenten.)**

Archer 1999a;
Archer 1999b;
Di Girolamo 2000;
Sanz 1999;

Estudis lingüístics

Casanova 1999;

Ressenyes

Badia 1998;
Belda 1999;
Capilla 1998;
Civera i Gómez 1997;
Di Girolamo 1999;
Fernández 1999;
Fernández 2000;
Guerrero 1999a;
Guerrero 1999b;
Manzanaro 1999
Moltó 1999;
Witlin 1999;

Bibliografies o estudis bibliogràfics i cronologies

Alemany 1997 [1a ed.: 1995];
Alemany & Martines 1997;
Badia 1987-actualitat;
Bas Carbonell 1997;
Chiner 1997a [pàgs. 555-579];
Chiner 1999;
Martines 1997;
Martines 2000;
Roca Ricart 1997;
Rossich & Badia 1995-actualitat;
Santanach & Martines 2000 [2000 Bohigas (ed.) [Soberanas & Espinàs (rev.)]];

Varia

Taules redones i entrevistes

Aranda 1999;
Belda 1997;
Bonada 1996a;
Ferrer 1997;
Hernández i Dobon 1997a;
Ramon 1997.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Ausiàs March i l'art

AA.DD. 1997a;
AA.DD. 1997b;
AA.DD. 1998;
Blaya Estrada 1997;
Company 1998;
Hernández 1999
Martines (ed.) 1999 [*passim* imàtgens]

Ausiàs March i els contemporanis

Aa.Dd. 1997;
Ahuir i López *et al.* 1997;
Alpera 1999;
Aparicio & Carbó 1999;
Calafat 1999;
Guillem 1997;
Llopis 1999;
Malé 1999;
Malé 2001;
Pérez Muntaner 1997

Ausiàs March informàtic

Hernández i Dobon 1997b;
Keown & Almirall 1996;

Crònica

Espadaler 1997.
Garcia Frasquet 1997b.

Ausiàs March i la música

Palomero 1997;
RAIMON;

Ausiàs March i l'audiovisual

AUDIOVISUAL 1997
AUDIOVISUAL CATALÀ
Ortín Ramos 1997

Ausiàs March i l'escena (i d'altres versions)

Vidal
Vidal 1997